

22 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Velika Planina

Alenka Kačičnik Gabrič

» TO SMEMO ŽE
TAKO DOLGO«

Kmečke služnosti in
njihova odprava

Inštitut za novejšo zgodovino

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
Ljubljana 2014

Inštitut za novejšo zgodovino

22 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Alenka Kačičnik Gabrič

**“TO SMEMO ŽE
TAKO DOLGO”**

**Kmečke služnosti in
njihova odprava**

ZALOŽBA INZ

Urednik dr. Aleš Gabrič

Založnik Inštitut za novejšo zgodovino

Za založnika dr. Damijan Guštin

ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 22

Alenka Kačičnik Gabrič
»TO SMEMO ŽE TAKO DOLGO«:
KMEČKE SLUŽNOSTI IN NJIHOVA ODPRAVA

Sozaložnik št. 22 Ministrstvo za kulturo RS, Arhiv Republike Slovenije

Recenzenta dr. Peter Vodopivec
dr. Andrej Studen

Jezikovni pregled Polona Kekec

Prevod povzetka Borut Praper

Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj

Tisk Medium d.o.o.

Naklada 400 izvodov

Izid knjige je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

ISSN 2350-5664

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)«18»
347.26(497.4)«18»

KAČIČNIK Gabrič, Alenka

To smemo že tako dolgo : kmečke služnosti in njihova odprava / Alenka Kačičnik Gabrič ; [prevod povzetka Borut Praper]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2014. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones ; 22)

ISBN 978-961-6386-53-1

276989952

VSEBINA

- 7 PREGOVOR
- 11 RAZMERE NA KMETIJSKEM PODROČJU PRED ZEMLJIŠKO ODVEZO**
- 33 SLUŽNOSTI**
- 35 Nastanek služnosti
- 51 Služnostne površine
- 63 Služnostni upravičenci in služnostni zavezanci
- 87 Skupna kmečka zemljišča
- 93 Plačevanje služnosti
- 95 Vrste in pojavne oblike služnosti
- 119 Pravice rudnikov in industrijskih obratov
- 125 Oskrba mest in meščanov z lesom
- 131 SLUŽNOSTI V AVSTRIJSKIH DEŽELAH**
- 132 Češka
- 139 Goriška
- 149 Gornja Avstrija
- 163 Istra

- 167 Koroška
- 179 Moravska
- 188 Salzburg
- 191 Spodnja Avstrija
- 194 Šlezija
- 202 Štajerska
- 208 Tirolska
- 221 Predarlško
- 223 Kmečke služnosti na Kranjskem

243 OD PRVIH POSKUSOV MODERNIZACIJE KMETIJSTVA DO SPREJETJA ZAKONODAJE

- 256 Poskusi razreševanja služnosti pred letom 1848
- 263 Leto 1848 na agrarnem področju
- 276 Zakon o odpravi servitutov leta 1853
- 278 Priprave na regulacijo
- 307 Oblikovanje komisij za regulacijo služnosti

315 REGULACIJA SERVITUTOV PO SPREJETJU ZAKONODAJE

- 319 Regulacija gozdnih služnosti
- 329 Regulacija pašnih služnosti
- 342 Regulacija pravice do nastilja in skladiščenja
- 345 Regulacija pravice do kopanja ilovice, gramoza, laporja, peska, pridobivanja kamenja za žganje apna

347 TEŽAVE OB ODPRAVI SLUŽNOSTNIH PRAVIC

375 ZAKLJUČEK

- 381 POVZETEK
- 393 SUMMARY
- 405 VIRI IN LITERATURA
- 431 MERE
- 432 IMENSKO KAZALO

PREDGOVOR

»To smemo že tako dolgo!«¹ je bil pogosto glavni in edini odgovor kmetov na vprašanje, od kod izhajajo njihove služnosti in kako dolgo pravice uživajo. Služnostne pravice, vezane na lastništvo kmetije, so oblika in način gospodarjenja in življenja, saj se kmečka družina nekdanj ni preživljala le s pridelki domače kmetije, temveč je del dohodkov pridobila na račun koriščenja služnosti. Zato so ponekod kmečke zemljiške služnosti za kmeta predstavljale tudi velik del vrednosti domače kmetije. Z njihovim koriščenjem so kmetje marsikje reševali svoj finančni položaj, saj so bile kmetije pogosto premajhne, zemljišča, ki so spadala v njihov okvir, pa nemalokrat slabo rodovitna in letina pogosto ni omogočala preživetja kmečke družine od ene do druge jeseni.

Literature, ki bi se ukvarjala izključno s kmečkimi služnostmi, je razmeroma malo tako za slovensko ozemlje kakor tudi za širši prostor, v katerem so se služnosti kot oblika gospodarjenja razvile. Tudi iskanje podatkov po arhivskih virih predstavlja težavo. Podatkov o služnostih je namreč malo, če pa že so, so običajno razpršeni po različnih arhivskih fondih. Ela-

1 ARS, AS 185, šk. 27, fasz. 353, št. 10/1 Steiermark, št. 7205/75.

borati, ki so nastali kot pregled stanja služnosti po posameznih avstrijskih deželah za pripravo odvezne zakonodaje, zato predstavljajo pravo »srečno najdbo«. Med seboj se zelo razlikujejo. Nekateri so obsežnejši, drugi precej kratki, odvisno od odnosa pripravljalcev podatkov in piscev do problema. Večinoma so, kot tudi drugo arhivsko gradivo, nepaginirani, vsi pa prinašajo obilo podatkov o servitutih.

Poleg vprašanj o pojavnih oblikah služnostnih pravic, času nastanka, razširjenosti, vplivu na ekonomski razvoj in napredek kmetijstva se pri preučevanju seveda pojavlja tudi vprašanje, ali je bilo na današnjem slovenskem ozemlju podobno kot v drugih avstrijskih deželah. Problem slabe raziskanosti služnostnih pravic izhaja verjetno tudi iz dejstva, da se je regulacija servitutov sicer zelo ozko navezovala na zemljiško odvezo, a je v njenem okviru predstavljala zelo specifičen in ločen sklop dogajanj in ukrepov. Tako za kmete kakor lastnike velikih zemljiških posesti je odkup služnosti poleg odprave fevdalnega reda predstavljal eno od osnovnih zahtev in glavni ukrep za ureditev in stabilizacijo gospodarskih razmer na kmetijskem področju po letu 1848. Postopki regulacije in odkupa servitutov, ki so se v nasprotju z odpravo fevdalnih razmerij vlekli zelo dolgo, so pomenili za kmete njihovo izgubo, odškodnina v kakršnikoli obliki pa ni zadostovala za nadomeščanje nekdanjih dohodkov iz služnostnih pravic. Zato je izguba služnosti veliko bolj kakor nekdanje fevdalce in velike kmete prizadela male kmete, saj je močno omejila njihove eksistenčne možnosti.

Krovna zakonodaja, ki jo je leta 1853 sprejela država, je bila enotna za vse, kljub temu pa so imele služnosti in posledično tudi njihova regulacija v vsaki izmed avstrijskih dežel nekatere specifične lastnosti.

Postopki regulacije in odkupa so se ponekod vlekli dolgo in na današnjih slovenskih območjih ponekod sovpadli z agrarnimi operacijami po prvi svetovni vojni. Dodatno zmedo je po demokratičnih spremembah v 90-tih letih prejšnjega stoletja vnesla denacionalizacija, ki je omogočila obujanje nekdanjih pa-

šnih skupnosti, ki pa v pravnem smislu niso ustrezno regulirane, saj njihove nekdanje pravice odstopajo od današnjega pravnega reda.

Na koncu bi se rada še zahvalila vsem, ki so kakorkoli pripomogli, da je moja knjiga zagledala luč sveta. V prvi vrsti je to žal pokojni mentor prof. dr. Janez Cvirn, ki je bil v času nastajanja pripravljen bedeti nad mojim delom. Zahvalila bi se rada tudi Inštitutu za novejšo zgodovino, ki je moje delo uvrstil v svojo knjižno zbirko, ter Arhivu Republike Slovenije, kjer sem zaposlena, da me je pri delu podprl. K odločitvi za objavo je s svojimi vzpodbudnimi besedami mnogo prispeval dr. Andrej Studen, pri zahvalah pa ne morem spregledati svojih sodelavcev, tako strokovnih delavcev kakor delavcev v čitalnici in računalničarjev, za vsestransko pomoč in nasvete. Posebej se moram zahvaliti svoji »cimri« Andreji Klasinc Škofljanec, s katero sva velikokrat razpravljali o posameznih, težko berljivih zapisih v arhivskem gradivu, in knjižničarki Alenki Hren, ki je za moje potrebe neumorno brskala po knjižnem bogastvu domače in drugih knjižnic. Seveda najlepša hvala tudi mag. Mateji Rihtaršič, ki je za objavo v knjigi prispevala zemljevid dežel habsburške monarhije.

Da sem se dela sploh lotila, imata velike zasluge starša Martin in Cilka. Čeprav sama nista imela posebno dobrih možnosti in tovrstnih izkušenj, sta mi privzgojila veliko spoštovanje do šolanja in znanja, saj sem vztrajala kljub oviram, ki jih je prineslo življenje. Ker pa je bilo za prebiranje literature in pisanje potrebnega veliko časa, ki sem ga tako rekoč »ukradla« svoji družini, pa se čisto na koncu zahvaljujem tudi Alešu, ki mi je vedno pripravljen stati ob strani, ter Ajdi in Adamu.

Lavrica, 7. november 2014

**RAZMERE NA
KMETIJSKEM
PODROČJU PRED
ZEMLJIŠKO
ODVEZO**

V začetku 19. stoletja je večina evropskega prebivalstva še vedno živela na podeželju in se preživljala s kmetijstvom, velik del neagrarne proizvodnje, trgovine in prometa pa je bil vezan na podeželje.² Po nekaterih ocenah je na prehodu 18. v 19. stoletje v Evropi živelo 180 milijonov ljudi, do začetka 20. stoletja pa naj bi ta številka narasla na 400 milijonov.³ Osvobajanje kmetov nedvomno sodi med najpomembnejše procese v novejši evropski socialni zgodovini, saj so redki tisti državni ukrepi, ki so tako odločilno posegli v strukturo kmečke družbe in gospodarstva kakor prav zemljiška odveza in agrarne reforme, ki so se v Evropi dogajale predvsem med letoma 1770 in 1870.⁴ Razčiščevanje pravice do razpolaganja z zemljo je običajno peljalo v nasprotja med družbenimi plastmi, saj je skoraj vedno s seboj prineslo zmanjševanje vloge plemstva kot nosilca avtonomne gosposke oblasti na področju dežele.⁵ V večini evropskih držav je ukinitvev fevdalizma pomenila tudi ukinitvev večjega dela povezav iz kompleksa tradicionalnih zakonskih in političnih uredb,⁶ pri čemer so procesi osvobajanja kmetov potekali zelo različno tako časovno kot tudi po načinu. S prvimi ukrepi, ki so večinoma potekali že v 18. stoletju, pa so ponavadi skušali omiliti položaj kmetov in omejiti zlorabe zemljiških gospodov.⁷ Dogodki v letu 1848, ki so se podobno kot pri nas tudi drugod po Evropi pri kmetih začeli z zahtevami po odpravi »škandaloznih plemiških lovov in dodeljevanju večjih kvot lesa kmečkim občinam«, na udaru kmetov pa so bile predvsem zemljiške knjige in evidence kmečkih bremen in dolgov,⁸ predstavljajo le konec dogajanja, ki ga je med drugim pogojevala tudi agrarna kriza v letih 1846/47. Njeni vzroki tičijo v porastu konkurence na trgu, zaščiti domačega agrarnega gospodarstva s strani nekaterih držav in zadnji evropski veliki lakoti »starega tipa«, ki jo je zakrivil pojav krom-

2 Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 242.

3 Graham, *Rural society and agricultural revolution*, str. 33, 34.

4 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 210.

5 Bruckmüller, *Landwirtschaftliche Organisation*, str. 23.

6 Hobsbawm, *Obdobje revolucije*, str. 196.

7 Frauendorfer, *Ideengeschichte*, str. 185.

8 Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2, str. 709.

pirjeve plesni in se je v svoji najgrozovitejši sliki pokazala na Irskem. Vse naštetu, tesno povezano z družbenimi gibanji, je s fevdalizmom dokončno opravilo.⁹

Kot pri vseh procesih je glavna smer širjenja sprememb potekala od zahoda proti vzhodu, saj je zahodna Evropa vzhodni del starega kontinenta, ki se je do konca 13. stoletja razvijal dokaj enakomerno, nato v naslednjih dvestotih letih pustila daleč za sabo, s čimer je vzhodna Evropa ostala agrarno zaledje bolj industrijskega zahoda.¹⁰

V Angliji npr. osvoboditve kmetov v pravem pomenu besede sploh ni bilo, saj so tlaka in služnosti pod vplivom običajnega prava odmrle same po sebi. V Franciji je bila tlaka odpravljena leta 1776,¹¹ dokončno pa je s fevdalizmom pometla francoska revolucija.¹² V srednji Evropi je pod vplivom francoske revolucije ustrezna sprememba nastala po letu 1848. V nemškem prostoru je probleme razreševanja fevdalnih vezi vsaka država reševala na po svoje in v lastnem časovnem zaporedju.¹³ V Rusiji, ki se ji je z močno vojaško intervencijo uspelo izogniti velikemu ljudskemu vrenju leta 1848,¹⁴ so fevdalizem odpravili z ukazom 19. februarja 1861,¹⁵ Romunija pa je sledila dogajanjem šele v šestdesetih letih 19. stoletja. Na Danskem so fevdalizem odpravile reforme leta 1870, na Švedskem in Norveškem pa je vedno prevladovalo svobodno kmečko gospodarstvo, zato so bile tudi reforme v 19. stoletju manj drastične.¹⁶

Velikost habsburške monarhije je vzrok, da je območje, ki ga je zavzemala, kazalo zelo pisano podobo. Pokrivala je pannonski svet, sredozemski svet in alpsko območje. Enote, ki so jo sestavljale, še v prvi polovici 19. stoletja med sabo niso bile

9 Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2, str. 32, 641—659.

10 Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, str. 21.

11 Fertil, *Prometne poti v Ilirskih provincah*, str. 144.

12 Kulišer, *Splošna gospodarska zgodovina*, str. 532—533.

13 Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2, str. 660—702.

14 Britovšek, *Anton Füstner in revolucija 1848 v Avstriji*, str. 121—122.

15 Vošnjak, *Socialni problem in kmečki stan*, str. 34.

16 Hobsbawm, *Obdobje revolucije*, str. 196—198.

tesno povezane.¹⁷ Temu primerno se je različno razvijala tudi ekonomsko.¹⁸ Razvoj je oblasti v habsburški monarhiji prisilil, da so sčasoma poskrbele za popuščanje vezi, ki so kmečko prebivalstvo vezale na zemljiške gospode. Prve spremembe so predstavljale reforme Marije Terezije, še koreniteje pa se jih je lotil Jožef II. Ko je 1. novembra 1781 izdal patent o odpravi nevoljništva v čeških deželah, je v uvodu izrecno poudaril, da se je za spremembe odločil z upanjem na izboljšanje poljedelstva in industrije obenem s človekoljubjem.¹⁹

V avstrijskem delu habsburške monarhije, kamor je tedaj spadala tudi večina današnjega slovenskega ozemlja, so s fevdalizmom po dolgotrajnih razpravah in ob močnem nasprotovanju nekaterih političnih krogov²⁰ dokončno opravili z izdajo zemljiško-odveznega patenta 7. septembra 1848. Patent o dopolnitvah in specifikaciji tega zakona je bil podpisan 4. marca 1849,²¹ veljal pa je za češke in avstrijske dežele monarhije.²² Podrobna navodila za izvedbo so bila izdana za vsako deželo posebej. Tako je uredbo za Tirolsko in Vorarlberg, ki sta glede izvedbe zemljiške odveze predstavljali eno upravno enoto, 17. avgusta 1849 izdalo ministrstvo za notranje zadeve,²³ za Kranjsko pa ministrstvo za notranje zadeve v soglasju z ministrstvom za pravosodje ter ministrstvom za finance.²⁴ Koroška, Štajerska, Kranjska so navodila dobile 12. septembra 1849, Primorska pa 17. septembra 1849.

Lombardije, Benečije, italijanske Tirolske in Dalmacije se zemljiška odveza ni dotaknila, saj je tam prevladoval kolonatski sistem, ki ga obravnavani zakon ni zajemal.²⁵ Za ogrski del

habsburške monarhije je bil cesarski patent o odpravi fevdalizma podpisan 2. marca 1853. Veljal je tudi za danes slovensko Prekmurje, ki je pripadalo ogrskemu delu države. Z njim je kmet postal lastnik kmetijskih zemljišč, ki jih je obdeloval, gorski vinogradi, činžna in desetninska zemljišča pa so ponovno prešli v last fevdalcev, čeprav so jih nekatere kmečke družine obdelovale več generacij.²⁶ Dejansko naj bi na Ogrskem le 28 % zemljišč pripadalo podložniškim kmetijam, vsa ostala pa so bila dominikalna. To so kmetje le obdelovali in je niso smeli zahtevati pri postopkih zemljiške odveze. V primerih, ko je bilo to možno, pa so morali sami plačati odškodnino.²⁷ Tudi večina hrvaškega ozemlja je pripadala ogrskemu delu države, od katere so se Hrvati v iskanju svoje narodne identitete hoteli čim bolj odmakniti, fevdalizem pa je odpravil ban Jelačić²⁸ 25. aprila 1848,²⁹ čeravno je bila odprava kodificirana in rešena šele z absolutističnimi patenti v petdesetih letih.³⁰

Večino prebivalstva habsburške monarhije je predstavljal kmečki podložniški sloj, svobodnikov je bilo med njimi zelo malo.³¹ Osebo nesvobodo in pravice iz osebno pravnih razmerij so delno ukinile že jožefinske reforme v osemdesetih letih 18. stoletja,³² večanje kmečkih obveznosti do fevdalca pa je bilo tedaj komajda še možno, saj so take poskuse fevdalcev tudi sodno preganjali.³³ Skozi vse 18. stoletje in še do leta 1848 so se praktično po celotni habsburški monarhiji kmetje v manjših ali nekoliko večjih puntih upirali opravljanju tlake ter osebnim odrekanjem, da so lahko plačevali fevdalne dajatve.³⁴ Na Štajerskem so se leta 1740 uprli zaradi škode, ki jo je na polju povzročala divjačina, pridržana za gosposke lovce, ter zaradi vojaškega na-

17 Rumpler, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 72–74.

18 Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, str. 20.

19 Polec, *O odpravi nevoljništva na Kranjskem*, str. 5.

20 Britovšek, Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji, str. 196; glej tudi Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, str. 7–48.

21 Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 124.

22 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 348.

23 Beimrohr, *Die Grundentlastung in Tirol*, str. 29.

24 Serše, *Upravna ureditev na Kranjskem po letu 1848*, str. 58.

25 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 348. Kolonatski sistem je imel večinoma elemente civilnopravne pogodbe, ne pa podložniškega razmerja; glej Maček, *Na zemlji domači*, str. 263.

26 Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 4.

27 Maček, *Na zemlji domači*, str. 267–269.

28 Josip Jelačić je bansko funkcijo opravljal od 23. marca 1848 do 20. maja 1859.

29 Šišić, *Povijest Hrvata*, str. 430.

30 Goldstein, *Hrvaška zgodovina*, str. 140.

31 Na Kranjskem jih je bilo leta 1784 le še 399, glej Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 317; več o svobodnikih na Kranjskem glej Polec, *Svobodniki na Kranjskem*, str. 4–142.

32 Krošl, *Zemljiška odveza na Kranjskem*, str. 6.

33 Bruckmüller, Rigaer Leinsamen, str. 53.

34 Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 291.

bora. Leta 1745 so kmetje pobili upravitelja metliške graščine v Beli krajini, leta 1749 pa so se uprli podložniki ljubljanskega škofa v Tiroseku, Gornjem Gradu in Lučah proti novemu davku na sol. Leta 1750 so skušali doseči nazaj svoje izgubljene pravice z uporom zagorski knezi, leta 1753 pa so kmetje na sejm stiškega samostana pobili tri uradnike tobačnega urada in tri vojake. Leta 1757 so se smledniški podložniki uprli tlaki, v letih 1768 do 1770 pa dajatvi za uživanje gozdnih pravic. Proti dnevnim tlaki so se upirali podložniki v Jami (1769), Črnem Potoku (1762), v okolici Maribora, na gospostvu Negova pri Ptuju in na Brdu pri Kranju (1781).³⁵ Čeprav so bili upori pomemben pokazatelj razporeditve med prebivalstvom, so bili marsikje bolj podobni izgredom kakor pa resni socialni revoluciji, zato so bili v širši javnosti praktično neopaženi.³⁶ Upori v 18. stoletju so se od uporov kmetov v 16. in 17. stoletju bistveno razlikovali v tem, da so bili »mlajši« upori manjši in bolj »lokalnega« značaja,³⁷ uperjeni pa tudi proti državi in ne le proti fevdalcem kot kmečki panti v 16. in 17. stoletju.³⁸ V kmečkih uporih konec 18. stoletja pa so kmetje poleg vsega naštetega izrazito zahtevali tudi odpravo vseh fevdalnih bremen.³⁹

Namen sprememb, ki jih je v 18. stoletju začela uvajati država, kot so izgradnja birokratskega aparata, ki bi bil popolnoma odvisen od Dunaja, odprava oz. omejitev javne funkcije deželnih stanov, zemljiških gospodov in mestnih avtonomij, je bil predvsem absolutna centralistična monarhija, glavni cilj pa povečanje davkov in drugih dohodkov države ter okrepitev vojske prek novega sistema rekrutacije.⁴⁰ Zato je obdavčila dominikalna zemljišča zemljiških gospodov, državna birokracija pa je postala razsodnik v sporih med zemljiškimi gospodi in podložniki. Z različnimi zakonskimi predpisi je nakazovala svojo skrb

za izboljšanje posestnega položaja kmečkih slojev, kot sta fiksiranje tlake, ki so jo po potrebi že od srednjega veka dalje spreminjali v denarno in nazaj v naturalno,⁴¹ ter odprava nevoljništva.⁴²

Fevdalnega sistema ukrepi Marije Terezije in Jožefa II. sicer niso odpravili, so ga pa poizkušali precej omiliti.⁴³ Z njimi je državi nevede uspelo nekoliko obrusiti upornost širokih plasti prebivalstva v času pred marčno revolucijo v nasprotju z drugimi nemškimi in evropskimi državami.⁴⁴ Njihova odprava po Jožefovi smrti je ponovno vznemirila kmečko prebivalstvo.

Prav z začetkom velikih reform na prelomu v drugo polovico 18. stoletja je želela država poenostaviti in poenotiti močno odvisen in raznolik kmetov položaj tako v odnosu kmeta do zemljiškega gospoda kot v odnosu države do kmeta. V skladu z uveljavljanjem fiziokratskih načel je država na agrarnem področju videla pomembne koristi v izboljšanjem in svobodnejšem položaju kmeta. Z njim naj bi se povečal njegov interes za agrarno proizvodnjo, povečala naj bi se količina kmetijskih pridelkov in izdelkov, utrdila naj bi se njegova davčna moč, v duhu populistične politike države pa naj bi vse naštetu povečalo tudi število rojstev in prebivalstva, iz katerih bi bilo zagotovljeno tudi zadostno število za vojsko sposobnih moških.⁴⁵ Kljub vsemu so kmetje z jožefinskimi reformami po letu 1780 dosegli le osebno svobodo, njihova zemlja pa je bila še vedno obremenjena z denarno in naturalno rento ter z raznimi dajatvami in služnostmi.⁴⁶ Jožef II. je reforme uvedel pod pritiskom okolice, predvsem madžarskega in poljskega plemstva v Galiciji.⁴⁷ Že pred smrtjo pa je davčno in urbarialno regulacijo, ki sta težili k uvedbi enotnega davka za vse zemljiške posestnike in temeljito zmanjševali pravice zemljiškega gospoda ter njegov položaj spreminjali v položaj ren-

35 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, V, str. 22.

36 Palmer, *The lands between*, str. 49.

37 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, V, str. 22.

38 Šorn, Doneseh h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713, str. 171.

39 Žontar, J., Kmečki upori ob davčni regulaciji, str. 16.

40 Palmer, Colton, Kramer, *A history of the modern world*, str. 315.

41 Maček, *Relucija tlake*, str. 6–18.

42 Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 221.

43 Zwitter, Linhartova doba, misel in delo, str. 305.

44 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 80.

45 Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 317, 318.

46 Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, str. 187.

47 Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, str. 38.

tnika, preklical, razveljavili pa so jo kmalu po njegovi smrti.⁴⁸ Vsi nadaljnji ukrepi v poznem 18. stoletju ter prvi polovici 19. stoletja do leta 1848 kmečkega položaja niso izboljšali, zato jih Drobesh imenuje kar »kozmetični popravki«.⁴⁹

Prebivalstvo na današnjem slovenskem ozemlju je delilo usodo celotne monarhije. Z jožefinskimi reformami je bila tlaka, zaradi katere so se poleg podložnikov pritoževali tudi fevdalci, saj so ugotavljali, da so polja, ki so jih obdelovali podložniki na tlaki, dajala manj pridelka kakor tista, ki so jih obdelovali najeti delavci,⁵⁰ na Koroškem omejena na tri dni v tednu oz. 156 dni na leto, na Kranjskem pa je bila odvisna od velikosti zakupnega posestva.⁵¹ Pod vplivom novih razmer, ko je bilo konec starih kužnih boleznih in velikih lakot, ki so do tedaj tlačile človeka, in še ni prišlo do propada domače obrti, je začelo število prebivalstva podobno kot drugje v Evropi tudi v slovenskih deželah počasi naraščati.⁵²

Gibanje števila prebivalcev v notranjeavstrijskih deželah, Goriški in Trstu:⁵³

	1754	1780	1804	1817	1847
Kranjska	344.544	412.298	410.127	376.288	469.577 ⁵⁴
Štajerska	696.606	819.147		764.559	448.770 ⁵⁵
Koroška	271.927	294.577			320.784
Goriška	102.347	116.454	120.107		
Trst	5.780			42.315	

48 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 9.

49 Drobesh, Das »Unternehmen« Grundherrschaft, str. 56.

50 Maček, *Relucija tlake*, str. 28.

51 Drobesh, Das »Unternehmen« Grundherrschaft, str. 56.

52 Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 74.

53 Blaznik, Grafenauer, Kos, Zwitter, *Kolonizacija in populacija*, str. 99. Zwitter je pri navajanju števila prebivalcev v deželah oz. okrožjih, kjer je večina prebivalstva pripadala dvema narodnostima, navedel približno oceno števila Slovencev. Za leto 1847 podatke navaja Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 57–58.

54 Celovško in beljaško okrožje skupaj.

55 Mariborsko in celjsko okrožje skupaj.

Gledano z očmi današnjega opazovalca so kmetje na prelomu iz 18. v 19. stoletje še vedno živeli dokaj bedno. O kmetovih osebnih stiskah, pomanjkanju in revščini na podeželju se je le malo govorilo, podrejenim razredom predindustrijske družbe pa se je tako ali drugače pripisovalo le pasivno prilagajanje kulturnim produktom, ki so jih ponujali vladajoči razredi, tiho zagovarjanje lastnih vrednot in popolno odtujenost.⁵⁶ Dejansko je ravno 19. stoletje tisto, ko je razpoka med revnimi in bogatimi v celoti postajala najbolj široka.⁵⁷ Socialna sestava prebivalstva se sicer še ni hitro spreminjala in na območju s slovensko govorečim prebivalstvom je še vedno 93 % ljudi živelo na podeželju in se v veliki večini ukvarjalo s kmetijstvom.⁵⁸ V celotnem avstrijskem delu habsburškega cesarstva je ta odstotek znašal 72 % (t. i. Cislajtanija, t. j. češko-avstrijske dežele z Galicijo/Bukovino in Dalmacijo), v ogrskem delu države pa je bil še veliko višji.⁵⁹

Družbeno strukturo prebivalstva na območju s slovensko govorečim prebivalstvom v celoti je na eni strani predstavljala masa kmečkih podložnikov, na drugi pa fevdalno plemstvo in duhovščina. Vmes je obstajal tanek sloj malih trgovcev in obrtnikov v številnih mestih in trgih ter nekaj velikih trgovcev, ki so prek založništva in manufakturnih delavnic prodirali v produkcijo. Ob njih ni mogoče prezreti še nekaj državnih in drugih uradnikov ter posameznikov, pripadnikov inteligenčnih poklicev, zlasti advokatov in zdravnikov.⁶⁰

56 Ginzburg, *Sir in črvi*, str. 12.

57 Osterhammel, *Die Verwandlung der Welt*, str. 256.

58 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 10.

59 Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 289.

60 Zwitter, Linhartova doba, misel in delo, str. 329.

Prebivalstvo po poklicnem udejstvanju:⁶¹

Območje	Leto	Duhovščina	Uslužbenci in veljaki	Obrotniki in umetniki	Kmetje
Graški gubernij	1830	1.286	2.130	7.994	45.731
	1846	1.583	2.701	4.736	45.688
Ljubljanski gubernij	1830	1.134	1.323	2.499	48.920
	1846	1.280	1.576	1.998	47.765
Tržaški gubernij	1830	1.194	1.241	5.057	15.243
	1846	1.033	1.584	4.708	16.328

Tudi gospodarski razvoj avstrijske monarhije v petdesetih letih 19. stoletja je slovenske dežele, razen Trsta in nekaterih manjših območij, pustil precej ob strani, zato je gospodarska slika v notranjeavstrijskih deželah ostala skoraj nespremenjena.⁶² Med ljudmi je prevladovalo prepričanje, da so socialne razlike z revščino zakonitost tega sveta, da so obstajale vedno in so nespremenljive. Naravne katastrofe, ki so še povečevale kmetovo siromaštvo in zmanjševale njegov pridelek, pa so božje preizkušnje, ki kmeta spodbujajo k ponižnosti, varčnosti in predanosti veri in usodi. Ker naj bi bilo dela in prostora dovolj za vse, naj bi bilo uboštvo v glavnem posledica lenobe, neznanja, npravne pokvarjenosti in pijančevanja.⁶³

Kmetije, ki so jih obdelovali kmetje, so bile v začetku 19. stoletja še vedno pravno formalno v lasti fevdalcev in kljub leta 1798 izdanemu patentu, ki je spodbujal odkup kmečkih posesti v dogovoru s fevdalcem kot pravnim lastnikom,⁶⁴ si večina kmetov tega stroška ni mogla privoščiti. Tako so še naprej obdelovali zemljo in fevdalcem plačevali predpisane in običajno pred mnogimi leti dogovorjene dajatve. Kakršnekoli spremembe so si v kmečki življenjski krog in delovne procese le stežka utirale pot. In čeprav je imela država še vedno jasen fevdalni značaj ter

Drevcelj, stari tip orala
(SEM, foto F. Šarf, inv. št. 7790)

je načelno priznavala pravice fevdalcev do podložniških dajatev, se je morala ozirati tudi na položaj podložnikov, ki so plačevali veliko večino neposrednih davkov.⁶⁵

Med vsemi avstrijskimi deželami je Kranjska veljala za eno najbolj zaostalih in je kot območje, ki je bilo upravno del notranjeavstrijskih dednih dežel,⁶⁶ tudi med temi predstavljala njihov najsiromašnejši del.⁶⁷ Nasploh so bile s slovenskim življenjem poseljene dežele med tistimi pokrajinami v habsburški monarhiji, v katerih se je delež prebivalstva, ki se je preživljalo samo s kmetijstvom, najpočasneje zniževal. Medtem ko je za Zgornjo Avstrijo ta odstotek v času od 1770 do 1850 padel z 81 na 61 %, se je na

61 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 71.

62 Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 124.

63 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 160.

64 Dolenc, M., *Pravna zgodovina*, str. 509.

65 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, V, str. 18.

66 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 18.

67 Šorn, Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713, str. 172.

Štajerskem v istem obdobju znižal le za enega (s 76 na 75); na Koroškem je padel s 70 na 68 % in na Kranjskem z 92,5 na 90,9 %.⁶⁸ V drugi polovici 19. stoletja se je le še v Dalmaciji dvigoval delež tistih, ki so samo v kmetijstvu našli svoj finančni vir za preživetje.⁶⁹ Vendar naj bi bilo na ostalem hrvaškem narodnostnem območju še slabše. Območje je večinsko spadalo pod ogrski del habsburške monarhije, ki tudi zaradi narodnostnih zahtev razvoja hrvaškega kmetijstva in gospodarstva ni prav zavzeto spodbujala.⁷⁰

Nemirni čas napoleonskih vojn na ekonomski položaj kmetov ni ugodno vplival, še bolj pa so na kmetijah čutili njihove posledice. Po letu 1815 je železarstvo zašlo v težave in za sabo potegnilo vse, kar je bilo vezano nanj. Cene osnovnih življenjskih potrebščin so porasle, ponekod celo tako, da so kmetje namesto predrage soli mleli nasekan smrekov les. Strmo je padel stalež živine, kar se je močno odražalo na njeni kvaliteti, koncu francoske zasedbe pa je sledilo še nekaj nerodovitnih letin.⁷¹

Poleg kmetov so imeli tudi višji družbeni sloji težave s prilagajanjem novim razmeram. V Avstriji so zaradi šoka ob francoski revoluciji celo zavrli reformni zagon, ki se je začel pod cesarjem Jožefom II. in ki mu je plemstvo že tako ostro nasprotovalo.⁷² Po vdoru Napoleonove vojske na ozemlje habsburške monarhije so pričakovali, da naj bi v gospodarstvu dobilo odločnejšo besedo meščanstvo,⁷³ kmetje pa so računali, da bodo Francozi odpravili tudi nepravilni fevdalni sistem, a se to ni zgodilo. Francozi so revolucijo v zakonodaji bolj začeli, kakor pa so jo dokončali.⁷⁴ Z nekaterimi ukrepi so sicer izboljšali položaj kmetov, saj so z odlokom z dne 15. novembra 1810 ukinili desetine kapitljem in kapelam v Istri. S cesarskim dekretom o organizaciji Ilirije z dne 15. aprila 1811 (organični dekret) so bile

zemljiškim gospodom odvzete vse javnopravne funkcije, podložniki pa so bili odvezani le osebnih obveznosti do zemljiških gospodov (tj. tistih obveznosti, ki niso bile vezane na zemljo: tlaka revežev, kajžarjev in gostačev brez zemlje, razna darila ob poroki, smrti itd.). Vse ostale fevdalne pravice, ki so izvirale iz prvotne prepustitve zemlje, pa so razglasili za odkupljive.⁷⁵ Po novih določenih kmet torej ni bil več podložnik, temveč enakopraven državljan, zemljiška gosposka pa je izgubila upravne in sodne pravice.⁷⁶ Možnost popolne odprave fevdalnih obveznosti je bila v času francoske okupacije sprva le grožnja plemstvu, ki je bilo orientirano proavstrijsko in s Francozi ni hotelo sodelovati.⁷⁷ Da bi jih pridobili na svojo stran, so jim obljubili celo odkup posebnih služnosti. Dejansko pa Francozi starega fevdalnega sistema niso odpravili, ampak so ob njem uvedli še svoj način obdavčitve,⁷⁸ ki je na kmete dodatno pritiskal, zato so se ti začeli upirati. Že jeseni 1811 je prišlo v številnih občinah na Kranjskem, zlasti na Dolenjskem, do odkritega upora, ki so ga francoske oblasti zatrle s silo.⁷⁹ K odklonilnemu razpoloženju so pripomogli tudi protifrancoska propaganda, podžiganje avstrijskega domoljubja in ustanavljanje deželne brambe, s katero so avstrijske oblasti prebivalstvo načrtno pripravljale za odpor.⁸⁰ Plačevanje višjih davkov je bilo v opisani situaciji le še dodatek k vzpodbujanju upornosti prebivalstva, ki se je povečalo tudi zaradi nasilnosti francoskih oblasti.⁸¹ Razmere so Francoze prisilile, da so začeli resno razmišljati o odpravi starih fevdalnih obveznosti. Najprej so hoteli enostavno objaviti francoski zakon

68 Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 290; padanje števila kmečkega prebivalstva glej tudi Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 71.

69 Rumpler, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 1395.

70 Goldstein, *Hrvaška zgodovina*, str. 124 in 144.

71 Barth, *Agrarpolitik im Vormärzt*, str. 79.

72 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 226.

73 Holz, Nekaj utrinkov o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja, str. 292.

74 Hobsbawm, *Obdobje revolucije*, str. 199.

75 Cvirn, Pred nami je odprava posestnih razmerij, str. 93; glej tudi Šumrada, Poglavitne poteze napoleonske politike, str. 78.

76 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 25.

77 Nekateri so tudi odkrito z denarjem in žitom podpirali avstrijsko oblast, Franc Serafin Anton Blagatinšek pa je leta 1817 od cesarja Franca I. za podporo v protifrancoskih vojnah prejel plemiški naslov Edler von Kaiserfeld. Več glej Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 75.

78 Dolenc, M., *Pravna zgodovina*, str. 511.

79 Šumrada, Poglavitne poteze napoleonske politike, str. 79–80; glej tudi Cvirn, Pred nami je odprava posestnih razmerij, str. 93.

80 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 23.

81 Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 250.

o zemljiški odvezi, vendar Napoleon v to ni privolil. Med pripravami razmeram v Iliriji⁸² prilagojenega zakona pa jih je prehitel čas in njihova okupacija na Kranjskem se je končala, preden je bil predložen pripravljeni dekret obravnavan in sprejet v državnem svetu v Parizu.⁸³

Ko je ozemlje Kranjske ponovno pripadlo Avstriji, je ta na večini področij vzpostavila ureditev, kot je bila pred francosko zasedbo. Tiste zakonske spremembe, ki so po vzoru reformne politike 18. stoletja brez nevarnosti za absolutistični režim težile h gospodarski in upravni posodobitvi ter krepitvi osrednje državne moči, so ohranili,⁸⁴ odnose med fevdalnimi gospodi in kmeti pa je francoska okupacija še dodatno otežila.⁸⁵ Po mnenju nekaterih sodobnikov, ki so sodelovali pri restavraciji monarhije, je bila po francoski ustavi podložnikom dovoljena prevelika prostost, ogrska oblast pa jih je preveč omejevala. Prav avstrijska oblast pa naj bi bila tista, ki naj bi med njima našla zlato sredino.⁸⁶ Novi stari oblastniki so najprej želeli izterjati zaostale davke in urbarialne dajatve, čemur so se kmetje na Kranjskem spet zelo upirali, pred stiškim samostanom pa je zaradi tega prišlo celo do nasilja.⁸⁷

Razmere se po koncu francoske okupacije še dolgo niso umirile, čeprav so posledice najbolj čutili takoj po vojnah. Ker jim je sledilo še nekaj slabih letin, so se kmetje ponovno začeli upirati. Pozimi leta 1826/27 so izbruhnili kmečki nemiri v višnjegorskem okraju, v tridesetih letih 19. stoletja pa so bile oblasti znova prestrašene, ker so se bale izbruha upornosti kot posledice pariške revolucije 1830.⁸⁸

82 Ilirske province je 14. oktobra 1809 s podpisom posebnega dekreta ustanovil Napoleon, sestavljala pa so jih prepuščena habsburška ozemlja (Goriška, Tržaška, Kranjska, beljaško okrožje na Koroškem, Hrvaška na desnem bregu Save, Istra, Dalmacija, bavarski del Tirolske in nekdanja Dubrovniška republika), več glej Šumrada, *Državnopravni status Ilirskih provinc*, str. 375.

83 Šumrada, *Nekateri temeljni problemi Ilirskih provinc*, str. 119–148.

84 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 30.

85 Matis, *Österreichs Wirtschaft*, str. 38.

86 Polec, *Kraljestvo Ilirija*, str. 100.

87 Polec, *Kraljestvo Ilirija*, str. 14.

88 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 467.

Nekatere procese, ki so jih začele francoske oblasti, so po habsburški restavraciji pripeljali do konca, kot npr. uvedbo občega državlanskega zakonika (*Bürgerliche Gesetzbuch*)⁸⁹ 1811, ki je predstavljal eno zadnjih velikih kodifikacij naravnega prava, prav tako so dalje izgrajevali šolski sistem.⁹⁰ Kot upravni okvir se je po pariškem miru leta 1814 na večjem delu današnjega s Slovenci poseljenega območja⁹¹ obdržalo kraljestvo Ilirija, vendar je zaradi tega med prebivalstvom zavladovalo nezadovoljstvo, saj naj bi se s tem ohranila francoska uprava.⁹²

Habsburška monarhija, ki ji je po smrti cesarja Franca I. (1835) zavladoval njegov ne toliko omejen, temveč zaradi močne epilepsije nesposoben sin Ferdinand, je bila vsaj do leta 1832 v negotovem položaju ponovne izgradnje oblasti. V tem času je zunanjo politiko vodil skrajno konservativen in vedno nekoliko negotov kancler Metternich, notranjo pa je obvladoval enako konservativen, vendar spremembam nekoliko manj nenaklonjen Kolowrat.⁹³ V tridesetih letih se je začela oglašati opozicija, ki je, opogumljena s pomočjo iz tujine, zahtevala ukinitve cenzure, konec policijskega pritiska, uveljavitev temeljnih pravic človeka in državljana, decentralizacijo države, liberalno gospodarsko politiko, reformo davčnega sistema ter politično participacijo meščanstva.⁹⁴

Na kmetijskem področju so ob restavraciji oblasti stari novi oblastniki kmečko prebivalstvo takoj opozorili, da fevdalno

89 *Občni državlanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva*. Za izdajo v slovenščini je imel glavne zasluge Matej Cigale, dolgoletni urednik slovenske izdaje avstrijskega uradnega lista; glej Melik, *Nacionalnopolitične razmere v slovenskih deželah*, str. 39.

90 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 80.

91 S Slovenci poseljene dežele v predmarčni dobi niso imele veliko stikov. Npr. Maribor in Ljubljana sta v glavnem vzdrževala le trgovske stike pri uvozu soli in v manjši meri žvepla, ki sta prek Ljubljane v Maribor prihajala iz Primorja. Šele železnici je uspelo mesti trdneje povezati, sprva še vedno predvsem iz trgovskih vzrokov, pri čemer je bila Ljubljana najprej le vmesna postaja v povezavi s Primorjem. O kulturnih stikih pa je vse do časa narodnostne diferenciacije težko govoriti. Glej Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 219.

92 Polec, *Kraljestvo Ilirija*, str. 9; glej tudi Juričič Čargo, *Urejanje občinskih zadev*, str. 182.

93 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 263.

94 Cvirn, *Zgodovinski okvir Kocenovega časa*, str. 15.

razmerje ni bilo pretrgano in da morajo kmetje ne le še naprej plačevati urbarialne dajatve in opravljati tlako, temveč morajo poravnati vse zaostale obveznosti do zemljiških gospodov.⁹⁵ Po mnenju nekaterih mislecev iz prve polovice 19. stoletja so bili namreč fevdalni odnosi in z njimi problem tlake in fevdalnega sistema v celoti proizvod dogajanja in oblikovanja v davni preteklosti, saj so bile kmetove obveznosti plod v preteklosti sklenjenih dogovorov med obdelovalci zemlje in njenimi lastniki (zemljiškimi gospodi), take dogovore pa bi bilo zaradi nepredvidljivih posledic težko enostransko prekiniti.⁹⁶ Na drugi strani pa so se nekateri dobro zavedali tudi nerentabilnosti z ostanki fevdalnega razmerja obremenjene organizacije kmetijskega gospodarstva⁹⁷ in nujne potrebe po čimprejšnji zemljiški odvezi.⁹⁸ Kljub temu so v odgovor na kmečke proteste posamezni deželni zbori večkrat diskutirali o odpravi urbarialnih dajatev, kot npr. leta 1832 ogrski, leta 1835 spodnjeavstrijski, v Galiciji in na Češkem pa leta 1844. Nekateri fevdalci so temu vsaj tiho prikimali, saj so od nevezanega gospodarjenja na osnovi mezdnih zaslužkov pričakovali večji dobiček.⁹⁹ Tudi kmetijski strokovnjak Hlubek¹⁰⁰ je v svojem članku, prvič objavljenem v praškem listu *Gospodarske novice*, v *Gratzer Zeitung* dokazoval nerentabilnost tlake in fevdalne organizacije zemljiškega gospodarstva,¹⁰¹ zelo malo pa je bilo duhovnikov, ki so v času pred letom 1848 nasprotovali tlaki.¹⁰² Edina zakonita in zato prava pot, ki jo je lahko ubral kmet, če se je želel osvoboditi, naj bi bil kljub vsemu le sporazumen odkup, ki so ga leta 1846 s posebnim cesarjevim patentom priporočale tudi oblasti.¹⁰³ Ob revolucionarnem vre-

95 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 31.

96 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 160.

97 Bruckmüller, *Rigaer Leinsamen*, str. 41.

98 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 37.

99 Rumpel, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 256.

100 Franc Ksaver Hlubek, rojen v Šleziji leta 1802, umrl v Gradcu 1880; več *Slovenski biografski leksikon*, 3. zvezek, str. 324–325.

101 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 244.

102 Vodopivec, *Slovenski duhovniki in družbeno-gospodarske razmere*, str. 181–182.

103 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 161. Vsebinsko je bil patent skoraj enak tistemu iz leta 1798; glej Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 148.

nju spomladi 1848 so bile razmere v deželah, poseljenih s slovenskim prebivalstvom, sprovočirane zaradi dogodkov v Evropi, tam pa so do marčne revolucije pripeljale predvsem slabe gospodarske razmere. Posledica gospodarske krize je bila namreč velika revščina in predvsem lakota, ki je v letih 1846 in 1847 pustošila zaradi izpada žitne letine.¹⁰⁴ Svoje je dodala še krompirjeva bolezen,¹⁰⁵ ki je dodatno zmanjšala količino hrane za prebivalstvo, lakota, ki jo je spremljala še visoka brezposelnost mestnega prebivalstva, pa velja za zadnjo veliko gospodarsko krizo, ki je bila posledica slabe letine.¹⁰⁶

Kljub temu da kmetje že dolgo pred marčevskimi dogodki niso bili več »nesvobodni« oz. podložniški v ozkem pomenu besede in jih je na zemljiškega gospoda še najbolj vezala obveznost plačevanja dajatev,¹⁰⁷ je bila edina logična rešitev vseobsegajočih napetih in konfliktnih razmer na kmetijskem področju odprava fevdalnih odnosov, resnosti situacije pa so se oblasti začele zavedati šele po uporih v Galiciji leta 1846 in velikih kmečkih nemirih v Zgornji Avstriji v istem času.¹⁰⁸ Tudi kmetje na Kranjskem so enako kot drugod v rešitvi zapletene situacije neizogibno pričakovali predvsem odpravo fevdalizma, in ker se to takoj ob izbruhu nemirov ni zgodilo, so se začeli upirati. Razprave okoli odprave fevdalnih razmerij jih niso zanimale, zanje je bil pomemben le končni rezultat. Ker so se dogodki po njihovem mnenju odvijali prepočasi in so se ponekod odzvali z nasiljem, pa so bili nekateri predstavniki oblasti na Kranjskem ob tem mnenja, da bo za pomiritev podeželja za čas do dokončne odločitve državnih oblasti treba kmetom dati vsaj nekaj koncesij.¹⁰⁹

Habsburška monarhija, ki se je skoraj ves čas svojega obstoja borila s finančnimi težavami,¹¹⁰ je državni aparat, ki je med drugim skrbel tudi za polnjenje državne blagajne, začela postopno

104 Osterhammel, *Die Verwandlung der Welt*, str. 301.

105 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 147.

106 Pančur, *Porajanje modernega gospodarstva*, str. 55.

107 Bruckmüller, *Die Kudlich-Legende*, str. 321.

108 Matis, *Österreichs Wirtschaft*, str. 38.

109 Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, str. 29.

110 Pančur, *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*, str. 14–17.

izgrajevati v letih 1747/48. S tem se je pomembnost deželnih stanov, ki so imeli do tedaj glavno besedo pri določanju davkov, začela zmanjševati, saj se je država v novi ureditvi začela bolj naslanjati na zemljiška gospodarstva in mesta.¹¹¹ Po napoleonskih vojnah v začetku 19. stoletja pa je pridelala nenormalno visok državni dolg, ki je kar klical po ponovnih reformah.¹¹² Najprej so rešitev problema iskali v izdajanju papirnatega denarja, posledica česar je bilo povečanje inflacije, zato se je stanje samo še poslabšalo.¹¹³ Leta 1811 je habsburška monarhija tudi dejansko bankrotirala, saj je devalvacija znašala kar 80 %, ¹¹⁴ vrednost papirnatega denarja pa je padla na petino. Vsa notranja politika se je posledično v glavnem osredotočila na reševanje finančnega vprašanja.¹¹⁵ Finančni minister Stadion je sicer za leto 1823 želel pripraviti uravnotežen proračun, v katerem naj bi finančni primanjkljaj namesto 52 milijonov znašal le 5 milijonov goldinarjev, vendar je njegov poizkus neslavno propadel.¹¹⁶ Zaradi recesije so se državni dohodki po letu 1840 še znižali. Nezavidljivo stanje se je še dodatno poslabšalo z nevarnostjo, ki so jo predstavljale pariška julijska revolucija, vstaja na Poljskem ter kriza v osmanskem cesarstvu, za kar je bilo treba nujno finančno močno okrečiti vojsko. Predsednik dvorne komore baron Kübeck (od leta 1841 dalje) je podedoval razmere, ko je državni dolg znašal 200 milijonov goldinarjev, letno pa je bilo treba plačati 9 milijonov obresti.¹¹⁷ Konjunktura, ki je po marčni revoluciji trajala do leta 1857, je avstrijskemu gospodarstvu zelo koristila, čeravno v habsburški monarhiji ni bila tako izrazita kot v nekaterih drugih evropskih državah, npr. nemških deželah,¹¹⁸ v Franciji in Angliji.¹¹⁹ V tem času so si nekdanje gospodarsko močne severnoitalijanske dežele ponovno opomogle, Avstrija pa se je ca-

111 Serše, Upravna ureditev na Kranjskem, str. 50.

112 Sandgruber, Ökonomie und Politik, str. 143.

113 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 81–82.

114 Manin, Zapadna Istra, str. 14; o finančnih težavah habsburške monarhije glej tudi Pančur, *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema* in Granda, *Inflacija in devalvacija*, str. 79.

115 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 81–82.

116 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 248.

117 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 254.

118 Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 3, str. 39–57.

119 Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 98.

rinsko in politično odprla proti Nemčiji. Poleg tega ji je v skupni gospodarski prostor uspelo pritegniti tudi ogrski del države.¹²⁰

Eden od ukrepov z začetka 19. stoletja, s katerim bi se državni dohodki povečali, prebivalstvo pa bolj enotno davčno obremenilo, je bila izdelava novega, t. i. stabilnega katastrskega operata, saj dotedanji stari načini obdavčitve niso več zadostovali zahtevam novega časa. Izmere zemljišč, če so bile sploh opravljene, so bile neustrezne in zastarele.¹²¹ Preprosto so zemljišča sicer izmerili v času izdelave terezijanske davčne rektifikacije okoli leta 1748, nekoliko natančnejša pa je bila izmera v času jožefinske davčne regulacije med letoma 1783 in 1786. Vendar vsa izmera, sploh tam, kjer je bil teren zahtevnejši, ni bila zanesljiva.¹²² Potrebe po novi davčni ureditvi se je zavedala večina potencialnih davkoplačevalcev.¹²³ Cesar Franc je zato 23. decembra 1817 podpisal patent o izdelavi novega davčnega katastra za avstrijski del monarhije, s katerim je med drugim naročil tudi natančno izmero zemljišč. Po določenih patenta iz leta 1817 naj bi na nov način odmerili davek od zemljišč, ki so bila zaradi slabe industrijske razvitosti habsburške monarhije še vedno eden najbolj zanesljivih davčnih virov.¹²⁴ Nekateri raziskave so namreč pokazale, da naj bi največji dunajski bankirji plačevali le po 1500 goldinarjev letnega davka, največji tovarnarji celo samo 50 do 100 goldinarjev in veletrgovci po 500 goldinarjev.¹²⁵ Agrarni sektor gospodarstva je bil najhuje obremenjen z dajatvami in leta 1839 so iz naslova zemljiškega davka pobrali 54 milijonov goldinarjev davkov, kar je pomenilo tretjino vseh davčnih prihodkov.¹²⁶ Do leta 1834 so bile v procesu izdelave novega davčnega operata zemljiške kulture v Spodnji in Zgornji Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski, Primorju in Lombardiji ter Bene-

120 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 324.

121 Ribnikar, *Kataster in zemljiška knjiga*, str. 170, glej tudi Grundacker, *Die Besitzer*, str. 7.

122 Maček, *Gospodarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah*, str. 80.

123 Preinfalk, »To in nič drugega je volja gospode«, str. 155.

124 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 248.

125 Apih, *Slovenci in 1848*, leto, str. 8.

126 Grdina, *Ipavci*, str. 81.

čiji izmerjene, njihov donos pa ocenjen.¹²⁷ Ogrski del države, vključno s Prekmurjem, je prišel na vrsto nekaj let kasneje.¹²⁸

Ker je bilo delo zahtevno, se je izdelava franciscejskega operata v nekaterih, predvsem terensko zahtevnejših predelih zelo zavlekla. Meritve, ki so bile opravljene med letoma 1817 in 1861, so zajele 30.556 katastrskih občin. Površina, ki so jo izmerili šolani geodeti, je skupaj obsegala 300.082 kvadratnih kilometrov na 49.138.140 obdelovalnih in pozidanih parcelah. Davek so tako nekateri zavezanci prvič po novih izračunih plačevali šele v petdesetih letih 19. stoletja.¹²⁹ Na Kranjskem so nov davčni kataster z dopolnitvami in popravki izdelovali do leta 1843, davek pa so po novih davčnih izračunih davčni zavezanci prvič plačevali leta 1844. Veliko večjega dotoka kapitala v državno blagajno nov način obračunavanja davkov ni prinesel, kljub temu da sta bila krompir in mleko po novem obdavčena, neobdavčeni pa so ostali donosni obrati za žganjekuho na Tirolskem, v Galiciji, Lombardiji in Benečiji. Tudi na Ogrskem se jim je uspelo izogniti obdavčenju blaga.¹³⁰

Izkazalo se je tudi, da je bil davek za južne dele države v primerjavi s severnimi in predvsem nemškimi pokrajinami izračunan previsoko.¹³¹ Po mnenju Josipa Vošnjaka je bilo krivdo za previsoko davčno odmero na Štajerskem mogoče pripisati »nepremišljenem postopanju cenilnih komisij«. ¹³² In čeravno je bila obdavčitev celotne Štajerske nižja, kot je bila do uvedbe stabilnega katastra, se je obdavčitev spodnještajerskih območij povišala, za ormoški okraj celo za 100 %. ¹³³ Za Kranjsko je bil zemljiški davek skoraj za tretjino višji kot leto poprej, pri čemer je bila najbolj obremenjena Dolenjska, kar je spodbudilo hud upor

127 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 250. Katastrski operat z izmero je bil v Avstriji v veljavi do leta 1968, ko so sprejeli zakon o novi izmeri, kot ogrođe pa potrebam geodetov služi še danes; Grundacker, *Die Besitzer*, str. 7.

128 Manin, *Zapadna Istra*, str. 35.

129 Droblesch, *Bodenerfassung und Bodenbewertung*, str. 173—175.

130 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 250.

131 Grdina, *Ipavci*, str. 78; glej tudi Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 583—586.

132 Vošnjak, *Socijalni problem in kmetski stan*, str. 11.

133 Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, str. 381.

pri kmetih in plemstvu. Na čelu slednjih je bil grof Aleksander Auersperg-Anastasius Grün,¹³⁴ ki je za predstavitev problema izdelal obsežen elaborat s številnimi prilogami.¹³⁵ O preveliki davčni obremenitvi so kranjski stanovi govorili večkrat, poslanci pa so predlagali celo nekatere ukrepe za razbremenitev kmečkih davčnih zavezancev.¹³⁶ Revizija davčnih izračunov se je zavlekla v čas po marčnih dogodkih 1848 (v leto 1849).¹³⁷

Leto 1848 je v zemljiško-pravna razmerja prineslo veliko sprememb, saj so kmetje tudi pravno-formalno postali lastniki zemljišč, ki so jih obdelovali. Tako kataster kot zemljiška knjiga, ki je služila za razvid lastništva nad nepremičninami, sta zaradi sprememb v lastniški strukturi z novimi vpisi postala nepregledna in zato neuporabna. Izdelavo novega katastrskega operata je odredil cesar Franc Jožef v šestdesetih letih 19. stoletja, zemljiško knjigo pa so na novo nastavili v začetku 80. let 19. stoletja.

Vendar so spremembe predvsem manjšim kmetom prinesle več težav kakor koristi, podeželje nasploh pa je v drugi polovici 19. stoletja preživljalo težke čase. Drobljenje kmetij ni več omogočalo preživljanja od lastne pridelave, s prenehanjem založniške dejavnosti, fužinarstva, kmečke trgovine in upadanjem prevoznitva ter domače obrti pa je kmet izgubil tudi možnost dodatnega zaslužka. Industrializacija je bila zelo nenakomerna, zato je bilo možnosti zaposlovanja izven kmetijstva malo. Kmečki dolgovi, nastali zaradi neprestano rastočih davkov in odškodnine za zemljiško odvezo, so v drugi polovici 19. stoletja postali eden največjih problemov slovenskega podeželja.¹³⁸

134 Granda, Anastasius Grün pomaga znižati zemljarino, str. 280.

135 Granda, Anastasij Grün—gospodarstvenik, str. 40.

136 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 148, 149.

137 Granda, Patent o uvedbi stabilnega katastra, str. 129. Glej tudi Ribnikar, *Zemljiški kataster kot vir za zgodovino*, str. 321—337, pa tudi Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 321.

138 Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 292; glej tudi Lazarevič, *Kmečki dolgovi na Slovenskem*.

SLUŽNOSTI

Po odpravi fevdalnih vezi, ki je potekala relativno hitro, je v habsburški monarhiji ostalo nerešeno le še vprašanje služnostnih pravic oz. servitutov. S stališča države je bila z vzpostavitvijo kmečkega lastništva nad posestvi, ki so jih obdelovali, pripravljena osnova za oblikovanje novih gospodarskih odnosov,¹³⁹ vendar so služnosti, vezane na kmetijo, skupaj z njo predstavljale njen ekonomski temelj. Zaradi posebnosti, ki jih je oblikoval fevdalni način gospodarjenja v vzhodnem germanskem prostoru, so se služnosti v opisani obliki najintenzivneje razvile v nemških državah, Švici in habsburški monarhiji. Sčasoma so postale popolnoma prepletene v gospodarske odnose in vpete v fevdalni sistem, ki brez njih ne bi mogel delovati.¹⁴⁰ Kot obremenitev zemljišča pa so bile vpisane v nekaterih starejših evidencah, npr. terezijanskem katastru.¹⁴¹

Kmetje so s svojo nasilnostjo in nespoštovanjem dogovorov in predpisov fevdalce v času pred razvezo podložniških razmerij močno prestrašili, posebej ostro pa so protestirali proti tistim, ki so zahtevali izpolnjevanje fevdalnih obveznosti. Servituti so v odnosu med obema socialnima skupinama predstavljali posebno vprašanje, rešitve problema oz. načina, kako bi prišli do nje, pa sprva ni imel skoraj nihče.¹⁴²

139 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 133.

140 Čeravno so v cenilnih elaboratih franciscejskega katastra zapisane tudi posebnosti na področju, ki ga posamezna katastrska občina zajema, sam elaborat pa obsega tudi posebno cenitev donosa z gozdom poraslih zemljiških parcel, so kmečke gozdne služnosti le v redkih posebej omenjene, npr. SI ARS, AS 176, k. o. Babno Polje A 6, cenilni elaborat, in k. o. Vrh pri Babni Polici A 201, cenilni elaborat. Predvidevam, da se je to dogajalo prav zaradi vpletenosti služnostnih pravic v pravni in gospodarski sistem, zato jih nikjer niso obravnavali kot nekaj posebnega. Kot običajna in najbolj vsakdanja zadeva večinoma niso bile vredne posebne omembe.

141 Ribnikar, *Zemljiški kataster kot vir za zgodovino*, str. 322.

142 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 230, 231.

NASTANEK SLUŽNOSTI

Služnosti so bile kot pravna kategorija poznane že v rimskem času. Prebivalci rimskega imperija so ločevali osebne služnosti in služnosti, vezane na posest.¹⁴³ Nekatero osebno služnosti so sčasoma izgubile praktični pomen,¹⁴⁴ pašne, gozdne in podobne pravice večjih ali manjših skupin prebivalstva, naselbinskih enot ali drugačnih deležnikov pa so pravno obveljale kot zemljiške služnosti.¹⁴⁵ Kot pravni problem jih je kot eden zgodnejših poizkušal v 16. stoletju razložiti Martin Pegius, doma iz Polhovega Gradca, ki je sicer večinoma živel v Salzburgu.¹⁴⁶ V svojem spisu o služnostih, ki je med vsemi njegovimi deli doživel največji odmev, katerega dokaz je veliko število ponatisov (enajst),¹⁴⁷ je ostal pri rimskem pojmu servitut in je le okvirno skušal okvalificirati različna fevdalna pravna razmerja po rimskem pravu.¹⁴⁸

Služnosti, ki so se oblikovale v pravnem redu skozi zgodovino, imajo najrazličnejše klasifikacije in poimenovanja. Delili so jih glede na način pridobitve,¹⁴⁹ rabo in različne druge, pravi-

143 Nouvertné, *Dienstbarkeiten und Reallasten*, str. 6.

144 Schönemann, *Die Servituten*, str. 35.

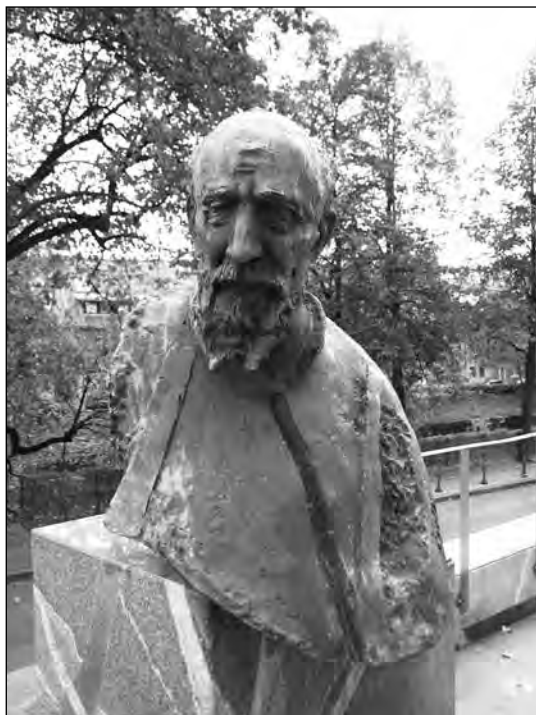
145 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 486—487.

146 Več glej Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 12—16.

147 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 351.

148 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 414.

149 Schönemann, *Die Servituten*, str. 134.

Kip Martina Pegiusa pred Pravno fakulteto v Ljubljani
(Arhiv avtorice, foto Aleš Gabrič)

loma zelo niansirane pojavne oblike. Pegius jih je kategoriziral v osebne, stvarne in mešane.¹⁵⁰ Sredi 19. stoletja so služnosti že spadale med zadeve stvarnega prava.¹⁵¹ Čeprav je njihov izvor težko dokazati, pa naj bi bila po mnenju večine strokovnjakov najstarejša služnost pravica do poti in napeljave vode, pri ljudstvih, ki so se še selila, pa pravica do paše.¹⁵²

Po nastanku so služnosti delili na prostovoljne in izsiljene. Medtem ko so prve nastale po svobodni odločitvi lastnika služnostnega zemljišča, so izsiljene služnosti nastale iz nujne po-

150 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 12.

151 Schönemann, *Die Servituten*, str. 5, 35.

152 Schönemann, *Die Servituten*, str. 7.

trebe. Ena takih je bila npr. vzpostavitev cestne povezave do določenega zemljišča prek zemljišča nekega drugega lastnika. Ker druge možnosti ni bilo, je moral slednji v nastalo cestno povezavo in služnost preprosto privoliti.¹⁵³

Kot hišne služnosti, ki jih je Pegius imenoval mestne in jih delil na pozitivne in negativne glede na možnost njihove rabe s strani pravnega lastnika,¹⁵⁴ so nekaj pojmovali naslonitev lastne hiše na poslopje v lasti nekoga drugega, umestitev okna v steni svoje hiše tako, da se bo odpiralo v okno v steni sosedove hiše in ji s tem jemalo razgled in dnevno svetlobo, izdelavo take strehe na svoji hiši, ki bo s svojim vogalom ali nadstreškom posegla v sosedov (zračni) prostor, pozidavo svojega dimnika tako, da bo dim prehajal v sosedovega in od tod na prosto, ter odvajanje tekočin iz svoje hiše na sosedovo zemljišče.¹⁵⁵ Vrsta hišnih služnosti je lastniku postavljala določene omejitve, saj so kot služnost pojmovali tudi obveznost, da lastnik svoje hiše ni smel dodatno povišati ali znižati, če bi s tem glavnemu posloju odvzel dnevno svetlobo, omejil dovod svežega zraka ali razgled,¹⁵⁶ svoje strešne kapi, ki jo je uporabljal tudi za zalivanje vrta ali polnjenje svoje cisterne, pa ni smel postaviti tako, da bi napeljava potekala prek sosedovega zemljišča, če ni bilo drugače dogovorjeno. Podobno je veljalo za kanal za odvajanje odpadnih voda.¹⁵⁷ Za vse oblike služnosti je veljalo predvsem, da so morale biti oblikovane tako, da so služnostnega zavezanca, ki je bil lastnik s služnostjo obremenjene nepremičnine, čim manj omejevale.¹⁵⁸ Če je bila služnost vezana na zemljišče, je po definiciji, zapisani v občem državljskem zakoniku, spadala v kategorijo zemljiških služnosti, sicer pa je spadala med osebne služnosti.¹⁵⁹

153 Schönemann, *Die Servituten*, str. 134.

154 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 12, 13.

155 Schönemann, *Die Servituten*, str. 123.

156 Prednostna je bila pravica do (dnevne) svetlobe in svežega zraka. Kdor si je pozabil izgovoriti pravico do odpiranja oken, ga je lahko doletela tožba sosedu zaradi povzročanja škode pri odpiranju oken. Pravica do razgleda je morala biti v pogodbi posebej zapisana. *Občni deržavljski zakonik*, čl. 488.

157 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 13.

158 <http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>, geslo servitut, 17. 1. 2012.

159 *Občni deržavljski zakonik*, čl. 473.

Kot osebne služnosti so bile pojmovane tiste pravice, ki so zadovoljevale osebne potrebe z uporabo nekega tujega predmeta. Pri tem uživalec tujega predmeta ni smel poškodovati, kot osebna služnost pa je bilo pojmovano tudi uživanje oz. zagotavljanje stanovanja.¹⁶⁰ Osebnih služnosti niso vpisovali v javne knjige ali različne druge posestne evidence, regulirane so bile npr. s časovnimi omejitvami¹⁶¹ in so s smrtjo imetnika pravice tudi ugasnile.¹⁶²

Jedro zemljiškega servituta predstavlja dejstvo, da zemljišče služi koristim nekoga drugega (ne pravnega lastnika).¹⁶³ Zemljiške služnosti na obdelovalnem zemljišču so se oblikovale kot pravica, pri kateri je lastnik zemljišča izkoriščal svojo posest za en namen, sočasno pa dovoljeval, da nekdo drug ali druga fizična oseba izkorišča isto zemljišče za isti ali tudi drug namen. Obči državljanski zakonik je zemljiške služnosti razlagal kot uživanje lastnine, ki bi jo lastnik lahko izvajal sam, vendar je njeno izkoriščanje prepustil nekemu drugemu.¹⁶⁴

V času na prelomu 18. v 19. stoletje so na s služnostmi ali s servituti obremenjenih zemljiščih primarno rabo ponavadi izvrševali lastniki sami, sekundarno rabo, običajno v nemščini in uradnih evidencah, kot je franciscejski kataster, imenovano Nebennutzung, pa so prepuščali služnostnim upravičencem.¹⁶⁵ Ob tem je bil lastnik nepremičnine zavezan, da hasnovalcu ali koristniku¹⁶⁶ služnosti po določilih medsebojnega predhodnega dogovora dopusti njeno uživanje in koriščenje.¹⁶⁷ V času priprav na njihovo regulacijo pa so jih najpogosteje opisali z besedami: »To so letne ali periodično ponavljajoče se s posestvanjem kmetije, hiše ali rudnika povezane pravice za izrabo ali rabo tujega zemljišča, ki ga mora lastnik dovoliti ali ga v ta namen

prepustiti.«¹⁶⁸ Že Pegius jih je delil na določene in nedoločene, pri čemer je med prve uvrstil pravico do poti, stez in cest ter vodne služnosti, med druge pa pravico do kopanja peska, kamenja, žganja apna, zajemanja vode, napajanja živine, paše, lesa ipd.¹⁶⁹

Oblikovanje tovrstnih služnosti ni bilo možno na vseh zemljiščih, saj pri nekaterih načinih izkoriščanja zemljišč oblika gospodarjenja ni dopuščala oblikovanja servitutov. Z dovolitvijo služnostne uporabe kot drugega oz. dodatnega načina rabe bi bil onemogočen prvi način izkoriščanja zemljišča. Zato so njive, na katerih bi s sočasnim drugim posevkom lahko uničili prvo setev, lastniki raje dajali v kratkoročni ali dolgoročni najem ali zakup. Pod pojmom njivskih služnosti je bila tako mišljena predvsem pravica prehoda ali vožnje ljudi, pa tudi pravica prehoda živine po poteh ob poljskih površinah. Kljub temu je na Goriškem, pa tudi v nekaterih drugih deželah habsburške monarhije ali njihovih delih kot poljski servitut obstajala posebna oblika služnosti, ki je posamezniku dovoljevala, da je na zemljišču v lasti nekoga drugega posadil drevo in zanj skrbel, njegovi pa so bili tudi drevesni produkti ali sadeži.¹⁷⁰ V okvir poljskih servitutov bi lahko prištevali tudi skozi mnoga leta izvajano in zato priposestvovano pravico motenja posesti z obračanjem pluga na koncu zorane vrste na sosednjem zemljišču, ki se je kot sporna izkazala šele takrat, ko je lastnik služnostnega zemljišča ob meji svoje in sosedove zemljiške parcele postavil ograjo in lastniku sosednje njive onemogočil do tedaj ustaljeni način obdelovanja njive.¹⁷¹

Sprva so imele tudi kmečke služnosti veliko različnih oblik, nekatere med njimi pa so bile skozi čas ukinjene ali pa so izgubile same po sebi. Tako so npr. bohinjski kmetje še v 16. stoletju smeli loviti ribe v jezeru in gamse v hribih, ker so v visokogorju

160 Občni deržavljanski zakonik, čl. 478.

161 Občni deržavljanski zakonik, čl. 529.

162 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 112—113.

163 Schonemann, *Die Servituten*, str. 113.

164 Občni deržavljanski zakonik, čl. 474.

165 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 16.

166 hasniti: koristiti, SSKJ, elektronska verzija.

167 Tavčar, *Slovenski Pravniki*, str. 315.

168 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851: »Es sind jährlich, oder periodisch wiederkehrende, mit dem Grund- Hause und Bergbaubesitze verbundene Berechtigungen auf gewisse Theile von sich reproduzirenden Nutzungen fremden Grundeigenthumes, vermöge welcher der Eigenthumer des dienstbaren Gutes zum Vortheile des herrschende Grundes etwas dulden, oder unterlassen muß, wozu er sonst nicht verbunden wäre... «.

169 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 14.

170 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

171 Maček, *Kranjski verski sklad*, str. 248.

branili mejo proti Benečanom.¹⁷² Zaradi načina življenja ter možnosti izkoriščanja zemljišč in potreb prebivalstva pa se je največ služnosti oblikovalo in obdržalo v gozdovih in pašnikih, kjer so fevdalci dovoljevali kmetom predvsem pripravljanje lesa za lastne potrebe (*ius ligandi*) in pašo živine (*ius pascendi*) na svojih zemljiščih.¹⁷³ Podložniki so bili v graščinskem gozdu »ugozdeni« (eingeforstet): v njem so dobivali les in steljo ter pasli živino.¹⁷⁴ Služnosti so bile neločljivo povezane in pogosto se je ena vezala na drugo služnost, kot npr. v primeru pravice do zajemanja vode v tujem vodnjaku, saj je ta pravica brezpogojno zahtevala še pravico dostopa do služnostnega vodnjaka,¹⁷⁵ enako pa je bilo tudi v primeru paše na oddaljenih pašnikih, kamor živine brez pravice poti z možnostjo prehoda prek tujih zemljišč ni bilo mogoče prignati. Ker so nekdanje v gozdovih pasli, je bilo gozdne in pašne služnosti med seboj težko ločiti in so gozdno pašo zato ponekod šteli med gozdne služnosti, drugod pa so jo pojmovali kot pašno služnost v gozdu.

Služnosti so nastale na različne načine. Delno so bile zadnji ostanek skupnega lastništva gmajne, gozda in paše na večinoma neobdelanih zemljiščih, največkrat gozdovih in pašnikih. Po rimskem pravu so bila namreč zemljišča, ki niso pripadala nobenemu dvoru ali kmečkemu posestvu, skupna last¹⁷⁶ oziroma nikogaršnja last (*res nullius*), ki je nato prešla v posest vladarja ali kneza. V avstrijskem prostoru so taka zemljišča sčasoma postala last kralja oz. deželnega vojvode. Naseljenci so ob tem obdržali pravico uporabe.¹⁷⁷ Mnoga od skupnih zemljišč so sčasoma prešla v last zemljiških gospodov, ki so kmetom še naprej dovoljevali uporabo, saj bi zmanjšanje njihove gospodarske moči slabo vplivalo na dajatve, ki so jih prejeli od kmetov.¹⁷⁸ Nerešena in

172 Kaspert, *Razmere gorenjskih kmetov*, str. 333 in 417.

173 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače*, str. 25.

174 Novak, *Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju*, str. 259.

175 *Občni državljanski zakonik*, čl. 496.

176 Johann, *Wald und Mensch*, str. 161.

177 Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 82.

178 Schönemann, *Die Servituten*, str. 133, glej tudi Novak, *Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju*, str. 259.

pogosto zelo zapletena pravna razmerja so v postopke ob regulaciji in odkupu služnosti vnašala še dodatne zaplete.

Predvsem mlajše služnosti pa so bile vedno posledica dogovora med služnostnim upravičencem in služnostnim zavezancem in so se običajno potrjevale s pogodbo med dvema strankama, v kateri je lastnik zemljišča drugi stranki po dogovoru dovolil določeno uporabo služnostnega zemljišča za določeno odškodnino ali protiuslugo. Že v 14. stoletju se v urbarjih poleg običajnih kmetijskih zemljiških enot, torej kmetij ali hub, pojavljajo služnostne ali služniške hube, hube gozdarjev, hube lovcev ipd. Te kmetije, ki jih je fevdalni zemljiški gospod dodeljeval v užitek in izrabo svojemu oskrbnikemu osebu, gozdarjem in lovcem kot deputat¹⁷⁹ za opravljanje svojih osnovnih obveznosti, so bile dedne in oproščene vseh drugih dajatev. Določene užitnine ali koristi v fevdalnih gozdovih so bile deležne tudi hube županov in drugih gospodarsko specializiranih fevdalčevih podložnikov nekmetov: čebelarjev, pekov, kovačev, kletarjev in drugih.¹⁸⁰ V izjemnem položaju so bili župani, ki jih je zemljiško gospostvo postavilo na čelo posameznih žup. Skrbeti so morali za redno oddajanje dajatev in opravljanje tlake. Župane so praviloma izbirali med večjimi kmeti, čeprav to ni bil pogoj, saj je bil župan v Bohinjski Bistrici kajžar. Dokler so opravljali to službo, so župani na območju Bohinja uživali posebno njivo (»župnico«), nekateri pa tudi poseben travnik. Zato pa so morali krmiti graščinske konje, kadar so prišli oskrbniki v Bohinj ob spremembi imetnika kmetije.¹⁸¹ Ker je bilo posedovanje služnosti splošno uveljavljeno in življenje in gospodarjenje na kmetijah brez njih preprosto ni bilo možno, so imeli služnostne pravice tudi redki svobodni kmetje, ki jim je še uspelo, da so se obdržali.¹⁸² Sočasno je tudi to dokaz, da služnosti niso bile nujno vezane na fevdalni odnos med lastnikom zemljišča in njegovim podložnikom.

179 deputat: delež, prejemek v naravi poleg redne plače (premog pri rudarjih, živež ipd.), več glej Verbinc, *Slovar tujk*, str. 137.

180 Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*, str. 16.

181 Žontar M., *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, str. 64.

182 Polec, *Svobodniki na Kranjskem*, str. 81, 82.

Služnost je bilo mogoče pridobiti tudi kot plačilo za posebne usluge, kot na gospodstvu Žiče, kjer je bila služnostna pravica plačilo za krčenje gozda,¹⁸³ po razsodbi sodišča, z dovoljenjem lastnika služnostnega zemljišča, s priposestvom, iz običajev in po sklenitvi (dedno zakupne) pogodbe.¹⁸⁴ Služnosti so nastajale tudi ob razdeljevanju srenjskih zemljišč. Ena od možnosti nastanka služnosti je določilo, zapisano v oporoki, ko je zapustnik svojega dediča zavezal, da je npr. drugemu dediču dovolil souporabo določene poti. Sicer pa je bilo služnost mogoče pridobiti še s priposestvom, ko je služnostni upravičenec vsaj 30 let uporabljal npr. neko zasebno pot za svoje potrebe, pravica uporabe te poti pa je postala njegova priposestvana služnost.¹⁸⁵ Pridobitev pravice služnosti so omogočali tudi zakonski predpisi.¹⁸⁶

Marsikje je služnost pripadala celi vaški soseski in pri mnogih so servitutne pravice enačili s posestnimi ali neke vrste zakupnimi pravicami.¹⁸⁷ Praviloma so uživalci tudi v primerih, ko so bili lastniki idealnega deleža služnostnega zemljišča, za njeno uživanje plačevali določeno dajatev, npr. skoraj vsepovsod meščani za les iz mestnega gozda. Predvsem dolgotrajnost tovrstnih razmerij je v času, ko je bilo na dlani, da bodo služnosti tako ali drugače regulirane in odpravljene, pripomogla k prepričanju nekaterih kmetov, da je gozd njihov, medtem ko so nekdanja gospodstva dokazovala prav nasprotno in trdila, da so imeli kmetje v gozdu le pravico uživanja oz. služnosti.¹⁸⁸ Tudi zato so kmetje na Snežniku leta 1848 lastniku zemljiške gosposke priznavali le tisti del gozda, katerega vrh posekanega drevesa se je dotaknil zidanega grajskega obzidja.¹⁸⁹

Same zemljiške služnosti ni bilo možno enostransko podaljševati (brez soglasja nasprotne stranke), prav tako pa ni bila prenosljiva z ene na drugo osebo brez vezave na zemljišče, npr.

v primeru dedovanja.¹⁹⁰ Služnost v lastninsko pravico praviloma ni smela poseči, sprememba lastništva služnostnega zemljišča pa ni smela okrniti služnostne pravice, čeprav so služnosti v določeni meri omejevale lastninsko pravico na zemljiščih, obremenjenih s služnostmi.¹⁹¹

Služnostna pravica je zastarala v primeru, ko je lastnik služnostnega zemljišča naznanil zahtevo po preklicu dovoljenja za izvajanje servituta in se služnostni upravičenec na preklic ni odzval tri leta. Če pa služnosti lastnik ni poizkusil preklicati, vendar je služnostni upravičenec vsaj 30 let ni izkoriščal, je služnostna pravica zastarala sama po sebi.¹⁹² Ker so bile dodeljene zemljiške služnosti običajno vezane neposredno na kmečko posest, jih je bilo nemogoče podedovati ločeno od lastninskih pravic. Osebe upravičencev so se menjale sočasno z lastninsko pravico na zemljišču.¹⁹³ Kmečki podložniki pa so po določenih prezidialnega dekreta dvorne pisarne z dne 18. decembra 1846 za stalen odkup tlake (ki je bila prav tako vezana na posedovanje določene kmetije) lahko odstopali tudi svoje pravice na soseskih zemljiščih in servitutne pravice.¹⁹⁴

Zemljiška služnost je ugasnila tudi v primeru, da se ji je služnostni upravičenec odpovedal.¹⁹⁵ Druga možnost ukinitve servituta je bil propad služnostnega zemljišča oz. njegovo opustošenje, npr. zaradi hudournika ali povodnji, vendar so jo v takih primerih običajno le odložili ali preložili na drugo zemljišče.¹⁹⁶ Zgodilo pa se je lahko, da je služnostni upravičenec postal lastnik služnostnega zemljišča, s čimer je služnost postala brezpredmetna in je prav tako ugasnila.¹⁹⁷

Zakonodaja je predvidevala, da mora pri vzdrževanju služnostnih objektov in zemljišč finančno in z delom pomagati tudi

183 Maček, *Die Wälder der Herrschaft Žiče und Frajstanj*, str. 196.

184 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

185 Tavčar, *Slovenski Pravniki*, str. 318.

186 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 113.

187 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 192.

188 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 322.

189 Schollmayer-Lichtenberg, *Snežnik in schönburški vladarji*, str. 44.

190 *Občni deržavljanski zakonik*, čl. 485.

191 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 8.

192 Tavčar, *Slovenski Pravniki*, str. 43.

193 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 8.

194 Maček, *Relucija tlake*, str. 45.

195 Schönemann, *Die Servituten*, str. 165.

196 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 115.

197 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 127.

služnostni upravičenec. Vendar je zaradi različnega razumevanja predpisov, obveznosti in dogovorov velikokrat prihajalo do nesporazumov. Obči državljanski zakonik je pri hišnih služnostih predpisoval skupno vzdrževanje tramov, zidov, različnih stebrov in dimnikov, ki so jih poleg lastnikov uporabljali tudi služnostni upravičenci, v primerih koriščenja služnostnih poti pa je bilo treba vzdrževati ceste, poti, mostove in ostale cestne objekte.¹⁹⁸

Ko so se skozi čas lastniki na zemljiščih menjavali, je predvsem zaradi prepovedovanja izrabe služnosti ali na drugi strani prekoračenja pravic izkoriščanja služnosti velikokrat prihajalo do sporov, ki so se v skrajnih primerih končali celo z umori in smrtjo. Zaradi izrabe služnostnih pravic so se med seboj prepirali služnostni upravičenci in služnostni zavezanci, vsaj enako pogosti pa so bili spori med služnostnimi upravičenci samimi, tako med posamezniki kot med celotnimi soseskami. Že iz 16. stoletja je poznan spor za veliko pašno planino nad vasjo Heiligenblut na Zgornjem Koroškem, na kateri je bilo mogoče pasti okoli 1000 glav govedi. Ob meji ležečo koroško planino, na kateri so dolga leta iz eksistenčnih potreb pasli domači kmetje, so si po tem, ko je več let nihče ni uporabljal, saj je zelo na hitro umrlo veliko prebivalcev (morda zaradi kolere?), očistili in za pašo usposobili njihovi salzburški sosede. Dajatve od planine so fevdalcem in cesarju še vedno plačevali Korošci, ki so s tem dokazovali tudi svoje »pradavno« lastništvo nad planino. Ker so Salzburžani na vse možne načine branili svojo pridobitev, so razmere dobile vojne razsežnosti, saj je bilo v medsebojnih spopadih tudi nekaj mrtvih. Ko tudi deželno glavarstvo ni moglo umiriti in urediti razmer, je v spor posegel cesar.¹⁹⁹ Podoben je bil spor med Bovčani na eni strani ter Rezijani in Trbižani, ki so gonili svoje črede ovac na pašo na pašnike med Prestreljenkom in Predelom ter na planino Prevala in goro Sober, različni prepiri okoli služnostnih pravic pa so se vlekli vse od 16. do

198 *Občni deržavljanski zakonik*, čl. 483, 487, 494.

199 Johann, *Wald und Mensch*, str. 192–194.

konca 18. stoletja. Najhuje je bilo v letih 1736 do 1739, ko so si kmetje sami robili²⁰⁰ in pobijali živino.²⁰¹ Zaradi služnosti so se dolga leta med sabo prepirale soseske v Bohinju, npr. Bističani z Nemškim rovtom, Gorjuše s Češnjico in Nomenjem, Savica in Studor, Savica, Stara Fužina in Studor itd.²⁰² Poleg poseganja v služnost nekoga drugega je bil pogost vzrok sporov tudi namen spremembe namembnosti služnostnega zemljišča, s čimer bi bilo izkoriščanje služnosti, kot je bilo zapisano v dogovoru med pogodbenima strankama, onemogočeno.

Služnostni upravičenci so pravice dokazovali z listinami, ki so jih običajno čuvali prejemniki pravice. Za sklenjene pogodbe je bila značilna atipičnost, saj je bila pravna kultura močno vezana na običaje. Pogodbene sheme, ki so nastajale predvsem iz prakse, so bile pogosto zastavljene zelo široko, prilagajale so se vsebinam, ki jih je prinašala raba, in so navadno vsebovale samo formalne okvire, da so lahko sprejemale vsebino običajev, ki so se spreminjali iz kraja v kraj.²⁰³

Izstavljanje listin vsaj v starejših obdobjih ni bilo dosledno, sčasoma pa so ponekod oblasti s predpisi zahtevale vpis podeljene služnosti v »javne knjige« kot zaključek opravljenega pravnega posla.²⁰⁴ Služnostni upravičenci so zato lahko obstoj služnosti dokazovali z vpisom v »jožefinskih davčnih knjigah (Josephinischen Lagerbüchern)«, vpisi prihodkov v njihovi spremljajoči dokumentaciji in rektifikacijskih aktih. Za dokazovanje obstoja služnosti so v več primerih obstajale poravnalne pogodbe, ki so jih sklenili upravičenci z lastniki služnostnih zemljišč, ponavadi zato, da bi končali neprestane spore zaradi služnosti (npr. Millstadt) ali pa pravnomočne sodne odločbe po zaključenih sodnih procesih, pri katerih so bile predmet spora gozdne ali pašne služnosti. Ustrezno dokazilo je bilo tudi garantno pismo, ponavadi listina, ki jo je pred veliko leti izdala sta-

200 robiti: podirati, sekati, SSKJ, elektronska verzija.

201 Ložar, *Narodopisje Slovencev*, str. 156.

202 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, str. 265–269.

203 Grossi, *Pravna Evropa*, str. 35.

204 Schönemann, *Die Servituten*, str. 147.

rejša, v času postopkov regulacije in odkupa že dolgo neobstoječa pristojna oblastna gosposka kot potrditev določene pravice ali dogovora med dvema strankama.²⁰⁵

Določila v listinah, na katere so se upravičenci v sodnih postopkih sklicevali, so bila velikokrat zelo nedorečena, zato si jih je vsak razlagal po svoje in jih samovoljno izkoriščal.²⁰⁶ Veliko služnosti je nastalo zaradi dolgega nemotenega sekanja lesa in paše živine na tujih zemljiščih (priposestvanje). Ker te pravice niso bile vpisane v urbarje, upravičenci zanje niso imeli nobenih ustreznih dokazil oz. dokumentov.²⁰⁷

Če listina kot dokazilo ni bila ohranjena, je bilo služnostne pravice ob regulaciji težko dokazovati, saj je bilo eno prvih določil za delo komisij dokazovanje pravic z listinami in vpisi v različnih zemljiških evidencah, kot so urbarji in vse vrste katastrov. Zaradi pomanjkanja dokazilnih listin je služnostno pravico ob regulaciji izgubila župna nadarbina v Podčetrtku, ki nikoli ni imela lastnega gozda in je les za svoje potrebe dobivala iz gozdov gospostva Podčetrtek. Do leta 1848 je ta količina znašala 8 sežnjev (klafter) drv na panju, dodatni potrebni les pa je kupovala. Ker pravice do lesa leta 1848 listinsko ni mogla dokazati, je bila ta zanjo izgubljena.²⁰⁸ Po dolgih letih neprestanega vlaganja tožb in ugovorov nanje ji je bila pravica dokončno odvzeta z ministrsko odločbo 4. julija 1881.²⁰⁹

Tudi če so kmetje služnost uživali dokazljivo vrsto let, je bilo brez listin in vpisov potrebno veliko napora, da so bili v regulaciji uspešni, saj je nasprotna stran običajno nasprotovala priznanju služnostne pravice, ki je bremenila zemljišče in lastnika.²¹⁰ Meščani Loža, ki naj bi imeli pravico do priprave lesa v snežniškem gozdu, so bili zaradi nepriznavanja gozdnih služnosti v času odkupa in regulacije, kot vsa Loška dolina, v sporu s

snežniškim graščakom.²¹¹ Kmetje, ki so izkoriščali gozd nekdanje gornjegrajske zemljiške gosposke za pripravo lesa in stelje ter pašo in so svoje služnosti zaradi pomanjkanja listinskih dokazil zahtevali na osnovi priposestvanja, so ob neupoštevanju njihovih pritožb zagrozili s civilnimi tožbami.²¹²

Predvsem tam, kjer je bila kontrola lastnika slaba, so kmetje servitutne pravice pogosto prekomerno izkoriščali. Ker gozd, v katerem se je lahko razvilo veliko različnih služnosti, v preteklosti ni predstavljal pomembne ekonomsko-pridobitne kategorije, lastniki zemljiških gospostev služnostnih upravičencev pri izkoriščanju pravice dolgo niso omejevali. Do sporov je običajno prihajalo zaradi drugih lastniških nesoglasij, ki so jih služnosti le še dodatno razvemale.

V času razcveta fiziokratskih idej so postala trenja zaradi omejevanja služnosti med fevdalci in kmeti v delu Evrope, kjer se je razvil podoben sistem gospodarjenja z zemljiškimi površinami, pogost pojav. Graham, avtor pregledne monografije o ruralni družbi in agrarni revoluciji v 19. stoletju v Evropi, je svoje trditve in opažanja podkrepil s primeri iz Westfalije,²¹³ podobnih primerov pa je bilo veliko tudi na slovenskih tleh. Odnosi med servitutnimi upravičenci, ki so na zemljiščih gospostva Gornji grad uživali gozdne in pašne služnosti, so se dodatno zaostri, ko je gosposka na ukaz graškega gubernija zaposlila tuje gozdarske osebe, ki ni poznalo razmer. Služnostne pravice je skušalo zmanjševati z omejevanjem sekanja in paše v gozdovih ter povečevanjem gozdnih površin na račun pašnikov, zato so spori, ovadbe, preganjanja in sodni procesi, v katerih so bile dosojene tudi telesne kazni, postali nekaj običajnega.²¹⁴ V enem od mnogih sodnih procesov je petinsemdesetletni Andreas Schmidl kot ena od prič pri dokazovanju obstoja služnosti na gornjegrajskem zemljiškem gospostvu izpovedal, da so v gozdnem predelu Kokarza

205 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

206 Matijevec, *Novomeške hiše in ljudje*, str. 76.

207 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

208 Maček, Podčetrtek skozi stoletja, str. 63.

209 SI ARS, AS 1109, sveženj 47, Hartenstein, No. 70 ex 1893, str. 1—2.

210 Karničar, *Jezerska kronika*, str. 201.

211 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 83.

212 SI ARS, AS 185, šk. 27, fasz. 353, št. 10/1 Steiermark, št. 7205/75.

213 Graham, *Rural society and agricultural revolution*, str. 37.

214 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, str. 111, 112.

(Kokarca)²¹⁵ »zemljiški posestniki iz Pustega Polja že tako daleč v preteklost, kolikor se on spomni, dobivali les in steljo iz imenovanega gozdnega predela ter po lastni presoji pasli živino, gosposka Gornji grad pa po njegovem vedenju v tem predelu nikoli ni uveljavljala pravice do lastništva.«²¹⁶ Zagovornik gornjegrajske gosposke je njegovo pričanje kot mnoga druga v tem postopku zaradi starosti priče²¹⁷ označil za neverodostojno.²¹⁸ Kadar bi bilo omejevanje pravic preveč v nasprotju z obstoječimi dogovori, so skušali nekateri lastniki služnostnih zemljišč dodatno zaslužiti in obenem zmanjšati porabo lesa po stranskih poteh. Tako je ribniški graščak Rudež v Taboru ob cerkvi in župnišču postavil veliko poslopje in zapovedal, da morajo podložniki vso leseno robo prodati njemu in jo nato od njega spet kupovati.²¹⁹

Sodišče se je iz takega stanja izvirajočih prijav prestopkov običajno izogibalo ter obravnave odlagalo, če se je le dalo. Spori so zato dolgo časa ostajali nerešeni.²²⁰ Iz arhivskega gradiva je videti, da so se najbolj zaostriili spori glede služnosti do lesa tam, kjer je lesa primanjkovalo ali pa ga je bilo mogoče dobro prodati.²²¹

Čeprav so imele cerkvene fare poleg šol in posebnih ustanov tudi kot sestavni del vasi, ki ji je služnost kot skupnosti pripadala, posebej dovoljeno pravico do dobave lesa²²² ali pravico paše za svojo živino,²²³ jim je na nekaterih gospostvih ob uravnavanju služnosti podobno kot drugim služnostnim upravičencem niso hoteli priznati. Marsikdaj pa se zdi, da so župnišča,

215 Gozd Kokarica (Kokarza) je meril 1616 oralov, ležal je ob reki Dreti in je bil vsaj v svojem spodnjem delu močno opustošen, saj so imele v njem vse vasi v njegovi bližini pravico do sečnje; glej Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 273.

216 »... daß die Ödenfelder Grundbesitzer solange er zurückdenken könne, Holz und Streu nach ihren Bedürfnissen aus dem Waldantheile genommen und ihr Vieh nach Belieben davon geweidet haben, daß ferners von Gute Oberburg seines Wissens niemahls Eigenthums Rechte auf diesem Theile ausgeubt wurden ...«

217 Načini reševanja sporov in razjasnjevanja okoliščin so se zelo razlikovali med seboj, saj so ponekod prav zaradi spomina kot priče uporabili starejše prebivalce; glej Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, str. 212.

218 SI ARS, AS 185, šk. 27, fasz. 353, št. 10/1 Steiermark, št. 7205/75.

219 Šifrer-Bulovec, Loški potok, str. 199.

220 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 339.

221 Granda, *Gozdna revolucija*, str. 315.

222 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 269.

223 SI ARS, AS 33, fasc. 10/6, 1898, št. 15730.

Napoved dohodka od pravice do lesa v gozdovih »Meach« in »Gmeine« za cerkev sv. Mihaela (AS 174, fasc. 353, Kranj, filialna cerkev sv. Mihaela)

kaplanije in mežnarije les dobivale »po stari navadi«, zahteve po priznanju pravice pa so slonele na dolgoletnem užitku.²²⁴ Tudi v teh primerih se je problem v pravi luči pokazal šele, ko župnija svojega zahtevka ni mogla listinsko dokazati. Ob regulaciji servitutov se je to dogajalo tudi v Knežaku, kjer so kmetje cerkvi Marijinega vnebovzjetja in sv. Barbare ter poslopje župniškega dvora popravljali in oskrbovali z brezplačnim lesom iz snežniškega gozda. Prebivalci sosednje vasi Koritnica pa so se kar sami

224 Valenčič, *Bistriški gozd in kamniški meščani*, str. 83.

potegovali za priznanje pravice do lesa za podružnični cerkvi sv. Antona in sv. Hieronima. Ker pisnih dokazil niso imeli, so bili pravico do snežniškega lesa za cerkve pripravljene dokazovati s pričanjem.²²⁵ Še večjo obremenitev pa so za gozd predstavljale pravice samostanov in njihovih podložnikov do lesa, kakor npr. v bistriškem gozdu samostan klaris v Mekinjah in frančiškanski samostan v Kamniku, ki je pravico z dolgoletno rabo verjetno priposestvoval.²²⁶

V času francoske okupacije je pristojnost za podeljevanje in potrjevanje služnosti raznih pašnih in gozdnih pravic sodila pod pristojnost gozdne uprave. Ta v gozdovih pod javno upravo ni priznavala nobenih prejšnjih pravic. Zaloge lesa, oglja in za posek predvidene količine drevja so dali pod zaporo.²²⁷ V posebnem obvestilu z dne 22. julija 1811 so vse, ki so imeli lesne pravice v regalnih gozdovih, pozvali, naj v treh mesecih javijo svoja imena nadzornikom in njihovim podrejenim. Kdor je služnosti izgubil, je moral dokazati njihov obstoj in časovno trajanje servituta. Za prekrške v gozdovih je bila določena višina kazni, uživanje gozdnih služnosti pa so nadzorovali gozdarji. Z uredbo dvorne organizacijske komisije 22. julija 1814 so bili francoski zakoni za to področje ukinjeni in vzpostavljeno je bilo staro stanje.²²⁸

225 SI ARS, AS 778, šk. 538, GUS, Schrank 5, Fach 11, Fortsetzung von Fach 10, Ablösungs-Vergleich- und Vermerkungs- Urkunden mit den Servitutberechtigten, št. 326.

226 Valenčič, Bistriški gozd in kamniški meščani, str. 82.

227 Valenčič, Gozdarstvo, str. 449.

228 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 110.

SLUŽNOSTNE POVRŠINE

Zemljiške površine, ki so v drugi polovici 18. stoletja še vedno predstavljale glavni vir preživetja, so pripadale različnim lastnikom. Poleg »tradicionalnih« (deželni knez, plemstvo, samostani in različne ustanove) so bili lastniki velikih zemljiških gospostev že tudi meščani, kmetje, različne cerkvene bratovščine, podružnične cerkve itd.²²⁹ Lastnik zemljiškega gospostva je na svojih zemljiščih izvrševal tudi patrimonialno sodstvo in patrimonialno oblast, to je sodstvo v civilnih in manjših kazenskih zadevah nad podložniki.²³⁰ Izraba obdelovalnih zemljišč, ki je bila v rokah kmetov in jo izkazujejo različna pravna napotila med 14. in 18. stoletjem, pa je v glavnem regulirana le od vprašanj, ki se nanašajo na dovoljeno število paše živine na skupnih gmajnah do izkoriščanja gozdov na splošno, ščitenja gozdnega drevesnega sestoja in pašniških površin pred preveč ekstenzivno živinorejo ter nenadzorovanim izkoriščanjem lesa s strani upravičencev.²³¹

Od vseh dežel v sestavu habsburške monarhije je Kranjska med tistimi ali celo edina, ki je mejila na tri geografsko

229 Kustatscher, *Mehr als acht Generationen*, str. 239.

230 Žontar, J., *Priročniki in karte*, str. 70.

231 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, str. 36.

in klimatsko različna območja, geografski položaj v okviru države pa je v mnogočem determiniral tudi možnosti in stopnjo razvoja posameznega območja in »svet severno od Alp se je močno razlikoval od sveta južno od visokih gora«. ²³² Na s Slovenci poseljenih tleh habsburške monarhije so bile razmere za kmetijstvo relativno neustrezne, zato velik del kmečkega prebivalstva ni mogel v celoti živeti od agrarne proizvodnje. Za njivsko pridelavo so bile razmere večinoma precej neugodne, nekoliko bolj pa so tukajšnje klimatske razmere ustrezale pašnikom in gozdu. ²³³ Za preživetje so se mnogi kmetje ukvarjali še z domačo obrtjo, fužinarstvom, tovorništvom, prevozništvom in kmečko trgovino. ²³⁴

V iskanju kakršnekoli možnosti za večjo in boljšo kmetijsko pridelavo so bila služnostna zemljišča različno obremenjena s servitutnimi pravicami. Vse služnosti so bile lahko nakopičene na enem zemljišču, običajno pa so se pojavljale v različnih kombinacijah. Na določeni parceli so lahko upravičenci pridobivali les za vse oblike uporabe (za kurjavo, za gradnjo in popravila, pripravo in popravilo orodij itd.) ali pa je bila dovoljena priprava le ene vrste lesa oziroma priprava lesa za eno vrsto rabe, ostale vrste izrabe so bile prepovedane. Podobno je veljalo za pašo različnih vrst živine, npr. konjev, goveda, ovc, koz, prašičev itd. ²³⁵ Služnosti so se najpogosteje oblikovale na pašniških površinah in v gozdovih, ostale obdelovalne površine, kakor travniki in njive, so bile s služnostmi redko obremenjene. ²³⁶

Služnosti so večinoma vnašale nered v način in poskuse urejanja gozdarjenja. Izrabo gozdnih služnosti so lahko prepovedali na tistih zemljiščih, ki so bila zaradi prekomerne izrabe preveč opustošena, nekatera zemljišča pa so bila za dodelitev

gozdnih servitutov neustrezna. Tako lesa niso smeli sekati tam, kjer so drevesa preprečevala plazenje zemlje. ²³⁷

Od zemljiških površin so bili s služnostmi najbolj obremenjeni gozdovi, saj so služnostni upravičenci na gozdnih površinah koristili tudi marsikatero pašno služnost. Gospodarjenje z gozdovi so nekdanje uravnavali deželni gozdni redi, katerih določila je moral upoštevati vsak, ki je kakorkoli izrabljajl njegove dobrine. Ker se je izkazalo, da gozdni redi vseh treh notranjeavstrijskih dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, s svojimi določbami, zahtevami in omejitvami ne sledijo času, razmeram in potrebam, je cesar Karel VI. (1685—1740, cesar 1711—1740) odločneje posegel tudi v gozdno zakonodajo. Čeprav so se deželni stanovi treh notranjeavstrijskih dežel vztrajno upirali sprejetju poostrenih določil, predvidenih v osnutku novega gozdnega reda za svojo deželo, je vladarju vendarle uspelo izsiliti kompromisne rešitve med določili in omejitvami veljavnega Ferdinandovega gozdnega reda in svojimi zahtevami v gozdnem redu za Štajersko leta 1721, potem leta 1737 za Koroško in leta 1739 v dopolnjenem gozdnem redu za Štajersko. Tudi kranjskim deželnim stanovom je bil leta 1737 predložen v sprejetje nov gozdni red, a so ga večkrat zavrnil. Ker odločitve vse do leta 1739 ni bilo, je dunajska vlada zahtevala, da na Kranjskem sprejmejo štajerski gozdni red skupaj z dopolnitvami, po katerem so se na Kranjskem morali ravnati do leta 1771, ko je bil sprejet terezijanski gozdni red za Kranjsko. ²³⁸ Tudi v zadnjih desetletjih 18. stoletja so se osrednji državni in deželni uradi z gozdovi veliko ukvarjali, predvsem zaradi velike opustošenosti dostopnejših gozdnih površin kot posledice načina izrabe in želje, da bi kljub abolicijskim težnjam večji gozdni kompleksi ostali nerazdeljeni za potrebe lova. ²³⁹

Kategorizacija večine zemljišč je bila še v 18. stoletju zelo nejasna, gozdove, obremenjene s služnostnimi pravicami, pa so

232 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 48.

233 Fischer, *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo*, str. 8.

234 Pančur, Porajanje modernega gospodarstva, str. 62.

235 Mischler, Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D, Bd. I, G 65 ff*, glej tudi Kacičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 27.

236 Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 92.

237 Simony, *Schutz dem Walde!*, str. 33, 39.

238 *Terezijanski gozdni red*, str. 4—5; glej tudi Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*, str. 34, 35 in 44.

239 Maček, *Relucija tlake*, str. 189.

delili na dve kategoriji. T. i. gozdov s pravico »Stockrechte«, t. j. pravih gozdov, ni bilo dovoljeno spreminjati v katero drugo zemljiško kategorijo, npr. v pašnike, travnike ali njive, saj je bilo v njih predvideno ustrezno gozdarjenje. Po sečnji jih je bilo treba pustiti, da se spet obrastejo.²⁴⁰ Druga kategorija so bili gozdovi s t. i. »Raumrechte«, ki so jih lahko spreminjali tudi v zemljišča za drugačno kmetijsko rabo.²⁴¹ To se je s pripravljanjem novin in frat²⁴² še v prvi polovici 19. stoletja redno dogajalo. Na Koroškem franciscejski kataster take površine imenuje Brand Acker.²⁴³ Maček celo ugotavlja, da jih v franciscejskem katastru za Štajersko niso prištevali med gozdne površine, temveč so jih imenovali »Brände«, kar je prevedel kot požganica in naj bi predstavljale posebno zemljiško kategorijo.²⁴⁴ Pravica je zajemala krčenje gozdnih površin, na katerih so si kmetje naredili njivo, na njej pa so nato nekaj let sejali žita ter jo po nekaj letih opustili, da se je na njej ponovno zarasel gozd. Vendar je bila tudi ta razdelitev samo okvirna, saj so se znotraj nje pojavljale različne variante.²⁴⁵

Po eni od delitev so gozd označevali kot visoki ali črni gozd, pri čemer pojma nista bila natančno definirana, zato je vedno znova prihajalo do nejasnosti. Na novo so jih skušali določiti z dekretom z dne 17. januarja 1793, po določilih katerega je bila kot črni gozd označena tista zemljiška površina, na kateri so rasla igličasta drevesa kot smreke, jelke, macesni ali borovje, visoki gozdovi pa so bili tisti, kjer je bilo možno načrtno gospodarjenje.²⁴⁶ Franciscejski kataster je povzel delitev in poimenovanje gozda iz 16. stoletja na visoki in nizki gozd. Kot visoki gozd so

240 Johann, *Wald und Mensch*, str. 192.

241 Barth, *Agrarpolitik im Vormärz*, str. 85.

242 Ko so pripravljali frato, so kmetje gozd posekali do golega, z debel obsekano vejevje zrvnali po vsej površini poseke in posušene veje zažgali. Enako so delali novine, le da so bile pripravljene površine pred posekom zaraščene z grmovjem in ne z gozdom. Več glej Ficko, *Skupni ljudski delovni običaji*, str. 159.

243 požgana njiva; SI ARS, AS 178, k. o. Topla K 448, Protokoll der Grund Parzellen der Gemeinde Topla; glej tudi Kačičnik Gabrič, *Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah*, str. 300.

244 Maček, *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata*, str. 28.

245 Maček, *Gozdarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah*, str. 79.

246 Johann, *Wald und Mensch*, str. 179.

takrat pojmovali obsežne gozdne površine na nenaseljenem gorskem svetu, kjer je bilo možno sistematično gozdno gospodarjenje v takratnem pomenu besede. Gozdni sestoji visokega gozda so se pomlajevali iz semena, zato so bili imenovani tudi semenski gozd. Pojem nizki gozd pa je označeval tisti posekani gozd, ki se je pomlajeval z izrastki panjev posekanega drevja, zato so ga imenovali tudi štorovec. Mešanje semenovcev in štorovcev je tvorilo srednji gozd, vendar so bili taki gozdni sestoji redki.²⁴⁷ Za zemljiška gospostva na današnjem slovenskem ozemlju je bilo značilno, da so imela malo obdelovalne zemlje ter več gozdov.²⁴⁸

Fevdalci, v imenu katerih so se deželni stanovi ponekod dolgo upirali pripravi in sprejetju gozdnega reda, ki bi urejal zmešnjavo v gozdovih, so na ta način lažje gospodarili po svoje, dvigovali ceno lesu, dovoljevali podložnikom izsekavanje, od lesa pobrali več dajatev in s tem večali svoje dohodke.²⁴⁹ Po zapleteni fevdalni delitvi lastništva, najemništva in užitnine, ko je bila kmetijska zemlja vedno bolj razdrobljena, so gozdni predeli skoraj praviloma ostajali nerazdeljeni ter so postali, z izjemo deželnoknežjih (erarnih) gozdov, največkrat sestavni del dominikalne zemlje fevdalnih zemljiških posesti.²⁵⁰ Ker kmečke hube z izjemo visokogorskih nekdanj običajno niso imele lastnih gozdnih površin,²⁵¹ so bile zlasti v hribovitih predelih redke tiste zemljiške gosposke, kjer zemljiške parcele ali vsaj en njen del ni bil obremenjen s katero od oblik služnostne pravice. Prav tako redki pa so bili tisti kmetje, ki so se z lesom za kurjavo, gradnje in popravila oskrbovali izključno iz lastnih gozdov. Najpogosteje so imeli pravico, da si potrebni les pripravljajo v gosposčinskem gozdu, za kar so navadno od zemljiškega gospostva dobili pisno dovoljenje.²⁵² Svoje pravice so znali kmetje tudi

247 Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 419, 420.

248 Marušič, *Spor zaradi delitve zemljišč v Doberdobo*, str. 454.

249 *Terezijanski gozdni red*, str. 4–5.

250 Korošec, *Gozdovi Slovenije skozi čas*, str. 15.

251 Lastne gozdove so imeli predvsem lastniki večjih kmetij; Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 44.

252 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 49.

spretno izkoristiti. Prekomerna sečnja je v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja postala kar način življenja. Les so iz gozdov vozili, v hribovitejših predelih pa splavljali po naravnih hudourniških potokih ali za to zgrajenih držah ali rižah.²⁵³ Kljub številnim predpisom in zahtevam po vzpostavitvi gozdarske službe in izvajanju večjega nadzora nad dogajanjem v gozdovih boj proti njihovemu devastiranju ni bil učinkovit. Bolj ali manj so bili še vedno brez uradnega nadzora in zato povsem prepuščeni kmečki samovolji in špekulacijam železarskih obratov.²⁵⁴ V gozdovih so z izsekavanjem nastajali novi rovti in lazi, ki so jih za njivske ali travniške površine uporabljali kmetje, v bližini večjih porabnikov lesa pa se je zaradi prekomerne sečnje pojavilo pomanjkanje lesa.²⁵⁵ Na gospostvu Snežnik, kjer so bili lazi in rovti že od nekdaj zelo razširjeni, jih je bilo v posesti podložnikov ob vzpostavitvi franciscejskega katastra leta 1825 kar 362, kar pomeni, da so v povprečju na vsako gosposčinsko kmetijo odpadli po trije.²⁵⁶

Ker je lokalno prebivalstvo, ki je bilo nosilec služnostnih pravic, običajno poznalo meje med posameznimi zemljišči, služnostna zemljišča na terenu navadno niso bila posebej označena. V Trnovskem gozdu pa je okoli leta 1840 eden prvih slovenskih gozdarjev Josip/Jože Koller zaradi boljše zaščite zunanje meje Trnovskega gozda dal postaviti zid iz zloženih kamnov in meje ponekod poudaril s presekami. Mejo parcel s pašnimi servitutnimi pravicami so označevali mejniki z napisom SG (Servitutgrenze).²⁵⁷

Na negospodarno izkoriščanje lesa je opozarjala večina takratnih gozdarskih strokovnjakov. Okrog leta 1770 je moralo okrožno glavarstvo za Gorenjsko celo z grožnjo hudih kazni ukazati dovškemu županu, da morajo podložniki v osmih dneh

opustiti vse laze po gozdovih.²⁵⁸ Ob Baltazarju Hacquetu²⁵⁹ je tudi J. A. Scopoli, botanik in entomolog, v svojih zapisih opozarjal, da je treba z lesom varčevati, saj bo njegovo pomanjkanje vedno večje. Eden od načinov zmanjševanja porabe lesa bi bila po njegovem mnenju gradnja kamnitih in ne lesenih hiš, kmetje naj bi opustili gradnjo kozolcev, za kurjavo pa bi naj vsi bolj uporabljali star les, šoto in premog.²⁶⁰ O velikem opustošenju in negospodarnem poseku ter izrabi lesa pričajo tudi opisi stanja gozdov zemljiškega gospostva Gornji grad²⁶¹ in Žiče²⁶² na Štajerskem, ki so jih naredili kot pripravo na nameravano prodajo.

Tudi v času francoske uprave so gozdovi uživali nekoliko poseben status. Za njihovo upravljanje je bila 23. marca 1810 ustanovljena francoska gozdna uprava, ki je v gozdne razmere vnesla nekatere spremembe. Sestavljali so jo generalni konservator gozdov, dva nadzornika drugega razreda in devet nižjih nadzornikov. Gozdove so razdelili na cesarske, sekvestirane in srenjske oz. občinske in prve osvobodili vseh davkov, sekvestirani pa so nastali z odvzemom številnih občinskih in zasebnih gozdov, s katerih dohodki so delno pokrivali izdatke provincialne uprave.²⁶³ V za Ilirske province leta 1810 izdanem Splošnem gozdnem zakonu, v katerem so Francozi gozdu namenili skrb, ki ustreza njegovemu pomenu in pomenu gozdarstva kot gospodarske panoge,²⁶⁴ so si prizadevali omejiti prekomerno sekanje in odpraviti zanemarjenost gozdnih površin ter za njihov trajnostni razvoj.²⁶⁵

Že v drugi polovici 18. stoletja se je začel spreminjati tudi odnos lastnikov do gozdov, ki so postajali gospodarsko vedno bolj pomembni ter izkoriščani drugače kot prej. Nekdaj poznan način pridobivanja novih kultiviranih in obdelovalnih površin

258 Makarovič, Kmečko gospodarsko na Slovenskem, str. 10 in 11.

259 Lačen Benedičič, Dediščina fužinskega kompleksa, str. 55.

260 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 83.

261 Maček, Die Wäldungen der Herrschaft Gornji grad, str. 105—132.

262 Maček, Die Wälder der Herrschaft Žiče und Frajštajn, str. 189—206.

263 Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture, str. 109, 110.

264 *Gozdni red za Ilirske province*, str. 5.

265 Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, str. 215.

253 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, str. 85.

254 Dinklage, *Geschichte der Kärntner Landwirtschaft*, str. 181.

255 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 83.

256 Maček, Prizadevanje podložnikov gospostva Snežnik, str. 31—32.

257 Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, str. 216.

je vedno pogosteje naletel na socialne in ekološke ovire. Zaradi tega vse gozdne površine niso bile več primerne za krčenje, zemljiški gospodarji pa so se bali za svoje lovske pravice, saj so na manjših gozdnih površinah težje lovili, pa tudi divjadi je bilo manj.²⁶⁶ Na drugi strani so se potrebe razvijajoče se industrije po lesu neprestano povečevale.²⁶⁷ V nekaterih zapisih je zato že mogoče zaslediti potrebo po ponovni pogozditvi osiromašenih gozdnih parcel.²⁶⁸

Predvsem proti požigalništvu, ki predstavlja arhaični način izrabe zemljišča, pri katerem se posekano vejevje ali gozdno drevje razprostire po tleh in po sušenju zažge,²⁶⁹ so se graščine zelo intenzivno borile, pa tudi rezultati take obdelave zemljišča so bili dokaj skromni.²⁷⁰ Lastniki gozdnih površin so svojo skrb začeli posvečati načrtnemu izkoriščanju in obnavljanju gozdov, v predmarčni dobi pa se je nov pristop skrbi za gozd in izkoriščanja njegovih produktov samo še nadaljeval in stopnjeval.²⁷¹ Baron Schwizen, v svojem času poznan kot odličen gospodarstvenik in poznavalec kmetijske problematike, je leta 1788 v ta namen izdal inštrukcijo za upravnike državnih posestev, v kateri se poleg neprestanega prepletanja skrbi za blaginjo države in podložnikov na državnih posestvih dotika tudi stanja v gozdovih in podaja napotke za dobro gospodarjenje z njimi ter načine reševanja nekaterih težav.²⁷² Razmere za obnovo in pogozdovanje izsekanih in uničenih gozdov sta omogočili šele opustitev pretirane paše ovac ter odprava paše koz in prašičev v gozdovih,²⁷³ interes vseh pa je bil, da se donos gozda v priho-

dnosti ne bi zmanjšal.²⁷⁴ Kljub vsem predpisom in ukrepom je bila skrb za gozd do leta 1848 prepuščena v glavnem zemljiškim gospodskam, po mnenju pristojnih strokovnjakov pa bi bilo treba v novonastalih razmerah pomisliti tudi na novo gozdarsko zakonodajo.²⁷⁵

Obsežne gozdne površine so nekdanj povsem pokrile potrebe zemljiških gospodarjev in podložnikov po lesu in drugih produktih, ki jih je ponujal gozd, zato omejevanje izkoriščanja gozdov služnostnim upravičencem ni bilo potrebno. Na podlagi fevdalnega prava so si zemljiški gospodarji gozdove zavarovali kot svoja lovišča, deloma pa so jih s krčenjem spreminjali v rodovitne zemljiške površine. Pravice do paše, lesa, stelje in včasih celo do tako imenovanega nižjega lova so prepuščali podložnikom na osnovi običajnega prava, seveda za določene dajatve.²⁷⁶ Ko so se zemljiška razmerja predvsem z omejevanjem kmečkih pravic in pretvorbo nekdanj skupnih zemljišč v zasebno lastnino spreminjala, so kmetje sicer nekoliko preoblikovane služnosti obdržali, saj bi popolna ukinitve nekaterih pravic ogrozila obstoj podložniškega prebivalstva, kar vsekakor ni bilo v interesu velikih zemljiških gospodarjev. Pravica gozdarjenja in paše na istem zemljišču na eni strani od zemljiškega gospoda in na drugi strani od kmečkega podložnika je dolgo mirno in samoumevno obstajala tako, da so jo upoštevali vsi brez posebnih škodljivih posledic in pretresov.²⁷⁷ Glavno omejitev, ki pa je večinoma nihče ni upošteval, zaradi slabega nadzora pa so bila tudi kaznovanja glede na njihovo razširjenost dokaj redka, je ponavadi predstavljala zahteva, da je zemljišče po uporabi treba pustiti v dobrem in neokrnjenem stanju.²⁷⁸

V prvi polovici 19. stoletja je gozd še vedno predstavljal znaten del kmetijskih površin. S sekanjem in podiranjem ter žaganjem, nato pa transportom lesa, ki je najlažje potekal po

266 Za danes slovensko ozemlje nikjer niso izpričane zahteve po ukinitvi plemiškega lova, kar daje na neki način vedeti, da lovov v obliki, kot so jo poznali drugod, npr. v nemških državah, s katerimi je bilo na kmečkih poljih, travnikih in pašnikih narejene največ škode, pri nas ni bilo; več Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, str. 709.

267 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 162.

268 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, str. 93.

269 Maček, *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata*, str. 27.

270 Maček, *Gospodarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah*, str. 83. Požigalništvo se je pri nas ponekod obdržalo celo do leta 1950.

271 Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 71, 72.

272 Maček, *Schwizenova inštrukcija*, str. 101–103.

273 Pančur, *Porajanje modernega gospodarstva*, str. 59.

274 Maček, *Schwizenova inštrukcija*, str. 101, 140.

275 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten 50/Pr-851.

276 Na gospostvu Gornji grad so imeli nekateri podložniki v zakupu tudi pravico do visokega lova; glej Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, str. 131.

277 Mischler, Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D*, Bd. I, G 65 ff.

278 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, str. 37.

vodni poti (splavarjenje), so se predvsem v hribovitejših in z lesom bogatih predelih ukvarjala cela območja.²⁷⁹ V času izdelave franciscejskega katastra v prvi polovici 19. stoletja je gozd na Štajerskem pokrival 50 % kmetijskih zemljišč, na Koroškem in Kranjskem pa le za malenkost manj.²⁸⁰ Iz potrebe po pridobivanju dodatnih obdelovalnih površin so oblasti vzpodbujale izsuševanje mokrih zemljišč in močvirij, zato gredo v čas 18. stoletja poizkusi izsušitve vlažnih dolin in poplavnih nižinskih obrečnih območij. V drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja je prišlo tudi do poizkusov razdelitve skupnih zemljišč, ki so jih kmetje dobili ali v last ali v individualno uporabo, obseg obdelovalnih površin pa se je zaradi vseh naštetih posegov in omejevanja praha v Avstriji povečal približno za 20 %.²⁸¹

Posestno stanje gozdov je uredila šele zemljiška odveza po letu 1848.²⁸² Prvi moderni gozdni zakon, ki se nanaša tudi na slovensko ozemlje, pa je avstrijski gozdni patent iz leta 1852. Poudaril je načelo ohranjanja gozdne površine s prepovedjo, da bi se gozdna tla izkoriščala v kake druge namene.²⁸³

Ker so kmetje živino predvsem pasli in reja v hlevih še ni bila prevladujoča, je bila potreba po pašnih površinah veliko večja kakor po travnikih. Pašnih površin je bilo vedno premalo, zato so pasli povsod. Kjer je bilo mogoče, so živino odgnali tudi na visokogorske pašnike, kjer zemljišča za drugačno rabo niso bila primerna.

K oblikovanju posebnih oblik služnosti so veliko pripomogle geografske značilnosti zemljišč na posameznih območjih. Tako je na Moravskem obstajala služnost paše živine na robovih kraških ribnikov in jezer. V času, ko je bilo vode več, je bilo paše malo, ko pa je voda odtekala, se je služnostna površina povečevala na površine » začasno od vode osvobojenega ribnika«. ²⁸⁴

279 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 340.

280 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 87.

281 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 162.

282 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 340.

283 Smole, *Gozdni redi*, str. 153, 154.

284 » ... das Recht zur Benützung des zeitweilig von Wasser befreiten Teichgrundes ...«, SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

O podobnih služnostih s slovenskega krasa ni v pregledanem gradivu poročil, čeravno so tudi na površinah, ki jih je prelivalo Cerknjsko jezero, po košnji pasli.²⁸⁵

Običajno so imeli podložniki služnosti na zemljiščih domačega zemljiškega gospoda, gledano širše pa ni bilo nič ne navadnega, če so nekateri uživali služnosti na zemljiščih, ki so spadala v okvir drugih zemljiških gospodstev. Na Kranjskem je bil pereč problem sedmih vasi postojnskega gospodstva, ki so gozdne služnosti uživale v snežniških gozdovih,²⁸⁶ v delu gozda gospodstva Vipava so smeli gozdariti tudi podložniki gospodstva Logatec,²⁸⁷ pa tudi na gornjegrajskem gospodstvu je imelo gozdne pravice nekaj podložnikov drugih zemljiških gospodstev.²⁸⁸ Podobnih primerov je bilo še več, saj je tudi večina od 185 kmetov, ki so si v gozdovih lanšpreškega gospodstva smeli pripravljati les za kurjavo, spadala pod druga zemljiška gospodstva.²⁸⁹ Lastniki služnostnih zemljišč so proti tistim, ki so prestopili mejo dovoljenega pri koriščenju služnosti, lažje postopali, če so bili domači podložniki. Fevdalci so namreč v primerih, ko je podložnika hotel kaznovati drugi fevdalec, navadno štutili svoje podložnike.²⁹⁰

Lastnik služnostnega zemljišča je imel v primeru, da je bilo to preveč izčrpano ali kako drugače prizadeto, pravico, da je za določen čas prepovedal sekanje ali pašo na njem, vendar se je moral s služnostnimi upravičenci o tem dogovoriti in jim v izkoriščanje ponuditi nadomestno zemljišče ali denarno odškodnino. Ker je za služnostne upravičence to pomenilo spremembo tradicionalnih navad, včasih pa tudi povečanje stroškov, npr. zaradi večje oddaljenosti od domače kmetije, so spremembam pogosto nasprotovali.

285 SI ARS, AS 176, k. o. Žirovnica A 16, cenilni elaborat. Meščani Loža pa so imeli v Cerknjskem jezeru skupne travnike, kjer so seno skupaj pokosili, posušili in si ga med seboj razdelili; Kebe, *Cerkniško jezero in ljudje ob njem*, str. 85.

286 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 49.

287 SI ARS, AS 1026, šk. 7, Godovič (Vipava, gospodstvo).

288 Maček, *Die Wäldungen der Herrschaft Gornji grad*, str. 12.

289 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 199.

290 Perko, *Gozd lahko živi brez človeka*, str. 35.

Proti koncu 18. stoletja so služnosti na posameznih zemljiških gospostvih in njihovih zemljiških parcelah zavzemale že neobvladljiv obseg. Pogostost dejstva, da nekateri kmetje niso bili podložniki zemljiškega gospostva, na katerega zemljišču so uživali vse ali del svojih služnosti, potrjuje trditev, da pravica do lesa ni izvirala neposredno iz podložniškega razmerja, saj tudi s samo odpravo fevdalizma kmečki servituti niso ugasnili.²⁹¹ Za regulacijo in odkup služnosti je bilo treba poleg odprave fevdalizma izvesti vrsto dodatnih pravnih postopkov.

SLUŽNOSTNI UPRAVIČENCI IN SLUŽNOSTNI ZAVEZANCI

Ker je bilo kmetovanje tesno povezano z uživanjem služnosti, jih je lahko posedoval vsak, tako kot posameznik ali kot član katere od skupnosti, npr. občine, soseske, cerkvene bratovščine ipd. Največ služnosti pa je pripadalo kmetom, saj ti zaradi zgodovinskega razvoja, katerega posledica je bilo neposedovanje določenih, za življenje nujno potrebnih zemljiških kultur, ne bi mogli preživeti. In čeprav v zgodovinskih tekstih zemljiške služnosti pogosteje povezujemo s pravico kmetov na gosposčinskih zemljiških parcelah, so bile ponekod poznane tudi gozdne in pašne pravice plemičev na kmečkih zemljiščih,²⁹² pogosto pa se je zgodilo, da so kmetje in fevdalci služnost na določenem zemljišču uživali skupaj.

Kmečka opravila na polju, slika na panjski končnici
(SEM, inv. št. EM2459)

291 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1948/1849*, str. 202.

292 Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, str. 667.

Služnostni upravičenci v avstrijskih deželah po vrsti servituta (stanje leta 1871):²⁹³

Vrsta servituta	Služnostni upravičenci	Obremenjene zemljiške površine v oralih
Pravica do lesa	11.099 domačih lastnikov kmetij	196.737
	6.648 prostolastnih zemljišč	
	3.051 visokogorskih planšarij	
Pravica do stelje	7.120 kmetij	143.334
Pravica paše	8.542 skupnosti	182.418
	1.990 izven	
Pravica planinske paše	3.508 planinskih pašnikov	70.107 gozdnih in visokogorskih površin,
	749 ovčjih visokogorskih pašnikov	54.518 ovčjih visokogorskih pašnikov

Gospodarjenje na kmetijah

Huba oz. kmetija, na katero so bile praviloma vezane kmečke zemljiške služnosti, se na našem ozemlju prvič omenja v 9. stoletju.²⁹⁴ Predstavljala je kmečko posestvo, od katerega se je s pridelki, ki jih je kmečka družina pridelala na njem, ta lahko preživela do naslednje žetve in plačala svoje obveznosti.²⁹⁵ Pravno formalno je večina hub pripadala zemljiškemu gospodarstvu, ki je nanje naselilo kmete, ti pa so zemljišča obdelovali in jih s tem vzdrževali,²⁹⁶ odnos zemljiškega lastnika do svoje posesti pa je poleg izvajanja lastništva nad zemljiščem pomenil tudi zaščito in obrambo kmetov, ki so na njej bivali.²⁹⁷

Velikost hub se je v urbarjih izražala v dneh obdelave polja in dneh košnje, kar dokazuje, da je bila huba produkcijska enota.²⁹⁸ Njena velikost je precej nihala. Odvisna je bila od kvalitete

zemljišč, ki jih je zavzemala,²⁹⁹ od gospodarstva, ki mu je pripadala, pomembno vlogo pa je imel tudi družbeni status njenega posestnika.³⁰⁰ Starejše hube, ki so praviloma nastale na bolj rodovitni zemlji, so bile navadno manjše kakor mlajše hube.³⁰¹ Posledično so bile tudi kmetije v ravninskih predelih običajno manjše kot tiste v visokogorju, kjer so kmetje zaradi težjih obdelovalnih razmer za potrebno ustrezno količino pridelkov potrebovali več obdelovalne površine, primanjkljaj pa so nadomestili s prodajo lesa in lesnih izdelkov. Velikosti visokogorskih kmetij po avstrijskih deželah so bile precej različne. Kmetije na Salzburškem, Tirolskem in v Zgornji Avstriji, ki so morale biti zaradi svoje odmaknjenosti ter podnebnih in geografskih danosti močan samooskrbni obrat,³⁰² so bile v primerjavi s kranjskimi visokogorskimi celki³⁰³ prava zemljiška gospodarstva, saj je bilo na nekaterih celo od 30 do 40 zaposlenih, na njih so redili tudi do 100 glav goveje živine ob 10 do 12 konjih, kmet pa je vse svoje zaposlene oblačil v oblačila, za katera so blago stkali iz volne lastnih ovac.³⁰⁴ Na slovenskem ozemlju je za veliko veljala že visokogorska kmetija, ki je imela zaposlenih več kot 10 poslov,³⁰⁵ delež velikih samooskrbnih kmetij pa se je po letu 1800 kot tudi drugod po Evropi zniževal.³⁰⁶ Po preračunu podatkov v franciscejskem katastru, torej med letoma 1820 in 1830, naj bi bila za koroške razmere dokaj velika že kmetija s 115,3 ha,³⁰⁷ visokogorske kmetije na Kranjskem pa naj bi merile od okoli 288 do 461 ha. Struktura kmetijske posesti za Bohinj namreč kaže, da so v Bohinjskem kotu prevladovali večje kmetijske enote,³⁰⁸ ravninske pa naj bi bile velike okoli 12 ha.³⁰⁹ Na Celjskem naj bi bila

299 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 29.

300 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II., str. 22.

301 Blaznik, *Enote kmetskih gospodarstev na Slovenskem*, str. 130.

302 Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 246.

303 Pri celkih imajo kmetije posest v enem samem sklenjenem, nepravilno oblikovanem kosu; več glej Ilešič, *Sistemi poljske razdelitve*, str. 18.

304 Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 221.

305 Karničar, *Jezerska kronika*, str. 143.

306 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 139.

307 Bäck, *Sozioökonomischer Wandel im ländlichen Raum*, str. 402.

308 Žontar, M., *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, str. 61.

309 Novak, *Slovenska ljudska kultura*, str. 37.

pred terezijanskimi reformami, torej petdeset let prej (razmere so se v kmetijstvu spreminjale počasneje kakor drugod), cela kmetija velika okoli 40 oralov (cca 20 ha) njiv in travnikov, vendar se je njena velikost po razdelitvi nekaterih pašnikov in gozdov v drugi polovici 18. stoletja podvojila.³¹⁰

Z različnimi delitvami, npr. med dediči, se je površina obdelovalne zemlje na kmetijah nato spet zmanjševala. V času okoli leta 1850 je cela kmetija na Kranjskem v povprečju merila 13,9 orala, kar je približno 8 hektarov,³¹¹ večja kmetija v Prlekiji pa je v istem času merila tudi 30 oralov,³¹² ker je bila velikost kmetije, kot je bilo že rečeno, vedno soodvisna tudi od geografskih in podnebnih razmer. S stališča preživetja je zmanjševanje kmečkih obratov kmetij vodilo v vedno večjo proletarizacijo, saj je zmanjšanje kmetije pomenilo tudi, da njen pridelek ni več zadostoval za preživetje družine, ki jo je obdelovala. Poleg pravih kmečkih posestnikov pa je obstajala tudi mnogo številčnejša kategorija manjših kmečkih posestnikov, ki so se po posameznih predelih območja s slovenskim življem glede na velikost posesti in kategorijo različno imenovali. Pojavljajo se kot kajzarji, podobna kategorija pa so tudi t. i. želarji,³¹³ masličarji ipd., na Tolminskem rutarji, polovičarji, košani in osebivniki, ki so imeli le tri četrtine, polovico, četrtino ali celo osmino celega posestva.³¹⁴ V času Marije Terezije so za kajzarje uporabljali izraz podružniki, saj so si hiše postavljali na skupnih gmajnah, ki so se zato po površini zmanjševale. Kajzarji so praviloma posedovali le hišo z vrtom, navadno pa so imeli še kakšno njivo, travnik ali rovt, pridelava na lastnih zemljiščih pa ni zadoščala za preživetje družine.³¹⁵

Predvsem v visokogorju je obstajal še sloj starih kmetij, t. i. Freisassen,³¹⁶ ki niso bile podložne nikomur. Največ jih je bilo v odročnih dolinah Zgornje Koroške.³¹⁷

310 Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, I. del*, str. 548.

311 Janša-Zorn, Vprašanje razkosa kmetij, str. 446.

312 Vrbnjak, Kulturna podoba vzhodne Slovenske Štajerske, str. 59.

313 Murko, *Spomini*, str. 9.

314 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 150.

315 Žontar, M., Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja, str. 64.

316 Polec jih imenuje svobodniki; več glej Polec, Svobodniki na Kranjskem.

317 Johann, *Wald und Mensch*, str. 46.

Vrednost kmečkega obrata je bilo zelo težko oceniti, saj je ta poleg obdelovalne zemlje zajemal še pravico izkoriščanja srenjskih zemljišč in uživanje različnih služnosti na dominikalnih zemljiščih, ki so bile vezane na lastništvo kmetije.³¹⁸ Že od nekdaj so jih tudi vpisovali v urbarje kot kmetiji pripadajoči sestavni del.³¹⁹

Obdelovalne površine so na kmetijah še vedno pridobivali s požigalništvom ali trebljenjem in krčenjem z drevjem poraslih površin.³²⁰ Način je bil sicer bolj značilen za čas naseljevanja in je s 15. stoletjem precej nazadoval, vendar se je ponekod na alpskem in primorskem območju obdržal še vsaj do prve svetovne vojne.³²¹

Zemljiška gospostva običajno niso obsegala zaokroženih območij, temveč so bila njihova zemljišča raztresena po območjih tudi na velikih razdaljah. To pomeni, da je bilo lahko v posameznih vaseh več gospodarjev, katerim so kmečki zakupniki plačevali svoje obveznosti. V zelo skrajnem primeru je lahko imelo celo vsako kmečko gospodarstvo v vasi drugega zemljiškega gospoda, zato je bila ponekod razdalja do zemljišča, kjer je moral kmet oddelati tlako, velika ovira za izpolnjevanje podložniških obveznosti.³²² Ponekod so morali namreč kmetje hoditi na tlako celo po nekaj ur daleč.³²³ Zaradi neracionalnosti takih obratov je cesar leta 1775 izdal zakon o koncentraciji gospostev in podložniških kmetij. Ta za zemljiška gospostva, kjer je bilo lastništvo časovno omejeno (fidejkomisi, beneficiji, nabožne ustanove in farna imetja), ni v popolnosti obveljal, saj zemljišč, ki so jih obsegala, brez dvornega dovoljenja in dokaza, da se njihova vrednost ni povečala, ni bilo možno menjavati.³²⁴ Kljub temu da so imele kmetije v vasi ali sosednji vasi morda različne zemljiške gospode, so bile vendarle kot »srenja« upravna enota zase.³²⁵

318 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1948/49*, str. 192.

319 Umek, Reformirani urbarji, str. 312.

320 Ložar, *Narodopisje Slovencev*, str. 120, 123; glej tudi Kačičnik Gabrič, Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah, str. 300, pa tudi Ficko, Skupni ljudski običaji, str. 159.

321 Makarovič, Kmečko gospodarstvo, str. 10 in 11.

322 Drobesh, Das »Unternehmen« Grundherrschaft, 65–67.

323 Hochedlinger, »der größte Teil der Untertanen«, str. 38.

324 Žontar, J., Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju, str. 147.

325 Cevc, *Velika planina*, str. 13.

Običajno hub ni bilo dovoljeno deliti in na nekaterih območjih do srede 18. stoletja o njihovem drobljenju skoraj ni sledu.³²⁶ Vendar so že v srednjem veku ponekod zemljiški gospodje dovoljevali delitev hub na polovične, tretjinske in četrtinske, če so pri tem tudi sami imeli koristi.³²⁷ Z razvojem zgodnjega kapitalizma je bilo razkosanje kmetije pogojno dopuščeno le, če se s tem niso zmanjšale dajatve zemljiškemu gospodu.³²⁸ Tudi avstrijska zakonodaja v 18. stoletju še ni dovoljevala delitve kmečkih hub, saj so se oblasti bale, da se bo povečalo število ljudi, ki na svojih posestvih ne bodo mogli pridelati dovolj za preživetje in jih bo morala vzdrževati širša skupnost. Po mnenju nekaterih teoretikov so nekatere zemljiške gosposke podpirale delitev kmetij, ker so s tem dobile več podložnikov, več tlake in desetine, poleg tega pa še »mastne lavdemije«.³²⁹ Ponekod so fevdalci dovoljevali tudi zadolževanje kmetov na račun zakupnih zemljišč in v primeru slabega gospodarjenja se je taka kmetija lahko znašla celo na dražbi.³³⁰ Kmečki podložniški posestniki so radi zapuščali posest več sinovom, saj so jih s tem kot hišne gospodarje oprostili služenja dolgotrajnega vojaškega roka.³³¹ Po določitih nabornega sistema, ki ga je v začetku 70. let 18. stoletja uvedla Marija Terezija, so bili namreč vojaški obvezniki predvsem neporočeni kmečki sinovi brez lastne zemlje in pripadniki »nepotrebni« poklicev.³³² Odpor do vojaškega stanu je bil celo tako velik, da so bili bogatejši kmetje gosposkam pripravljeni plačati tudi 200 ali 300 goldinarjev za oprostitev svojega sina vojaščine.³³³ Francoska oblast je razkosavanje kmetij zakonsko

326 Blaznik, Posebnosti starejše agrarne strukture, str. 1.

327 Davis, *Vzpon z dna*, str. 31.

328 Janša-Zorn, Vprašanje razkosanja kmetij, str. 441.

329 Vošnjak, Socialni problem in kmečki stan, str. 33–34, glej tudi Janša-Zorn, Vprašanje razkosanja kmetij, str. 453.

330 Kmetijo na Trojanah, iz katere se je razvila znana gostilna pri Konšku in kjer še danes pečejo znane trojanske krofe, je na licitaciji leta 1833 za 1241 goldinarjev kupil Gregor Konšek. Fotokopija kupoprodajne pogodbe je pri avtorici.

331 Vojaška obveznost je bila do leta 1802 dosmrtna. Glej tudi Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 357.

332 Preinfalk, Rodbina Scaria na Tuštanju, str. 215, glej tudi Pirnat, Rodbina Pirnat na gradu Tuštanj, str. 222, isto Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, V, str. 18.

333 Hochedlinger, »der größte Teil der Untertanen«, str. 37.

dovolila³³⁴ in v predmarčni dobi je proces drobitve kmečke posesti napredoval po celotnem, s Slovenci poseljenem ozemlju, drobna posest pa je povsod prevladala nad srednjimi in večjimi kmetijami.³³⁵ Drobljenje kmetij je bilo bolj pogosto na ravninah in v bližini naselij oz. na predelih, kjer so ljudje v neagrarnih dejavnostih našli raznovrstne vire dodatnih zaslužkov, s katerimi so dopolnjevali nižji družinski prihodek zaradi manjše kmetijske pridelave. Po restavraciji svoje oblasti avstrijska vlada na ozemlju, ki je pripadalo Ilirskim provincam, pri delitvi kmetij ni vzpostavila starega stanja, ampak je pustila v veljavi francosko zakonodajo s pogojem, da je moral delitev kmetije dopustiti tudi fevdalni gospod.³³⁶ Razdelitev kmetij na manjše enote je bila v drugi polovici 19. stoletja označena za glavni vzrok slabega stanja v kmetijstvu.³³⁷

Kmetije oz. hube so bile največkrat zakupne, lahko pa so bile prevedene tudi v kupne. V drugi polovici 18. stoletja je vedno več kmetov samostojno ali na silo privolilo v prevedbo svoje kmetije iz zakupne v kupno, saj je marsikateri fevdalec pritiskal na svoje podložnike, ker mu je to prinašalo velike finančne koristi. Ker pa kmetom taka sprememba razen velikih stroškov ni prinašala nobenih izboljšav, se za tovrstne spremembe niso odločali v velikem številu.³³⁸ Cesar Jožef II. je 10. februarja 1783 odredil, da se mora podložnikom priznati popolna last nad kmetijami.³³⁹

Na Štajerskem je bilo v nov položaj že do leta 1773 prevedenih 3449 kmečkih posesti, največ na spodnjem Štajerskem, najslabši pa je bil položaj na Kranjskem, kjer so zemljiški gospodje za dedno pravo zahtevali izredno visoka plačila (na Gorenjskem tudi med 2000 in 3000 goldinarji).³⁴⁰ Dogajalo se je tudi, da so se

334 Še do leta 1868, ko je bil sprejet zakon o dedovanju kmečkih posesti, je bila delitev kmetij mogoča le v Dalmaciji, na Primorskem in Kranjskem, ki so v času francoske okupacije sodile v okvir Ilirskih provinc; glej Rumpel, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 1415.

335 Cvirn, Agrarna revolucija, str. 292.

336 Janša-Zorn, Vprašanje razkosanja kmetij, str. 441, 442.

337 Poročilo o kmetijski ênketi, str. 7.

338 Žontar, J., Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju, str. 149–150.

339 Maček, *Relucija tlake*, str. 144.

340 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, V, str. 25.

podložniki pritoževali zaradi kratenja posestnih pravic, saj naj bi zemljiški gospodje ponekod njihove kupnopravne kmetije želel spreminjati nazaj v zakupne.³⁴¹ Kljub temu je bilo leta 1786 v graškem, mariborskem in celjskem okrožju le še 794 zakupnih zemljišč, v ljubljanskem, postojnskem in novomeškem okrožju pa je v istem času ostalo še 14.860 ali 57 % zakupnih zemljišč.³⁴²

Dajatve, ki so jih plačevali kmetje, so bile različne. Od običajnih deželnoknežjih in zemljiško gosposčinskih davkov so plačevali še mnoge druge davke in prispevke različnih poimenovanj ter dajatev male pravde v različnih oblikah.³⁴³ Sčasoma so ponekod dajatve pretvarjali iz naturalnih v denarne, pri čemer je bilo več fevdalcev, ki so imeli možnost skladiščenja dobljenih pridelkov in njihove prodaje na trgu in so se zato zavzemali za ohranitev plačil v naturalni obliki, medtem ko so se zlasti kmetje bolj zavzemali za pretvorbo v plačevanje v denarju, saj jih je bilo tako težje poviševati in so enakomerneje ohranjale svojo vrednost.³⁴⁴ Dajatve so zelo oteževale življenje kmetov, nekateri med fevdalci pa so znali biti pri pobiranju, izterjavah in poviševanju precej neizprosni. In čeprav je Jožef II. uzakonil dedovanje kmetij brez plačevanja dodatnih dajatev, je sprva to veljalo le na papirju, saj se fevdalci niso radi odpovedovali denarju, za katerega so menili, da jim pripada. Oderuška dajatev ob prevzemu je lahko znašala tudi četrtno vrednosti cele hube.³⁴⁵

Vsaj za srednji in začetke novega veka velja, da so bili kmetje na kmetijo brezpogojno vezani. Kljub temu pa je moral biti fevdalec s kmeti »previden«. Kmetje so se v potegovanju za svoje pravice sklicevali na staro pravdo, s čimer so opravičevali svoje zahteve. V skrajnih primerih, ko dogovor ni bil možen, teror, ki ga je izvajal fevdalec, pa je bil prehud, so kmetje zapuščali kmetije in bežali v mesta, fevdalcem pa so ostajale prazne kmetije, od katerih ni bilo pravih koristi.³⁴⁶

341 Maček, *Na zemlji domači*, str. 215.

342 Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 224.

343 Barth, *Agrarpolitik im Vormärz*, str. 79.

344 Beimrohr, *Die Grundentlastung in Tirol*, str. 23.

345 Ertl, *Heiligenblut*, str. 215.

346 Brunner, *Land und Herrschaft*, str. 394–397.

V obdelovanju zemlje je druga polovica 18. in prva polovica 19. stoletja tudi za kmečko življenje pomenila pravo agrarno revolucijo. Klima je bila v predmarčnem času poleg sestave tal in njihove obdelave še vedno eden od poglavitnih faktorjev pri količini kmetijske proizvodnje, ob čemer je treba upoštevati, da so kmetje obdelovali zemljišča, kolikor je bilo potrebno, nekoliko pa so k temu pripomogle tudi življenjske in delovne razmere ter odnos kmetov do dela in zemlje. Kljub temu da je delo pod vplivom razsvetljenske pedagogike v 18. stoletju izgubilo značaj bremena in dobilo pozitiven pomen,³⁴⁷ cenilni elaborati franciscejskega katastra za prvo polovico 19. stoletja ponekod še navajajo slabo opravljeno kmečko delo.³⁴⁸ Zapisovalec razmer za katastrsko občino Sodražica je v tem smislu slikovito zapisal, da ljudje pridelajo malo in živijo revno »tudi zaradi lagodnosti in odpora proti novostim in izboljšavam«³⁴⁹, medtem ko je bilo drugod opaziti, da so bili kmetje marljivi in skrbni.³⁵⁰ K višini pridelave je svoj delež prispevala kvaliteta zemlje. Na Kranjskem so kot rodovitnejše slovele njive na Sorškem polju, v okolici Ljubljane do Save, na Šentjernejskem polju na Dolenjskem in v okolici Vipave, najslabše pa je zemlja obrodila na Krasu.³⁵¹ Za zelo rodovitno je veljalo tudi s Slovenci poseljeno območje v ogrski polovici habsburške monarhije. Za okolico Murske Sobote so ljudje celo govorili, da je tod kmet »na sredini kolača krüha«.³⁵²

Običajno so kmetje bolje obdelovali kmetije tam, kjer je bila zemlja glavni vir zaslužka, npr. v Moravški dolini, kjer je bil dohodek od kmečke trgovine in pripreganje skozi Črni graben le dodatek k hišnemu proračunu in je olajšal plačevanje kmetovih obveznosti.³⁵³ Kjer je bila zemlja skopa in so si kmetje možnost dodatnega zaslužka skozi čas pridobili iz drugih virov,

347 Studen, *Človek mora delati za svojo srečo!*, str. 15.

348 SI ARS, AS 176, k. o. Trnovo A 20, cenilni elaborat.

349 »Zum Theil auch Bequemlichkeit des gemeinen Mannes und Widerwillen gegen Neuerungen und Verbesserungen«, SI ARS, AS 176, k. o. Sodražica N 278, cenilni elaborat.

350 SI ARS, AS 178, k. o. Zgornje Jezersko K 312, cenilni elaborat.

351 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 51.

352 Trstenjak, *Slovenci na Ogrskem*, str. 33.

353 SI ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

so kmečki pridelavi posvečali manj pozornosti. Mnogokrat so priložnost za zaslužek predstavljale prav služnostne pravice. Tako so prebivalci območja pod Snežnikom zaradi pravice, da v gozdovih snežniškega gospostva neomejeno sekajo les ne le za lastne potrebe, temveč tudi za prodajo v lastni režiji, obdelovanje skope notranjske zemlje zanemarili in opisovalci razmer so zapisali, da so njihove njive nemarno obdelane, ponekod pa so obdelovanje zemljišč skoraj povsem opustili.³⁵⁴ Počasnost uvajanja novosti v kmetovanje je dodatno pogojevala še kmečka značajska lastnost, saj katastrski cenilni elaborati večkrat omenjajo, da so kmetje pri obdelavi zemljišč veliki tradicionalisti, ki se trdno oklepajo izročila svojih prednikov in se bojijo uvajanja novosti na svojih posestih.³⁵⁵

K zemlji in delu je navadno kot obvezni in samoumevni del sodila hiša in družina, brez nje je bil kmet tako rekoč popolna ničla. Poročen človek je imel večji ugled kakor neporočen.³⁵⁶ Neporočen človek je z vidika družbe predstavljal breme, ki bo za oskrbo v starosti padlo na pleča širše skupnosti. Hiša in družina sta predstavljali primarno delovno in posestno enoto, zagotovilo za pomoč v bolezni in starosti. Pri tem je bila poroka začetni člen v povezavi med posestvom in delovnimi močmi, otroci pa so bili dolgoročno dodatna delovna moč in garancija za starost.³⁵⁷

Na kmetijah so običajno delali kmet in njegova družina, število najetih poslov pa je bilo vedno prilagojeno potrebi po dodatnih delovnih močeh,³⁵⁸ saj so bili najeti hlapci in dekle običajno velik strošek za kmetijo.³⁵⁹ Na kmetijo jih je navadno vezala le ustna pogodba, poleg stanovanja, hrane in obleke pa so nekateri dobili plačilo tudi v denarju. Udinjanje pri kmetu

354 Kebe, *Loška dolina z Babnim Poljem*, str. 323–328. Glej tudi Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 132.

355 SI ARS, AS 176, k. o. Kokra L 98, cenilni elaborat. Glej tudi Kačičnik Gabrič, *Gospostvo Brdo*, str. 180: » ... Hier mangelt es gänzlich an Versuchen oder Beyspielen einzelner Besitzer, dem Aeckerlande eine andere Kultur zuzuwenden ... «.

356 Kustatscher, *Mehr als acht Generationen*, str. 315.

357 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 174.

358 Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 44.

359 Bäck, *Sozioökonomischer Wandel im ländlichen Raum*, str. 402.

za posla je na neki način pomenilo tudi vključitev v kmetovo gospodinjstvo.³⁶⁰

Potreba po poslih je bila odvisna od velikosti kmetije in terena, na katerem je ležala, običajno pa so bile potrebe po poslih na hribovskih in visokogorskih kmetijah večje kot v nižini in na ravninskih kmetijah.³⁶¹ V hribovskih predelih je bilo na kmetijah tudi zelo veliko neporočenih tet in stricev, kar je bilo posledica nedeljivosti kmetij pa tudi težavnosti drugačne zaposlitve.³⁶² Zmanjševanje števila služinčadi je prinesla šele industrializacija kmetijstva, saj zaradi uvedbe strojev za opravljanje kmečkih del niso več potrebovali toliko delovnih rok.³⁶³ Delitev dela med spoloma je na kmetijah igrala pomembno vlogo, tako med služinčadjo kot med gospodarjem in gospodarico, pri čemer je bila predvsem vloga gospodinje nenadomestljiva, saj je v primeru, da je ženska na kmetiji ovdovela, velikokrat sama skrbela za preživljanje svojih otrok.³⁶⁴

Za posameznika je bilo zelo pomembno, v kakšni družini je bil rojen, saj je bilo poleg najožje družine za življenje pomembno, kako je osnovno družino in posameznika sprejemala širša skupnost. Od razmer v osnovni družini so bile namreč odvisne možnosti posameznika za dedovanje premoženja ali dela premoženja staršev, možnost izbire zakonskega partnerja, določena je bila komunikacijska mreža. Sorodstvo pa je določalo tudi družbeno plast, v kateri se je posameznik gibal. Življenje v manjših skupnostih, kot so bile vasi, je bilo namreč zelo prepleteno. Ljudje so se morali ne glede na simpatijo ali antipatijo dogovarjati in sporazumevati praktično o vsem, tako o zadevah, ki so jih povezovale, in o tistih, ki so jih razdvajale, npr. o voddnjakih, gozdovih, bikih, šoli, babici ali gašenju hiš v primeru požara, ograjah, mejah in poteh.³⁶⁵ Praviloma so bili medso-

360 Makarovič, *Kmečki posli*, str. 435.

361 Karničar, *Jezerska kronika*, str. 143.

362 Vilfan, *Delavci v agrarnem gospodarstvu*, str. 362–363.

363 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 230.

364 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 147–148.

365 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 174.

ski odnosi prav zaradi naštetih vzrokov pomembnejši od sorodstvenih vezi.

Tudi po izvedbi zemljiške odveze se je pri kmetih v glavnem ohranila stara stanovska mentaliteta, kar je še zlasti veljalo za gruntarje. Ohranjale so se njihove predstave in vedenje kakor tudi vključevanje drugih kmečkih skupin v njihovo gospodarstvo, in enako kot prej so si prizadevali, da bi s starim načinom dedovanja in nedeljivosti kmetij dedičem ohranili družinsko posestvo.³⁶⁶

Pri obdelovanju zemlje je prvo veliko spremembo pomenila možnost kmetovega samostojnega odločanja o razporeditvi posevkov na njivah, ki so pripadale posamezni kmetiji,³⁶⁷ na kar se do tedaj ni bilo treba ozirati le kmetom na visokogorskih kmetijah.³⁶⁸ Posevki na kmetijskih zemljiščih so se zaradi pomanjkanja gnoja vrstili glede na kolobar, ki so mu na določenem območju in v določenem času sledili. Poleg krajših so bili poznani tudi 6-, 7-, 8-, izjemoma pa tudi 10- ali 12- letni kolobarji.³⁶⁹

Kmetje so poleg opuščanja skupnega, t. i. združnega kmetovanja, pri katerem so morali obvezno vsi upoštevati poljski red,³⁷⁰ prehajali s triletnega kolobarja s praho, ki je vsako leto eno tretjino obdelovalnih zemljišč puščala neobdelano, na daljši kolobar, v katerem se je leto, ko so določeno zemljišče puščali neobdelano, pojavljalo redkeje. Setev detelje na strniščna in prašna polja je imela za posledico omejevanje in celo ukinitve pašne na strniščnih in prašnih poljih, šele tedaj pa je bilo možno do kraja opustiti obvezni poljski red.³⁷¹ Novi kolobar se je začel na Kranjskem uveljavljati v prvi polovici 19. stoletja, v prehodni dobi pa se je kolobarjenje med seboj razlikovalo tako po dolžini kot po zaporedju vrstenja pridelkov.³⁷² V kolobar so začeli poleg do tedaj prevladujočih žitaric vpletati krompir, koruzo in krmne

rastline, kot npr. deteljo in strniščne ter industrijske pridelke,³⁷³ delno je tudi zato praha na območju notranje Avstrije okoli leta 1830 že skoraj izginila iz poljske pridelave.³⁷⁴ Obdelava celotnega zemljišča ne bi bila možna, če zemljišč ne bi dodatno gnojili,³⁷⁵ pogoj za pridobivanje gnoja pa je bil prehod na hlevsko živinorejo.

S takim načinom pridelave in z uvajanjem novih kmetijskih pridelkov do tedaj ciklično se pojavljajoče lakote ni bilo več, zgodovinski viri pa tudi na Kranjskem zadnje res veliko lakoto beležijo leta 1816/1817³⁷⁶ in na Štajerskem leta 1834.³⁷⁷ Čeprav z uvedbo novih rastlin na kmečkih posestvih niso nastala povsem nova opravila,³⁷⁸ so okopavine zahtevale več kmečkega dela, zanj pa so morali po hektarju na leto porabiti vsaj tri delovne dni več na leto, kakor če bi na isti površini rastle žitarice.³⁷⁹ Okopavanje je zaposlovalo predvsem žensko delovno silo na kmetijah.³⁸⁰ Kljub temu sta krompir in koruza spravila s polj veliko žitaric, saj sta veliko odpornejša proti neugodnim vremenskim pojavom, pridelok pa je veliko večji kot pri starih žitnih sortah.³⁸¹ Vendar so na kmetijah glavne pridelke še vedno predstavljali pšenica, oves in v hribovitejših predelih ječmen, dodatni proizvodi pa so bili ajda, stročnice, zelje, repa. Žita niso vsepovsod enako dobro obrodila; čim višje je ležal teren, tem manj je bilo pšenice, več pa ovsu in ječmena.

Nekoliko drugače je gospodarjenje potekalo na visokogorskih kmetijah, katerih večino površine posamezne kmetije so predstavljale z gozdom poraščene parcele in kjer kmetije brez lastnega gozda ne bi mogli preživeti. Zato so bile kmetije v alpskih deželah Spodnje Avstrije in Štajerske z gozdom tudi

366 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 224.

367 Maček, *Na zemlji domači*, str. 86.

368 Kačičnik Gabrič, *Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah*, str. 291.

369 Maček, *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata*, str. 32.

370 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II., str. 21.

371 Britovšek, *Uvajanje novih kultur*, str. 140.

372 Grafenauer, *Poljedelski obdelovalni načini*, str. 244.

373 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 162.

374 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 87.

375 Grafenauer, *Poljedelski obdelovalni načini*, str. 244.

376 Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 71.

377 Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, str. 381.

378 Maček, *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata*, str. 49.

379 Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 297.

380 SI ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

381 Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 173.

močno povezane.³⁸² Na prehodu 18. v 19. stoletje jih je ogrožal predvsem veliki kapital, saj so nekateri premožnejši posestniki plemiškega ali neplemiškega rodu zaradi svoje pridobitne dejavnosti od kmetov celo na silo odkupovali njihove kmetije in les v gozdovih sekali za potrebe svojih industrijskih obratov.³⁸³ Na današnjem slovenskem ozemlju je bila ena takih Fuchsova fužina v dolini Kokre, kjer je Fuchs odkupil in tako rekoč ukinil sedem kmetij,³⁸⁴ še veliko bolj masovno pa je to počel grof Thurn v Mežiški dolini.³⁸⁵

Gozd je bil za eksistenco kmečkega prebivalstva pomemben življenjski prostor. V gozdu so pridobivali les za kurjavo in različne gradnje ter popravila, v njem (sicer z omejitvami) pasli živino, nabirali gobe in jagodičje različnih vrst za prehrano, gozd jim je ponujal zaščito pred plazovi in hudourniki, ne nazadnje pa tudi kot kraj pridobivanja surovin za različne obrti in industrijske obrate.³⁸⁶ Čeprav je s prodorom fiziokratskih idej na kmetijsko področje tudi gozd vedno bolj postajal profitabilno zanimiva zemljiška kultura, je posestno stanje gozdov uredila šele zemljiška odveza po letu 1848,³⁸⁷ prvi moderni gozdni zakon, ki se nanaša tudi na slovensko ozemlje, pa je avstrijski gozdni patent iz leta 1852. Poudaril je načelo ohranjanja gozdne površine s prepovedjo, da bi gozdna tla izkoriščali v druge namene.³⁸⁸

Živina, ki so jo redili kmetje, je bila slaba, v notranjeavstrijske dežele pa je načrtno izboljševanje živinoreje in plemenitenje pasem živali le počasi prodiralo. Razdeljevanje srenjskih pašnikov v 18. stoletju, ki je bilo tesno povezano s splošnimi fiziokratskimi prizadevanji za uvedbo hlevske reje in krmnih rastlin, posebno detelje, je prineslo tako v poljedelstvo kakor v živinorejo

velike spremembe.³⁸⁹ Nekateri sodobniki so bili mnenja, da je novosti mogoče uveljavljati le na zemljiško gosposkih in velikih podložniških posestvih, saj se večina kmetov v novih razmerah v začetku ni najbolj znašla. Veliko je k temu prispevalo neznanje oz. nezmožnost pridobivanja informacij ter pomanjkanje sredstev za modernizacijo. Kmetje so bili zaradi zmanjševanja pašnih zemljišč, ki so jih po fiziokratskih načelih boljšega gospodarjenja lastniki začeli obdelovati za donosnejšo pridelavo, prisiljeni začeti živino rediti v hlevih. Ker v njih sprva niso imeli jasli, je živina potacala vso krmo, ki je bila nato za prehrano neprimerna.³⁹⁰ Postala je del gnoja, ki ga ponekod niso sproti odstranjevali iz hlevov, temveč so živini nastiljali sproti na že pretlačeno steljo in živinske iztrebke. Gnoj je tako dobro dozorel in so ga iz hleva vozili naravnost na njive. Na Gornjegrajskem so tak način pridobivanja gnoja imenovali globoki nastilj.³⁹¹

Proces prehajanja na hlevsko živinorejo je bil počasen in redki elaborati franciscejskega katastra navajajo kot za katastrsko občino Rudnik jugovzhodno od Ljubljane, da »... bi uveljavitev popolne hlevske živinoreje olajšala in omogočila zbiranje večjih količin gnoja ...«³⁹²

Na današnjem slovenskem ozemlju so kmetje nekdam redili govedo, prašiče, nekoliko manj konje, perutnino, predvsem pa veliko ovac in tudi koze.³⁹³ Teh so imeli več revnejši kmetje, zato so jim ponekod rekli kar »krave malih ljudi«. ³⁹⁴ Sorte živine, ki so jo redili, so bile slabe, nesistematično in nenadzorovano križanje pa ni moglo roditi boljših rezultatov.³⁹⁵ V izboljšanje vzrejnih sort so povsod po državi vlagali precejšnje napore. Po novih znanstvenih spoznanjih je bila presoja izboljšave prireje živine

382 Bachinger, Hemetsberger-Koller, Matis, Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, str. 16.

383 Bäck, Sozioökonomischer Wandel im ländlichen Raum, str. 413.

384 Karničar, *Jezerska kronika*, str. 42 in 50.

385 Kačičnik Gabrič, Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah, str. 290.

386 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, str. 36.

387 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 340.

388 Smole, *Gozdni redi*, str. 153, 154.

389 Britovšek, *Uvajanje novih kultur*, str. 140.

390 Britovšek, *Uvajanje novih kultur*, str. 146.

391 Bezovšek, Pašniška zadruga Gornji Grad, str. 81.

392 SI ARS, AS 176, k. o. Rudnik L 188, cenilni elaborat: » ... würde bei eingeführter ganzer Stallfütterung zur Aufbringung ausgiebiger Düngerquantitäten hierreichen, ...«.

393 Koze so kot velikega škodljivca hoteli spraviti iz gozdov tako država kot posamezni lastniki gozdov, glej Teplý, *Razvoj kmetijstva pri nas*, str. 26.

394 »Kuh des kleinen Mannes«; glej Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2, str. 46.

395 Brusatti, *Die Habsburgermonarchie*, str. 429.

odvisna od kvalitete mesa in klavne teže. Kriterije, po katerih so se ravnali, je leta 1832 natančno določil lastnik zemljiškega gospostva in rejec živine Johann Söllner.³⁹⁶ Po njegovem mnenju so bili odločilni dejavniki hitra rast, teža, moč živine, možnost pitanja in mlečnost, štajerska kmetijska družba pa je predvsem glede na te kategorije opozarjala kmete, ki so poizkušali izboljšati živinske rejne sorte.³⁹⁷ Uspeh dela se je prvič in najbolje pokazal na razstavi v Parizu leta 1856, kjer so se predvsem avstrijske gorate dežele dokaj dobro izkazale.³⁹⁸ Eno od prvih nagrad naj bi za ovna jezersko-solčavske ovčje pasme dobil celo kmet Anko z Jezerskega.³⁹⁹

Perutnina je sicer v graščinskih urbarjih predstavljala eno najbolj pogostih dajatev, npr. kopuni, kure ali jajca. Po podatkih iz prve polovice 19. stoletja pa naj reja perutnine ne bi bila običajna in pogosta skoraj nikjer na Kranjskem; podobno je bilo tudi na sosednjem Koroškem.⁴⁰⁰ Ponekod cenilni elaborati franciscejskega katastra navajajo, da kmetje perutnine niso redili v večjih količinah zaradi lisic in ostale divjadi, ki je pogosto pokradla kokoši in drugo perutnino s kmečkih dvorišč.⁴⁰¹ Sicer naj bi je v avstrijskih deželah na prelomu 18. v 19. stoletje nekoliko več gojili le v okolici večjih mest,⁴⁰² za s Slovenci poseljene dežele pa teh podatkov v dostopnem gradivu in pregledani literaturi ni bilo zaslediti.⁴⁰³ Ena od bolj obrobni kmetijskih panog je bilo

tudi čebelarjenje,⁴⁰⁴ saj prav tako kot reja perjadi velikega gospodarskega pomena za kmetijo ni imelo.⁴⁰⁵

V opisanih razmerah je kmetom s koriščenjem služnostni uspelo zadostiti precejšnjemu deležu potreb kmetije in za marsikaterega je možnost njihove odprave, odkupa ali regulacije predstavljala potencialni eksistenčni problem in celo odselitev s kmetije in konec ukvarjanja s kmetovanjem.

Gospodarjenje na zemljiških gospostvih

V nasprotju z večino kmečkega prebivalstva koriščenje služnosti fevdalcem ni predstavljalo vprašanja osnovne eksistence. Čeprav so bili na nekaterih tujih zemljiščih tudi sami imetniki služnostne pravice, so bili kot imetniki velikih posesti in posledično lastniki služnostnih zemljišč eksistenčno veliko bolj odvisni od dajatev, ki so jih služnostni upravičenci plačevali za koriščenje servitutov.

Lastniki zemljiških gospostev so bili po socialnem sestavu pisana družba.⁴⁰⁶ Kljub temu da je bila v 18. stoletju večina zemljiške posesti še vedno v lasti predstavnikov plemiškega sloja prebivalstva, se je tudi v tem pogledu že močno kazalo razslojevanje. Ne glede na stan pa je prilagajanje novim gospodarskim razmeram za vse predstavljalo veliko težavo.

396 Več o njem kot vidnem članu koroške kmetijske družbe glej Erker, *Agrarpublikist in Kärnten*, str. 133–144.

397 Drobesch, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 108.

398 Brusatti, *Die Habsburgermonarchie*, str. 427.

399 Karničar, *Jezerska kronika*, str. 167; glej tudi Kačičnik Gabrič, *Jezersko*, str. 35.

400 Bäck, *Sozioökonomischer Wandel im ländlichen Raum*, str. 426.

401 SI ARS, AS 178, k. o. Zgornje Jezersko K 312, cenilni elaborat, in k. o. Spodnje Jezersko K 470, cenilni elaborat.

402 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 166.

403 Skrb za kokoši je bila večinoma v rokah oz. lasti gospodinje, zato je eventualni iztržek od prodaje jajc in perutnine lahko gospodinja porabila za lastne potrebe in potrebe gospodinjstva. Nekateri strokovnjaki menijo, da posledično kokoši in jajca niso bila vpisane v kmečke zapuščinske inventarje, saj so bile kmetije večinoma pravno formalno v lasti gospodarja, po analogiji pa lahko isto domnevamo tudi o vpisih lastništva v evidence franciscejskega katastra; več glej Gräbner, *1000 Jahre*, str. 121.

404 V vseh pregledanih cenilnih elaboratih franciscejskega katastra sem omenbo plačevanja dajatev v obliki čebeljih produktov našla le za katastrske občine Sodražica, Hrib pri Ribnici in Poljane pri Kočevju; SI ARS, AS 176, k. o. Sodražica N 278, cenilni elaborat, in k. o. Hrib pri Ribnici, N 99, cenilni elaborat, k. o. Poljane pri Kočevju N 208.

405 Brusatti, *Die Habsburgermonarchie*, str. 439.

406 V novomeškem okrožju je bilo od nekaj več kot 200 dominijev in gilt kar tretjina povezanih s cerkvijo; več glej Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 218.

Spremembe socialne strukture lastnikov zemljiških gospostev v okrožjih s slovenskim prebivalstvom v prvi polovici 19. stoletja⁴⁰⁷

	Leto	Plemiški lastniki	Meščanski lastniki	Cerkveni lastniki	Državne ustanove	Ostali
Celje	1825	32	44	2	4	1
	1847	32	53	3	1	2
Maribor	1825	58	39	10	5	7
	1847	69	34	13	0	5
Celovec	1825	68	61	20	11	10
	1847	83	64	17	10	9
Beljak	1825	36	23	0	5	2
	1847	37	37	0	5	3
Ljubljana	1825	46	34	5	9	6
	1847	42	47	7	6	5
Novo mesto	1825	66	59	2	4	7
	1847	63	61	2	2	7
Postojna	1825	18	17	0	2	0
	1847	18	19	0	2	0

Institutu gospodstva, ki je predstavljal osnovo materialne podstati plemstva, je terezijansko-jožefinske reforme uspelo preživeti,⁴⁰⁸ ne glede na to, da so številni plemiči kot prevladujoči sloj lastnikov že ob dinamiki zgodnjega agrarnega kapitalizma in njegovih strukturnih težavah potegnili krajši konec in obubožali.⁴⁰⁹

Pozive, da naj se plemstvo posveti trgovanju in naj ne živi nekoristno in nedelavno v revščini, je bilo slišati že v 17. stoletju.⁴¹⁰ V drugi polovici 18. stoletja pa so se tudi gospodarske razmere začele spreminjati in dodatno zaostrovati, zato samo posedovanje velikih zemljiških gospostev ni bilo več dovolj, da

bi krilo potrebe po velikih vsotah denarja, ki jih je zahtevalo družabno življenje plemiških slojev.⁴¹¹ Ob usihanju njihove politične moči je zaradi novih zakonskih predpisov, po katerih je bila obdavčena tudi dominikalna zemlja,⁴¹² količina tlake pa je bila predpisana in omejena, začela upadati tudi njihova gospodarska moč.⁴¹³ Marsikatera plemiška družina se temu ni mogla in znala prilagoditi, saj je tudi pri nekaterih dogovorjenih porokah, s čimer je bilo možno popraviti slabo družinsko gmotno stanje, šlo bolj za »stanovsko ustreznost« kot pa za finančno reševanje obubožane družine in njenega imetja.⁴¹⁴ K poslabšanju situacije so na nekaterih zemljiških gospostvih pripomogle tudi nekatere slabe navade in »razvade« lastnikov kot npr. kvartopirstvo, zaradi česar naj bi po ustnem družinskem izročilu obubožali in skoraj propadli tuštanjski lastniki,⁴¹⁵ podobno pa se je poleg dodatnih težkih okoliščin dogajalo tudi na Snežniku v prvi polovici 19. stoletja⁴¹⁶ in Klevevžu.⁴¹⁷

Plemiški lastniki velikih fevdalnih zemljiških posesti so svojim potomcem skušali ustrezno osnovo za plemiški način življenja zagotoviti na različne načine. Predvsem od 17. stoletja so posestva pogosto oblikovali kot fidejkomise, neprodajno rodbinsko posest, s čimer so skušali lastništvo zemljiškega gospodstva čimdlje obdržati v rokah svojih naslednikov. Pravno veljavo fidejkomisa je moral potrditi deželni knez.⁴¹⁸

Družinski fidejkomis je pravzaprav odredba oz. določilo, s katerim je premoženje ali del premoženja razglašeno za neodtujljivo last vseh naslednjih rodov. Pravilo dedovanja uživanja in upravljanja, t. i. »usus fructus«,⁴¹⁹ po prvorojstvu ali najstarejšem opravnilo sposobnem moškem članu najstarejše linije ali

411 O plemiškem življenju glej tudi Preinfalk, »To in nič drugega je volja gospode«.

412 Semlič Rajh, Delovanje okrožnih uradov, str. 10.

413 Stekl, *Adel und Bürgertum*, str. 18.

414 Stekl, *Adel und Bürgertum*, str. 26.

415 Preinfalk, Rodbina Scaria na Tuštanju, str. 215, glej tudi Pirnat, Rodbina Pirnat, str. 222.

416 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovihi nekoliko drugače*, str. 106–108.

417 Granda, Grad Klevevž in njegovi lastniki, str. 121.

418 Gspan, *Abhandlung über die Fideicommissse*, str. 38.

419 der Fruchtneßung je pravica neomejene uporabe tuje stvari, vendar je uporabnik ne sme poškodovati ali okrniti; glej Občni državljanski zakonik, čl. 619.

407 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 164.

408 Drobesh, Das »Unternehmen« Grundherrschaft, str. 57.

409 Štuhec, *Besede, ravnanja in stvari*, str. 22.

410 Studen, Človek mora delati za svojo srečo!, str. 15.

kako drugače je vedno določil ustanovitelj fidejkomisa.⁴²⁰ Kljub temu da zakon ni neposredno prepovedoval dedovanja žensk, je bilo prehajanje fidejkomisnega premoženja v last druge družine, kar bi se s poroko ženske dedinje fidejkomisa zgodilo, v nasprotju z njegovim osnovnim namenom in bistvom institucije, zato v praksi dejansko ni poznan noben fidejkomis, za katerega bi ustanovna listina predvidela dedovanje po ženski liniji.⁴²¹

Fidejkomisne vezi so razpadle, ko ni bilo živega dediča, prekinili pa so jih lahko le s soglasjem uživalca fidejkomisnega premoženja in vseh možnih pričakovalcev. K izjasnitvi o ukinitvi fidejkomisa so jih pozvali z ediktom, sodišče, ki je izdalo dovoljenje, pa je k pričanju povabilo aktualnega kuratorja⁴²² fidejkomisa. Fidejkomis je bil dokončno ukinjen, ko po nobeni v ustanovni listini določeni družinski liniji ni bilo več pričakovati možnega naslednika oz. so vse družinske veje izumrle. Zadnji upravljalca oz. uživalec razpolagalne pravice je lahko po tem, ko je sodišče izenačilo »nadlastništvo« fidejkomisa z lastništvom uporabe (*usus fructus*), prosto razpolagal s fidejkomisnim premoženjem. Svoje fidejkomisa in dednega zakupa se je tako izgubilo oz. odpravilo skozi svobodno posest in odmrlo v približno štiridesetih letih.⁴²³ Na slovenskem ozemlju je bila v svojem času večina velikih zemljiških gospodstev obremenjena s fidejkomisnimi vezmi,⁴²⁴ nekatera, kakor Snežnik, celo dvakrat.⁴²⁵

420 *Ernst Mayrhofer's Handbuch*, str. 165.

421 Gspan, *Abhandlung über die Fideicommiss*, str. 13–14.

422 kurator (fidejkomisa): skrbnik, varuh, pravni zastopnik, Verbič, *Slovar tujk*, str. 394.

423 *Ernst Mayrhofer's Handbuch*, str. 167.

424 V Angliji se je v času od 13. do 18. stoletja zemljiškoposestna struktura spremenila v korist fidejkomisov v taki meri, da je bilo 40 % vse zemljiške posesti izločeno od zavezanosti splošnim civilnim zakonom o dedovanju in podvrženo pravilom fidejkomisnega dedovanja, s čimer je bilo dedinjam praktično onemogočeno dedovanje deleža družinskega premoženja po očetu. http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3686/is_199712/ai_n8766359, 21. 8. 2006

425 Prvič je bil v 17. stoletju v okviru gospostva Kočevje del fidejkomisa knežje veje družine Auersperg, glej Preinfalk, Rodbina Auersperg, str. 241, v 19. stoletju pa je postal fidejkomis družine Schönburg Waldenburg, SI ARS, AS 788, šk. 535, Schrank 5 Fach 5, B, Fideikommiss Errichtung/: auch andere Fideikommiss bei denen die Inhaber von Schneeberg Agnaten sind./ Schneeberg als Fideikommiss. Correspondenz in Fid. Com. Sachen: Incorporirung v. Hofran, Aufstellung eines Fid. Com. Kurators, Inventur (Meist mit Dor. Ritt. V. Haberler Wien), 1863, 9/12.

Fidejkomisi so sicer preprečevali drobljenje plemiške posesti, a so hkrati tudi omejevali kreditno sposobnost fidejkomisarjev, z vezavo fidejkomisaričnih zemljiških gospodov izključno na dohodke iz agrarnih rent pa oteževali njihovo aktivnejšo gospodarsko dejavnost. Tudi abolicijskim⁴²⁶ in bolj dolgoročnim relucijskim⁴²⁷ pogodbam za tlako, ki bi lahko posegle v substanco fidejkomisnega premoženja, za kar so morali imetniki užitninske pravice iskati soglasje fidejkomisnih pričakovalcev, so se upirali.⁴²⁸ Oblasti so zato v mlajših obdobjih skušale zmanjšati oz. omejiti možnosti ustanavljanja fidejkomisnih institutov.⁴²⁹ Fiziokratizem, ki je v zemljiških videl edini vir bogastva, je skupaj s teoretiki agrarnega razvoja zatrjeval, da je nujna preobrazba kmetijstva. Po njihovem mnenju je moralo zemljišče nujno postati blago, ki ga bo mogoče kupovati in prodajati,⁴³⁰ zato bi bilo treba fidejkomise in druge prepovedi prostega odtujevanja oz. delitve, ki so bremenila plemiška posestva, izbrisati.⁴³¹

Finančni položaj nekaterih plemiških družin se je na prehodu iz 18. v 19. stoletje poslabšal tudi zaradi negotovih in gospodarsko nestabilnih razmer v času francoskih vojn,⁴³² gospodarske težave in počasno usihanje pa so povzročile tudi do tedaj najbogatejšemu kranjskemu fevdalnemu gospodu Žigi Zoisu na Brdu pri Kranju.⁴³³

426 abolicija, odprava, preklic; glej Verbinc, *Slovar tujk*, str. 21.

427 relucija: odkup od kake obveznosti; *Veliki slovar tujk*, str. 988.

428 Maček, Relucija tlake, str. 250.

429 Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 43. Ko naj bi grofu Lanthieriju, lastniku vipavskega zemljiškega gospostva, zaradi dolga 15. 260 goldinarjev 52 krajcarjev rubili del premoženja, bi se naj rubezniki po grofovi pisni prošnji sodišču iz leta 1869 izognili prisilnemu odvzemu denarne gotovine, uram, dragocenostim vseh vrst, lovskim rekvizitom vseh vrst, glasbenim inštrumentom, opremi v rastlinjakih, pohištvo, slikam, srebrnini, jedilnemu priboru, perilu, posteljam, konjem, vozovom, konjski opremi, goveji živini, prašičem, malim živalim, pripomočkom za pridelavo in skladiščenje vina, lesnim zalogam vseh vrst ter drugi opremi. Poseči pa niso smeli niti po zemljiščih, ki so bila sestavni del vipavskega fidejkomisa družine Lanthieri, in vseh dohodkih, ki so iz njega izhajali. Grofu bi tako lahko zarubili le alodialno nepremično premoženje; SI ARS, AS 1026, šk. 14, mapa Lanthieri.

430 Hobsbawm, *Obdobje revolucije*, str. 192.

431 Hobsbawm, *Obdobje revolucije*, str. 195.

432 Granda, Baron ostal brez gradu, str. 69.

433 Preinfalk, »To in nič drugega je volja gospode«, str. 156.

Po Napoleonovem opustošenju po Evropi in spremembah, ki jih je prinesel razvoj, so se lastniki velikih fevdalnih posesti znašli v razmerah zgodnjega kapitalizma. Večina starih fevdalcev v novih razmerah delovanja gospodarskega prostora ni znala preveč dobro krmariti. Mnogi med njimi niso imeli ustrezne izobrazbe, imeli pa so privzgojeno prepričanje, da je kakršnokoli delo za plemiški stan neprimerno, zlasti ukvarjanje s trgovino ali denarnimi posli. Način življenja, ki so ga gojili, je po drugi strani zahteval velike vsote denarja, ki so od lastništva velikih zemljiških površin prenehale pritekati, in marsikaterega je to pokopalo. Zato so bili prisiljeni svoja fevdalna posestva v celoti ali po delih prodati, prenekateri med njimi pa je popolnoma obubožal.⁴³⁴ Vzroki za propad so bili sicer različni, večina pa je iskala izgovore zanj izven sebe in svoje družine. Pogost način iskanja rešitve denarne stiske, v katero so zabredli nekateri zemljiški gospodje, je bil razpis srečelova, na katerem je bilo kot glavna nagrada ponujeno domače posestvo. Tudi Snežnik je bil po večletni agoniji sprva ponujen kot glavni dobitnik na loteriji, nato pa je na dražbi prešel v roke saške plemiške družine Schönburg-Waldenburg.⁴³⁵ Na dražbi je tudi grad Klevevž prav v tem času zamenjal svojega lastnika.⁴³⁶

Čeprav so tudi spremenjene gospodarske razmere ponudile veliko možnosti za uveljavitev, prosperiteto in pridobitev vpliva v novooblikovani družbi,⁴³⁷ jih nekateri v družbenih krogih, kjer je že postavitev žene v enakopravni položaj predstavljala težko sprejemljivo in zato običajno preveliko spremembo,⁴³⁸ niso znali izkoristiti. Nič drugače kot v avstrijskih deželah s slovenskim prebivalstvom ni bilo v slovenskem delu Prekmurja, ki je sicer upravno spadalo pod ogrski del habsburške monarhije. Lastniki velikih fevdalnih posesti so večinoma živeli v t. i. metropolah.

434 Več o prodajah zemljiških gospoств glej Granda, *Preprodaja gradov*, str. 700–718.

435 Kačićnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 109–111.

436 Dražumerič, *Nagrobniki klevevških graščakov*, str. 134, glej tudi Stopar, *Klevevž*, v vihri vojnih in povojnih let izginuli grad, str. 106, in tudi Medle, *Gorenc*, *Ljudske pripovedke in verovanja v povezavi z gradom Klevevž*, str. 180.

437 Stekl, *Adel und Bürgertum*, str. 14.

438 Bruckmüller, *Landwirtschaftliche Organistionen*, str. 22.

Gosposke so se večinoma zanimale le za to, da so kmetje pravočasno poravnali svoje denarne obveznosti in redno opravljali tlako, svoje sinove pošiljali v vojsko itd., za vse ostalo pa jim ni bilo veliko mar. Zemlja se je obdelovala ekstenzivno, prihodki od posestva pa po odbitju deputatov, ki so pripadali služinčadi, niso zadoščali za pokrivanje stroškov plemiškega razsipnega življenja v bližini dvora.⁴³⁹

Predvsem zaradi neprilagodljivosti se je plemstvo spremembam in agrarnim reformam v 19. stoletju zelo upiralo. Po eni strani se ni hotelo brez boja odpovedati položaju gospodarja nad kmetom, ki mu je pripadal več stoletij, po drugi strani pa je moralo v sistemu zemljiškega gospoства iz rentnika spet šele postati zemljiški posestnik, kar je od njega zahtevalo, da se gospodarsko preusmeri.⁴⁴⁰

Leto 1848, dokončna osvoboditev podložnikov in predaja rustikalnih zemljišč kmetom in njihovim družinam so predstavljali nov preizkus razumevanja razmer za nekdanje fevdalne lastnike gospoств. Dejansko pa so tudi po zemljiški odvezi ostali lastniki ogromnih zemljiških kompleksov, katerih vrednost se je zaradi povečane izrabe gozdov še povečala. Pojem zemljiških gospoств je le zamenjal pojem veleposest. Od same agrarne reforme so imeli veliki zemljiški gospodje koristi, saj je njihovo gospodarsko moč okrepila, čeprav so nasprotniki sprememb oškodovanje dokazovali z argumentom, da se je površina njihove posesti zmanjšala, ko so kmetje prevzeli posesti, ki so jih obdelovali, v svojo last. Kljub temu je večina ob zemljiški odvezi dobila potrebni kapital, saj je vsak dominij, veliko zemljiško gospoство, v povprečju dobilo 22. 000 goldinarjev. Samo cerkvena posestva so skupaj dobila za okoli 25 milijonov goldinarjev odškodnin, visoke odškodnine pa so pripadle tudi velikim posvetnim gospodom, npr. Schwarzenbergom, Liechtensteinom in Attemsom.⁴⁴¹ Z njimi so lahko izvedli potrebne investicije in

439 Keršovan, *Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju*, str. 170.

440 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 223.

441 Matis, *Österreichs Wirtschaft*, str. 42.

poizkušali uspešno prebroditi krizo ob spremembah v agrarnem sektorju.⁴⁴² Veliko težje je bilo malim plemiškim posestnikom, ki so živeli neposredno od dohodkov od zemljiške rente in dejanjso jih je zato veliko gospodarsko propadlo.

Največjo škodo je plemstvo utrpelo moralno z izgubo položaja v družbi,⁴⁴³ kar pa ni preprečilo, da ne bi ostalo na vodilnih položajih v gospodarstvu, politiki in družbi, vendar je pri tem moralo dati prostor tudi premožnemu meščanstvu.⁴⁴⁴ Sloju plemičev v Avstriji je po vseh naštetih spremembah skozi formalno in nekoliko manj formalno regulacijo dedovanja in sklepanja zakonskih zvez uspelo obdržati posebno vlogo v družbi,⁴⁴⁵ saj so le 10 do 30 % najvišjih pozicij v avstrijski državi zasedali posamezniki, ki so izhajali iz meščanskih vrst.⁴⁴⁶ Na s slovenskim prebivalstvom poseljenem prostoru je na položaj in ugled plemstva še dodatno vplivala delitev na Slovence in Nemce, ki je v pomarčnem času dobivala vedno ostrejša poteza in prebivalstvo slovenskih dežel in med njimi predvsem plemstvo dobesedno prisilila za opredelitev za eno ali drugo stran, pri čemer se je velika večina plemičev opredelila za nemško stran.⁴⁴⁷ Uveljavljeni in finančno močni meščani, ki so se znašli v novi gospodarski situaciji in obogateli, so mnogokrat kupili posesti obubožanih plemičev.⁴⁴⁸ Med meščanstvo pa so v drugi polovici 19. stoletja začeli prehajati tudi nekateri kmečki veljaki, ki so začeli s kapitalističnim vodenjem svojih posesti ali pa so se ukvarjali z drugimi pridobitnimi posli, predvsem z lesom.⁴⁴⁹

442 Bruckmüller, *Landwirtschaftliche Organisation*, str. 100; glej tudi Brusatti, *Die Habsburgermonarchie*, str. 410–411.

443 Bled, *Franc Jožef*, str. 179.

444 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 224.

445 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 171.

446 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 339.

447 Preinfalk, *Rodbina Auersperg*, str. 171.

448 V zgornji Avstriji je v letih med 1787 in 1844 kar 44 velikih zemljiških gospodstev prešlo v meščanske roke; glej Matis, *Österreichs Wirtschaft*, str. 39, spreminjanje socialne strukture lastnikov zemljiških gospodstev na območju notranjeavstrijskih dežel v prvi polovici 19. stoletja pa podrobno prikazuje tabela v: Droblesch, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 164.

449 Holz, *Nekaj utrinkov o meščanstvu na Kranjskem*, str. 294.

SKUPNA KMEČKA ZEMLJIŠČA

Posebna pravna kategorija zemljišč, ki so bila vsaj pri postopku regulacije in odkupa služnosti močno vezana na služnostne pravice, so bile gmajne in ostala skupna vaška ali soseskina zemljišča. Bila so ostanek nekdanjih skupnih zemljišč, ki so ga kot skupnost uporabljali prebivalci ene ali več vasi. Ker je bila v 18. stoletju že marsikje lastninska pravica med skupnimi kmečkimi zemljišči in zemljišči zemljiških gospodov, na katerih so imeli kmetje služnostne pravice, močno zabrisana, so ponekod tudi ta zemljišča veljala kot občinsko premoženje in ne več služnostna zemljišča.⁴⁵⁰ Ali po drugi strani, ker pravnega statusa skupnih zemljišč nihče ni urejal, ponekod podložniki niti niso več vedeli, da jim določeno zemljišče pravzaprav pripada.⁴⁵¹ Po predvidevanjih ing. Rauterja naj bi bila taka skupna zemljišča, kjer so jih sploh zabeležili, vpisana na kraje, občine oz. vasi.⁴⁵²

Za neobdelan ali slabo zaraščen svet slabše kakovosti se fevdalci niso pretirano zanimali, zaradi njihovega slabšega donosa pa so bila gospodstva marsikje bolj popustljiva do uveljavljanja svoje lastninske pravice kakor pri hubni posesti.⁴⁵³ Kmetje so v skupnih občinskih gozdovih ob sekanju za lastne potrebe

450 Maček, *Na zemlji domači*, str. 277.

451 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851:»... Bei den Gemeindegörden unterschied der Unterthan nicht zwischen dem Eigenthum und Servituten ...«

452 Rauter, *Gozdno gospodarstvo agrarnih skupnosti*, str. 1. Zemljiško knjižno stanje teh parcel še v času izida članka leta 1940 ni bilo povsod točno urejeno.

453 Vilfan, *Agrarna premoženjska razmerja*, str. 445.

sekali tudi za potrebe občine oz. soseske, npr. za gradnje in popravila skupnih objektov, kot so mostovi, za kar so imeli ponekod tudi povsem ločene parcele.⁴⁵⁴

Med skupnimi zemljišči so prevladovale gozdne in planinske pašne površine.⁴⁵⁵ Ker so jih vsi upravičenci le izkoriščali, so bila tovrstna zemljišča silno zanemarjena in zato tudi nedonosna, način izkoriščanja pa je vzbujal strah zaradi možnosti širjenja bolezni med pasečo se živino.⁴⁵⁶ Tudi nadzor nad njimi je bil pomanjkljiv, saj se je dogajalo celo, da so si ponekod nekateri upravičenci do izkoriščanja skupnih zemljišč del ogradili in ga vsaj določen čas koristili kot lastno zemljišče.⁴⁵⁷

Zaradi neprestanih sporov in omejene donosnosti skupnih zemljišč, od katere je vsak upravičenec ob najmanjšem vložku želel dobiti kar največ, je že v 17. stoletju prihajalo do prvih pobud za razdelitev soseskinih zemljiških parcel. Marija Terezija je z (začasnim) gozdnim redom (Interimswaldordnung) iz leta 1745 naročila razdelitev skupnih gozdov in skupnih planin, na katerih so imeli kmetje kot skupnosti pravico gozdarjenja in paše. Izvzeti so bili le skalnati in peščeni kompleksi ter pašniki, ki jih za kaj drugega kakor za pašo ni bilo mogoče izkoriščati. Ključ za delitev naj bi bila velikost hub. Vladovalci so v ukrepanje tako rekoč prisililo dejstvo, da so upravičenci gozdove tako zelo opustošili, da je bilo tudi v zelo odročnih gozdovih komaj še najti drevesa, primerna za posek. Še vedno pa je bila dopuščena možnost ohranitve dela gmajn okoli naselij, ki so jih upravičenci uporabljali za pašo ovac in konjev, potrebnih za obdelavo polj ali opravljanja drugih del (tovorništvo, pripraganje). Paša je bila še vedno prevladujoči način reje živine, to pa je bilo treba prehraniti tudi v primerih, ko je kmet posamezne živali vsakodnevno potreboval doma. Vsakdanja hoja v planine je bila namreč prenaporna in je pomenila preveliko izgubo časa, včasih pa so bili planinski pašniki, kjer so poleti pasli živino,

454 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

455 Ribnikar, Komisija za agrarne operacije, str. 10–11.

456 Blaznik, Kolektivna kmečka posest, str. 156, 157.

457 SI ARS, AS 1109, sveženj 78, okrožje Št. Lenart, 01 Št. Lenart: Črni les v Zamarkovi.

predaleč. Leta 1768 je bil izdan prvi patent o razdelitvi skupnih pašnikov, vendar je izvajanje zakonodaje le počasi napredovalo.⁴⁵⁸ Odrejeno je bilo, da morajo podložniki pridobljena zemljišča v dveh letih spremeniti v njive in travnike, sicer bodo svoj pridobljeni delež od razdeljenega skupnega zemljišča izgubili, na račun izboljšanih zemljišč pa se jim obveznosti deset let ne smejo zvišati. Na podlagi dvorne uredbe iz leta 1769 so bili za 30 let oproščeni tudi desetine.⁴⁵⁹ Kljub temu da je bilo v določbah za neizpolnitev obveznosti lastnikom in koristnikom zemljišč zagroženo s hudimi kaznimi, se jih v veliki meri niso držali in so soseskina zemljišča večinoma še naprej ostajala v skupni lasti.⁴⁶⁰

Pravice do izrabe soseskinih zemljišč so se neupravičeno štejele med klasične služnosti in profesor Vilfan je tovrstno enačenje označil kar za nevzdržno, pri čemer je navedel tudi, da ni jasno, kako je do takega enačenja sploh prišlo. Dejstvo pa je, da so pravni strokovnjaki med služnostne upravičence šteli tudi tiste, ki so npr. pasli na zemljiščih v lasti soseske, katere pripadniki so bili.⁴⁶¹ Podobno je bilo pri gozdnih služnostih, kjer so morali plačevati za pravico do lesa tudi tisti upravičenci, ki so bili pripadniki soseske oz. občine, katere last je bil služnostni gozd.⁴⁶² Uvrščanje v kategorijo služnosti je do neke mere vplivalo tudi na razreševanje srenjskih zemljišč v drugi polovici 19. stoletja.⁴⁶³ Na Kranjskem so že leta 1868 pripravljali zakon o delitvi srenjskih pašnikov in menjalnih zemljišč, vendar ga je deželni zbor leta 1869 zavrnil, ker naj bi sprejem takega zakona spadal v pristojnost poljedelskega ministrstva na Dunaju. Po predlogih naj bi na Kranjskem razdelili vse srenjske pašnike razen planin in skupnih zemljišč, ki so se nahajala v okviru vaških naselij,

458 Valenčič, Posestne razmere na Veliki in Mali planini, str. 130.

459 Maček, *Na zemlji domači*, str. 231.

460 Johann, *Wald und Mensch*, str. 198–202.

461 Schönemann, *Die Servituten*, str. 130.

462 Primer je plačevanje kamniških meščanov za les iz bistriškega gozda kamniški meščanski korporaciji ipd.; SI ARS, AS 16, 65/11, šk. 38, Holzabgabe und Verschleiss Register, 21/II, 1842.

463 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 414.

ter tudi vsa menjalna zemljišča. Površina skupnih pašnikov na Kranjskem je po katastrski evidenci znašala 151.000 oralov.⁴⁶⁴

Regulacija služnosti zakonsko sicer ni posegala v skupne gmajne, ker pa je bilo v navodilih za izpeljavo regulacije navedeno, da naj bi se odstopljena zemljišča ne dodeljevala prvenstveno posameznikom, se je količina srenjskih zemljišč vsaj v začetku izvajanja postopkov regulacije zelo povečala.⁴⁶⁵ Ker so se nekateri postopki vlekli dolga leta, v katerih se je pokazalo, da odstopanje zemljišč skupnostim pomeni nastajanje novih skupnih zemljišč, ki so vir neprestanih preprirov, so se marsikje že takoj ob regulaciji odločili tudi za razparceliranje in odstop zemljišč posameznikom. Pri razdelitvi parcel posameznikom je moral sodelovati geometer, ki je razdeljene parcele izmeril, zapisal potek meje novih parcel⁴⁶⁶ in dobljene podatke vnesel v zemljiške evidence.⁴⁶⁷ Tudi vasi oz. soseske so si v nekaterih primerih, kjer so se njihovi interesi križali, nasprotovale, saj je vsaka iskala koristi za sebe in lastno eksistenco. Nasprotovanja so marsikje izvirala iz preteklih dogodkov. Ko so kmetje menili, da jim prebivalci sosednjih vasi »hodijo v zelje« in koristijo tisto, kar pripada njim, so ponavadi ostro nastopili. Kot so pripravljalec lesa za doge ali sekače dreves naganjali iz gozdov in jim odvzemali delovno orodje,⁴⁶⁸ so kmetje v bohinjskih planinah živino po njihovem mnenju do paše neupravičenih kmetov najprej pomolzli, ji pobrali zvonce in jo odgnali domov.⁴⁶⁹

Pri razreševanju skupnih, predvsem soseskinih služnosti, ki niso bile vezane na kmečko posest, je bilo treba izvzeti pravico cerkva, predvsem tistih, ki so imele sodne in patronatske pristojnosti, ter šol, saj so bile tem ustanovam služnosti nujno potrebne za njihovo delovanje, npr. popravilo cerkva ali ogrevanje in vzdrževanje šolskih poslopij, pa tudi poti in ceste za hojo,

464 Ribnikar, Komisija za agrarne operacije, str. 11.

465 Blaznik, Kolektivna kmečka posest, str. 156, 157.

466 SI ARS, AS 1109, sveženj 79, 01 Faal, Kamelischnigg Wald (Fala, gozd Kamelišnik).

467 SI ARS, AS 177, k. o. Smolnik M 793, karta M793A09.jpg in k. o. Lobnica M 318, karta M318A07.jpg.

468 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače*, str. 99.

469 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, str. 305.

vožnje in gonjenje živine, zato jih je bilo nemogoče preprosto odpraviti. Nekateri strokovnjaki, ki so se ukvarjali s problemi servitutov, se s tem niso strinjali in so menili, da tudi vseh tovrstnih pravic ni mogoče preprosto enačiti. Kot vse druge bi bilo treba natančno določiti, katere služnosti je že zaradi moralnih pravil, ki so jim ustanove zavezane in jih oznanjajo, potrebno odpraviti in katere regulirati, saj so te ustanove prav tako stranke v postopku, ki jih obvezuje isti zakon kot vse ostale. Ker so se tudi ti primeri zelo razlikovali, bi bilo treba vsakega obravnavati posebej.⁴⁷⁰

Kriteriji za delitev zemljišč so bili različni. Na Sorškem polju so postopek opravljali z žrebom.⁴⁷¹ Pri razdeljevanju skupnih zemljišč v času regulacije služnosti, kjer je bil osnovni kriterij velikost domače kmetije, so bili najbolj oškodovani kajžarji. Ker kajže praviloma, razen morda nekaj vrta, lastnih zemljišč sploh niso imele, njihovim lastnikom pri delitvi skupnih zemljišč ni pripadal delež od skupnega zemljišča. Ne glede na dejstvo, da so do razdelitve skupnih površin na njih pasli enakovredno kakor ostali solastniki, so po razdelitvi zemljišč kajžarji marsikje ostali brez osnovnega vira preživetja, čeprav so v sodnih postopkih dokazovali, da jim je skupna paša neovirano pripadala že od časov, ko je njihova kajža nastala.⁴⁷² Ob regulaciji servitutov in ukinitvi skupnih služnosti, ki sta kot merilo za dodeljevanje zemljišč prav tako upoštevali velikost domače kmetije, je bilo zato iz najrevnejšega kmečkega sloja največ tistih, ki so vir preživetja morali iskati v razvijajoči se industriji ali v izseljevanju.

Do sprememb v času do pomladi narodov razdelitev skupne srenjske zemlje nikjer na Kranjskem ni bila sistematično izpeljana.⁴⁷³ Dokončno pravno osnovo za ukinitve soseskinih zemljišč je prinesel šele zakon o razdelitvi skupnih zemljišč in uredbi do-

470 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

471 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 201.

472 SI ARS, AS 1109, sveženj 80, 12 Ptuj »Gmajna«, travniki »Nadolje« in Preloge (Gmajna Puchdorf-Bukovci): »... schon seit 1790 und bez. 1789 bestehen, und die wir respve unsere Vorfahren das Weiderecht auf allen in Frage stehende Weideplätze seit unvordenklichen Zeiten-jedenfalls seit unsere Keuschen bestehen – unangefochten ausübter ...«

473 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 382.

tičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja, ki je bil za avstrijsko monarhijo sprejet 7. junija 1881. Na tej osnovi so bili sprejeti še posebni deželni zakoni, in sicer za Moravsko 13. februarja 1884, za Koroško 5. julija 1885, za Spodnjo Avstrijo 3. junija 1886, za Kranjsko 26. oktobra 1887, za Šlezijo 28. oktobra 1887 in za Štajersko 7. septembra 1909. Za Slovensko Primorje in Istro ni bilo posebnega zakona za urejanje vprašanj skupnih zemljišč.⁴⁷⁴

Predvsem »večjim« kmetom je delitev skupne, srenjske zemlje prinesla gospodarske ugodnosti, saj so jo med upravičence največkrat delili glede na obseg gospodarskih enot oziroma stopnjo upravičenosti na izrabo kolektivne posesti,⁴⁷⁵ za druge pa je iz istega razloga pomenila gospodarsko stagnacijo ali v mnogih primerih celo gospodarski propad. Nekateri pašne skupnosti so se s prekinitvami obdržale celo daleč v prihodnji čas (v čas socialistične Jugoslavije, ki jih je razlastila, po letu 1991 pa so posamične, na novo konstituirane oz. obujene pašne skupnosti zahtevale vrnitev srenjskih pašnikov tudi v denacionalizacijskih postopkih).⁴⁷⁶

474 Ribnikar, Komisija za agrarne operacije, str. 10.

475 Blaznik, Enote kmetskih gospodarstev na Slovenskem, str. 133.

476 Zupan, Srenje, str. 186.

PLAČEVANJE SLUŽNOSTI

Odvisno od posameznega dogovora so kmetje služnosti uživali brezplačno ali za plačilo v denarju ali naravni dajatvi. Kmetje iz Rakovelj in braslovški tržani so žovneškemu gošpostvu v Savinjski dolini za dovoljenje za pašo v graščinskem gozdu plačevali t. i. pašno kokoš.⁴⁷⁷ Na Gornjegrajskem so dajatev, imenovano koplevnik,⁴⁷⁸ kmetje plačevali kot odškodnino za pravico do sekanja lesa in drv, žaganja in pospravljanja lesa na požganih zemljiščih in paše živine v gosposčinskih gozdovih.⁴⁷⁹ Po zatrjevanju gosposčine je bila to le posebna vrsta žitne dajatve, ki naj ne bi bila vezana na izrabo gosposčinskih gozdov.⁴⁸⁰ Nekateri so jo plačevali v obliki poletnih pridelkov, npr. fižola, ajde, prosa itd.⁴⁸¹ Poznali so jo tudi na gosposčini Studenice, kjer je obstajala prav tako iz poletnih sadežev, kot so fižol, ajda, proso, leča, predivo, ali pa v obliki male dajatve, npr. kokoši, piščancev in kozličev. Koplevniku podobna dajatev je

477 Kolšek, Žovneško gošpostvo, str. 253.

478 SI ARS, AS 185, Splošni spisi II., šk. 27, 10/ Steiermark, št. 7205-75.

479 Izpričano so jo plačevali podložniki iz vasi Kraše, Pusto Polje, Kokarje, Lačja vas, Pobrežje, Varpolje, Šentjanž in Spodnja Rečica; glej Maček, Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad, str. 113.

480 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 339.

481 Ložar, *Narodopisje Slovencev*, str. 121.

bila snopovina, ki so jo kmetje oddajali za tista izkrčena njivska zemljišča, ki so se kot obdelana polja že ustalila.⁴⁸² Dajatev je bilo mogoče odplačati tudi z delom, kot npr. sedem dni košnje na Zgornjem Koroškem,⁴⁸³ s posebno sečno tlako na turniškem gospostvu,⁴⁸⁴ studeniški podložniki pa so morali kot odškodnino za rabo gozdov letno posaditi dvajset drevesc, vendar tega niso redno opravljali.⁴⁸⁵ V Bohinju se je dajatev za uživanje gozdov imenovala odvetščina, kmetje v Češnjici, Jereki in Podjelju pa so jo plačevali v ovsu.⁴⁸⁶ Brdski podložniki so za pravico splavljanja lesa po Kokri zemljiški gosposki plačevali po en star ovs, kuro in pogačo, dajatev pa so z leti prevedli v denar.⁴⁸⁷ Kmetje, ki so iz gozdov gospostva Slatna dobivali les za lastne potrebe, so ga plačevali z ovsom ali v gotovini, na stiškem gospostvu pa so za nabiranje kostanja v gozdu plačevali kopune ali oves.⁴⁸⁸ Dajateve za koriščenje služnosti so se izoblikovale tudi drugod, njihovo poimenovanje pa je bilo od območja do območja različno, npr. Forsthafer,⁴⁸⁹ Hundshafer,⁴⁹⁰ Weidehafer,⁴⁹¹ pa tudi Skart ali Schotgeld,⁴⁹² ki je pripadal gozdarskim hlapcem, ali Forstgeld⁴⁹³ in Schutzgeld.⁴⁹⁴ Na snežniškem posestvu so dajatev za koriščenje gozdnih služnosti imenovali Waldstellung,⁴⁹⁵ plačevali pa so jo le za tisti les, ki so ga v snežniških gozdovih iz naslova služnosti posekali za prodajo. Les za domače potrebe so plačevali v ovsu, število mernikov pa je bilo določeno glede na velikost kmečke posesti.⁴⁹⁶

482 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 339.

483 Ertl, *Heiligenblut*, str. 205.

484 Hernja Masten, *Zgodovina prostora*, str. 136.

485 Maček, *Gospodarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah*, str. 82.

486 Žontar, M., *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, str. 65.

487 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 93.

488 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 196, 197.

489 »gozdni oves«

490 »pasji oves«

491 »pašni oves«

492 »uzdni denar«

493 »gozdni denar«

494 »ščitni denar«

495 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 77.

496 Scheyer, *Navod*, str. 7.

VRSTE IN POJAVNE OBLIKE SLUŽNOSTI

Kmetje so s služnostnimi pravicami večinoma pokrivali vse potrebe po lesu in pripravi stelje za živino, s pašnimi pravicami pa potrebe po paši (*ius lignandi et pascendi*). Žitkovčani so v odgovorih na t. i. devet vprašanj, na katera so odgovarjali pooblaščenim kraljevim komisarjem, poslanim v vsako županijo po odredbi Marije Terezije z namenom realizacije uvedbe enotnega urbarja, celo navedli, da »pašnikov imamo dovolj, pa tudi drvarjenja, tako za ogenj kakor za zgradbe, ker odmerjenega gozda nimamo, se nam dovoli za naše potrebe jemati zastonj«.⁴⁹⁷

Služnosti so delili na več različnih kategorij. Prva, že omenjena je delitev na osebne, hišne in zemljiške služnosti, druga pa je služnosti ločevala na stvarne in osebne služnosti. Stvarne služnosti naj bi bile tiste, ki so bile vpisane v javnih knjigah, kot so deželna deska in zemljiška knjiga, ali v ustreznih listinah, kot so npr. rektificirani dominikalni akti terezijanskega katastra in sodni protokoli. Tovrstne služnosti so bile stalne in dedne. Osebne služnosti v javne knjige niso bile vpisane in so s smrtjo nosilca ugasnile. Lastniki služnostnih zemljišč so stremeli k prevedbi vseh

497 *Források a Muravidék történetéhez*, 1, str. 262.

služnosti v osebne služnosti, saj je bilo take pravice lažje preklicati in ponovno razpolagati z bremen prostim zemljiščem.⁴⁹⁸

Naslednja klasifikacija je služnosti delila na določene in nedoločene. Prve so bile različne pravice do uporabe pešpoti, stez in cest ter vodne služnosti. Slednje so poleg zajemanja vode iz vodnjakov obsegale tudi pravico napeljave vode čez sosedovo zemljišče. Nedoločene služnosti pa so bile tiste, ki niso imele določene količine pridobljene koristi. Razlogov je bilo več. Količine nekaterih produktov je bilo težko določiti (npr. količina vode iz potoka), bolj pogosto pa količina ni bila določena, ker v času nastanka služnosti lastniku služnostnega zemljišča ni bila pomembna ali ni imela posebne ekonomske vrednosti. Običajno so bile nedoločene pravice do kopanja peska ali kamenja, žganja apna, zajemanja vode na tujem zemljišču, napajanja živine, včasih pa tudi paše, lesa, nastilja ipd.⁴⁹⁹ V avstrijskem delu Šlezije viri navajajo tudi take servitute, ki jih nihče ni znal poimenovati,⁵⁰⁰ o njih pa so govorili le v okviru posedovanja lastnika in količine, ki jo je pravica obsegala. Ker so okoli tovrstnih servitutov ob odkupu oblasti pričakovale velike nevšečnosti, so predlagale, da bi postopke reševanja vodilo posebno razsodišče ali arbitraž.⁵⁰¹

Pogodbe in dogovori, s katerimi so bile posameznikom služnosti dodeljene ali priznane, večinoma govorijo tudi o omejitvah in kaznih, če bi kmetje svoje pravice preveč izkoriščali, a so predvsem zaradi slabega nadzora lastnikov gospodstev nad njihovo izrabo kar klicale po izigravanju dogovorov in predpisov. Zato so zemljiške služnosti iz določenih pogosto prehajale v nedoločene služnosti. V času regulacije in odkupa so nedoločene služnosti predstavljale največjo težavo pri določanju višine odškodnine, saj jih je bilo zaradi nedoločene količine pridobljene koristi izredno težko ali celo nemogoče finančno ovrednotiti.

498 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 113.

499 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 8.

500 »... kein erweislichen Rechtstitel ...«

501 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

Gozdni servituti

Osnovni namen koriščenja gozdnih služnosti je bilo zadovoljevanje potreb domačega gospodinjstva in gospodarstva. Najpogostejša gozdna služnost je bila pravica do lesa za kurjavo in gradnje ter obnove stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij. Predvsem v višje ležečih predelih so hiše tudi prekrivali z lesenimi skodlami. Poleg tega so potrebovali les za osvetljavo (Lichtholz),⁵⁰² za ograjevanje zemljišč pred živino, ki je na njem delala škodo, ter les, ki so ga potrebovali, da so lažje preživeli in v roku plačevali dajatve zemljiškim gospodstvu.

Za kurjavo je bil uporaben tudi les, ki ga je bilo mogoče pobirati po tleh, za gradnje in popravila pa je bilo treba pridobiti posekana drevesna debela. Z vidika porabe lesa je bilo kmetom tako za skodle kakor za ograjevanje dovoljeno porabiti le stari les.⁵⁰³

Pravica do lesa se je razlikovala glede na njegovo kakovost, torej se je ločevala pravica do določene količine trdega ali mehkega lesa. Nekaterih vrst lesa ponekod služnostni upravičenci niso smeli sekati, saj ga je bilo mogoče dobro prodati, kakor macesnovega drevja na gospodstvu Brdo.⁵⁰⁴ Ker je močno smolnat, so ga potrebovali v dejavnostih, kjer je bil namočen v vodo, kot npr. v obrtnih delavnicah, kjer so se uporabljala velika vodna kolesa. Po macesnovih drevesih je bilo veliko povpraševanja tudi v ladjedelništvu, saj so macesnova debela praviloma visoka in dokaj ravna ter zaradi smole praviloma trpežnejša.⁵⁰⁵ Ko je leta 1807 skozi Ljubljano v Trst prispel velik transport s 1500 macesnovimi in 600 smrekovimi hlodi, je okrožno glavarstvo, ki svojega lastnega gozdarskega organa še ni imelo, naročilo kameralnemu oskrbniku mekinjskega samostana, da komisijsko razišče zadevo o pretiranih sečnjah v bistriškem gozdu, saj se je razvedelo, da naj bi v kratkem času brez dovoljenja mesta Kamnik kot lastnika posekali velike količine macesnovih in smre-

502 Pravica do luči marsikje ni bila priznana kot posebna služnost, saj je bilo za razsvetljavo mogoče uporabiti večino lesnih odpadkov.

503 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmung*, str. 37.

504 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 93.

505 Scheyer, *Navod*, str. 23.

Gozd na Snežniku
(Arhiv avtorice, foto Aleš Gabrič)

kovih dreves. V gozdu pa so nato našli še 603 macesnove in 2317 smrekovih hlodov ter 35 macesnovih in 235 smrekovih debel. Njihovo prodajo je okrožno glavarstvo nato prepovedalo. Ugotovili so, da je sečnjo omenjenega lesa naročila skupina kamniških meščanov, ki je s tem močno oškodovala mestno blagajno in ostale meščane.⁵⁰⁶

Marsikateri kmet si je za lažje preživetje pomagal z opravljanjem katere od obrti, npr. kuhanjem oglja, izdelovanjem škafov itd. Racionalnost pri porabi lesa ni bila odlika kmečkega prebivalstva, saj so bile posekane količine lesa prevelike, ostanke pa so puščali po gozdovih, namesto da bi jih odpeljali in uporabili kot manj kvaliteten, a še vedno uporaben les za oglje, kurjavo ipd. Lastniki gozdov so se nad njihovim potratnim ravnanjem pogosto pritoževali.⁵⁰⁷ Prekomerno sekanje je v drugi polovici 18. stoletja ponekod že povzročalo težave pri preskrbi z lesom. V nekaterih zapisih je že mogoče zaslediti tudi potrebo po ponovni pogozditvi

506 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, str. 28.

507 Žontar, M., *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, str. 65.

osiromašenih gozdnih parcel.⁵⁰⁸ Kljub vsemu je bila skrb za gozd do leta 1848 prepuščena v glavnem zemljiškim gosposkam, po mnenju strokovnjakov pa bi bilo treba v novonastalih razmerah pomisliti na novo gozdarsko zakonodajo.⁵⁰⁹

Predvsem revnejši so si v gozdovih pridobili različne oblike pravic do nabiranja gozdnih produktov. Upravičenost do pridobitve služnosti so morali ponekod dokazati s potrdilom o revščini.⁵¹⁰ Nabirati so smeli les najrazličnejših oblik in poimenovanj, npr. vejevje, sušice, poškodovan les, les, ki ga je polomil vihar ali prizadel snegolom, in podobno. Les, ki so ga nabrali po tleh, je bil med upravičenci močno priljubljen tudi zato, ker so ga domov lahko odnesli in se tako izognili stroškom za prevoz.⁵¹¹ Po drugi strani pa so imeli nekateri pravico do nabiranja lesa omejeno s tem, da so ga smeli nabirati le dva dni v tednu, pri nabiranju niso smeli imeti pri sebi nobenega orodja, s katerim bi si lahko kakorkoli pomagali, iz gozda pa so ga smeli spraviti le toliko, kot so ga lahko odnesli na svojem hrbtu. Za najšibkeje so poskrbeli tako, da so jim za transport dovolili uporabiti samokolnice ali samotežne sani.⁵¹²

Ponekod je bila pomembna gozdna služnost izkopavanje lesne štorovine.⁵¹³ Ker je Marija Terezija šele v leta 1771 izdanim gozdnem redu predpisala sekanje dreves čim nižje nad zemljo⁵¹⁴ in ne na enem ali dveh metrih višine, kot so bili vajeni do tedaj,⁵¹⁵ je lažje razumeti, da je pravica do štorovja pomembno prispevala h gospodarjenju na kmečkem posestvu.

508 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, str. 93.

509 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

510 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, str. 40.

511 Küpper-Eichas, *Bergvolk und Wald*, str. 119.

512 Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, str. 41.

513 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851; SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815; SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

514 do 35 cm ali 15 col nad zemljo; Krchnáková, *Die Taxation*, str. 114.

515 Rutar, *Zgodovina Tolmiskega*, str. 155. V gozdovih v Kanalski dolini in v okolici Pliberka, ki so bili v lasti bamberske škofije, so gozdarji za red skrbeli na osnovi predpisov kanalskega in bleiberškega gozdnega reda, katerih najstarejši poznani različici izhajata iz 16. stoletja. Predpisovali sta sekanje debel 2 pedi oz. slabega pol metra od tal. Ker pozimi zaradi snega izmera ni bila možna, je bilo v zimskem času sekanje prepovedano; več Mihelič, *Usoda gozdov na Slovenskem*, str. 42.

Kmetje so smeli ponekod nabirati lesno gobo, ki so jo uporabljali kot kresilo za prižiganje ognja, presežke pa prodajati, ter gozdno jagodičje, kot so borovnice, gozdne jagode, brusnice, gobe, mah, kostanj,⁵¹⁶ lešniki⁵¹⁷ itd. Za potrebe domačega gospodarstva so nabirali hrastovo skorjo, trske, sveže orehove lupine, ali na Primorskem rjevino, s katerimi so barvali različne materiale, kot so platno ali ribiške mreže, Savinjčani pa lipovo ličje, iz katerih so pletli klobuke za zaščito pred dežjem. Na alpskem območju so plašče proti dežju prav tako delali iz ličja, v okolici Kostanjevice na Krki pa so za izdelavo le-teh nabirali travo plaščenko. Na Kobanskem so za izdelovanje pastirskih plaščev nabirali lubje in listje, Pohorci pa so z istim namenom nabirali lasan,⁵¹⁸ s katerim so polnili tudi žimnice. V Konjicah so za izdelavo dežnih plaščev nabirali ločje in rogoz.⁵¹⁹ Ena od pomembnih surovin, ki so jih nabirali v gozdu, je bila tudi drevesna smola.⁵²⁰ Med gozdne služnosti je ponekod spadala pravica do flosarjenja oz. plavljenja lesa po vodah ali umetno narejenih lesenih rakah v gozdovih, ponekod imenovanih riže.⁵²¹

Poleg drvarjenja so nekdanje v gozdovih tudi pasli, saj pašniških površin za naraščajočo živinorejo ni bilo dovolj. Zaradi škode, ki jo je pasoca se živina delala na gozdnih površinah, sta se »gozdarstvo in pastirstvo vedno pisano gledala, toliko bolj pa še gozdarstvo in reja drobnice oz. kozjereja.«⁵²² Pravica do gozdne paše je podložnikom marsikje pripadala kot posebna služnost. Natančno je bilo določeno število in vrsta živine, ki se je smela pasti na določenih pašnih in gozdnih površinah, prav tako je bil natančno določen letni čas in obdobje, ko je bila paša

516 Pravica nabiranja kostanja je bila izrecno omenjena v sporu med gosposko Stična in služnostnimi upravičenci v gozdu Štrihovna; več glej Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 197.

517 SI ARS, AS 1026, šk. 7, Godovič (Vipava, gospostvo).

518 tudi migalični šaš, lat. *carex brizoides*; podatek mi je posredoval Miha Špiček iz Slovenskega etnografskega muzeja.

519 tudi rogoza, močvirska ali vodna rastlina z dolgimi, ozkimi listi in rjavim, valju podobnim socvetjem; SSKJ, elektronska verzija.

520 Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, str. 242.

521 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

522 Miklavčič Brezigar, Dolina Trente, str. 31.

dovoljena. Prašičev, perutnine in koz na gozdnih služnostnih zemljiščih navadno ni bilo dovoljeno pasti, vendar so ponekod imeli nekatere pašne površine rezervirane prav za pašo teh živali. Prašiče so v gozdove zganjali na »mastenje« zlasti v tistih letih, ko je na bukovih in hrastovih drevesih dozorelo veliko žira in želoda.⁵²³ Kmetje so na služnostnih zemljiščih smeli praviloma pasti le lastno živino, ne pa tudi tuje.⁵²⁴ Predvsem v visokogorju je bila vrednost paše v gozdovih za kmetijo pomembnejša od lesa, ki so ga kmetje pridobili na istih gozdnih površinah.⁵²⁵

Če je bil gozd zaradi koriščenja služnosti preveč devastiran, je lastnik lahko koriščenje služnosti v njem ali le v njegovem delu prepovedal. Praviloma je servitutnim upravičencem ob takem ukrepu pripadala odškodnina, pogosteje pa so se skušali dogovoriti za koriščenje služnosti na nadomestnem zemljišču. Redki pa so bili tisti posestniki, ki so po prepovedi izkoriščanja določenega dela zemljišča skušali na njem tudi bolje gospodariti. Eden teh je bil Anton Rudež na ribniškem gospostvu, ki pa je za krajo lesa znal tudi strogo kaznovati.⁵²⁶

Pašni servituti

Poleg gozdnih so veliko skupino služnosti predstavljali pašni servituti (*ius pascendi*), velik delež pašnih služnosti pa je pripadel paši ovac.⁵²⁷ Do začetka uvajanja hlevske živinoreje so živino pretežno pasli, seno in otavo za krmo pa so potrebovali za zimo, ko paša ni bila mogoča. Za živinorejo je bila paša, vsaj dokler se ta ni preselila v hleve, najpomembnejši način prehranjevanja, pašnih površin pa je prav zaradi načina živinoreje primanjkovalo vsepovsod. Ponekod so se njive menjavale s pašniki ali si je pašnik svojo

523 Schönemann, *Die Servituten*, str. 32.

524 *Občni deržavlanski zakonik*, čl. 500.

525 Barth, *Agrarpolitik im Vormärz*, str. 85.

526 Čeč, »Nisem kradel lesa, samo veje sem pobiral!«, str. 17–34.

527 Schönemann, *Die Servituten*, str. 130. V času rimskega imperija pašne služnosti niso imele posebnega gospodarskega pomena.

površino delil še z vrtom ali katero drugo zemljiško kategorijo. Kombinacij je bilo veliko in bile so silno različne.⁵²⁸

Zaradi načina reje živine se tudi skrbi za travnike niso posebej posvečali in le najbolj skrbni so običajno spomladi travnike pregrabili in poravnali krtine, sicer pa so jih popolnoma prepustili naravi in samoobnovi. Navadno jih niso zalivali, potrebno vodo so travniki dobivali le z deževnimi nalivi in iz vodotokov, če so ležali ob njihovem bregu ali je potočna struga prečkala travniško površino.⁵²⁹ Zemljiške evidence prve polovice 19. stoletja so sicer kot posebno zemljiško kategorijo navajale travnike s sadnim drevjem, današnje sadovnjake, vendar se tudi z njimi kmetje niso posebej ukvarjali. Na teh zemljiščih so travo večinoma popasle domače živali po tem, ko so sadje pobrali za potrebe domačega gospodinjstva. Kmetje se s prodajo sadja večinoma niso ukvarjali, čeprav po posameznih območjih pridelava sadja ni bila zanemarljiva kmečka panoga.⁵³⁰ O izboljšavah sadnih sort je le malo zapisov, vendar so ponekod že cepili drevesa za izboljšanje sort in povečano pridelavo sadnih dreves.⁵³¹

Živina se je pasla tako rekoč povsod, poleg pašnikov, sadovnjakov, različnih obronkov in podobno tudi v gozdovih, in to celo v tistih, ki so imeli vlogo zaščite pred plazovi in je bilo sekanje drevja v njih prepovedano.⁵³² Paša v gozdu je bila verjetno vzrok za propad nekaterih gozdov, saj je živina uničevala mlade nasade.⁵³³

Če pašno zemljišče ni sodilo k domači kmetiji, je moral kmet z lastnikom skleniti dogovor, ki je določal čas paše in pogoje oz. njene omejitve. Tako so nekatere pogodbe dovoljevale ostajanje živine v gozdu čez noč, kot je bilo ponekod v navadi,⁵³⁴ druge pa tega niso dovoljevale ali so celo določale, da se tudi čez dan živina v gozdu ne sme pasti brez pastirja.⁵³⁵

528 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

529 SI ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat, in k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

530 SI ARS, AS 176, k. o. Lanišče N 135, cenilni elaborat.

531 SI ARS, AS 176, k. o. Rudnik L 188, cenilni elaborat.

532 Johann, *Wald und Mensch*, str. 204.

533 Valenčič, *Gozdovi in preskrba z lesom*, str. 5.

534 Makarovič, *Korte in Korčani*, str. 133, 134.

535 Maček, *Die Wäldungen der Herrschaft Gornji grad*, str. 130.

Paša ovac na Jezerskem
(Arhiv avtorice, foto Zadnikar)

Med služnostne pašne pravice je spadala pravica podložnikov do svinjske paše, ki so jo mnoge gosposke dovolile le, če sta želod in žir dobro obrodila. Pravica do svinjske paše je navadno nastala na osnovi dogovorov, pogodb in zastaranih pravic, delile so se na določene, če je bilo v pogodbi določeno število pasočih se prašičev, in nedoločene, če število glav ni bilo določeno. Ker so neskopljeni prašiči na pašnih površinah delali veliko škodo, je bila njihova paša ob koncu 18. stoletja prepovedana ali pa dovoljena le na določenih predelih.⁵³⁶

Ponekod se je paša pojavljala tudi kot »vzajemna« oz. »menjalna« paša. Za izvajanje takega načina paše so služnostni upravičenci za dogovorjeno pašno obdobje med seboj menjavali služnostne pašne parcele, na katerih so pasli. Kmetje iz Krampelj št. 1, 3 in 6 na eni ter Matija Gorup iz Krampelj št. 4/5 na drugi strani so si redno menjavali pašne parcele. Enako velja za

536 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 143—145.

Matijo Gorupa, Kramplje 4/5 na eni ter Johanna Žgajnarja iz Krampelj št. 7 na drugi strani. Ko so take služnosti uravnavali oz. odkupovali, z njimi praviloma ni bilo težav, saj so jih ponavadi uravnali s poravnavo in brez odškodnine.⁵³⁷

V hribovitejših predelih so živino pasli na visokogorskih pašnikih, ki so marsikje zavzemali tudi zemljiške površine nad gozdno mejo. In medtem ko so lahko imeli živino v ravninskih predelih še dolgo na prostem, je bilo treba v hribovitem svetu zaradi podnebnih razmer poleg bivališč za ljudi trdno zgraditi tudi hleve za živino. Skednje za seno so velikokrat kombinirali s prostorom za živino in celo stanovanjskimi prostori za ljudi. Pri tem je bil prevladujoči gradbeni material les.⁵³⁸

Pašniške površine (pašniki, planine in gozdovi) so bile marsikje popolnoma prepuščene kmetom in njihovi presoji glede paše.⁵³⁹ Ker trajna raba kmetijskih zemljišč zahteva njihovo stalno obdelavo, med katerima sta redno oranje in košnja, s pašo pa jih lahko do neke mere ohranjamo, je paša pomenila tudi vzdrževanje pašnikov in preprečevanje njihovega zaraščanja.⁵⁴⁰

Prevladujoči način paše je bila vaška ali gmajnska paša, kjer so imeli kmetje najpogosteje kolektivno pravico izrabe pašnih pravic, v veliki meri pa so bile vezane na služnostne pravice.⁵⁴¹ Tudi ta je bila lahko preplet različnih oblik paše na enem zemljišču. Na pašniku Kaludernik, za katerega sta se prepirali soseski Slavine in Selc na Pivškem, so poleg kmetov iz Slavine pašno služnost uživali tudi kmetje iz Koč in zanjo plačevali 10 goldinarjev letno. Pašno zemljišče je delno pripadalo gospostvu Postojna, njegov drugi del pa je spadal pod deželno sodišče v Senožečah.⁵⁴² Na pašniku Želodnik, ki je pripadal graščini Kolovec, pa je imelo pravico paše 274 podložnikov iz vasi Dob, Krtina, Turnišče, Št. Vid, Rafolče, Čemšenik, Jablje, Volčji Potok, Kolovec in Brdo pri Podpeči, ki

so bili podložni gosposkam Črnelo, Krumperk, Češenik, Jablje, Volčji Potok, Kolovec, Brdo pri Podpeči, Velesovo, Mekinje, Loka, ljubljanskemu stolnemu kapitlju in župnišču Dob.⁵⁴³

Pravico do navadne planinske paše pa so imeli npr. podložniki brdskega gospostva na zemljiško-gosposkih gorskih pašnikih.⁵⁴⁴ Pašne površine so najemala tudi zemljiška gospostva in gosposka Črnelo je imela pašno pravico na planini Konjšica,⁵⁴⁵ katere lastnik je bilo mesto Kamnik. Meje med gospostvi ali celo deželami pri tem niso predstavljale nikakršne ovire. Nekateri jezerski kmetje so tako najemali kamniško planino Na podih na kranjski strani meje, kamor so vodili na pašo svoje velike črede ovac, ki jih Kamničani niso veliko redili. Kmet Mlinar z Jezerskega je bil vrsto let zakupnik sončnega visokogorskega travnika Za koglom pod Skuto, kjer je bilo na približno 1900 metrih nadmorske višine postavljeno domnevno najvišje staro pastirsko bivališče na slovenskih tleh, imenovano tudi Mlinarjev stan.⁵⁴⁶ Planino pod Planjavo so Kamničani oddajali solčavskim kmetom.⁵⁴⁷ Celotna meja med državama ni predstavljala ovire za izkoriščanje služnosti, saj so imeli prebivalci Salzbuškega svoje pašne služnosti tudi na nekaterih visokogorskih pašnikih, ki so spadali v okvir Kraljevine Bavarske.⁵⁴⁸

Za uživanje pašnih pravic so kmetje podobno kot za pravico do gozdarjenja plačevali posebne dajatve.⁵⁴⁹

Posamezni kmetje so imeli svoje pašne planine. Na Jezerkem je imela npr. večina velikih kmetov lastne pašne planine.⁵⁵⁰ Kmet Roblek z Jezerskega je imel svojo pašno planino v Kortah,⁵⁵¹ nekateri pa so imeli samo pravico do planinske paše na pašni planini. V visokogorju so pasli od 24. junija do 8. sep-

537 SI ARS, AS 33, fasc. 10-6, 1895—1897, št. 10542.

538 Ertl, *Heiligenblut*, str. 216.

539 SI ARS, AS 176, k. o. Doslovče L 45, cenilni elaborat.

540 Bezovšek, *Pašniška zadruga Gornji Grad*, str. 106.

541 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pravic v Bohinju, str. 261.

542 SI ARS, AS 1026, šk. 7, mapa Slavina in Selce.

543 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 127.

544 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 93.

545 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, str. 24.

546 Lobe, Malešič, Mlinarjev stan Za Koglom, str. 60.

547 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, str. 66.

548 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851, str. 14.

549 Žontar, M., Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja, str. 65.

550 Dolžan, Planšarske stavbe, str. 70.

551 Makarovič, *Korte in Korčani*, str. 527.

tembra.⁵⁵² Tudi na območju zemljiških gosposk Bled in Radovljica je imel skoraj vsak posestnik cele hube svoj planinski pašnik ali pa vsaj svoj delež pri planinski srenji, enako pa so trdili tudi štajerski podložniki.⁵⁵³

Na skupnih soseskinih zemljiščih v neposredni bližini vasi so ponavadi pasli le zgodaj spomladi in pozno jeseni, torej preden je odšla živina v planine (kjer so izvajali planinsko pašo) in potem ko se je po več tednih ali celo mesecih vrnila z gora domov. Na najbližjem vaškem pašniku so pasli živino, ki ni šla v planine, med drugim tudi konje,⁵⁵⁴ saj so jih potrebovali za opravljanje vsakodnevnega dela na kmetijah. Sama po sebi srenjska paša ni dajala velikih koristi, saj za te pašnike ni skrbel nihče, od njih pa so upravičenci želeli imeti čim več koristi. Skupni pašniki so bili zato zanemarjeni, na njih pa se je paslo preveč glav živine. Ovce so pri spomladanski paši popasle vse poganjke do korenin, konji pa so travno rušo potacali in zabili v zemljo.⁵⁵⁵ Živina je zato rada zahajala na sosednja zemljišča. Da bi čim bolj omejili njeno prehajanje, so na terenu brez naravnih ovir, npr. grabnov, zemljišča varovali tako, da so pašne površine ogradili z ograjami, ki jih živina ni mogla podreti.⁵⁵⁶

Trentarjem so pomemben delež planinskega pašništva predstavljala vmesna pašna območja, t. i. prestaje. Na njih so pasli zgodaj spomladi pred odhodom v planino in jeseni po prihodu s planine, poleti pa so se kmetje na prestaje pogosto preselili za mesec ali več z vso družino in živino. Tu so kosili in pripravljali krmo za zimo, sirarili in v ohišnicah ob prestaji pridelovali večinoma krompir. Območja prestaj Trentarjev so bila dolina Zadnjice v Trenti, Krotica, v Gmajni, Zapodnem, na Stanoviščih.⁵⁵⁷ Podložniki iz Zgornjih Gorij v Bohinjskem kotu

552 SI ARS, AS 178, k. o. Zg. Jezersko K 312, cenilni elaborat.

553 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 122, 123.

554 Žontar, M., *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, str. 63.

555 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, str. 278.

556 SI ARS, AS 1109, sveženj 78, Štajersko, okrožje Št. Lenart, 04 Št. Lenart: Zamarkova: » ... wo nicht schon natürliche Verzäunungen oder hielänglich tiefe, breite Graben bestehen mit starken Ausdringen des Viehes jeder Gattung unmöglich machenden Zäunen eingeschloßen sind werden.«

557 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, str. 146.

pa so imeli od celjskih grofov zagotovljeno pravico do planinske paše na pašnikih Krma, Klek, Kranjska dolina, Jastrebinca, Lipanca in Kozjak. Kasneje so te pravice delno izgubili.⁵⁵⁸ V Bohinju je bilo od približno 30.000 ha površine okoli 10.000 ha namenjenih planšarstvu.⁵⁵⁹ Po primerjavi razmer je pomen planinske paše iz 18. v 19. stoletje za živinorejsko usmerjene kmetije naraščal.⁵⁶⁰ Živina, ki se je pasla v gozdovih in na mladica in podrastju delala škodo, je pripomogla k počasnejšemu samoobraščanju gozdnih površin. Zato so kmetje nasprotovali razširitvi pravice do paše v visokogorski gozd, saj bi pripomogla k njihovu osiromašenju in postopnemu propadu.⁵⁶¹

Na Kranjskem se je paša ponavadi začejala na jurjevo (24. aprila),⁵⁶² končala pa na vse svete (1. november), po različnih krajih pa so z njo začenjali ali končali po različnih lokalnih določilih.⁵⁶³ Urejali so jih patenti, uredbe in okrožnice, ki so omejevale kmete in tudi zemljiške gosposke. Slednjim je bila prepovedana paša na podložniških zemljiščih, ki so bila posejana z žitnimi posevki in krmnimi rastlinami,⁵⁶⁴ ter na podložniških travnikih, lahko pa so skupno s podložniki pasli na strniščih in prašnih poljih. Ograjevanje zemljišč je bilo zaradi načina obdelovanja in njene rabe zlasti v hribovitejšem in visokogorskem svetu nujno, marsikje pa so zaradi škode, ki jo je živina delala na poti na pašo, ograjevali tudi pot.⁵⁶⁵ Pravica do lesa za ograje, ki so med seboj ločevale posamezne parcele in zemljiške posesti, je bila ponekod posebna služnost, drugod pa tovrstni les ni spadal v kategorijo služnostnega lesa.

Če doma ni bilo pripravnega človeka, ki bi pasel živino,⁵⁶⁶

558 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 123.

559 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, str. 261.

560 Valenčič, *Posestne razmere na Veliki in mali planini*, str. 153.

561 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

562 Dolenc, J., *Pastirjevanje na Starem Vrh*, str. 50

563 Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, str. 161, 162.

564 Očitno je obstajala tudi praksa paše zemljiških gosposk na obdelanih poljih z mladimi posevki, saj drugače prepoved ne bi obstajala.

565 Dolenc, J., *Pastirjevanje na Starem Vrh*, str. 50.

566 Baron Schwizen je v svoji inštrukciji za upravnike državnih posestev pašo živine predlagal kot zaposlitev za mladino, s čimer bi slednjo navajali na delavnost in odvrčali od

so kmetje za opravljanje paše najemali pastirje, lahko kot posamezniki ali kot skupnost. V pogodbi je imel najeti pastir navadno poleg plačila dogovorjeno še oskrbo s hrano, ki so jo npr. na pašnem območju Menine planine imenovali cirnga.⁵⁶⁷ Kmetje iz Mišač na Gorenjskem, ki so najeli pastirja za skupno planinsko pašo, so zato pri odvetniku dr. Lovru Tomanu dali zapisati sklep, da prejme pastir za vsako glavo pasočje se goveje živine po 30 krajcarjev deželne veljave ali 35 dunajskih krajcarjev za ves pašni čas, če pa kmet pripelje živino na pašo kasneje, znaša pašna cena 10 krajcarjev deželne veljave ali 17 ½ krajcarja avstrijske veljave. Pastirju je po dogovoru ob zaslužku pripadala še hrana za zajtrk, kosilo in večerjo, za katero je morala vsak dan poskrbeti ena kmetija. Hrano so mu morali prinesiti v planino na dogovorjen kraj. Pastirju je kot dodatek za malico vsak dan pripadlo še po en funt (cca pol kilograma) kruha. Če je pri tako dogovorjeni oskrbi prišlo do kakršnekoli napake, je bil »krivec« zanj kaznovan s plačilom 5 goldinarjev kazni v fond za uboge.⁵⁶⁸

Poleg skrbi za živino je bila naloga pastirjev zapiranje obstoječih ograj in zavračanje živine pri poizkusih uhajanja na sosednje obdelane površine. Po uredbah z dne 11. februarja in 20. maja 1813 posestnik obdelanega zemljišča ni bil dolžan ograditi svojih njiv, temveč je bila naloga pastirjev, da so pazili na živino; za škodo je bil odgovoren lastnik živine.⁵⁶⁹ Da bi se izognili dodatnemu zaposlovanju pastirjev, so kmetje skušali večino živine pasti v bližini svojih hiš, kjer so pastirsko službo opravljali kar domači otroci. Velikokrat je do takih rešitev prihajalo zaradi pomanjkanja ustrezne dodatne delovne sile za kmečka opravila.⁵⁷⁰ Problemi zaradi pomanjkanja delovnih moči so se pojavljali predvsem v hribovitih in redko poseljenih območjih kot npr. na

delomrznitstva; glej Maček, *Schwizzenova instrukcija*, str. 81–82, pa tudi Studen, Človek mora delati za svojo srečo!, str. 22.

567 Bezovšek, *Pašniška zadruga Gornji Grad*, str. 89.

568 SI ARS, AS 1026, šk. 7, Mišače (št. 151).

569 Britovšek, *Uvajanje novih kultur*, str. 149.

570 Industrijski delavci kljub izgubi službe na kmetije niso radi hodili delat. Delo na kmetijah je bilo namreč naporno, sprejeli so ga le takrat, ko niso imeli druge možnosti; Glej Makarovič, *Črna in Črnjani*, str. 270.

Zgornjem Koroškem, kjer je ponekod prišlo »manj kot 500 duš na kvadratno miljo«. Ker je primanjkovalo ljudi, ki bi bili pripravljene delati na visokogorskih kmetijah, so bila po tržnih zakonitostih zahtevana plačila za kmečke razmere nedosegljiva in kmetje so si le stežka privoščili najem dodatnih delovnih moči.⁵⁷¹

Visokogorska paša je potekala na manj kvalitetnih in s travno rušo slabše poraščenih zemljiščih, kjer so poleg trave rasla še posamezna drevesa. Na najvišje ležečih pašnikih so pasli ovce, govedo pa običajno do višine gozdne meje.⁵⁷² Kmetje so smeli na skupnih pašnikih pasti praviloma le svojo živino, tujo pa le redko in s posebnim privoljenjem skupnosti ali lastnika zemljišča. Število glav pasočje se živine je bilo natančno določeno, veljalo pa je, da sme kmet na pašo prignati toliko živine, kot je na svoji kmetiji sposoben prekrmiti čez zimo.⁵⁷³

Posebno obliko kmečkih pašnih služnosti je predstavljala služnostna pravica do visokogorske paše, t. i. Blumbesuch, včasih tudi Blumsuch, ki so jo na slovenskih tleh imenovali pravica do rože.⁵⁷⁴ Odvijala se je v za pašo najugodnejšem letnem času.⁵⁷⁵ Pojavljala se je v večini dežel habsburške monarhije, ki so obsegale del Alp ali alpskega predgorja (Zgornja Avstrija, Salzburg, Tirolska, Predarlško, Koroška, Kranjska), njene različice pa so se pojavljale tudi drugod. Glede na lastništvo zemljišča, na katerem se je izvajala, je bila lahko klasična kmečka služnost na zasebnem zemljišču ali pa pravica rože na skupnem srenjskem zemljišču.

Pravica do rože se je strogo razlikovala od (navadne) paše, pri kateri so v čredo na paši združili živino več gospodarjev,⁵⁷⁶

571 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

572 Dolžan, *Planšarske stavbe* str. 68-69.

573 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

574 Slovarji s starimi nemškimi izrazi Blumensucht največkrat prevajajo kot paša oz. kot star izraz za pravico do paše, včasih tudi do paše v gozdovih, največkrat pa je izraz uporabljen za pašo na visokogorskih pašnikih, www.web-schlagbauer.de/Main/Begriffe/Begriffe.php?84_2_, str. 16, 7. 2. 2009; glej tudi Von »Alm« bis »Zutreiber«, Ein Glossar alter almwirtschaftlicher Fachausdrücke: Blumbesuch-Blumbesuch, str. 3. Grafenauer izraz prevaja tudi kot pravico »cvetlice iskati«, Slovenski kmet v letu 1848, str. 52.

575 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, str. 147.

576 V spisu o tožbi Andreja pl. Lamberga proti kamniškim meščanom za pravico do paše in lesa na Veliki planini iz leta 1540 je izrecno navedena »pluumbbesuchs vnnd wayd« (pravica rože in paša); glej Žnidaršič Golec, Spori zaradi Velike planine, str. 122.

nekoliko pa se je razlikovala tudi po posameznih področjih, kjer je obstajala. Praviloma so pravico uživali tisti upravičenci, ki so planino »naredili«, torej najstarejši uživalci oz. njihovi potomci in dediči, ki so na planini »pasli od nekdaj«. ⁵⁷⁷ Njihovi predniki so bili tisti, ki so v planini postavili svoje hrame in staje. ⁵⁷⁸ Pravica do rože je namreč pomenila, da so uživalci poleg paše uživali tudi vse ostale pravice, ki so jim omogočale preživetje v času, ko so z živino bivali v planini. Lahko so sekali les za korita, ograje in kurjavo v najbližjem gozdu, si postavili kočje za bivanje in stanove za živino, ⁵⁷⁹ pri čemer so bili nato kmetje, imetniki pravice do rože, le lastniki postavljenih poslopij, ne pa tudi lastniki zemljišča, na katerem je poslopje stalo. ⁵⁸⁰ Ker je v visokogorju vedno obstajala možnost, da sneg zapade celo v pašnem obdobju, so morali poleg bivališč za ljudi na planinskih pašnikih postaviti tudi prave hleve za živino. ⁵⁸¹ Položaj je bil lahko za vse upravičence enak, lahko pa se je razlikoval od upravičenca do upravičenca. Tako so podložniki nemškega viteškega reda v Ljubljani, ki so na Veliki planini pasli v svojih pašniških deležih in na skupnem pašniku kamniškega mesta, imeli stavbni les skupaj z drugimi soseskami zastonj, drva pa so morali kupovati. ⁵⁸²

Trentarji, ki so pasli na planini Trebiščina (z drugim imenom tudi Lepoča), ki leži na Vodnikovem Vršacu, so v času izrabe rože med 15. junijem in 15. septembrom smeli sekati les in celo loviti. ⁵⁸³ V Bohinjskem kotu ⁵⁸⁴ so smeli njeni imetniki poleg

brezplačne paše v času od 16. junija do 15. septembra koristiti tudi vse ostale služnostne pravice na (nekdanji) fevdalni zemlji, t. i. polni užitek. ⁵⁸⁵ Izven glavne sezone so smeli nekatere pravice koristiti vsi okoličani. ⁵⁸⁶ Na Bovškem so pravico rože izkoriščali od 24. junija (sv. Ivana) do 24. avgusta (sv. Jernej), ⁵⁸⁷ podobno pa je bilo tudi na Tolminskem, kjer pa so se spori glede koriščenja rože in drvarjenja mešali v spore zaradi neurejene meje habsburške monarhije proti Beneški republikli. ⁵⁸⁸

Na Kranjskem je bila pravica rože poznana predvsem v Bohinjskem kotu, pa tudi naselje planšarskih koč na Veliki planini, katere lastnik je bilo mesto Kamnik, je nastalo kot posledica izrabe »rože«. Pravica paše v dolžini 8 do 10 tednov je na pašnikih, ki so spadali v katastrsko občino Črna, pripadala kmetom iz vasi Stranje, Gozd, Črna, Šenturška gora, Mekinje, Tunjice, Bistričica in Košiše. ⁵⁸⁹ Ko so kamniški meščani ob sporu zaradi paše na Veliki planini kmetom požgali njihove planinske stanove, so si kmetje, da bi si kočje ponovno postavili, iz doline prinesli le žeblje za skodle. Vse ostalo jim je dala Planina. ⁵⁹⁰ Do prve svetovne vojne se je paša na Veliki planini začela 29. junija, na praznik sv. Petra in Pavla. ⁵⁹¹ Tudi veliko paše na planinah proti meji s Koroško, ⁵⁹² npr. na Zelenici, ⁵⁹³ je bilo urejene po pravilih rože. ⁵⁹⁴ Kmetje iz katastrske občine Zabreznica, ki sicer nima planine, kakor je Zelenica, so

577 Miklavčič Brezigar, Tipi planinskih naselij, str. 99.

578 Ložar, Narodopisje Slovenije, str. 178, 179.

579 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

580 Pravilo je med imetniki pašne pravice na Veliki planini v veljavi še danes; glej Cevc, *Velika planina*, str. 16. Glej tudi Hlačer, *Ko se planina preobleče*, str. 22.

581 Turk, *Pašništvo*, str. 70.

582 Valenčič, *Posestne razmere na Veliki in Mali planini*, str. 135.

583 Ložar, *Narodopisje Slovencev*, str. 178.

584 Pastirska naselja so izpričana na franciscejskih katastrskih kartah v katastrskih občinah Nomenj, Nemški Rovt, Savica, Srednja vas v Bohinju, Zgornje Gorje, Bohinjska Bela itd.; SI ARS, AS 176, k. o. Nomenj L 172, Nemški Rovt L 30, Savica L 242, Srednja vas v Bohinju L 157, Zgornje Gorje L 179, Bohinjska Bela L 335, najti pa jih je tudi na štajerski strani deželne meje, npr. na planini Menina nad Gornjim Gradom SI ARS, AS 177, k. o. Gornji Grad C 258. Po zapisu v knjigi Bezovšek, *Pašniška zadruga Gornji Grad*, str. 126, naj bi pastirska naselje z 18 stani, imenovano Stari stani, stalo tudi na robu planote Golte v k. o. Ter (C 474) in Ljubno (C 182), vendar za prvo originalne katastrske karte v ARS niso ohranjene.

585 Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, str. 52.

586 Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 487.

587 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, str. 146, 147.

588 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 133: »... Sie haben ihren Plumbbesuech und Behülzung auf dem Venetianischen ...«

589 SI ARS, AS 176, k. o. Črna L 301, cenilni elaborat: »Streine, Goisd, Tscherna, Ulrichsberg, Minkendorf, Theinitz, Wisterziza und Koschische«.

590 Kopač, *Iz preteklosti Velike planine*, str. 188.

591 Kopač, *Iz preteklosti Velike planine*, str. 191.

592 SI ARS, AS 176, k. o. Zabreznica L 233, cenilni elaborat, k. o. Žirovnica L 248, cenilni elaborat, k. o. Begunje L 321, cenilni elaborat.

593 SI ARS, AS 176, k. o. Doslovče L 45, cenilni elaborat: »... Diese Alpen kommt unter den Namen Selenitza vor, welche sich gegen Norden an der Kärntner Grenze befindet, und aus steilen Bergen und Felsenmassern gebildet ist, welche zur Zeitweisen Beweidung für das Vieh der Gemeinde Doslovitsch sammt mehrerer Nachbar Ortschaften benützt wird. Auf diese Alpen können zeitweisen durch 10 Wochen 110 Stück Kühe dauer mittelst des kumulativen durchtreibes biy 700 Stuk Schaafe der 8 Wochen nach gepflogener Erhebung angenommen werden ...«

594 Jalen, Ovčar Marko, str. 70—159.

v času od junija do avgusta na hribovitem, strmem in skalnatem območju sedem tednov pasli približno 500 ovc in 50 krav.⁵⁹⁵ Iz katastrske občine Žirovnica, katere pašne planine so ležale pod Stolom, so pet tednov v letu pasli okoli 60 krav ter štiri tedne 15 konjev, čeprav bi bilo planine mogoče bolje izrabiti,⁵⁹⁶ prebivalci katastrske občine Begunje pa so vsako leto pasli približno 715 ovc, saj so iz njihove volne delali sukno. Zaradi prevelikega števila pasočce se živine so opozarjali, da bodo gozdne pašne površine v nekaj letih popolnoma gole (ganzlich veröden).⁵⁹⁷

Pravico rože so na manjši pašni planini lahko imeli tudi posemezniki, saj je malo verjetno, da bi kmet s pravico služnostne paše na visokogorsko planino, precej oddaljeno od najbližjega naselja in vsaj v enem delu obdano z gostim gozdom, pritorvil vse potrebno za izgradnjo lesenega tamarja. Prilagajati pravilom skupnosti se sicer res ni bilo treba, vendar so bili pastirji na takih planinah sami in niso mogli računati na kakršnokoli sosedsko pomoč. Kjer pa je bila pašna površina večja, je pravica rože pripadala določeni skupnosti, npr. soseski, ki si je svoje stanove postavila blizu skupaj, to pa je zahtevalo tudi posebno organizacijo planinske skupnosti. Ponekod, kot npr. na Veliki planini, so si pastirska bivališča celo postavili v enakem zaporedju, kakor so stale njihove matične hiše v dolini.⁵⁹⁸

Služnostni upravičenci so imeli kot skupnost med seboj in v širši družbeni okvir odnose urejene na poseben način. Vsi, ki so želeli v planinah poleg imetnikov rože pasti svojo živino, so se v bovških planinah imenovali mezdarji, za užitek paše pa so morali plačevati lastnikom pravice rože ali stanikom rože t. i. stojino. Vsi uživalci paše, ki so v pašnem razdobju dali živino v skupno čredo, so tvorili kompanijo,⁵⁹⁹ na Veliki planini pa so se imenovali »pwaninšna«. ⁶⁰⁰ Med tistimi, ki so imeli na paši največ živine, so udeleženci kompanije izbrali navadno po osem

595 SI ARS, AS 176, k. o. Zabreznica L 233, cenilni elaborat.

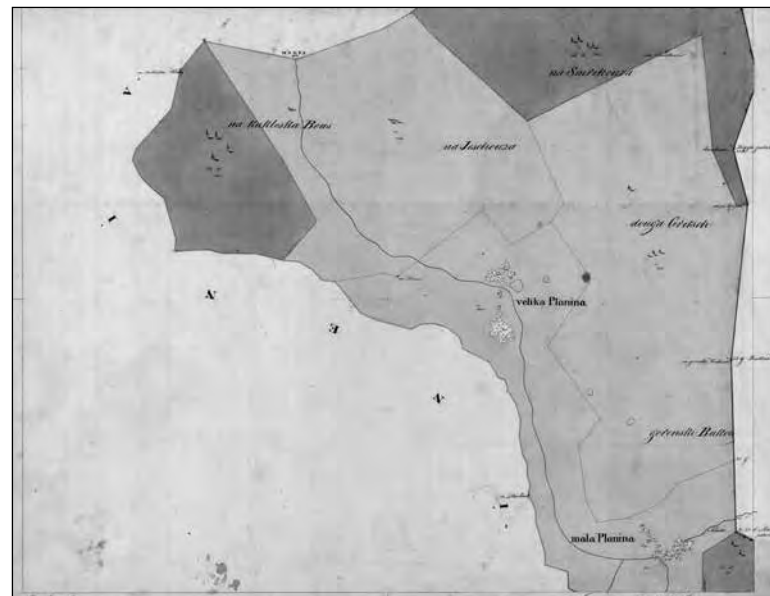
596 SI ARS, AS 176, k. o. Žirovnica L 248, cenilni elaborat.

597 SI ARS, AS 176, k. o. Begunje L 321, cenilni elaborat.

598 Cevc, *Velika planina*, str. 18.

599 Novak, *Živinoreja*, str. 355.

600 Cevc, *Občasna naselja*, str. 108.

Naselje pastirskih tamarjev na Veliki planini
(AS 176, k. o. Črna L 301)

mezdarjev, ki so prevzeli skrb za obratovanje planine, najeli in plačevali spravnika in pastirje, običajno vsak po enega, kupovali potrebna živila, delili jeseni sir in skuto itd.⁶⁰¹

Iz občasnih pastirskih bivališč so se ponekod razvila stalna naselja. V bohinjškem kotu naj bi bili to vasi Koprivnik in Gorjuše,⁶⁰² po do sedaj znanih podatkih pa naj bi tako nastala tudi prva stalna bivališča v dolini Trente.⁶⁰³

Pravici do rože, Blumbesuch, je bila podobna pravica do gradnje t. i. salašev, ki se je pojavljala v avstrijskem delu Šlezije, salaši pa so se sčasoma razvili v prave, ponekod tudi zelo velike naselbine. Na območju Tešna je v njih stalno živelo okoli 1000 pastirskih družin.⁶⁰⁴

601 Novak, *Živinoreja*, str. 355.

602 Novak, *Slovenska ljudska kultura*, str. 67.

603 Miklavčič Brezigar, *Dolina Trente*, str. 26.

604 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

V zvezi s planinskim gospodarstvom so bile v veljavi še nekatere druge pravice, predvsem pravica do uporabljanja napajališča. Kmetje oz. najeti pastirji, ki so živino pasli na ozemlju kake druge vasi ali lastnika, so morali tam uporabljati napajališče ali pa so med sušo uporabljali vodo z druge planine.

Posebno pomembna je bila pravica do poti, kjer so morali goniti živino v planino prek tujega ozemlja. Po pravilih je morala biti pravica poti dogovorjena, v dogovoru pa je morala biti določena trasa gonjenja živine in velikost črede, ki jo je smela uporabljati. V dogovoru so morali biti zajeti tudi ukrepi lastnika črede, s katerimi je poskrbel, da živina med prehodom tujega ozemlja ni delala škode, npr. objedala drevesne skorje ipd.⁶⁰⁵ Ponekod je pravica do poti vključevala pravico do zavetja pred snegom ali neurjem, da so se pastirji z živino v času potovanja lahko zatekli v bližnjo ali nižjo planino.⁶⁰⁶ Slednje je bilo veliko bolj potrebno v avstrijskih visokogorskih alpskih deželah in švicarskih kantonih, kjer so kmetje gonili živino na planinsko visokogorsko pašo celo po dva in več dni daleč. Pravica se je na Tirolskem in Predarlškem imenovala »Frachtzungsrecht«. Čeprav je bila to predvsem pravica do zavetja pred snegom, neurjem, vročino in nadlegovanjem, ki so ga živini povzročali insekti, je zajemala tudi pašo živine v času, ko je bila ta zaradi neurja v zavetnih in nižje ležečih zemljiščih.⁶⁰⁷ Za planine na slovenskem poselitvenem ozemlju je zaradi krajših razdalj pravica do zavetja prihajala nekoliko manj v poštev,⁶⁰⁸ kljub temu pa je zaradi poti prihajalo do nesoglasij tudi na Kranjskem. Ko je zemljiški gospod Hartman Kreyg rado-vljškim podložnikom svojevolsko prepovedal gonjenje čred, ki so štele tudi po 1000 glav ovac, po ustaljenih poteh na prezimovanje na Goriško, so morali le-ti uporabljati skalnata in kamnita pota, na katerih so vsako leto izgubili veliko živine.⁶⁰⁹ Na Goriškem so kot posebno pravico, vezano na pašno služnost, poznali pravico

605 Schönemann, *Die Servituten*, str. 132.

606 Novak, *Živinoreja*, str. 355–356.

607 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

608 Novak, *Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju*, str. 304.

609 Britovšek, *Razvoj fevdalne agrarne strukture*, str. 123.

do sence, kadar je bilo na pašnikih prevroče,⁶¹⁰ saj »živina terpi v planinah, ako je deževno in sneženo, veliko mokrote in mraza, ako pa je vroče in suho, veliko glada in žeje, ker paša in močila se posuše«. ⁶¹¹ Tudi v Istri se je oblikovala pravica do zganjanja živine v senco, ko je bila vročina na pašnikih največja.⁶¹²

K pravnemu redu v zvezi s planinsko pašo so sodile še kazni za prestop živine na tuje zemljišče. Zasačeno živino so lastniki planine pomolzli, ji vzeli zvonce in njene lastnike naznanili sodišču.⁶¹³

Ena od oblik paše je bila transhumantna paša, razvita predvsem v predelih, kjer so pretežno redili ovce. Pastirji so poleti pasli na višje ležečih pašnikih oz. bolj v notranjosti dežele, pozimi pa so svoje črede odvedli na pašo v toplejše kraje in nižinske predele. Pri nas je bila prava transhumantna paša značilna predvsem za Kras in Istro.⁶¹⁴ Pašniki, na katerih so se ovce pasle, so bili večinoma v zakupu ali pa so imeli lastniki pasečih se tropov ovac z lastnikom pašnega zemljišča sklenjeno posebno pogodbo.⁶¹⁵ Zato ob transhumantni paši niso nastajali novi služnostni odnosi.

Druge oblike servitutov

Kmečkih služnosti je bilo posebej veliko na tistih območjih, kjer kmetje zaradi različnih vzrokov niso mogli ali hoteli ostajati in so se pogosto odseljevali. Velikokrat je bila za to kriva skopa zemlja, na kateri niso mogli pridelati dovolj, da bi prehranili svojo družino in krili nekatere druge potrebe, drugič pa so jih k selitvi na druga zemljišča silile negotove in za življenje nevarne razmere. Obliko služnosti so določali geografske danosti, zemeljska bogastva, rodovitnost zemljišč, oblika terena ali podnebje ter načini gospodarjenja. Običajno so bile enake

610 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

611 Kociančič, Rutar, *Zgodovinske in krajepisne drobtinice s Tolminskega*, str. 263.

612 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851.

613 Novak, *Živinoreja*, str. 355–356.

614 Makarovič, *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*, str. 164.

615 Schollmayer, *Snežnik in schönburški vladarji*, str. 63.

tistim, ki so jih poznali na drugih področjih, ponekod pa so se oblikovale nekatere manj običajne oblike. Pri tovrstnih pravicah je tudi zaradi slabo ohranjenega gradiva, predvsem pogodb, težko razločiti, za kakšno služnost pravzaprav gre. V pogodbi je bilo namreč določeno, ali je bila pravica sploh služnost, ki je pripadala eni osebi, ali je bila vezana na kmetijo, lahko pa je bila pravica le pogodbeni odnos, vezan na posel ali čas.

Ena takih je bila pravica podložnikov kočevskega zemljiškega urada do trgovanja s tistim, kar so vzgojili in pridelali,⁶¹⁶ kmetje pa so se po pridobitvi tega dovoljenja začeli ukvarjati z različnimi dejavnostmi. Ribničani so si npr. pridobili pravico do krošnjarenja.⁶¹⁷ Podobne so bile različne pravice kmetov na Bledu do izkoriščanja jezerskih bogastev⁶¹⁸ ali pa pravica do izkoriščanja gozdov in pašnikov zaradi težkih življenjskih razmer na Gori nad Vipavsko dolino⁶¹⁹ ipd. Apneničarji iz Zagorja so smeli po Savi loviti pri separaciji in pranju odplavljen premog,⁶²⁰ podobno posebno obliko služnosti pa je predstavljala pravica Blejk, ki so smele prati perilo v toplem izviru pod hotelom Toplice, kar je bilo bolj prijetno kot v mrzli jezerski vodi.⁶²¹ Posebna služnost je bila pravica čolnarjev ob Savi do služnostne poti za dostop in hojo ob rečnem bregu. Po letu 1840 so začeli za vleko uporabljati živinsko vprego,⁶²² zato so morali nekdam za ljudi predvidene ozke poti razširiti na račun bližnjih zemljišč. Čeprav so lastniki na njih še lahko pasli živino, rastje ni smelo biti višje od 3 čevljev, da ne bi oviralo prometa.⁶²³ Kot posebno obliko služnosti pa bi lahko razumeli tudi danes pozabljeno točenje vina v t. i. »vintoču pod vejo« in ponovno obujene, čeprav nekoliko preoblikovane osmice na Krasu in v Istri. Pravice

616 Granda, Ribnica, str. 207.

617 Šega, Slovenski kostanjarji na Dunaju, str. 105.

618 Benedik, Čolnarji in izvoščki na Bledu, str. 214.

619 Čibej, Gozd in gozdarstvo, str. 100.

620 Počkar, Kolnarji, str. 328. Pravica se je po prvi svetovni vojni razvila v obrt ali koncesijsko dejavnost.

621 Šolar, Blejske zgodbe, str. 245.

622 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 314.

623 Umek, Plovba po Savi, str. 239.

do točenja neobdavčenega vina so izpričane že v času cesarja Karla V. (1564—1590),⁶²⁴ odlok, ki je dovoljeval prodajo in točenje presežkov lastnega vina, pa je leta 1784 cesar Jožef II. izdal kmetu iz Solkana.⁶²⁵ Dovoljenje je bilo omejeno na osem dni, v osmih dneh pa se je posušila tudi bršljanova veja, ki so jo prireditelji osmice za opozarjanje potencialnih gostov in sosedov izobesili pred prostor, kjer so prirejali osmico.⁶²⁶ Omeniti je treba še služnostno pravico do sekanja lesa za prodajo, t. i. merkantilnega lesa, ki so jo imeli kmetje v Loški dolini in sedem pivških vasi,⁶²⁷ pojavljala pa se je tudi v nekaterih drugih deželah habsburške monarhije in na drugih kranjskih zemljiških gospodstvih. Pravica kmetov pod snežniškim hribovjem je izhajala iz posebnega dovoljenja loškega gospodstva, da bi si nekatere po turških vpadih popolnoma opustošene vasi ekonomsko čim prej opomogle. Kmetom, ki so jih turški vpadi fizično in psihično izčrpavali, so zato odmerili nižje dajatve, poleg tega pa so jim dodelili večje pravice v gozdu in možnost trgovanja z lesnimi proizvodi.⁶²⁸

Poleg običajnih služnosti naj bi pravica do merkantilnega lesa obstajala tudi med podložniki, ki so svoje gozdne in pašne služnostne pravice uživali v Trnovskem gozdu.⁶²⁹ Jože Maček sekanje lesa za prodajo omenja v gozdovih zemljiškega gospodstva Gornji grad, kjer so služnostni upravičenci že leta 1606 s škofom Tomažem Hrenom sklenili dogovor, v katerem so dobili pravico do splavljanja tako lesa za lastno porabo kakor tudi tistega, ki so ga posekali za prodajo v svoji režiji.⁶³⁰ Za konec 18. stoletja podobno pravico navaja v gozdovih ukinjenih ženskih samostanov, kot vzrok za njeno prekomerno koriščenje pa omenja zaprti način življenja samostanskih prebivalc, skromno znanje o pravicah in upravnih postopkih, njihovo brezbriznost, ker niso

624 Kotar, Če je vino dobro, str. 4.

625 *Slovenski etnološki leksikon*, str. 393, 394.

626 Kotar, Če je vino dobro, str. 5.

627 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovihi nekoliko drugače*, str. 48, 49.

628 Okoliš, *Izseki iz zgodovine Loža in okolice*, str. 579.

629 Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, str. 212—213.

630 Maček, *Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad*, str. 112.

imele potomcev in so menile, da se s smrtjo vsake od njih svet podre, ter brezbržnost samostanskega osebja, ki je bilo varno pred kontrolo predstojnic. Ker je tako sekanje trajalo vrsto let, so podložniki svoje razvade pojmovali kot priposestovane pravice.⁶³¹

Posebne oblike služnosti so se oblikovale tudi izven Kranjske (čeprav morda tam niso bile nič posebnega). V Möllthalu, Oberlavanthalu-Zgornji Labotski dolini, Mauthenu, torej večinoma na Zgornjem Koroškem, je obstajala pravica do kopičenja različnih materialov v različnih oblikah, t. i. Tassen. Verjetno se je pravica oblikovala, ker nekateri kmetje doma niso imeli listnic ali drvarnic ali pa so bile te premajhne in niso zadostovale za skladiščenje dovolj velike količine lesa ali nastilja za celo zimo, drugod zato, ker je bil kraj priprave materiala preveč oddaljen in je za pravočasno spravilo domov zmanjkalo časa.⁶³² Kopicca je bila vedno postavljena v služnostnem gozdu ali tistem predelu, kjer je bilo sekanje služnostnim upravičencem dovoljeno in odkazano. Običajno je predvsem pravica do stelje poleg grabljenja nastilja obsegala tudi pravico do skladiščenja stelje. Številovoženj nastilja ali število klafter lesa, ki so ga služnostni upravičenci smeli kopičiti v služnostnem gozdu, je bilo le redkokje natančno določeno, izpričano pa je npr. za Velikovec. Za tovrstne služnosti so služnostni upravičenci plačevali malo pravdo v denarni ali naturalni obliki. Enako kot pri nekaterih drugih tudi za to služnost višina dajatve ni bila natančno določena.⁶³³

631 Maček, *Relucija tlake*, str. 190.

632 Podoben način gospodarjenja je bil pri nas poznan v Bohinjskem kotu, čeprav v pregledanem gradivu kot služnostna pravica na Kranjskem tako skladiščenje ni bilo izpričano (op. avtorice). V svoji povesti Ovčar Marko pa skladiščenje sena na prostem v planini navaja Janez Jalen; glej Jalen, *Ovčar Marko*, str. 138.

633 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

PRAVICE RUDNIKOV IN INDUSTRIJSKIH OBRATOV

Poleg služnostnih upravičencev so v gozdove posegali gospodarski obrati, npr. rudniki in fužine, ki so les potrebovali za proizvodnjo. Kot velik potrošnik lesa so bili močan konkurent na področjih, kjer so les pridobivali tudi kmečki prebivalci.⁶³⁴ Čeprav so bili rudniki ponekod lastniki zemljiških posesti, kot je npr. mežiška »gozdna« železarna imela v posesti imetje s petimi tlačanskimi kmetijami,⁶³⁵ ta navadno niso dajala dovolj lesa za vse njihove potrebe. Poleg lesa za kurjavo so potrebovali veliko mizarskega lesa, saj je bilo treba les v rudniških rovih zaradi vlage, temperaturnih razlik in neprestanega prepriha zamenjati v 6 do 8 letih. Za rudniške jame in rove v okolici Falkensteina na Tirolskem je to pomenilo, da je bilo treba vsako leto leseno podporo obnoviti v okoli 10 km rudniških rovov.⁶³⁶

Rudniške pravice v gozdovih je v habsburški monarhiji urejal Ferdinandov rudarski red iz 1. maja 1553, ki je podelitev pravice služnosti predvidel le za podložnike gospod, ki so se ukvarjale z rudarstvom. Po členu 1 je ves tako imenovani visoki ali tudi črni gozd pripadal deželnemu knezu. V členu 101 pa red

634 Küpper-Eichas, *Bergvolk und Wald*, str. 117.

635 Krivograd, *Rudniški rovi železove rude*, str. 51.

636 Bartels, *Grubenholz*, str. 10.

navaja: »Vsi visoki in črni gozdovi tam, kjer so rudniki ali (še)le nastajajo, pripadajo nam kot deželnemu knezu, za korist naših rudnikov.«⁶³⁷ V nekaterih nadaljnjih aktih z zakonsko močjo so bili Ferdinandovi nasledniki na prestolu še določnejši, iz vsega pa sledi, da je imel cesar lastniško pravico nad vsem visokim in črnim gozdom, potrebe rudnikov pa so bile vedno prednostne pri dodeljevanju pravice izkoriščanja gozda. Ferdinandov gozdni red je dolgo časa predstavljal osnovni akt za urejanje odnosov v gozdovih, saj je podobno ureditev predpisoval tudi dvorni dekret Jožefa II., izdan več kot 200 let kasneje, 12. januarja 1784.

Cesar je gozdove, ki niso pripadali zemljiškim gosposkam, mestom in srenjam, priključil svoji kameralni posesti, privatne gozdove, ki so spadali v rudniško rezervatno območje, pa je podredil jurisdikciji rudarskega sodnika. Brez dovoljenja rudarskega sodnika podložniki niso smeli sekati lesa v gozdu, posebej strogo pa je bilo prepovedano sekanje na območju, ki je bilo do pol milje oddaljeno od rudnika. Rudarski sodnik je na tem območju dovoljeval sekanje le takšne količine, kolikor so je kmetje nujno potrebovali doma. Prekrškarje je strogo kaznoval.⁶³⁸ Velike težave je imel zlasti s tistimi podložniki, ki so v gozdovih krčili rovtve in s tem spreminjali namembnost zemljiških površin. Po poseku se je površina gozda zmanjšala, ker pa je bilo ponekod zelo veliko takih površin, je to vodilo k vedno večjemu pomanjkanju lesa in oglja za rudarske in fužinarske obrate.⁶³⁹ Na območjih, kjer so obstajali močni rudniški in industrijski obrati, je bilo tudi kmečkega nedovoljenega poseganja v gozdove običajno zelo veliko, saj je bilo povpraševanje po oglju zelo veliko. Tako so se npr. lastniki zemljiškega posestva Neumarkt (Tržič) neprestano tožili s kmeti iz Sv. Katarine, ki so sekali v bližnjih gozdovih in kuhali oglje.⁶⁴⁰

637 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851: »Es sollen alle Hoch und Schwarzwälder Uns als Herrn und Landesfürsten, wo Bergwerke seyend oder noch auferstehen, zu Unseren Bergwerken erfolgen ...«

638 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 82.

639 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, str. 379.

640 SI ARS, AS 1026, šk. 6.

Za kurjenje v fužinarskih pečeh so iskali predvsem trde lesne sorte. Najboljše je bilo bukovo oglje, ker je pri gorenju dosegalo višjo temperaturo. Smrekovo oglje je lahko pokvarilo vložek v peči, vendar je posek izključno ene vrste lesa v gozdovih dolgoročno povzročal biološko degradacijo gozda.⁶⁴¹ Železarski obrati so marsikje sami pridobivali oglje, ali pa so najeli oglarje, ki so kuhali oglje za potrebe njihove železarske proizvodnje.⁶⁴² Poleg pridobivanja oglja jim je težave povzročal njegov transport, saj so ga kuhali v velikokrat precej oddaljenih gozdnih predelih. Marsikje je transport oteževal strm teren, kmetje pa se za tovrstno delo niso preveč zanimali ali pa so za transportiranje zahtevali preveliko plačilo.⁶⁴³

Ob pravici do lesa so imeli lahko rudniški obrati in fužine še druge služnostne pravice, npr. servitut za lomljenje apnenca, za žganje apna z apnenicami ipd.⁶⁴⁴

Kljub obilici lesa so se zaradi slabega gospodarjenja z lesom zaloge sčasoma začele zmanjševati in že v zgodnjem srednjem veku so nekateri gozdni in rudarski redi z omejevanjem količin skušali pomagati rudnikom in drugim industrijskim obratom. Zaradi gospodarskega pomena rudnikov je država strogo nadzorovala izpolnjevanje določil o rudniških pravicah. Za rudnik je bilo najbolj ugodno, da so smeli njegovi drvarji les sekati v gozdu ali na pašnikih čim bližje rudniškim jamam. Poleg surovega, v glavnem mehkejšega smrekovega lesa za podpornike v rudniških jaških so rudniki les potrebovali še za gradnjo kanalov, trdi les za kurjavo ter kuhanje oglja, bolj smolnat in trpežnejši macesnov les za vodna kolesa ipd., les za ureditev separacije, postavitev nakoval (Pochwerk) in preprostih vodnih črpalk, ki jih je prek vodnih koles gnala voda, ter za izpiranje rude ali ostalih industrijskih proizvodov, za topilnice (Schmelzwerk), kovačije, potrebovali so prostor za jalovino, prostore za skladiščenje lesa itd.⁶⁴⁵

641 Veber, *Gospodarjenje v bohinjskih gozdovih*, str. 24.

642 Krivograd, *Prispevek k poznavanju oglarjenja*, str. 5.

643 Krivograd, *Rudniški rovi železove rude*, str. 57.

644 Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, II. del*, str. 128.

645 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

Pri izkoriščanju gozdov za potrebe fužin je kljub izdanim rudarskim redom vladala velika zmešnjava, saj je vsaka zemljiška gosposka po svoje tolmačila zahteve fužin po lesu.⁶⁴⁶ Fevdalci, ki so imeli več koristi od urbarialnih kmečkih zemljišč kakor od odstopanja lesa rudnikom, so se prednostnim pravicam rudnikov upirali in bolj podpirali podložniška krčenja in pašo, to pa je bilo v nasprotju z določili deželnoknežjih gozdnih redov, ki so jo omejevali in celo prepovedovali.⁶⁴⁷

T. i. alpske pokrajine, t. j. delno Štajerska, Zgornja Avstrija, Koroška in v omejenem obsegu tudi Kranjska, so bile s svojimi rudniki in metalurškimi obrati še v 18. stoletju drugi najpomembnejši industrijski center države.⁶⁴⁸ Rudniški in industrijski obrati so tako kakor kmečki služnostni upravičenci izkoriščali toleranco države in svojo pravico ponekod uveljavljali neracionalno, saj so hoteli izkoriščati celo tiste gozdove, ki so kot zaščitna bariera ščitili kmečke domačije pred plazovi. S tem se kmetje, ki so jim plazovi ogrožali domove in življenjski prostor, seveda niso mogli strinjati.⁶⁴⁹

Ko je na določenem območju začel obratovati industrijski obrat, se je povečala tudi potreba po lesu za novopriseljene delavce. Za odobritev sekanja lesa so morali rudarskemu sodniku plačati manjšo dajatev (für die Knappen).⁶⁵⁰ Ker so bili rudniki oz. industrijski obrati pogosto oddaljeni od večjih središč, kjer bi lahko kupovali hrano, so si jo morali delavci sami pridelati, čeprav skromno in velikokrat enolično.⁶⁵¹ Za vrt ali njivo so v bližini svojih hiš izkrčili zemljišča, živino pa so pasli v bližnjih gozdovih, s čimer so skušali poskrbeti za najnujnejše življenjske potrebe. Ščasoma je tak način gospodarjenja postal priposestvovana in zastarana služnost. Najbližja in najprimernejša zemljišča, kjer so si skušali zagotoviti služnosti, so bila lahko v lasti

rudnikov ali industrijskih obratov, lahko so bila skupna soseskna zemljišča ali last drugih zemljiških gospostev oz. posameznikov. Ob rudniških in industrijskih obratih so ponekod zrasla velika naselja. Lastniki rudarskih obratov in gozdov so tovrstno gospodarstvo preganjali in je npr. Žiga Zois v Ljubljani 21. oktobra 1799 odredil: »Ponavljam naročilo, da je treba gozdove zavarovati pred vsemi naselbinami.«⁶⁵² Po drugi strani pa so ugotavljali: »Zato se je treba sistematično odločiti ali dopustiti enkratne požige posek in gojenje koz. To sta dve običajni zahtevi vseh oglarjev. Požig je v redu, saj dobimo počiščeno zemljo za pogozdovanje. S kozami lahko potrpimo, če se zadržujejo le v starem gozdu. Oboje je izjemno nevarno, če jih uprava strogo ne nadzoruje.«⁶⁵³ S širjenjem industrijskih obratov in rudniške proizvodnje je raslo tudi število prebivalcev v vaseh ob njih, s tem pa so bile tudi potrebe po lesu vedno večje. Konflikt med za les zainteresiranimi stranmi je bil vedno globlji.⁶⁵⁴

Tako so velike rudarske naselbine nastale tudi ob rudnikih na Koroškem. Obdobje kopanja zlata in srebra na Zgornjem Koroškem je bilo sicer v zatonu⁶⁵⁵ in se jih razprave pred regulacijo servitutov niso dotikale, v okolici Pliberka pa je bilo še v prvi polovici 19. stoletja ob glavnem rudniku veliko jam, v katerih so prebivalci in nekateri rudarji sami kopali rudo in iz nje topili železo. Vsi so imeli do lesa približno enake pravice.⁶⁵⁶ Ob rudniških jamah je delovalo več industrijskih obratov, v katerih je bilo zaposleno nekmečko prebivalstvo. Samo v pliberških rudniških jamah sta bili leta 1802 zaposleni 902 osebi, od tega 324 kopačev v rudniku različnih vrst, 19 jamskih tesarjev, 177 delavcev za izvoz rude iz jame, 81 dvigovalcev vode, 301 perica, odbiralec in ločevalec rude ter 260 dodatnih delavcev različnih

652 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, str. 106.

653 Oder, *Tri tisočletja železarstva*, str. 94.

654 Mischler, Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D*, Bd. I, G 65 ff.

655 Na Zgornjem Koroškem so zlato kopali že v antiki, prvi vrhunec pa je proizvodnja koroškega zlata dosegla v drugi polovici 14. stoletja. Od poznega 15. stoletja do začetka 17. stoletja je kopanje zlata doživljalo ponovni razcvet in je v 30 rudniških jamah zaposlovalo okoli 2000 rudarjev. Več glej Ertl, *Heiligenblut*, str. 249–288.

656 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

646 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 83.

647 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II., str. 86.

648 Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, str. 27.

649 Johann, *Wald und Mensch*, str. 199.

650 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

651 Zeloth, *Zwischen Staat und Markt*, str. 156.

strok za različne dodatne potrebe. Do leta 1824 je število zaposlenih še naraščalo, nato pa je začelo počasi upadati.⁶⁵⁷ Oblasti so se bale, da bodo rudarji in ostali industrijski delavci ob regulaciji služnosti poleg tega, da bodo zase zahtevali zemljišča, na katerih so stale njihove hiše in gospodarska poslopja, zahtevali tudi odkup služnosti, ki so jih imeli v gozdovih in na pašnikih. Ob počasnem zatonu uspešnega obratovanja rudnikov so bili namreč eksistenčno odvisni od skromne kmetijske pridelave. Ena od predlaganih možnih rešitev je zato bila, da bi vsakemu služnostnemu upravičencu odstopili enak del zemljišča.

Primer pliberškega rudnika je pokazal, da bi bilo treba služnosti reševati skupaj z ureditvijo lastništva posesti, saj so bili visoki gozdovi, ki jih je uporabljal rudnik, delno v lasti občine Beljak, ki jih je pred mnogimi leti kupila od bamberške škofije. Njeno lastništvo so potrjevali tudi vpisi v terezijanskem katastru (Bekanntnißtabellah) iz leta 1749, v izvidih in inventurnem popisu deželnoknežje revizijske komisije z dne 24. septembra 1749 in v revizijskem poročilu (Superrevisions-Calculations Tabelle), ki jo je dalo izdelati c. k. bankalno gospostvo Beljak. Ob za stoletja dokazanem neprekinjenem lastništvu so imeli vsi tamkajšnji obrtni, industrijski in rudniški obrati ter rudarji v Pliberku pravico v njihovih gozdovih sekati les za lastne potrebe za kurjavo, gradnje in popravila ter kuhanje oglja (Smelz Holz, predhodno v visoki vročini obdelan les) za rudnike in topilnice ter les za ostale potrebe rudnikov. Les so dobivali brezplačno, gospostvo pa je lahko sekalo les za svoje stavbe.⁶⁵⁸

Visokogorske kmetije, lastniki obsežnih rezervatnih in s kmečkimi služnostmi obremenjenih gozdov, so bile predvsem zaradi neugodnih razmer za kmetovanje v drugačnem gospodarskem položaju kakor kmetije v nižinah. Eden od predlogov v času priprav na regulacijo služnosti je zato predvidel, da bi nekatere gozdne parcele, ki jih je uporabljala rudarska družba, razdelili kmetom.⁶⁵⁹

657 Zeloth, *Zwischen Staat und Markt*, str. 144.

658 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

659 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

OSKRBA MEST IN MEŠČANOV Z LESOM

Prebivalci mest so se z lesom oskrbovali na različne načine. Ena od oblik so bile tudi gozdne služnosti, ki so jih smeli uživati meščani enako kot okoliško, zlasti kmečko podložniško prebivalstvo.⁶⁶⁰ Če svojih gozdov niso imeli, jim je pravico do lesa za lastne potrebe priznaval že Ferdinandov rudarski red iz leta 1553.⁶⁶¹ Najpogosteje pa so se mesta oskrbovala v mestnih gozdovih, ki so jih dobila od svojih gospodov. Mestne gozdove bi lahko uvrstili v kategorijo soseskinih zemljišč. Celje je imelo velik mestni gozd v Pečovniku, ki naj bi jim ga prepustili že celjski grofje.⁶⁶² Mesto je meščanom les prodajalo, le mestni funkcionarji so del lesa dobivali brezplačno. Mariborčani so les nekdanj pridobivali na Pohorju po vsem pobočju med Razvanjem, Radvanjem, Pekrami do Sv. Bolfenka ter do gozda v Vinarju,⁶⁶³ zaradi malomarnosti mestnih oblasti pa jim je pravica do lesa zastarala.⁶⁶⁴ Nekateri prebivalci (Slovenskih) Konjic so les dobivali v gozdu Gora nad mestom, ki je pripadalo gospostvu Konjice.⁶⁶⁵

660 SI ARS, AS 788, šk. 543, GUS, Beholzungsachen 1/3, Beholzungs Recht Laas, Laserbach, Igendorf und Podgora. Laas: 7. 4. 1784, Vorladung zur Tagsatzung.

661 Johann, *Wald und Mensch*, str. 191.

662 Orožen, Celjski meščani, str. 301.

663 Valenčič, Gozdarstvo, str. 439, 440.

664 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 137.

665 SI ARS, AS 1109, sveženj 47, mapa Gora-Wald.

Mesto Ljubljana je svoje potrebe po lesu že v prvih letih obstoja delno krilo iz gozdov kartuzijanskega samostana v Bistri. ⁶⁶⁶ Imelo je izključno pravico trgovanja z lesom, za potrebe gradenj in popravil mestnih zgradb in mostov pa ga je kupovalo v časih, ko je bil les poceni, skladiščilo pa v posebnih skladiščih, kjer se je sušil. Ko je cena poskočila in so bila skladišča polna, mesto pa lesa ni potrebovalo, ga je prodajalo meščanom. Do leta 1734 je lesno skladišče stalo na Bregu, nato pa so ga prestavili. ⁶⁶⁷ Do leta 1715 je imela Ljubljana poleg ostalih svoj gozd na Šujici, kjer je imelo poleg ljubljanskih meščanov še 18 vasi pravico do lesa. Ker pa se je mesto naveličalo stalnih, s stroški povezanih sporov, ga je omenjenega leta prodalo Petru Antonu Codelliju. ⁶⁶⁸ Mestu so za oskrbo ostali še lastni gozdovi v Mestnem logu, pod Rudnikom, pri Utiku in Smrekovcu pri Podpeči. Dokler je bilo v Mestnem logu dovolj hrastovja, je v rodovitnih letih dajal tudi veliko žira. Tedaj so prignali na pašo veliko prašičev in to je verjetno eden od vzrokov, da se gozd ni mogel naravno obnovljati. Obnoviti so ga skušali s sajenjem hrastovih in smrekovih sadik, vendar brez uspeha. Ko je bil v 18. stoletju gozd skoraj povsem izsekan, so ga razparcelirali in prodali, kupci pa so zemljišča spremenili v njive in travnike. Enako se je zgodilo z gozdom pod Rudnikom. ⁶⁶⁹ Ljubljanski meščani pa so se smeli z lesom oskrbovati tudi v turjaških gozdovih od Želimelj do Iške Loke. ⁶⁷⁰

Meščani Kranja so imeli od leta 1396 pravico do sekanja gnilih in starih dreves v Udinem ali Vojvodinem borštu, ki se je raztezal med Naklim, Kokrico in Letenicami, sčasoma pa so gozd prevzeli v svojo oskrbo. Z uveljavljanjem deželno knežje regalne pravice je gozd spet prešel v vladarjeve roke, od njega nastavljeni gozdarji pa so meščanom večkrat potrjeno služnost začeli omejevati. Prebivalci Kranja so smeli sekati tudi v besniškem gozdu, kjer so imeli pravico do smrekovega stavbnega lesa,

666 Valenčič, *Gozdovi in preskrba z lesom*, str. 3.
667 Vrhovec, *Topografski opis Ljubljane*, str. 206.
668 Valenčič, *Gozdovi in preskrba z lesom*, str. 4.
669 Perko, *Gozd lahko živi brez človeka*, str. 89.
670 Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 440.

ne pa jelovega in hrastovega. Zmerno pa so smeli žgati oglje, pasti živino in grabiti steljo. Nekaj lesa je v Kranj prihajalo po Savi iz bohinjskih gozdov. ⁶⁷¹

Kamniški meščani so se z lesom oskrbovali v deželno knežjem gozdu v Kamniški Bistrici in so bili od leta 1783 vpisani v deželno desko kot njegovi zemljiškopravni lastniki. ⁶⁷² Predvidoma so užitek lesa za meščane oblikovale dolgoletne navade in je bil sprva omejen na lastne potrebe, pravica pa je bila najprej osebna in se je šele sčasoma oblikovala v pravico, vezano na lastništvo hiše v mestu. ⁶⁷³ V 17. in 18. stoletju so bile največji uporabnik bistriškega gozda kamniške fužine, katerih začetek najverjetneje sega v začetek 17. stoletja. Izdelovali so predvsem žblje. ⁶⁷⁴ Mestni služnostni upravičenci so les za svoje potrebe dobivali brezplačno, sami pa so morali plačevati stroške sečnje in spravila lesa. ⁶⁷⁵ Kostanjeviškemu meščanom je pravico do lesa v Krakovskem gozdu z darilno listino podelil koroški vojvoda Henrik, pravica pa jim je bila nato še večkrat potrjena. ⁶⁷⁶ V času, ko je bil lastnik Krakovskega gozda kostanjeviški samostan, so se meščani z menihi zaradi lesa večkrat sprli, saj so meščani velikokrat sekali, ne da bi za dovoljenje in odkazilo prosili mestnega sodnika in samostanskega logarja, kot je bilo dogovorjeno. ⁶⁷⁷ Škofja Loka je imela svoje gozdove na Kranclju, v Volčji dolini, na Kurniku pri Puštalu in na Tošču, vsaki hiši v mestu pa so pripadali po štirje deleži, ki so bili razporejeni po naštetih gozdnih kompleksih. Del gozda je izkoriščal mestni svet za potrebe mesta, meščani pa so se pritoževali, da so po mestnih gozdovih pustošili kmečki podložniki in za sabo puščali pravo uničenje. ⁶⁷⁸ Prebivalci Tržiča so lahko les dobili v gozdovih gospodstva Tržič, več listin iz časa na prelomu 18. v 19. stoletje pa priča, da so se zanj pripravili z grofom Jožefom Marijo

671 Perko, *Gozd lahko živi brez človeka*, str. 90.

672 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 88–89, glej tudi Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 440.

673 Valenčič, *Bistriški gozd in kamniški meščani*, str. 80.

674 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, str. 26.

675 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, str. 81.

676 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 95.

677 Mlinarič, *Odnosi med kostanjeviškim mestom in opatijo*, str. 114, 117.

678 Blaznik, *Škofja Loka in loško gospodstvo*, str. 369.

Auerspergom, lastnikom gospostva,⁶⁷⁹ ki je dajal prednost svojim fužinam in oglju zanje.⁶⁸⁰

Tudi Novo mesto je imelo dva mala gozda, kjer so imeli meščani brezplačno pravico paše in pravico do lesa za svoje potrebe: gradbeni les za most, kurjavo za rotovž in gladek les za mestna mlina. Na leto so iz gozda odpeljali 21 voz gradbenega lesa, ki je bil tedaj vreden 14 krajcarjev za voz, 12 voz kurjave za rotovž po 6 krajcarjev in 15 voz lesa za mline po tri krajcarje. Poleg tega so mestni in tuji podložniki od 1. junija dalje smeli grabiti listje za nastilj za določeno dajatev mestu.⁶⁸¹ Kasneje so morali meščani pašo v mestnem gozdu plačati, gozd pa je bil zaradi prekomerne izrabe precej izropan tako lesa, posledično pa tudi listja in drugih pridelkov. Poleg izkoriščanja mestnega gozda so si meščani lahko pripravljali les še v gozdu gospostva Ruperč vrh. Pravico, ki naj bi izvirala iz 14. ali 15. stoletja, so vladarji mestu vedno znova potrjevali, listino oz. njeno overjeno kopijo pa so meščani skrbno hranili.⁶⁸²

Gorica je imela vsako zimo težave z oskrbo z drvni vseh vrst, zato so se meščani neprestano pritoževali. Primitivni način sekanja in spravilo lesa iz gozda sta omejevala količino razpoložljivega lesa ter uničevala gozdno podrast. Vožnje lesa iz gozdov Trnovske planote so bile otežene, ker je bila cestna povezava slaba.⁶⁸³ Plemstvo in duhovščina sta stavbni les in drva dobivala v deželnoknežjem gozdu Panovec, vendar z dovoljenjem in proti plačilu, kljub temu pa je bil gozd močno izsekan, kar je večkrat privedlo do prepovedi sekanja. Takrat se je Gorica oskrbovala z lesom, ki so ga do mesta plavili z Bovškega in Tolminskega.⁶⁸⁴

Primorske občine, ki so imele precej več lastnega premoženja kot v notranjosti države oblikovane mestne skupnosti, so se

679 Grof Jožef Marija Auersperg je bil lastnik gospostva Tržič od leta 1769 do 1896; Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 505.

680 SI ARS, AS 1026, šk. 6, Gozdarjenje, oglarjenje in služnosti na gospostvu Tržič v občini Sv. Katarina, (planina Fevča, območje gozda »na Ravneh«, »v Koti«, »Pestiše«, »Dolžanka« itd.), pismi z dne 12. in 17. maja 1784.

681 Matijević, *Novomeške hiše in ljudje*, str. 72.

682 Matijević, *Novomeške hiše in ljudje*, str. 73–75.

683 *Zgodbe s Trnovske planote*, str. 10–11.

684 Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 440.

tudi pri oskrbi z lesom organizirale drugače kot mesta v notranjosti države. Svojim potrebam po lesu so zadostile v občinskih gozdovih, ki so imeli zanje poseben pomen. Način ravnanja z občinskimi gozdovi so določala navodila za upravljanje občinskega premoženja, za kar so skrbeli člani občinske uprave. Stroške za upravljanje, vzdrževanje, nadzor in gospodarjenje z gozdovi je zagotavljala občinska blagajna, brez dovoljenja oblasti pa gozdov ni bilo dovoljeno krčiti ali uporabljati za drugo zemljiško kulturo. Tudi gozdne čuvaje je postavljala občina. Navodilo je naročalo pogozdovanje površin za zaščito tal pred zemeljskimi plazovi, poplavami, pogozdovanje posek, ki so nastale zaradi gozdnih požarov ali izsekanih jas za senožeti, ki jih niso več uporabljali, ter izsuševanje v močvirju ležečih gozdov z izkopavanjem odtočnih kanalov. Paša živine je bila praviloma povsod prepovedana, v gozdovih na strmih pobočjih pa je bilo prepovedano tudi grabljenje listja za steljo in nabiranje želoda za hranjenje živine. Plačila za dovoljenja za posamezne ugodnosti so se stekala v občinsko blagajno. Izrecno je bilo prepovedano nasilno lupljenje skorje s hrastovih dreves, revnejši občinski prebivalci pa so si smeli nabirati suhljad za kurjenje v lastnih gospodinjstvih, nikoli pa niso smeli tovrstnega lesa prodajati. Tudi prostor za žganje oglja in les zanj je bil natančno določen, sicer pa je bilo kurjenje v gozdu izrecno prepovedano. Občina je določala tudi čas za podiranje drevja in odvoz lesa iz gozdov.⁶⁸⁵

Kljub vsem dogovorom in pravilom je bilo lesa vedno premalo. Med Izolo in Kortami so zato nenehno vzplamtevali spori zaradi gozdov, ki sta si jih lastili obe občini, pa tudi v Kopru in Trstu je med letoma 1824 in 1847 izbruhnulo več sporov zaradi lesa.⁶⁸⁶ Ker so bili tržaški gozdovi že v začetku 16. stoletja skoraj v celoti uničeni, je cesar leta 1521 dovolil, da si Tržačani stavbni les in drva priskrbijo v deželnoknežjih postojnskih, devinskih, rihemberških in švarceneških gozdovih.⁶⁸⁷

685 Juričič Čargo, *Urejanje občinskih zadev*, str. 197.

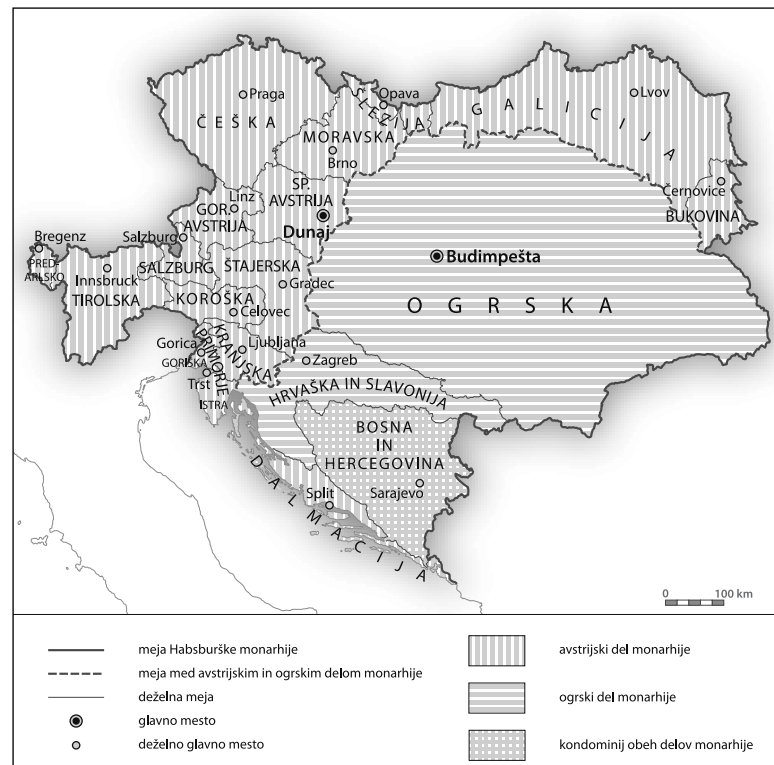
686 Kramar, *Izola*, str. 220, 221.

687 Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 440; glej tudi Perko, *Gozd lahko živi brez človeka*, str. 90.

**SLUŽNOSTI V
AVSTRIJSKIH
DEŽELAH**

ČEŠKA

Po posameznih avstrijskih deželah se servituti niso veliko razlikovali. Oblikovali so se glede na geografske in podnebne značilnosti območja ter zgodovinski razvoj. Na Češkem je bilo največ gozdnih služnosti, s katerimi so kmetje pridobivali les za lastne potrebe in potrebe lastne domačije. Pravica do nabiranja vejevja in odpadlega lesa (Raff- und Leseholz) je omogočala upravičencu pobiranje suhih in odpadlih vej, ki so padle na tla zaradi gnilobe, storžev, drobirja in drugih lesnih ostankov, debelih do 6 col, ki so jih za seboj pustili drvarji, vendar pri tem uživalec ni smel uporabljati sekire, s katero bi si pomagal pri delu. Ponekod so kmetje imeli pravico do drevja, ki ga je podrl vihar ali teža snega (Windfälle, Windbruche ali Schneebruche), pri čemer se je dogajalo, da je upravičenci več let niso mogli koristiti, ker neurij, ki bi podirala drevje, ni bilo. Pravica do pobiranja odpadkov (Abraum) je zajemala vse odpadlo vejevje, ki je bilo v premeru tanjše od 2 col (iz tankih vejic ni bilo možno izdelati krepel ali polen za kurjavo). Fevdalci so služnostnim upravičencem podeljevali pravico do izkopavanja štorovine, ki je ostala v zemlji po tem, ko so drvarji drevo podrl. Upravičencu je pripadal tudi tisti del štora, ki je po krajevnih navadah po po-

Upravna razdelitev habsburške monarhije po deželah
(kartografija Mateja Rihtaršič)

seku gledal iz zemlje (Stockholz).⁶⁸⁸ Pravica do poškodovanih dreves in sušic je upravičencu dovoljevala podiranje dreves, ki so odmirala sama, ker so jih napadli insekti ali so bila kako drugače poškodovana (Trockene Bäumen, Dürrlinge). Les, ki je bil ukrivljen in grčast, so gozdarski uslužbenci tudi sicer odkazovali upravičencem za posek kot servitutni les za kurjavo, gradnje in drugi uporabni les (Brenn-, Bau- und Nutzholz). Z izrazoma Prügelholz ali Krüppelholz je bil mišljen les debeline od 2 do 5 col, ki so ga običajno razsekali v cepanice ali polena ter jih zložili

⁶⁸⁸ Štorovine je bilo kot lesa veliko, saj so v času pred odlokom Marije Terezije, da je treba drevesa sekati tik nad zemljo, drevje sekali precej višje.

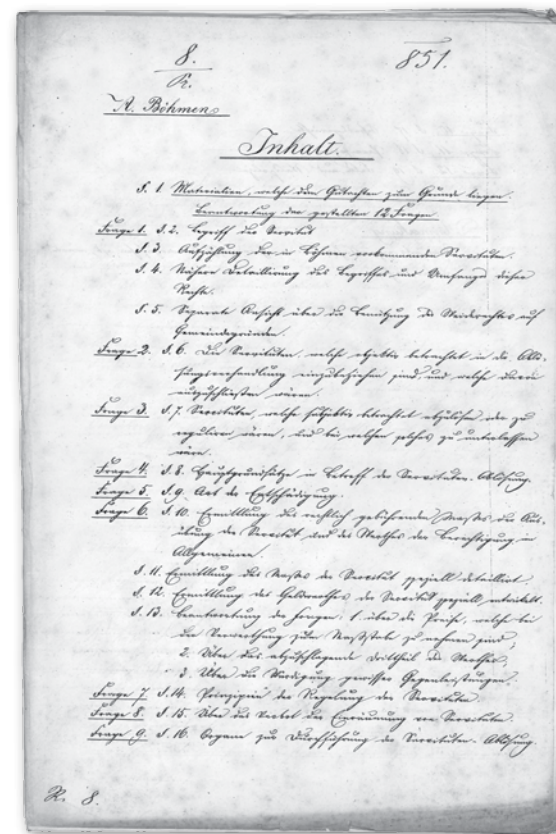
v klastre (skladovnice za kurjavo), Schnittholz pa je bil les, ki so ga po poseku debel z vejami debeline več kot 5 col razžagali v dolžino, ki je bila za kraj običajna, nato porabili pri gradnjah ali pa zložili v klastrske skladovnice in porabili za kurjavo.⁶⁸⁹

Pogodba, ki je služnostnim upravičencem podeljevala gozdarski servitut, je ponavadi določala vrsto lesa, njegovo kvaliteto, časovno obdobje, ko so ga smeli pripravljati, in količino, ki je upravičencu pripadala. Včasih količina in kvaliteta pripadajočega lesa nista bili določeni, običajno pa je bil v pogodbi določen čas in način pridobivanja lesa. Določen je bil tudi način spravljanja lesa, npr. ali mora upravičenec les iz gozda znositi ali pa ga lahko odpelje s samokolnico ali vprego. Tistim, ki so imeli samo pravico do nabiralnega lesa, je do njega le redko uspelo priti, saj je bila ta pravica velikokrat zajeta kar v katerega od ostalih naštetih servitutov. Pogosto se je namreč dogajalo, da so upravičenci, ki so imeli pravico do sekanja, tako pospravili za sabo, da za nabiranje po tleh ni ostalo skoraj nič. Pravica do nabiranja lesa je bila mnogokrat izraz lastnikove milosti in je običajno pripadala najrevnejšim prebivalcem. Večinoma je bila zastonj, velikokrat pa tudi ni bila količinsko določena.

Le redki služnostni upravičenci so kot služnost smeli obrezovati drevje, pripravljati šibje in nabirati mladike, saj so s takim delom gozdu škodovali. Štorovino je bilo možno dobiti na tri načine. Prvi je bil po sekanju dreves zaradi krčenja gozda in pripravljanja obdelovalnih površin, z izkopavanjem štorov sveže posekanega drevja v določeni količini za domače potrebe ali prodajo za drvarji ter po sekanju, ki se je dogajalo skozi vse leto in v gozdovih puščalo za sabo veliko posek in ostankov. Drvarji so morali biti pri sekanju posebej previdni, da štor, ki je ostal v zemlji, ni bil prekratek. Kadar so gozd posekali do golega, je pravica do štorov zajela tudi že starejše nagnite in gnile štore, ki jih je bilo treba izruvat ali izkopati.

Poleg lesa za kurjavo so smeli služnostni upravičenci pridobivati les za različne gradnje. V pogodbah je bil čas, v katerem

689 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

Elaborat o služnostnih pravicah za Češko
(SI ARS, AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851)

so lahko pravico izkoristili, natančno določen, nanašal pa se je na pridobivanje določene količine gradbenega lesa v enem letu ali pa večjo količino gradbenega lesa na določeno število let.⁶⁹⁰

Obsežne so bile tudi različne pašne služnosti, ki so jih v primerih, ko so pasli v gozdu, prištevali kar med gozdne služnosti. Število upravičencev do njih se je nenadzorovano povečevalo, pomanjkanje evidenc pa je bilo glavni vzrok, da je bilo nadzorovanje izkoriščanja te služnosti zelo težko.

690 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

Poleg naštetega so služnostni upravičenci v gozdovih kuhali oglje. Nekateri so določeno količino lesa za oglje umaknili iz gozda in kope pripravljali zunaj gozdnih površin, drugi pa so kuhanje opravljali kar v gozdu. Za kuhanje oglja so uporabljali tako trd kot mehak les. Ker so se lastniki gozdov pritoževali nad škodo, ki so jo delali s kuhanjem oglja, se je pogosto dogajalo, da so servitutni upravičenci stroške in škodo, narejene s kuhanjem, zanikali.⁶⁹¹

Izkoriščanje pravice do izcejanja drevesnih sokov oz. pridobivanja drevesne smole je na drevesnem sestoju povzročalo veliko škode. Včasih so smolo iz dreves izcejali tako, da so drevesu posekali nekaj vejevja, ki so ga nato kot posušeno vejevje pobirali kmetje, ki so imeli služnostno pravico do nabiranja suhih vej. Nekateri služnostni upravičenci so imeli še pravico strganja svežega lubja, listja in vejevja, ker pa je bila zelo škodljiva, bi jo morali po mnenju gozdarskih strokovnjakov takoj odpraviti.⁶⁹²

Tudi pašni servituti na Češkem so bili podobni kot drugod po deželah habsburške monarhije. Po mnenju čeških strokovnjakov naj paša na skupnih zemljiščih, kljub temu da so bile te pravice običajno vpisane v urbarje, ne bi bila zajeta v določila zakona o odpravi služnostnih pravic, vseeno pa je bilo možno regulirati tudi te pravice (z dokazili, ugotovitvijo količine pridobljene krme ali lesa, dogovorom med upravičenci, napovedjo).

Predvsem v tistih predelih Češke, kjer so se kmetje pretežno ukvarjali z živinorejo, kot v Krkonoših, je bila stelja nepogrešljiva. Pripravljali so jo z grabljenjem listja, sekanjem in drobljenjem vejevja, pobiranjem žagovine za drvarji, grabljenjem podrasti, različnih mahov in praproti itd. Ponavadi so z listjem pograbili lubje, rastlinje in vso podrast (resje, mah, praprot ipd.), s tem pa so uničevali mlade poganjke v podrasti in gozdu delali veliko škodo. Med mahom in ostalim so v podrasti rasle tudi gobe in gozdno jagodičje. Odstopanje brezplačne stelje v raz-

691 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.
692 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

merah, ko so bile potrebe po njej vedno večje, ni bilo v navadi. Med strokovnjaki je prevladovalo mnenje, da je bila servitutna pravica do pripravljanja stelje na Češkem ena najnadležnejših pravic v gozdu, pravi labirint in preplet različnih pravic, ki bi ga bilo treba brez dileme rešiti.

Na Češkem so imeli le redki pravico do protja. Ponavadi so smeli protje nabirati podložniki na določenih območjih brezplačno ali za plačilo v naravnih dajatvah. Služnostni upravičenci so morali kdaj pa kdaj dopustiti, da je lastnik zemljišča nekatere površine pogozdil, na novo nasajene rastline pa so morali kmetje pustiti pri miru ali čuvati podmladke, da jih živina ni potacala ali pomulila oz. popasla.⁶⁹³

Ponekod so imeli še pravico pripravljanja trsk iz borovega in bukovega lesa za osvetljevanje, pravico do čiščenja poganjkov (neke vrste prebiranje, odstranjevanje presežnih poganjkov) in obrezovanja dreves za pridobivanje šibja in mladik, pravico nabiranja drevesnih sadežev in lesne gobe, pravico do pripravljanja lesa za drogove, pobiranja kamenja za kuhanje apna, pravico do vsakovrstnega rastlinja ipd.⁶⁹⁴

O pravici do nabiranja gozdnih sadežev se na Češkem ni veliko govorilo, saj so imeli pravico nabiranja gob, borovnic, gozdnih jagod in brusnic običajno le najrevnejši, zato ukinitve tovrstne služnosti ne bi prizadela veliko ljudi. V razpravah o služnostih so nekateri zato celo trdili, da ta pravica (Pflanz und Culturrecht) na Češkem sploh ne obstaja. Pravica prehajanja in pravica vodenja živine po tujem zemljišču je bila dokaj pogosta, vendar je bila ozko vezana na pravico do paše in je ni bilo mogoče preprosto ukiniti, skoraj vedno pa je obstajala možnost določitve druge ustrezne poti. Podobno je veljalo za pravico odlaganja (skladiščenja) na tuje zemljišče in pravico gradnje drč za spravljanje lesa iz gozda. Pravica do vode, ki so jo uživali nekateri servitutni upravičenci, naj bi po uveljavitvi zakona o odkupu služnosti postala zadeva, ki bi jo z medsebojno pogodbo reševali

693 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.
694 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

obe stranki v postopku sami.⁶⁹⁵ Pravico odlaganja (skladiščenja) in prehoda prek tujega zemljišča je že uravnaval nov gozdni zakon, zato bi bilo ob eventualni regulaciji treba nekatere njegove člene le prilagoditi uravnavi služnosti. Tudi pravico do kopanja ilovice, peska, lomljenja kamenja in žganja apna so imeli le redki posamezniki, ker so bile te pravice najpogosteje vezane na industrijske obrate.

Kopanje in pridobivanje šote kot služnost na območju Češke ni obstajala, saj je bila tovrstna dejavnost tako nova, da se kot posebna služnost še ni oblikovala. Kljub temu so ponekod na posameznih manjših parcelah poleg izkoriščanja gozdnih služnosti kopali tudi šoto.

Na Češkem je bilo treba z odkupom pohiteti na tistih območjih, kjer so služnostni upravičenci zaradi izkoriščanja služnostne pravice smeli sami vstopati v tuje gozdove. Čeprav bi bilo po mnenju nekaterih strokovnjakov treba regulirati le tiste služnosti, ki so onemogočale racionalno gospodarjenje z gozdovi, ostale pa dopuščati še naprej kot dogovore zasebne narave med upravičenci in lastniki zemljišč, so se nekateri lastniki služnostnih zemljišč odločili, da bodo koriščenje predvsem pašne služnosti in pravice do priprave nastilja v gozdu upoštevali oz. dovoljevali le do sprejetja zakona o razrešitvi služnostnih pravic.

Predvideno težavo so predstavljale služnosti, ki jih s pogodbami med strankami ni bilo mogoče dokazati ali potrditi, saj je njihovo nepriznanje že vnaprej napovedovalo, da bo prišlo do spora med strankami v postopkih. Sodne postopke v primerih lastniških sporov je določal predpis z dne 27. oktobra 1849, št. 12. Strokovnjaki so predlagali še ustanovitev posebne policije, ki bi preprečevala in odkrivala storilce prekoračevanja izrabe služnostnih pravic in povzročanja škode na poljih in v gozdovih. Ustanovitev takega organa z velikimi pooblastili na Češkem so ocenjevali kot nujno potrebno za ureditev razmer, ki so zaradi neupoštevanja lastninske pravice postale skoraj neobvladljive.⁶⁹⁶

695 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.
696 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

GORIŠKA

Na Goriškem je bilo lastništvo zemljiških parcel nekoliko drugačno kot v drugih avstrijskih deželah, saj je bilo pogojeno z drugačnim zgodovinskim razvojem. Agrarna struktura je bila po posameznih predelih zelo različna. Medtem ko so na Krasu prevladovala velika in sklenjena zemljiška gospostva, so bila zemljišča v Goriških brdih veliko bolj raztresena in razdrobljena, enako pa je bilo tudi v Furlanski nižini.⁶⁹⁷ V primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami je bilo veliko zemljišč v lasti občin,⁶⁹⁸ izkoriščali pa so jih lahko vsi prebivalci občine.⁶⁹⁹

Zaradi visokega deleža neobdelanih zemljišč v deželi je cesarica Marija Terezija 20. februarja 1745 izdala odredbo, s katero je naročila prodajo vseh neobdelovalnih površin v ravninskih predelih, v hribovju in planinah ter vsa prisvojena zemljišča v Goriški provincialni oblasti. S prodajo je želela doseči, da bi kmetje obdelali tudi do tedaj neobdelana zemljišča, ukrep pa je le še dodatno zapletel neurejene lastniško posestne razmere.⁷⁰⁰ Neurejeno lastništvo je bilo vzrok mnogih nesoglasij med prebi-

697 Gomiršek, Spremembe na področju agrarnih panog, str. 260.

698 Na Gorško-Gradiškem naj bi bilo v lasti občin okoli 74 % in v Dalmaciji 2/3 zemljišč; glej Rumpler, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 1413.

699 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 151; glej tudi Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 478.
700 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

valstvom, v spore zaradi pašnih pravic in uživanja lastništva pa so se mnogokrat mešale še težave zaradi neurejenega mejnega vprašanja med habsburško monarhijo in beneško republiko. Velika razširjena družina Cencič, ki se je z dovoljenjem gospodov Zucco v 17. stoletju naselila v Robidišču in skupaj z ostalimi kmečkimi posestniki uživala pašo na planini Lubiji, kjer si je uredila tudi nekaj njiv, se je neprestano prepirala za pašo tako z beneškimi vasmi kakor tudi z vasmi na avstrijski strani meje. Dne 23. julija 1743 so pripadniki družine sodišče zaprosili, naj dovoli obstanek njihovih bivališč in obdelane zemlje, čeprav je bilo v sporu med občino Logje in družino Zucco že določeno, da naj bi sporno zemljišče ne bilo več fevdalno, ampak skupna občinska last, ki bi jo smeli uživati vsi prebivalci dotične občine.⁷⁰¹

Za izvedbo ukrepov za odpravo kaotičnega stanja je bil z dvorno odredbo dne 1. junija 1754 imenovan dvorni komisar grof von Harsch. Prizadeval si je za ponovno pripojitev erarju odtujenih zemljišč, vsa na novo kultivirana zemljišča, ki jih država ni nujno potrebovala, pa so dodelili občinam oz. komunam po določilih patenta z dne 5. maja 1769 (das Hutweiden-Zerstücklungs-Patent).⁷⁰² Nov gozdni red, s katerim so želeli izboljšati gospodarjenje z gozdovi, je določal, da kmetje drevesa sekajo nizko pri tleh in ne 1—2 metra višje, prav tako pa je predpisoval pogozditev »gozdnih plešč« in prepovedal pašo živine in sekanje drevesnih vrhov za kolje v vinogradih. Sekanje je bilo po novih določilih dovoljeno le pozimi, košnja trave v gozdovih ni bila več dovoljena, strogo pa je bilo prepovedano kurjenje v gozdovih. Vsaka družina je morala vsako leto zasaditi po dvajset novih dreves.⁷⁰³

Evidence, po katerih bi bilo ob regulaciji možno preveriti obstoj pravice do servituta, so bile slabe. Za obračunavanje in pregled nad dotokom davkov v državno blagajno je bil leta 1752 na Goriškem vpeljan terezijanski kataster, ki je na osnovi vpisov veljal za eno najbolj relevantnih evidenc o stanju in lastništvu

zemljišča. Pod opombo vpisan zaznamek, da je zemljišče »ubbeurbarten Gründ Comunal«, je pomenil, da zemljišče v urbar ni bilo vpisano, uporabljala pa ga je občina oz. soseska. Kvaliteta in cenitev donosa tistih zemljiških gosposk, ki so svoje pašnike leta 1745 po odredbi Marije Terezije prodale stanovom, ter za zemljiško gosposko Bovec sta bili le približni. Kjer je imelo določeno gospostvo v svoji posesti t. i. rezervatni gozd, je bil ta obremenjen tudi s podložniškimi služnostmi, zato so se morali ravnati po *ius pascui et lignandi* (pravo za pašne in gozdne služnosti), ne glede na to, ali je bila služnostna površina označena kot gola ali porasla z gozdom.⁷⁰⁴

Tudi po podatkih v leta 1784 izdelanem Barzellanijevem katastru,⁷⁰⁵ ki je bil ena od podlag za izdelavo stabilnega katastra in njegovih izračunov davčne obremenitve na Goriškem, je glede lastništva še vedno vladala velika zmeda. Veliko zemljiških parcel, katerih lastnik so bile dejansko občine (Kommunalien), je bilo vpisanih kot lastnina zemljiških gospostev, najbolj pa se je razlika med vpisi in dejanskim lastniškim stanjem izkazovala na Krasu. Dogajalo se je, da so bile nekatere nekdanje občinske pašne parcele v evidenco zavedene kakor zasebne, to pa je pomenilo osiromašenje skupne (občinske) paše. Zato so strokovnjaki ugotavljali, da pobiranje davkov od njihovega donosa pri občinah ni bilo opravičljivo. Do takih primerov je običajno prihajalo zaradi slabega nadzora, ki je bil težak tudi zato, ker zemljiške gosposke niso vodile zemljiških knjig, zemljiška posest je bila razpršena, popisi so prikazovali edinole hube in obstoj njim pripadajočih parcel, novozoranih ledin pa pogosto niso vnesli v evidence. Po epizodi z jožefinskim katastrom⁷⁰⁶ so na Goriškem v prakso ponovno vpeljali terezijanski kataster. Z razkosavanjem zemljišč, ki je »prekoračilo vse meje«, so se lastniki

704 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

705 Gian Giuseppe Barzellini (Commons, 1730—Gorica, 1809), matematik in astronom, živel in deloval tudi v Gorici, po njem se je imenoval kataster Gorice; Dizionario biografico Friulano, Cfr.: Mar. 942, For. 72; L. Spanger, *Sulle orne di B...*, »Il piccollo« 22. 4. 1984; <http://www.friuli.net/dizionario-biografico/?id=233&x=1>, 11. 02. 2010.

706 Jožefinski kataster je bil v uporabi le od novembra 1789 do konca aprila 1790; glej Ribnikar, *Zemljiški kataster kot vir za zgodovino*, str. 325.

701 Miklavčič Brezigar, *Robidišče*, str. 162.

702 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

703 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 155.

parcel menjavali: »Zaradi pretiranega razkosavanja in z odtujenjem so zemljiške parcele prehajale v tujo last vsemogočih oblik ...«⁷⁰⁷ Da bi dobili pregled nad stanjem posesti, so na Goriškem 19. oktobra 1795 vzpostavili neke vrste deželno desko oz. zemljiškoknjižno posestno knjigo kot podlago za vzpostavitev in evidenco stare posestno lastniške pravice.

Po sprejetju jožefinske zakonodaje so vezi, ki so vezale kmete na fevdalce, postajale vse ohlapnejše, dokončno pa so oslabele v času francoske vladavine. Ko je avstrijska vlada ponovno želela vzpostaviti stari red, so mnoga določila ostala le še na papirju.⁷⁰⁸ Lastniki zemljiških gospodstev se praviloma niso dovolj zanimali za svoja posestva, pašniki in gozdovi so jim služili le kot lovski revir.⁷⁰⁹ Ker se razmere kljub ukrepom države niso ustrezno uredile, je ta 14. oktobra 1808 izdala dvorni dekret, s katerim je skušala stranke v sporih prisiliti k urejanju pravic na zemljiščih, na urejanje posestnih razmer pa so skušali vplivati tudi z uredbami z dne 21. maja 1767, 4. januarja 1769, 22. septembra 1773 in 23. maja 1804, z resolucijo z dne 2. maja 1831 pa so skušali omejiti škodljivo gonjenje živine na pašo, vendar je tudi ta ukrep le malo zalegel. Leta 1809 pa so deželni stanovni zaradi razpustitve dokončno izgubili vse možnosti skupega energičnega ukrepanja.

Šele patent z dne 4. marca in ministrska odredba z dne 17. oktobra lani (verjetno 1850, saj je elaborat, iz katerega so črpani podatki, iz leta 1851) sta ločila oz. omogočila presojo, da v inventarjih zajete dolžnosti niso povezane s služnostnimi pravicami. V vseh določbah patenta iz junija 1754 in pri prodaji pašnikov stanovom je bilo namreč videti, da je vlada sicer presojala razmere v deželi, iz česar pa je nato občinam dodelila

toliko pašnikov, da so kmetje lahko prehranili oz. prerediti svojo živino. Kot so pri presojanju razmer zapisali strokovnjaki, je bila jožefinska zakonodaja le začetek, »prvi svit luči« tistega, kar je leta 1848 sprožilo »prelomni plaz«.⁷¹⁰

Dodatno zmedo je v lastništvo nad nepremičninami vnašal kolonadni sistem, še ena od mnogih različic vezi, ki so vezale podložnike na Goriškem. Koloni so bili svobodni kmetje, ki so delali na malih krpah zemlje, nastalih z razpadom latifundijev. Zemljišča so obdelovali na osnovi zakupnih pogodb različnih oblik.⁷¹¹ Ko je sčasoma višina odkupa vseh fevdalnih obveznosti tudi za kolone neprizanesljivo naraščala, so začeli državno oblast pojmovati kot breme, čeprav so od nje pričakovali izboljšanje razmer. Državni aparat so pojmovali kot težavo tudi zato, ker je sprejemal zakone le za podložniški sloj, sami pa se med podložnike niso prištevali in niso vedeli, kateri od predpisov naj bi veljal zanje, saj posebni zakoni za kolone niso obstajali.⁷¹² Pri odkupu in regulaciji služnosti je bilo zaradi vsega naštetega pričakovati velike težave.

Zaradi izsekavanja so bili gozdovi na Goriškem precej opustošeni. Od 50.475 oralov nizkega gozda je bil le manjši del, približno 329 oralov, v lasti erarja, ostali, t. j. 50.146 oralov, pa je bil v privatni lasti. Večina od 44.718 oralov visokega gozda je bila v lasti erarja (41.013 oralov), le 3705 oralov visokega gozda pa je bilo v zasebni lasti.⁷¹³ Z gozdom porasla površina se je zaradi slabega gospodarjenja iz leta v leto manjšala.⁷¹⁴ V letu 1822 je zavzemala le 18 $\frac{3}{4}$ % skupne površine dežele, kar je bilo za 1 $\frac{1}{4}$ % manj, kot je bila povprečna poraslost avstrijskih dežel z gozdom. Za sodobnike je bil to dokaz postopnega povečevanja izsekavanja gozda. Predvsem »razgaljenost« Krasa⁷¹⁵ je zlasti del trža-

707 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: »Die Grundzerstücklungen nahmen überhand und die Parzellen übergingen in Folge Veräußerung oder als Heimatsgüter in der verschiedenartigsten Besitz.«

708 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: » ... Nach der Wiederherstellung der österreichischen Regierung erstand er zwar wieder, allein nur auf dem Pagina ...«

709 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: »... Die Herrschaftsinhaber widmeten ihrem eigenen Interesse nicht die gehörige Aufmerksamkeit, ihnen war die weide- und Waldfläche meist nur als Jagdrevier wichtig ...«

710 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: »... erste Dämmerung jenes Licht ...« tistega, kar se je sprožilo leta 1848 »... welches sich im J. 1848 Lahn brach ...«

711 Gomiršek, Spremembe na področju agrarnih panog, str. 260–266.

712 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

713 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

714 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 155.

715 Albin Kjuder, ki je sredi 20. stoletja ljubiteljsko zbiral podatke o Primorski s posebnim poudarkom na Krasu, v svojih neizdanih zapisih trdi, da Kras nikoli ni bil večinsko

ških meščanov zaradi njegovih škodljivih posledic za mesto zelo skrbela, zato so si močno prizadevali za pogozditev kraških tal v zaledju mesta.⁷¹⁶ Izsekavanje najprej visokega gozda, nato srednjega in za njim nizkega, na koncu pa še sekanje dreves po pašnikih in travnikih naj bi počasi pripeljalo do tega, da bo deželna nekaj izjemami postala popolnoma gola, obdelovalna zemljišča na Goriškem pa so bila že tako siromašna in nerodovitna.

V ravninskem furlanskem delu grofije so bile praktično vse pašne površine razdeljene med posameznike in obdelane (zur Kultur gebracht), vendar je bilo pri urejanju lastninskih pravic tudi na teh zemljiščih narejenih veliko napak. Nekdanje pašne in gozdne služnosti za lastne potrebe so marsikje prešle v lastninsko pravico do zemljišč. Ker pa so nekatere zemljiške gosposke ohranile vpis lastnine v zemljiških evidencah, je med kmeti zavladal revolt.⁷¹⁷

Kmetje na Goriškem so bili življenjsko odvisni od živinoreje; preživetje brez dodatne paše ni bilo možno, zato je bilo tudi visokogorje že od nekdaj obsežno pašno območje. Na Bovškem je prevladovala reja drobnice, na Kobariškem in ožjem Tolminskem goveda. Toda na planinah, kjer je zemljišče pašo omogočalo, so večinoma pasli vse vrste živine.⁷¹⁸ Planinski pašniki so bili večinoma slabo vzdrževani, k slabemu stanju pa je svoje dodala še ostra klima. Zapisovalci razmer so precej strašljivo opisali, da »v visokogorju ležeče ravnine in hribi zato sedaj kažejo le gole skale, čeznje vihrajo viharji, vode poplavlajo vse nižinske predele, suše požigajo (smodijo) posevke, živina hira, gradbeni les je redkejši, les za kurjavo drag, paša in stelja sta nezadostni, njive in travniki neplodni (suhi), gozdna ruša bo uničena, prst pa bo odplaknila voda«. ⁷¹⁹

porašen z gozdom. Po njegovem naj bi ponekod sicer obstajali predeli s črnim gozdom, večinoma pa naj bi bila na Krasu gmajna. Gozd so prebivalci polagoma trebili, da bi pridobili plodna zemljišča. V zapisih zavrača tudi trditev, da so na Krasu gozdove izsekali Benečani. Trditev, da Benetke stojijo na hrastovih hlodih s Krasa, po njegovem sicer drži, vendar naj bi ga Benečani kupovali od lesnih trgovcev, ki so ga vozili v Italijo; glej Kjuder, *Zgodovinski mozaik Primorske*, str. 149.

716 Rubbia, *Petindvajset let pogozdovanja Krasa na Kranjskem*, str. 13.

717 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

718 Miklavčič Brezigar, *Etnološka topografija*, str. 146.

719 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: »... Die Hochebene und Berge weisen

Travniške površine so zavzemale 20 % površine celotne dežele in so bile po mnenju strokovnjakov dovolj velike za potrebe živinoreje, vendar so zaradi slabega gospodarjenja in velike obremenjenosti s služnostmi dajale malo prihodka.⁷²⁰ Večino pašnikov na Goriškem so izkoriščale občine (meistens Comunalien sind). Gospodstva so jih sicer obravnavala kot svojo lastnino, obremenjeno s služnostmi, zaradi spornega lastništva pa jih nihče ni vzdrževal, kot bi bilo potrebno. Občine v njihovo vzdrževanje niso vlagale nič, proti gospodvom pa so »ljubosumno« nastopale in nasprotovale vsakršnemu poseganju. Po mnenju strokovnjakov bi bilo za ureditev razmer treba sprejeti ustrezen gozdni red, kot je bil tisti iz 30. januarja 1732.

Služnosti na Goriškem so bile večinoma enake kot po drugih deželah: pravica do lesa za kurjavo, gradnje in popravila ter delovni les za potrebe domačega gospodinjstva in gospodarstva, pravica do pripravljanja stelje v gosposčinskih gozdovih, pravica paše na gosposčinskih pašnikih in v gozdovih, pravica lomljenja kamenja, kopanja peska in žganja apna na neobdelanih gosposčinskih zemljiščih, pravica uporabe zemljišča za pot do služnostnega zemljišča, npr. za prehod in gonjenje živine, pravica napajanja živine na tistih zemljiščih, prek katerih gre živina na pašo, vse pa seveda za pokrivanje potreb lastnega gospodarstva. V Trnovskem gozdu je obstajala pravica sekati »frodelj«, ki je predstavljala sekanje največ jesenovega vejevja, ki so ga v poletnih mesecih oklestili in posušili, ob pomanjkanju sena v zimskem času pa uporabili za krmo predvsem ovac.⁷²¹ Nekateri so smeli v gozdovih nabirati gobe, različne začimbne in zdravilne rastline ter jagodičevje vseh vrst. Kot služnosti so bile poznane še pravica do lesa za plavljenje in spuščanje po drči ali riži, pravica do nabiranja želoda in pravica sajenja dreves na tu-

jetz nur nakte Felsen auf, die Stürme wüthen, die Gewässer überfluthen alle Niederungen die Dürre versengt die Saaten, das Vieh verkümmert, das Bauholz wird seltener, das Brennholz theurer, die Weide und Waldstreu unzureichend, Aker und Wiese mager, die Waldecke wird vernichtet und die erde fortgeschwemmt ...«

720 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: »... arm am Ertrag werde ...«

721 Poleg nekaterih drugih je bila tudi ta pravica zaradi škode, ki so jo delali z njenim koriščenjem, že v 18. stoletju prepovedana. *Zgodbe s Trnovske planote*, str. 10.

jih zemljiščih, ki so nato ostala tistemu, ki jih je posadil in vzgajal, pravica do vožnje stelje iz listja, ločja, iglic, nabiranja vresja in drugih grmovnic in travnih sort. Les so sekali ali pobirali,⁷²² obubožano kmečko prebivalstvo pa je pogosto izkopavalo drevesne korenine, da si je napravilo nekaj drv za kurjavo.⁷²³ V posebnih primerih so imeli služnostni upravičenci pravico do večjih količin lesa, npr. če jim je pogorela hiša ali gospodarsko poslopje. Služnosti večinoma niso bile odpravljene z ukinitvijo podložniških vezi, ker so bile podrejene privatnim dogovorom in zasebnemu pravu.

Pašna pravica je bila silno raznolika. Poleg same paše je lahko zajemala pravico do postavljanja hlevov za živino oz. zavetišč, postavljanja sirarskih koč v planinah,⁷²⁴ pravico do žetja trave, ki je zrasla po glavni košnji ali na površinah, ki jih niso mogli kositi, pravico do priprave živinske krme iz listja, pravico do lomljenja kamenja, kopanja peska in žganja apna, pravico do nabiranja zelišč, brina, jagodičevja in gob, pravico do prehoda zemljišč za živino, pravico do napajanja živine med prehodom tujega zemljišča, pravico napeljevanja žlebov za dovajanje vode čez tuje zemljišče in podobno. Posebnost pa je predstavljala pravica sejanja npr. žita med trte v vinogradih ali t. i. ronchi, kjer je bila trta lastnikova, žito pa služnostnega upravičenca.⁷²⁵

Ker so se tudi na Goriškem med reševanje »pravih« služnosti vmešavala vprašanja in reševanje zadreg pri uživanju skupnih zemljišč, so nekateri menili, da bi kot partner v postopkih morale sodelovati tudi občine. Strokovnjaki so menili, da bi se lahko Goriška grofija ekonomsko uspešno razvijala, če bi

722 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

723 Rubbia, *Petindvajset let pogodovanja Krasa na Kranjskem*, str. 22.

724 Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 133.

725 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851. Ronchi lahko pomeni kosir, nož z ukrivljenim rezilom, zlasti za obrezovanje trte ali obroček, s katerim je kosišče pritrjeno na ročaj (SSKJ), v italijanščini pa ima kar tri pomene. V toskanščini pomeni ronco piskanje, slepo ulico, sicer pa ribo, navadni zet. Četrty pomen je arhaičen in pomeni vinograd; glej Šušteršič, Josip Gorup pl. Slavinski, str. 167, op. 9. Po razlagi Tanje Gomiršek je beseda ronk furlanski izraz za brajdo, s katero so označevali mešano kulturo vinogradov, sadnega drevja in sejnalnih površin v terasah; glej Gomiršek, Spremembe na področju agrarnih panog, str. 259. Glede na navedbe v gradivu ji pripisujem zadnji pomen.

razrešili vse servitute, izhajajoče iz nekdanje ureditve med podložniki in fevdalci. Z dogovorom med strankama v postopku bi se bilo mogoče izogniti dolgočasnim in dolgo trajajočim sodnim postopkom. Ker se je tudi na Goriškem z neprestanim sekanjem za potrebe industrijskih obratov in narejene gozdne škode že pojavljalo pomanjkanje lesa, ki se nekaterim sicer še ni zdelo preveč pereče, so strokovnjaki predlagali nadomeščanje lesa za kurjavo z ostanki od rezanja trt, kot so to že počeli v furlanskem delu goriške grofije. Do takšnega predloga jih je pripeljalo dejstvo, da razen v erarnih gozdovih gozdna policija v nobenih drugih gozdovih ni nadzorovala dogajanja, v privatnih gozdovih pa po mnenju nekaterih varuštvo ne bi bilo smotno (smiselno).⁷²⁶ Pomanjkanje lesa v dolinah pa bi po mnenju nekaterih, ki so se ukvarjali s problemi servitutov, lahko rešili tudi tako, da bi prebivalci nižin in dolin oskrbovali prebivalce po hribovitih predelih z žiti, vinom in ostalimi pridelki, ki jih v planinskem svetu niso mogli sami pridelati, zato pa bi morali prebivalci hribovitih predelov nižinskim prebivalcem po Soči in njenih pritokih splaviti dovolj lesa in ostalih gozdnih produktov za pokrivanje njihovih potreb, ki so se glede na naraščanje prebivalstva neprestano povečevale.⁷²⁷

Za državno gospodarstvo in nacionalno ekonomijo so bile po mnenju strokovnjakov škodljive tiste služnosti, s koriščenjem katerih je servitutni upravičenec na služnostnem zemljišču lastniku povzročil škodo. Služnosti pa so bile sprejemljive v primerih, ko je bila z njimi narejena škoda majhna ali kadar so prihodki od služnosti še pokrivali višino škode, ki je bila povzročena s koriščenjem služnostne pravice.⁷²⁸

Nerešeni zemljiškoposestni spori so na Goriškem predstavljali velik problem tudi v medosebnih odnosih. Po ugotavljanju strokovnjakov je v deželi živelo veliko ljudi ali občin, ki so se že več generacij medsebojno tožarili za različne skupne pravice.

726 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

727 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

728 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: » ... ja selbst dort sind sie nützlich, wo Schaden und Nutzen gleich sind ...«

Procesom ni bilo videti konca, ponekod pa se je zdelo celo, da sporom ne more nič do živega, zato bodo trajali večno, »saj so kot popolnoma zamotan voz, ki ga po administrativni poti ni moč razrešiti«. Prekoračenja pooblastil, pretepi, nekateri celo s smrtnimi žrtvami in javni nemiri so bili na Goriškem del vsakdanjika, kar naj bi bilo znano vsem, ki so vsaj malo poznali tukajšnje razmere. Na območju Goriške pa so bile večinoma vse služnosti sporne.⁷²⁹ Po mnenju strokovnjakov bi morala imeti komisija, ki bo sestavljena za regulacijo in odkup servitutov, pooblastila, s katerimi bi lahko nekatere spore rešila sama, kar bi bilo za sprte strani hitreje in ceneje kot redni pravni postopki, pa tudi bolj po željah strank, kakor bi to naredilo brezpritožno arbitražno sodišče. V primeru neuspeha pa bi strankam še vedno ostala napotitev na sodišče, kjer bi se spori dokončno rešili, vendar bi to pomenilo podaljšanje postopkov daleč v prihodnost, kar pa ni bilo v interesu nikogar.⁷³⁰

729 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: » ... Im Lande gibt es sehr viele Gemeinden, welche schon durch mehrere Menschenalter hindurch entweder untereinander oder mit ihren Herrschaften wegen streitiger Communalien Prozesse führen, deren Ende nicht abzusehen ist, und welche bei der Untersterblichkeit der Gemeinden zweifels ohne ewig dauern werden, wenn der wirre Knoten nicht im administrativen Wege ein für alle Mal gelöst wird. Daß bei Uibergriffe, Schlägereien, Todschläge und öffentliche Gewaltthätigkeiten an der Tagesordnung sind, weiß jeder, der mit den Landesverhältnissen, einigermassen vertraut ist. Im Görzer Gebiete sind die meisten servitutsverhältnisse in irgend einer Beziehung streitig. ...«

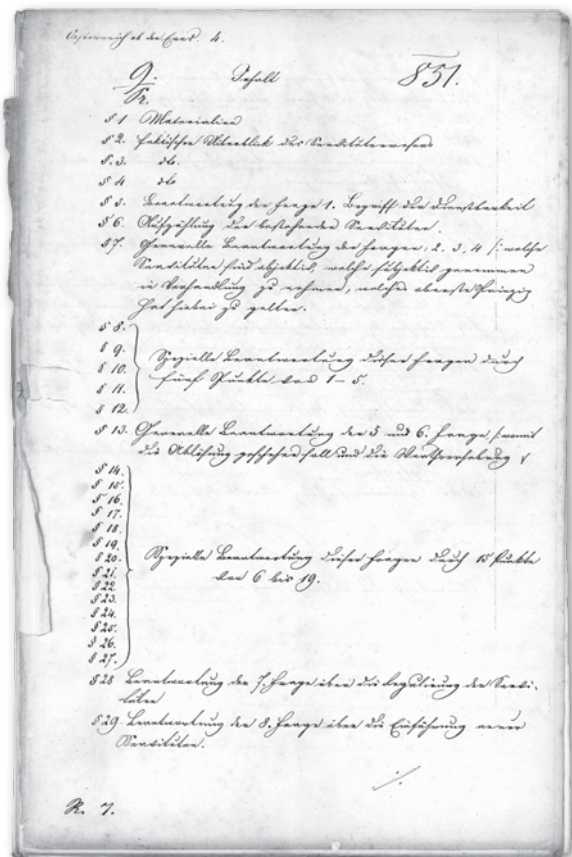
730 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

GORNJA AVSTRIJA

Celotna Gornja Avstrija je sredi 19. stoletja merila 2.083.953 oralov 1056 kv. klafter, od tega je bilo 162.494 oralov 913 kv. klafter neobdelovalne zemlje, obdelovalne pa 1.921.459 oralov 143 ¼ kv. klaftre. Na visoki in nizki gozd ter loke, nekoliko bolj vlažne, navadno ob vodi ležeče travnike, je odpadlo 681.115 oralov 1550 kv. klafter, na planine 30.462 oralov 841 kv. klafter, na (slabše) pašnike 59.109 oralov 576 kv. klafter in na pašnike z lesom (drevjem) 5.633 oralov 201 kv. klaftre. Skupaj je to zneslo 776.320 oralov 1568 kv. klafter ali 77 3/5 kvadratne milje. Več kot 2/5 celotne za obdelavo in izkoriščanje primerne površine je bilo obremenjene s služnostmi različnih oblik.⁷³¹

Služnosti in dajatve zanje so se podobno kot drugod pojavljale v različnih modificiranih oblikah. Zakupne listine (pisma) so veljale tako dolgo, dokler se pri eni ali drugi stranki (lastniku zemljišča ali zakupniku) ni kaj spremenilo, najpogosteje je bila to zamenjava lastnika posestva ali zakupne kmetije. Ob vsaki spremembi je bilo treba skleniti novo pogodbo in napisati novo zakupno pismo. Po letu 1822 je v pričakovanju vpeljave davčnega provizorija zemljiški gosposki uspelo razveljaviti veljavnost

731 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

Elaborat o služnostnih pravicah za Gornjo Avstrijo
(SI ARS, AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851)

vseh starih zakupnih pisem in pogodb ter izdati nove, v katerih je bilo plačevanje vseh dajatev za les in ostale gozdne služnosti prilagojeno novim lokalnim razmeram. Vrednost lesa je bila na novo ocenjena, dajatev za les pa je bila izračunana glede na količino lesa, izraženo v rezanih kladivih.⁷³²

Z gozdnimi služnostmi so si prebivalci pokrivali potrebe po lesu, če pa je kmet les kupil od gosposke, ga je ta svojim pod-

732 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

ložnikom prodajala po nekoliko nižji ceni kakor tujim podložnikom. Cenitev lesa je bila običajno odvisna od dobre volje in naklonjenosti gospodarja prodajalca. Za podložnike gospostva Spital je dajatev za les (Forststockrecht), ki so ji sicer ostro nasprotovali, znašala 2 krajcarja za kladro cepanic in 7 krajcarjev za les za žaganje. Za les z gospostva Klaus so morali podložniki plačevati 3 krajcarje po eni kladri cepanic in 7 krajcarjev za hloed posekanega drevesa, ki pa ga je bilo treba na žago šele peljati. Ob tem je bilo treba plačati brez izjeme in ne glede na količino lesa še 3 krajcarje za pisarniško takso.⁷³³

Nekatere gozdne služnosti so imele posebne oblike. Zemljiška gosposka Scharnstein na Zgornjem Avstrijskem je posedovala gozd, v katerem je bila izraba prepuščena podložnikom domačega in 30 drugih zemljiških gospostev kresije Traun in Hausruck. Podložniki so bili predvsem potomci tistih imetnikov služnosti, ki so po navedbah urbarja iz leta 1585, ko je gospostvo Scharnstein kupil kremsmünsterski samostan, imeli pravico pridobivanja lesa v gozdovih scharnsteinskega gospostva, pa tudi tisti, ki so si to pravico iz sicer nepoznanih razlogov pridobili kasneje. Prvi so za pravico sekanja plačevali določeno dajatev v naturi ali denarju (od 12 do 20 pfeningov), tisti, ki so si pravico pridobili skozi čas, pa naj bi les odslužili z delom. Količina lesa, ki so si ga upravičenci smeli pripraviti, ni bila omejena, natančno je bilo določeno in nadzorovano le območje, kjer so smeli sekati. Zemljišča so bila v zemljiški knjigi posebej označena kot servitutna. Dajatev za les so morali upravičenci plačevati ob drugih urbarialnih dajatvah, ki so jih plačevali svojim gospostvom. Plačevali so jo kolektivno tako, da so si določen skupni znesek razdelili med seboj. Z dvornim dekretom z dne 29. avgusta 1847 je bila dajatev odpravljena.⁷³⁴

Posebne omejitve so služnostni upravičenci zaradi potreb rudnikov imeli pri gradbenem lesu. Do lesa za gradnje podložniki niso imeli nobene stare stvarne pravice, zato je bilo odkazovanje

733 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

734 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

in pridobivanje tega lesa vedno odvisno od milosti zemljiškega gospoda (Gnadensache). Najrevnejši so za zelo majhno vsoto denarja dobili določeno količino lesa, ki so ga lahko porabili za lastne potrebe (lahko so ga pokurili doma, lahko pa so ga prodali kot hlode ali razžagali v deske in prav tako prodali za lastni zaslužek). Ker so les iz gozdov splavljali, so ga imenovali vodni les (Wasserholz).⁷³⁵

Gozdne služnosti so obsegale tudi pravico do nabiranja smole, iz katere so pridobivali smolo, katran in terpentin⁷³⁶ ter je predstavljala surovino za pridobivanje nekaterih barv. Služnostni upravičenci so smeli v gozdu nabirati tudi gozdne sadeže (gobe in različne jagode) in druge drevesne plodove, gozdna zelišča, imeli pravico do kopanja ilovice za malto ter žetja gozdnega vresja ali košnje gozdne trave, uporabo kamnolomov, pravo mavca, pridobivanje stelje (listja in iglaste stelje) in krme za živino, nabiranje lesenega odpadlega vejevja in gozdne paše. Nabiranje različnih vrst gozdnih sadežev je bilo za lastnike zemljišč praviloma ekonomsko popolnoma nepomembno, jagode pa so po gozdovih večinoma zastonj nabirali otroci revežev.

Ponekod v visokogorskih gozdovih gospodstva Steyer so smeli podložniki izsekavati krčevine in rovte. Ko so posekali vsa drevesa, ki so rasla na določenem zemljišču, so izruvali še šture. Na posekah so si pripravili pašnik, na katerem so imeli predpravo do zakupa pa tudi nakupa lesa, ki so ga na njem posekali. Tako izkrčene zemljiške površine so bile vedno predmet spora med podložniki in zemljiško gosposko.

Pašniki v Gornji Avstriji so bili deloma kupni ali pa so jih lastniki prepuščali v uporabo služnostnim upravičencem. Kupni pašniki, na katerih so lastniki vsako leto pasli živino, so bili kot kupni vpisani tudi v zemljiški knjigi. Za gosposočinske pašnike, od katerih so gospodstva plačevala davke državi, a jih sama

niso uporabljala, temveč so jih imeli v zakupu kmetje, so morali vsako leto zemljiškemu gospodstvu plačati pravico paše. Višino dajatve so določali po številu glav pasoce se živine. Dokazilo za zakupno pravico je predstavljalo sklenjeno zakupno pismo. Če je bil zakupni travnik delno poraščen z gozdnim drevjem ali grmovjem, ki je motilo živino pri paši, so smeli les posekati. O tem, komu je pripadel les ali denar v primeru, da je bil les prodan, so se običajno težko dogovorili, zato je posek skoraj vedno vodil do sporov. Ponekod pa so smeli kmetje ta les posekati za potrebe svojih planinskih gradenj.

Na Zgornjem Avstrijskem so razlikovali dve različici visokogorske paše. Pri prvi so si kmetje na visokogorskih pašnikih, kjer so pasli, postavili tamarje in hleve za živino, kjer so prebivali v času visokogorske paše, ter ograjevali pašnike z ograjami, zgrajene tamarje in hleve pa kot dediščino lahko prepuščali svojim dedičem (roža). Območja postavljanja planšarij so bila navadno natančno določena. Iztrebljeno zemljišče okoli koč so bile krčevine (lazi in rovti), ki so jih iztrebili za svoje potrebe in zato, da je okoli koč postalo bolj svetlo (»die Alpe licht zu halten«). Planinski stan je vedno predstavljal sestavni neodtujljivi del osnovne kmetije, ki ji je pripadal. Druga različica je dovoljevala le pašo živine na pašnikih ali v gozdovih.⁷³⁷

Pravica rože je v planinskih predelih obstajala »že dolgo v preteklosti«, vendar naj bi se ji kmetje na osnovi člena 3 III. poglavja Tractatus de juribus incorporabilibus⁷³⁸ odpovedali.⁷³⁹ Običajno je bila dedna, prenašala pa se je z enega lastnika posesti na njegovega naslednika. Za pravico so morali njeni imetniki vsako leto plačati določeno dajatev, ki je bila ponekod odvisna od števila glav živine, ki jo je kmet odpeljal na pašo v hribe. Vsota je bila večinoma nizka.⁷⁴⁰

735 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

736 Terpentin je brezbarvna tekočina, ki se pridobiva z destilacijo drevesne smole, predvsem smole iglavcev. Kanadski balzam, tudi kanadski terpentin ali jelkin balzam, je terpentin, izdelan iz smole jelk, beneški terpentin pa iz macesnove (*larix occidentalis*) smole; več glej Verbinc, *Slovar tujk*, str. 711; <http://sl.wikipedia.org/wiki/Terpentin>. Dostop: 15.10.2012.

737 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

738 Pravni dokument iz 17. stoletja, ki je urejal odnose med zemljiškimi gospodi in podložniki do leta 1848; <http://wwwg.uni-klu.ac.at/kultdoku/kataloge/19/html/1529.htm>. Dostop: 15.10.2012.

739 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

740 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

Imetniki pašne pravice so smeli živino pasti izključno na določenih pašniških parcelah, med katerimi so bile tudi površine, kjer je poleg trave raslo redko gozdno drevje. Nekateri služnostni upravičenci so imeli pravico pasti le določeno število živali ali živali do določene starosti, medtem ko za druge omejitve števila glav živine ni veljala. Nekateri so smeli pasti samo ovce, ki so jih lahko prehranili čez zimo na domačem posestvu, drugi pa le govedo, ki so ga bili sposobni prezimiti na svojih kmetijah. Nekateri kmetje so hranili dovolilna pisma za pašo, nekateri jih niso spravili ali jih sploh niso imeli. Če so jih imeli, je bilo v njih običajno natančno navedeno, kje smejo pasti svojo živino, vendar so se zaradi slabega nadzora in slabe označenosti meje pašnikov in gozdov s pravico paše neprestano spreminjale. Z dedovanjem in izstavljanjem dednih in laudemialnih pisem so nove meje postajale bolj stalne.

Za visokogorsko pašo so bile pomembne tudi poti, po katerih so kmetje gonili živino, saj so te velikokrat vodile kar čez druga zemljišča. Po nekajkratnih prehodih črede je taka pot postala stalna, površina in kvaliteta zemljiške kulture pa se je zato zmanjšala, kar je motilo lastnike zemljišč. Pravico gonjenja živine na pašo v planino z natančno določenim številom in vrsto živine ter traso poti je imelo veliko gornjeavstrijskih kmetov. Velikokrat so pastirji v planine skupaj gonili živino cele občine oz. soseske. Običajno so smeli pastirji v planino gnati le za domačo kmetijo potrebno živino, male živali (drobnico, svinje, zajce, perutnino) ter nekaj konjev. V planinah je imela živina natančno določen prostor blizu stanovanjske hiše svojega pastirja, od koder jo je ta vsako jutro odgnal na pašo in jo zvečer spet prignal k počitku.

Veliko zemljišč v Gornji Avstriji je bilo rezerviranih za potrebe solnih in drugih rudnikov ter industrijskih obratov. Če je bilo le mogoče, je bila planinska paša na njih omejena, do leta 1835 pa je bila brezplačna. Tega leta so jo regulirali in za koriščenje služnostne pravice izdajali posebna dovoljenja, za katera je bilo treba po novih določilih plačati visoko dajatev. Že zgodaj

spomladi vsako leto so morali tisti, ki so želeli gnati živino na planinsko pašo, solni upravi, ki je za potrebe solnih rudnikov upravljala z velikimi gozdnimi in pašnimi kompleksi, napisati prošnjo s podatki, koliko glav živine in katere vrste živali ter na katerih gorskih travnikih bi želeli pasti svojo živino. Upravičenci, ki so redno izpolnjevali predpisane obveznosti (redno plačevanje dajatev, ki jih je obračunavala zemljiška gosposka Wildenstein), so imeli prednost pri izdaji dovoljenj, njihove želje po boljši paši pa so bile bolj upoštevane.⁷⁴¹

Zbiranje in žetje trave za nastilj je dovoljeval čl. 49 kamestralnega gozdnega reda brezplačno vsem tistim prebivalcem, ki na svojih zemljiščih niso imeli možnosti priprave nastilja za živino. Določila o izkoriščanju pravice so se od časa do časa nekoliko spreminjala, prebivalci tudi niso imeli posebnih zahtev po uravnavi te služnosti. Nastilja te vrste ni bilo veliko, zato so ga vedno izkoristili kot pomoč v sili. Imenovali so jo tudi Tanngراس ali Baumgras. Ponavadi za dovoljenje za pripravo oz. žetje niso prosili vnaprej, ampak so travo poželi in prinesli k svoji hiši.⁷⁴² V za to določenih in njim dovoljenih gozdnih so si služnostni upravičenci smeli pripravljati steljo za svojo živino tako, da so grabili listje in gozdno podrast. Pravica ni spadala k pravici uživanja gozdnih servitutov, temveč je bila posebna pravica, ki jo je podložnik dobil na osnovi posebnega kupnega ali kakšnega drugega pisma, s katerim mu je bila dovoljena priprava stelje kot služnostna pravica v določenem gozdu z natančno določenimi mejami.⁷⁴³

Tudi na Zgornjeavstrijskem je bilo v primerjavi z gozdnimi in pašnimi servituti malo njivskih služnosti, vezanih na hišo oz. kmetijo. Mednje so prištevali pravico do lova, pravico do ribolova in pravico do lova ptičev, čeravno to niso bile služnosti v pravem pomenu besede, saj kmetje niso smeli loviti visoke divjadi, ribolov in lov na ptiče pa je bil običajno dovoljen le za za-

741 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

742 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

743 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

laganje kuhinj imetnikov lastninske pravice ali zakupnika. Pravico do lova je odpravil patent z dne 7. marca 1849, pravica do ribolova pa je bila v krajih nad reko Enns večinoma vezana na lastništvo zemljišč. Rečna struga plovne reke Enns je sama predstavljala posebno nepremičnino.

Kopanje glin, peska, gramoza in lomljenje kamnja za žganje apna je urejala odredba dvorne pisarne z dne 11. marca 1819, ko je bila pravica presoje dopuščanja teh dejavnosti prepuščena izključno lastnikom zemljišč, zato tovrstnih služnosti na ozemlju Gornje Avstrije ni bilo. Tudi splavljanje lesa po vodi na območju Gornje Avstrije ni bilo služnostna pravica, ampak privilegij, ki so ga uravnavali vodni regali.⁷⁴⁴

Kot servitutni upravičenci do lesa so se v času razprav o regulaciji služnosti oglašali tudi mnogi lastniki manjših obrtnih delavnic, med katerimi so najbolj izstopali varilci piva (Bierbrauerei), saj je bilo varjenje piva tod skoraj nacionalna obrt.⁷⁴⁵

V pregledu servitutov velja posebej omeniti lomljenje brusilnega kamna, ki ga je kot služnost imelo pravico izvajati 13 podložnikov iz Gosaua, pravico pa jim je podelilo nekdanje gospostvo Wildenstein. Resolucija dvorne pisarne za denar in rudarstvo ter določila odredbe ministrstva št. 6816 iz leta 1849 so navajali, da po dekretu dvorne pisarne iz 20. decembra 1836 pravica ni bila vpisana v urbar (torej ni bila podvržena urbarialnim dajatvam) in ni bila dedna, zato je ob regulaciji služnosti ne bi bilo treba odkupiti, temveč bo izumrla sama po sebi s smrtjo vseh 13 nosilcev služnostne pravice.⁷⁴⁶

Posebnost v deželi so bile služnosti v Salzkammergut, ki je kot zaokroženo območje zajemalo jugozahodni del dežele. Za gospodarstvo habsburške monarhije je bilo pomembno zaradi bogatih rudnikov soli, ki so jih izkoriščali Kelti že v davni preteklosti. Štajerski deželni knez je za pridobivanje soli v 13. stoletju uvedel monopol. V srednjem veku so bili glavni motor

razvoja predvsem cerkveni gospodje (cisterca v Reinu in nune iz Traunkirchna), kasneje pa je lastništvo nad solnimi rudniki prešlo v roke deželnega kneza in vladarja, država pa je uveljavila monopol za trgovanje s soljo. V okviru monarhije je območje predstavljalo edinstven primer za širši svet popolnoma zaprtega prostora z lastnim pravnim redom.

Območje Salzkammerguta je konec 18. in v začetku 19. stoletja obsegalo zemljiško gospostvo Wildenstein in zemljiško gospostvo Pflindsberg, nekdanj sestavni del dežele Štajerske. Sčasoma so mu bila pridružena še druga gospostva, kot sta Orth in Traunkirchen. Podrejeno je bilo solnemu uradu v Gmundu, to pa direktno dunajskemu dvoru. Status in pravni red v Salzkammergutu so določali zapisi v t. i. libelih, knjižicah, ki so bile v bistvu zbirke listin in pravnih tekstov. Enako velja za reformirane libele.⁷⁴⁷

Zemljišča v Salzkammergutu so imela posebno lastniško strukturo. Del zemljišč v skupnem obsegu 30.000 oralov je bil v lasti versko zakladnih gospostev Spital in Klaus, obremenjena pa so bila z gozdnimi, pašnimi ter t. i. planinskimi služnostmi; vključno z obveznostmi in plačili služnostnih upravičencev za koriščenje svoje pravice so bila praviloma vsa vpisana v urbarje. Dajatve za služnosti so bile različne, gozdne so bile odvisne od količine lesa in revirja, kjer so podložniki sekali. Višina dajatve je bila odvisna tudi od vsote, ki jo je določena kmetija plačevala za zakup in je bila vpisana v urbarju. Potrebe posameznega kmečkega gospodarstva so bile določene (fiksirane). V podelitvenih listinah so bile zapisane tudi omejitve, npr. prepoved paše v mladem gozdu ipd. Del zemljiških površin v Salzkammergutu je pripadal erarju in del različnim zemljiškim gospostvom in kmetom. Dogovori in pravice služnosti so se tako glede lastništva in glede na pravico pojavljali v različnih kombinacijah.

Na celotnem območju Salzkammerguta je sredi 19. stoletja živelo 17.792 ljudi. Nekdaj so iz potrebe, da bi se novi rudarji rajši naseljevali v Salzkammergutu, novim naseljencem ponujali »posebno dobre pogoje«, ki so zajemali oprostitev nekaterih

744 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

745 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

746 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

747 Kurz, Von der Grundherrschaft, str. 142.

davkov in odpis vojaške obveznosti, odmero lastnih zemljiških parcel, znižanje davkov gosposkam, pravico do brezplačnega lesa v gozdovih in plačilo za delo v solnih rudnikih, država pa jim je plačevala zdravstveno in cerkveno oskrbo ter učitelje.⁷⁴⁸

Ljudje, ki so živeli na območju Salzkammerguta, so pretežno delali v rudnikih soli ali pa so v gozdovih sekali les, ki je bil poleg rudnih bogastev druga najpomembnejša gospodarska surovina. Potrebovali so ga tako za obratovanje rudnikov in pridobivanje soli kakor za oskrbo tamkajšnjega prebivalstva, pa tudi za gradnjo drč (riž ali vlak), po katerih so posekane hlode spravljali do rudarskih obratov, do naselij in v dolino, ter za gradnjo ladij, s katerimi so po reki Ischl prevažali sol na trg. Ladje so lahko v dolino plule same, v notranjost območja pa jih je bilo treba vleči. Za vleko so uporabljali vrvi iz konoplje, ki so se zelo hitro uničevale, saj je bila njihova življenjska doba ob redni rabi le šest do devet dni, solni urad pa je letno za nabavo novih potreboval 4000 goldinarjev. Za preprečevanje tihotapljenja soli so skrbeli mitninski uradi. Pridobivanje krede (apnenca), marmorja in lomljenja zemeljskih plasti ter izcejanje in nabiranje lesne smole je bilo popolnoma v rokah solne uprave. Izvajala jo je delno v lastni režiji, delno pa jo je dajala v zakup. Koristniki so dobili pravico kot služnost le s posebnim dovoljenjem.

Ker je Salzkammergut dejansko predstavljal državo v državi, je tudi prebivalstvo živelo izolirano od drugih, tudi sosednjih območij. Dežela, ki je za kopanje in pridelavo soli potrebovala veliko število delavcev, si ustreznih količin hrane ni mogla pridelati sama, zato je njena uprava skrbela za uvoz žita in ga prebivalstvu prodajala po zelo nizkih cenah. Zelo nizki pa so bili tudi dohodki rudarjev, kar je predstavljalo način prisile, da so ostajali na zaprtem območju, saj si življenja zunaj Salzkammerguta finančno niso mogli privoščiti. Sicer so kot deputat dobivali nekaj soli, ki so jo v skrajni sili lahko prodali, kljub temu pa je na celotnem območju med prebivalstvom vladala velika revščina, zato so se rudarji večkrat silovito uprli. Število ljudi, ki so živeli

748 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

v zaprtem območju Salzkammerguta, se je neprestano povečevalo in sčasoma »ni bilo več v naravnem sorazmerju« s številom živine, ki ga je bilo območje sposobno rediti. Tako kot je pred časom solna uprava z obema rokama vabila ljudi in jim ponujala ugodnosti, je bila nato prepričana, da so potrebne omejitve.⁷⁴⁹

Zadeve so se začele urejati v času vladanja cesarja Ferdinanda III. (1608—1657) in njegovega naslednika Leopolda I., ki je dal natisniti novi libel. Kljub nekaterim omilitvam strogega režima je bilo območje še vedno izolirano pred ostalim svetom, s čimer naj bi bile poleg ostalega varovane njegove poslovne skrivnosti, prebivalstvu pa je bilo pod kaznijo prepovedano na svojih domovih gostiti tujce ali ponuditi pomoč eventualnim tujim pohodnikom. Plemstvo se do druge polovice 19. stoletja v Salzkammergutu ni smelo naseljevati. Za prehod prek Salzkammerguta je bilo treba pridobiti posebno dovoljenje, ki ga je izdajal solni urad v Gmundu ali njegov namestnik v Hallstattu. V času avstrijskih nasledstvenih vojn v 18. stoletju se je začela počasna integracija Salzkammerguta v pravni in organizacijski sistem habsburške monarhije.⁷⁵⁰ Anahronizem je bil odpravljen šele leta 1825.

V notranjem Salzkammergutu je veljala splošna pravica gozdarjenja, zato je imelo območje v času priprav na izvedbo odkupa in regulacije služnosti svoj lastni gozdni zakon, ki je stopil v veljavo 26. avgusta 1802 in se je nekoliko razlikoval od pred tem veljavnih in tudi od tistega, ki začel veljati 14. marca 1782 za sosednji Innviertel. V svojih določilih je novejši patent razlikoval t. i. zunanje in notranje gozdove. Med prve je prišteval vse gozdove kameralnega gospostva Wildstein, ki je predstavljalo osrednji del Salzkammerguta, v drugi kategoriji pa so bili zasebni gozdovi, rezervirani za potrebe pridobivanja soli (grofovsko gospostvo Ort, Kammer, Kogl, Schonstein, Wildenegg, St. Wolfgang in Mondsee). Razen splošne prepovedi prodaje lesa izven Salzkammerguta, tako lesa iz gozdov, ki so pripadali ka-

749 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

750 Kurz, Von der Grundherrschaft, str. 142—145.

meralni posesti, kakor tudi tistega iz zasebnih gozdov, je bilo treba upoštevati še druge predpise, ki so prebivalcem omejevali sekanje lesa. Voditi je bilo treba posebno evidenco presežkov, ki so jih imeli kmetje pri pripravljanju lesa za domače potrebe. Spremljati so morali sekanje in pot odkazanega in žigosanega lesa iz Salzkammerguta, prodajo vseh gozdnih produktov, sečnjo posebej dragocenih vrst drevja, kot so tisa, javor, brest, lipa, hrast, oreh v zasebnih gozdovih v okrajih znotraj Salzkammerguta, natančno pa je bilo treba opazovati izkoriščanje pašnih služnosti in služnosti, ki so jih imeli kmetje v planinah.⁷⁵¹ Tistih potreb, ki so jih prebivalci lahko pokrili s produkti lastnih zemljišč ali pa so jih potrebovali za opravljanje svoje obrti, niso šteli med servitutne potrebe. Po določilih dvornega dekreta z dne 9. maja 1829 služnostni upravičenci niso mogli zahtevati pravice do gradbenega lesa ali lesa za popravilo za novozgrajene stavbe ali za novodograjene dele stavb. Za pridobivanje gradbenega lesa so se zainteresirani prijavljali na posebne poletne razpise ali pa so jim gozdarji odkazali drevje za posek na posebno prošnjo in po ogledu gradnje, ki so jo želeli narediti. Gozdarskemu personalu so plačali zmerno vsoto le za odkaz drevja.

Gradbeni red za Salzkammergut iz leta 1802 je predpisal gradnjo stanovanjskih in gospodarskih poslopij iz opeke, leta 1830 pa je bil tak red z istimi zahtevami izdan za celotno Gornjo Avstrijo. Pričakovali so, da se bodo potrebe po gradbenem lesu na osnovi teh predpisov zmanjšale. Služnostni upravičenci pa so od tedaj raje kot les slabše kakovosti uporabljali kakovostnejši stavbni les, zato se je njegova poraba kljub poskusom omejevanja povečala. Poleg tega so si nekateri kmetje privoščili tudi olepševanje svojih hiš »z različnimi nepotrebnimi lesenimi deli«, zato je nova odredba dovoljevala uporabo lesa izključno za popravila poslopij.⁷⁵²

Višino dajatve za les so morali kontrolirati in preračunavati vsakih 10 let, s čimer bi zaradi spreminjanja razmer na trgu la-

751 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

752 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

stnikom gozdnih parcel s služnostnimi pravicami preprečili poceni razprodajo lesa ali previsoko postavljeno ceno za les.

Nekdaj so lahko prebivalci v Salzkammergutu, ne le tisti, ki so bivali na kameralnih posestvih, temveč tudi tisti, ki so živeli v trgih v Salzkammergutu, sekali les za svoje potrebe (za kurjavo, gradnje in druge domače potrebe) v kameralnih gozdovih brezplačno. Tudi za ta les so morali prositi na razpisih; tak način oddaje lesa je veljal do leta 1806, nato pa je bilo treba les plačati. Cena lesa je naraščala, plačila so bili oproščeni le delavci v rudnikih soli (solinarji). V letu 1822 je bila cena za les že tako visoka, da so se prebivalci začeli pritoževati, po letih brezuspešnih pritožb pa je leta 1844 uprava okraja Traun končno reagirala. Z odredbo finančnega ministrstva in po dogovoru z upravo solnih rudnikov je bila cena za les za potrebe prebivalstva iz kameralnih gozdov v distriktih Goisern, Ischl in Ebensee ne glede na jurisdikcijo določena na tri krajcarje za klaftro, podobno določilo z enako višino plačila pa je veljalo tudi za okrožja Obertraum, Hallstatt in Gosau. Z ukrepom so nameravali nekoliko zmanjšati revščino, ki je vladala med prebivalstvom.⁷⁵³ Ponekod je bil režim drugačen in so kmetje plačevali pavšalno vsoto en krajcar od vsake hiše in za vsako odkazano klaftro lesa za posek.

Tudi za pripravljanje stelje in pašo živine so morali prebivalci dobiti posebno dovoljenje. Čeprav je zakon o gozdnih kulturah prepovedoval pravico žetja trave, je bila ta v Salzkammergutu dokaj pogosta. Grabljenje listja je bilo brezplačno. Gozdna uprava Gmunden je za koriščenje pravice po predhodni prošnji izdajala posebna letna dovoljenja, ki jih je podpisoval nadrejeni organ. Solna uprava pa je proti plačilu izdajala dovoljenja za nabiranje zelišč in kopanje peska v erarnih gozdovih, za kar je bilo treba plačati določeno dajatev.

Nekateri so pasli tudi v planinah, tudi tam pa so imeli pašniki različen lastniški status. Pravila planinske paše so določala število glav in vrsto živali, ki jo je smel posameznik odpeljati na gorski pašnik. Ponekod so smeli v planinah pasti tudi male

753 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

živali, kot so telice, ovce in koze, njihova paša pa je bila brezplačna. Posebej je bilo določeno, ali sme posamezni upravičenec svojo živino pasti le na tistih visokogorskih pašnikih, ki so pripadala bližje ležečemu zemljiškemu gospodu, ali je bilo dovoljeno pašno območje večje in je smel svojo živino pasti tudi na pašnikih in v gozdovih sosednjega zemljiškega gospoda. Z 11. marcem 1837 je začela veljati odredba višjega solnega urada, po kateri je bilo treba v dogovoru s kmeti ugotoviti potrebo kmečkih gospodarstev po paši živine. Solna uprava je morala določiti visokogorske pašnike, kje in kdaj je paša dovoljena, čas, ko naj bi kmetje živino odpeljali domov na prezimovanje, ter dajatev, ki so jo morali služnostni upravičenci plačati za visokogorsko pašo. Plačevali so dajatev v višini 3 krajcarjev na glavo velike živali in 1 ½ krajcarja za malo žival. Odredba je med služnostnimi upravičenci povzročila veliko neodobravanja.⁷⁵⁴

Visokogorska paša je bila večinoma skupna. Na 289 natančno določenih planinskih skupnih pašnikih Salzkammerguta so ob pravici paše poznali tudi pravico rože. Pravica je bila vpisana v urbarje solnega zemljiškega gospodstva Wildenstein, od koder so jo prepisali v zemljiško knjigo. Delno je bila pravica dednopravna, delno pa prosta oz. svobodna, kar pomeni, da je s smrtjo posestnika ugasnila.

Po gozdnem redu za Salzkammergut z dne 26. avgusta 1802 novih lastništev in novih pašnih pravic niso smeli več podeljevati, vendar se je vedno pogosteje dogajalo, da so pravice prehajale od enega na drugega posestnika za precejšnjo vsoto denarja.

754 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

ISTRA

V Istri so bila največji problem lastniška razmerja. Zaradi nekoliko drugačnega zgodovinskega razvoja je bilo tam veliko skupnih zemljišč. Čeprav regulacija služnosti prvenstveno ni bila namenjena reševanju zagat in sporov na skupnih zemljiščih, so se v Istri tovrstni problemi množično vpletali v proces odkupa služnosti. Za zemljišča v lasti skupnosti je morala srenja plačevati davek, dominikalno gospodstvo pa je imelo le koncesijo pobiranja pristojbine. Ločevanje med zemljišči naj zatorej ne bi predstavljalo posebnih težav. Težava pa je bila, ker podložniki niso razlikovali med služnostno pravico in lastništvom⁷⁵⁵ in so se tako vedli tudi v odnosu do lastništva, rabe in vzdrževanja zemljiških površin.

Ker je v Istri prevladovala živinoreja, je bilo pašniških površin premalo, čeprav so pašniki skupaj z nizkim in visokim gozdom zajemali okoli 70 % kultiviranih zemljišč. Zaradi čezmerne sečnje v gozdovih je tudi na višje ležečih območjih nastajal nizki gozd, s sekanjem grmovja na pašnikih pa so delno z drevjem porasli pašniki vedno pogosteje prehajali v kategorijo golih pašnikov.

755 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851: »... Bei den Gemeindegründen unterschied der Unterthan nicht zwischen dem Eigenthum und Servituten ...«

Lastniška struktura v visokem gozdu, ki je pokrival 5 ¼ % zemljiške površine, nizkem gozdu z 20 ¼ % površine in pašniki s 43 % površine je bila zelo neugodna. Del visokega gozda je bil v lasti petih gospostev in erarja in vsem je bilo jasno, da so jih smeli uživati le njihovi lastniki, ki so jih tudi vzdrževali. V Istri so prebivalci les že od nekdanj sekali tudi za potrebe gradenj in ladjedelništva ter z ladijskim lesom zalagali beneško mornariško floto, v času priprave gradiva za servitutno zakonodajo pa so se kazale tudi potrebe po vzdrževanju ladijske flote na vzhodni obali (vzhodne flote). Nekateri gozdovi v Istri so bili do leta 1819 razglašeni za rezervatne gozdove, les, pridobljen v takih gozdovih, pa naj bi v prvi vrsti služil za potrebe cesarske mornarice in ladjedelništva. Kasneje so bili ti gozdovi vrnjeni lastnikom v polno uporabo.⁷⁵⁶

V deželi so obstajale gozdne služnosti, pašne služnosti, pravica do stelje, prehoda tujega zemljišča, zajemanja vode, nabiranja želoda, žetja trave v gozdu, pravica ptičarjenja (lovjenja ptičev), nabiranja gozdnega jagodičja in hrastovine (Korkholz), pravica zganjanja živine v senco, gonjenja živine do morja, kopanja peska in lomljenja kamenja, pravica sajenja dreves in trte na tujem zemljišču in poraba za lastne potrebe in pravica do nabiranja zelišč.

Pravica drvarjenja (Holzungsrecht) je zajemala pripravljanje lesa v gozdovih domačega ali tujega gospostva, lahko pa je bila določena ali nedoločena. Če je bila določena, so količino določili v količini (lesa) in lesne sorte, pa tudi v številu voženj lesa iz gozda ali v številu tovorov, ki so ga upravičenci nesli iz gozda. Količinska omejitev je bila lahko določena s ceno za pripravo lesa ali pa je omejitev predstavljalo določilo, da si je smel upravičenec pripravljati les le za potrebe domačega gospodinjstva oz. kmetije. Služnostni upravičenci so si v gozdu smeli nabirati odpadlo vejevje, beli les,⁷⁵⁷ pobirati les po večjih neurjih

756 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

757 Označba se ne nanaša na barvo lesa, dandanes pa termin predstavlja »terminološko godljo«. Z njim ponekod označujejo smrekov in jelov les; več glej Torelli, Beli les in beli lesovi, str. 18.

(čiščenje) ali sicer pobirati ostanke odmrlih dreves, pripravljati kole za vinsko trto itd. Kot gozdna služnost je bila lahko tukajšnjim servitutnim upravičencem priznana tudi pravica do kuhanja oglja ali žganja apna in pepelike. Pravica do paše je zajemala pravico podložnikov do paše neomejenega števila goveje živine, prašičev in koz na gosposčinskem zemljišču. Pravico do stelje so morali ponekod plačevati, drugod pa so jo služnostni upravičenci smeli uživati brezplačno. Po ocenah strokovnjakov je koriščenje pripadajočih servitutov vedno za 1/10 presegalo povprečni letni prihodek kmetije, ki ji je služnost pripadala.⁷⁵⁸ Predvsem v gozdovih, kjer so upravičenci z dovoljenjem ali brez njega poleg pripravljanja lesa pasli živino, so pogosto napravili veliko škode tako s prekomernim sekanjem dreves, pripravljanjem stelje ali nabiranjem gozdnih sadežev. Bistveno bolj pogosto pa so služnosti prekomerno izkoriščali v primerih, ko so bile te neomejene. Johann Vessel je opozoril, da je treba še posebej natančno preučiti tudi služnosti, ki so jih nekateri imeli na morju.⁷⁵⁹

Določitev vrednosti služnostne pravice, ki je v vseh deželah predstavljala enega ključnih problemov pri njihovi regulaciji, je tudi v Istri razvnela strasti. Vendar je splošno obveljalo, da je bila služnost vredna manj, kolikor bolj je bilo služnostno zemljišče oddaljeno od doma služnostnega upravičenca. Vrednost služnosti se je veliko bolj povečala, če je služnostnemu upravičencu uspelo dokazati, da služnost uživa daljše obdobje. Nekoliko manj je bilo pomembno tudi, v katerem letnem času so smeli služnostni upravičenci koristiti svojo pravico, saj je bil ta lahko predpisan, vendar ga upravičenci do služnosti ponavadi niso upoštevali. Vrednost služnosti je bilo po mnenju strokovnjakov treba oceniti tako, da bi v pretres vzeli predmet servituta, vrsto, količino in kraj koriščenja služnosti, pomemben faktor odločanja bi naj predstavljalo tudi obdobje, ko je služnostni upravičenec posedoval pravico, ter dejstvo, ali je služnost redno izkoriščal ali ne, iz obveznega odkupa pa izvzeti tiste pravice, ki

758 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851.

759 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851.

so služile le »luksusu in lagodnosti«. Za določitev odškodnine naj bi bila pri odkupu služnosti merodajna vrednost kmetije, ki ji je služnost pripadala, pa tudi njena obdelanost in urejenost, ki je višala njeno vrednost. Predvsem pa bi bilo treba ob regulaciji upoštevati dejstvo, da so nekatera območja v Istri nekdanj spadala v okvir Beneške republike, zato so med posameznimi predeli obstajale nekatere bistvene razlike. Okrožni komisariji bi zato morali te razmere še dodatno popisati in preučiti, ob primerjavi z ostalimi deli monarhije pa naj bi bil nedodelan predvsem status mest in njihove pravice v primerjavi z zemljiškim gospodstvom.⁷⁶⁰

KOROŠKA

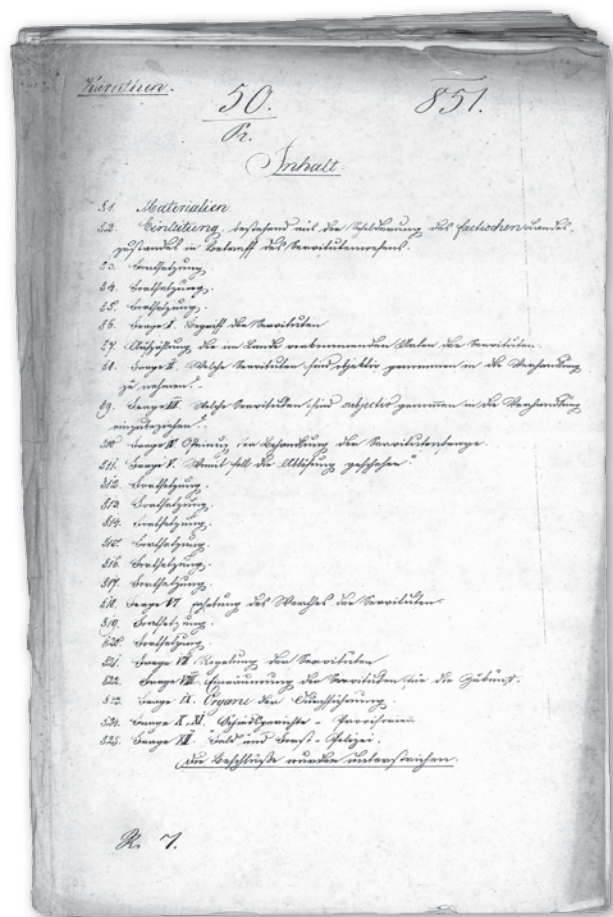
Gozdni red za Koroško, ki je bil osnova ureditve in ravnanj v gozdovih na Koroškem pred regulacijo servitutov, je bil izdan leta 1745, gozdni zakon pa leta 1759. Zakoni, ki sta jih v letih 1765—1767 podpisala Marija Terezija in njen sin Jožef, so vse nelastniške gozdove, v katerih so si kmetje pripravljali les ali pasli, poimenovali servitutni gozdovi. V času, ko je les postajal zanimiva tržna surovina, je bilo sprejetih več patentov in drugih dvornih zakonskih določil, ki pa se jih v praksi očitno niso najbolj držali, saj so se določila v njih večkrat ponavljala.

Gozdovi na Koroškem so lastniško, kot v drugih deželah habsburške monarhije, pripadali erarju ali pa so bili v zasebni lasti.⁷⁶¹ Mnogi med njimi so bili rezervirani za potrebe rudnikov in industrijskih obratov. Po umiku francoske vojske, ki je Zgornjo Koroško od 1809 do 1813 vključila v Ilirske province, je začelo ponovno delovati rudarsko sodišče v Celovcu, ki je upravljalo tudi s tamkajšnjimi gozdovi.⁷⁶² Erarni gozdovi v okolici Pliberka so prešli pod upravo in koriščenje zgornje koroške rudarske uprave maja 1835, v njenem imenu pa je z gozdovi

760 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851.

761 Na Koroškem je leta 1863 70.000 oralov gozdov pripadalo erarju; glej Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 86.

762 Ertl, *Heiligenblut*, str. 279.

Elaborat o služnostnih pravicah za Koroško
(SI ARS, AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851)

gospodarila posebna komisija za upravljanje gozdov in od leta 1842 višji rudarski urad s sedežem v Celovcu. Na območju Pliberka si je poleg rudarske družbe gozd, ki je bil še leta 1749 integriran del bamberskega gospostva in kot tak v upravi bamberskega graščinskega urada Beljak, lastil tudi Bancal Aerar, ki ga je kot državno gospostvo Arnoldstein upravljal v imenu države.

Obremenjen je bil z 20-% kontribucijo, dovoljeval pa je pridobivanje lesa za potrebe rudarske družbe. Nekateri pašniki so ostali v rektifikacijskih aktih pa tudi v zemljiški knjigi še vedno vpisani kot lastnina gospostva Beljak.⁷⁶³

Koroški gozdovi so bili večinoma stari, obseg gozdov, zaraslih v novejšem času, pa je bil zanemarljiv. Zaradi povečanih potreb po lesu so bili gozdovi vedno bolj razredčeni, ker pa so bili od upravnih uradov praviloma precej oddaljeni, je bil nadzor nad dogajanjem zelo težak. Za upravljanje gozdov je bilo moteče tudi prehajanje služnostnih pravic od enega na drugega upravičenca, prav tako pa so upravljanje in načrtno gospodarjenje motili status rezervatnih gozdov in zaščitena drevesa.

Kljub temu da je bila na Koroškem velika večina gozdov obremenjena s služnostmi, je bilo nekaj takih, ki so bili servitutov prosti. Običajno so pripadali posameznim hišam oz. hubam, z njimi pa si je bil vsaj del hub z lastnim gozdom (Hubenforste) in lastnimi visokogorskimi pašniki sposoben sam zagotoviti potrebno količino lesa in krme za živino. Tu in tam so imele posamezne kmetije v popolnem užitku tudi dele občinskega ali soseskega gozda, ki je v praksi predstavljal skoraj lastniški odnos. Gozdne in pašne služnosti ter pravica do stelje so obstajale tudi na zemljiščih, ki so bila v lasti kmetov samih. Na njih so imeli pravico služnosti navadno kajzarji, pravica pa je med drugim izpričano obstajala v okrajih Jezersko in Fürbach der Sall. Upravičenost servituta je bila ponavadi omejena na določen gozd ali pašnik, mejo pa so predstavljale parcelne meje, npr. pot ob zemljišču.⁷⁶⁴

Poročil, da bi prebivalci les sekali prek svojih potreb in za prodajo, je bilo na Koroškem malo. Z lesno trgovino so se dejansko ukvarjali le redki. V lastnih gozdovih so si kmetje običajno pripravljali les za kurjavo in nastilj za živino, sekali pa so v glavnem prebiralno. Močnejši gradbeni les in les za razrez na žagah so običajno poiskali v občinskih oz. gozdovih s skupnim

763 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

764 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

lastništvom, kjer so lahko sekali les vseh vrst. Kmetijam, ki so imele lastni gozd, les za kurjavo in nastilj iz skupnih gozdov ni pripadal, temveč so lahko pridobivali les za gradnje in popravila mostov in cerkvenih objektov ter objektov za zaščito pred vodo.⁷⁶⁵

Pravica do lesa je na Koroškem zajemala pravico do lesa za razrez na žagi, do lesa za pripravljanje cepanic, do lesa za kurjavo, gradnje in popravila (prekrivanje streh na stanovanjskih in gospodarskih poslopijih), pravico do lesa, ki ga je za svoje funkcioniranje potrebovala kmetija (različna popravila kmečkih orodij), pravico do nabiralnega lesa in lesa za luč (običajno trske, kot je bilo to v Velikovcu) ter lesa za ograjevanje. Količina služnostnega lesa za razsvetljavo (Zaunholz, Lichtholz) na Koroškem ni bila omembe vredna, saj so prebivalci lahko skoraj vsako trsko, ki je odletela pri sekanju kateregakoli lesa, uporabili za osvetljevanje. Podobno je veljalo za les za ograjevanje, ker je bilo za ograje mogoče porabiti tudi odpadli les po sekanju ali žaganju. Po splošnem mnenju pa je bilo treba uporabo lesa za osvetljevanje čim bolj omejevati, saj je bilo kurjenje lesa za osvetljevanje glede na policijska poročila velikokrat vzrok za požare. Brez kakršnihkoli dovolilnih pisem je ob ustnem dogovoru, plačilu dajatve in odkazu dreves za posek obstajalo tudi sekanje merkantilnega lesa (lesa za prodajo v lastni režiji), ki so prodajali za kurjavo in za razrez v Italijo.⁷⁶⁶

Ponekod so smeli sekati les le najbolj revni prebivalci. Tisti brez služnostnih pravic so morali les kupovati, brezplačno pa so ga lahko dobivali le iz občinskih ali gozdov v lasti soseske, ki so ji pripadali. Nadzor višjih gozdarjev so občine zavračale.

Ne glede na to, ali so služnostni upravičenci služnosti uživali brezplačno ali pa so za njeno koriščenje plačevali neznatno dajatev, so h koriščenju skupnih služnosti ponavadi spadale določene obveznosti za vse služnostne upravičence, posameznike, občine, soseske, pa tudi gospodstva. Vsako leto so za vzdrževanje šol, župnišč, cerkva in lokalij morali oddati del pripravljene

lesa in odstopiti pašni prostor. Obveznost je izhajala iz patronske in sodne (Vogtei) pravice.⁷⁶⁷

Kjer je bila količina služnostnega lesa določena, je bila izražena v najrazličnejših merah. V Velikovcu ali Sv. Andreju so jo zapisovali v klaftrah ali številu dreves, ki so jih smeli upravičenci posekati, drugod so upravičencem odkazovali dele gozda, kjer so smeli posekati in odpeljati potrebno količino lesa (npr. Grades in Metznitzthal). Ponekod so les za posek za domače potrebe odkazovali (Wolfsberg). Kmetje so morali svoje potrebe po lesu najprej dokazati, na podlagi tega pa so lahko zahtevali dovoljenje za posek. Pogosto služnostni upravičenci na odkaz lesa niso čakali, temveč so drevesa sekali po lastni presoji. V nekaterih krajih odkazovanje ali prijava sekanja ni bila v navadi, kot npr. v Willstattu, kjer očitno tudi nadzor ni bil ustrezen, saj so lastniki sekanje v gozdu občasno »samo opazili«. Služnostni upravičenci večkrat niso bili pripravljeni upoštevati priporočil o času sečnje.

Les za svojo kmetijo so kmetje na Koroškem praviloma dobivali brezplačno, na Zgornjem Koroškem pa je bila to kar običajna praksa. Nekateri so morali plačevati manjšo vsoto denarja ali pa so bili služnostni upravičenci z lastnikom zemljišča dogovorjeni za naturalno dajatev (npr. v Wolfsbergu za hlod letno 6 maslov ovsa). Dajatev so po posameznih predelih dežele različno imenovali. Zanj so se pojavljali izrazi Stock ali Forstzins, Forst ali Dechaneyhaber. Včasih je imelo plačilo služnostne pravice obliko male pravde, plačljive v jajcih ali klobasah, namesto plačila pa so lahko pravico do koriščenja servituta plačali tudi v obliki opravljenega dela, kot npr. v Podjuni na gospodstvu Sonneg, kjer so morali upravičenci za les gospodstvu pripravljati les za skodle, ga cepiti in prinesiti v grad. Na državnem gospodstvu Osoje so morali tisti, ki so si pripravljali les, ob tem nabirati seme in ga sproti zakopavati v zemljo, da bi preprečili goloseke.⁷⁶⁸

765 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

766 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

767 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

768 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

Les so iz gozdov ponavadi vlačili, za kar so plačevali posebno dajatev, ki pa jo je dvorna pisarna 9. junija 1826 prepovedala. Dajatev je v plibeških gozdovih montanske (rudarske) družbe letno prinašala prek 300 goldinarjev.

Servitutna pravica za grabljenje listja za steljo je bila običajno združena s pravico do lesa, čeprav to ni bil pogoj. Njena razširjenost in izraba sta bili različni, pojavljali pa sta se v različnih oblikah in kombinacijah.

V Möllthalu, Oberlavanthalu - Zgornji Labotski dolini, Mauthenu, torej večinoma na Zgornjem Koroškem, je obstajala pravica do kopičenja različnih materialov, t. i. Tassen. Kopica je bila vedno narejena v služnostnem gozdu ali tistem njegovem predelu, kjer je bilo sekanje služnostnim upravičencem dovoljeno in odkazano. Predvsem pravica do stelje je poleg grabljenja nastilja predvidela tudi pravico do njenega skladiščenja (Tassen). Število voženj nastilja ali število klafter lesa, ki so ga služnostni upravičenci smeli kopiciti v služnostnem gozdu, je bilo le redkokje natančno določeno (npr. Velikovec). Tudi višina dajatve za tovrstne služnosti ponavadi ni bila določena, služnostni upravičenci pa so jo plačevali kot malo pravdo v denarni ali naravnih oblikah.⁷⁶⁹

Kmetovanje na Koroškem do srede 19. stoletja brez pašnih služnosti skoraj ni bilo možno. Pašne servitutne pravice so lahko pripadale posameznikom, celotni vasi ali soseski ali celo več vasem skupaj. Delile so se v pravico do gozdne pašne, pri kateri so upravičenci živino pripeljali na pašo v gosposčinski ali rudniški gozd, tam pa je ob varstvu pastirjev velikokrat ostajala v ogradah ali brez tudi čez noč,⁷⁷⁰ pašo v planinskih gozdovih, pravo planinsko pašo, pravico do rože (Blumbesuch), nato še zgodnjo spomladansko in pozno jesensko pašo, strniščno in

769 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

770 Puščanje živine na pašo v gozd brez pastirja je bilo na Koroškem še pred drugo svetovno vojno običajno. Živina je lahko zašla tudi precej daleč, zato je bila molža krav, ki jih je bilo treba v gozdu najprej najti, precej težka in zamudna, za iskalca pa tudi stresna. Dokler so krave dojili trikrat na dan, se je iskanje lahko v enem dnevu večkrat ponovilo. Glej Makarovič, *Korte in Korčani*, str. 133, 134.

prašno pašo in skupno pašo. Na služnostnih zemljiščih so lahko pasli vole, krave, konje, ovce in teleta, dogovoriti pa so se morali, na katerih pašniških parcelah, katere hube so mejile na služnostne pašniške parcele in v katerem letnem času so lahko pasli. Ponekod so smeli pasti tudi konje, ovce, svinje in koze. Slednje so predvsem v mladih gozdnih nasadih povzročale veliko škode, zato so pastirjem ponavadi prepovedovali, da bi jih gonili tja na pašo. Posledično so jih najraje vodili na skalnata pasišča. Koze so redili predvsem v Mölltalu, kjer je njihovo število preseгло več tisoč glav. Znižanje njihovega števila, ki bi bilo zaradi škode, ki so jo povzročale pri paši, nujno, je bilo skoraj nemogoče, saj bi trg na to reagiral s povišanimi cenami. Pogoste tožbe zaradi pašne koz običajno niso vodile do pametnih rešitev, saj so bile stranke v postopkih sosedje, ki velikokrat niso navajali dejstev in so pričakovali pomoč »od zgoraj«.⁷⁷¹

Spomladi in jeseni so drobnico (koze, včasih pa tudi ovce) najpogosteje pasli v bližini naselij in hiš na skupnih občinskih zemljiščih. Pravica je spadala med hišne servitute na občinski zemlji, z bližino domačih hlevov pa so se želeli izogniti snežnim padavinam. V obeh časovnih obdobjih je bila možnost snežnih padavin še dokaj velika, zato je predvsem tam, kjer so se živali pasle v dežju oz. moči ali kmalu po njem, na zemljiščih nastajala velika škoda.⁷⁷²

Podobno kot gozdne služnosti so tudi pašne obremenjevale zemljišča z različnimi oblikami lastništva, tako dominikalna, erarna, rudniška, kmečka in zemljišča v lasti različnih skupnosti, sosesk ali občin. Ponekod je bilo v veljavi, da v času služnostne pašne lastnik s služnostmi obremenjenega zemljišča ni smel pasti na služnostnem zemljišču (Herrlach, Greifenburg, Mauthen, Oberdrauthal - Zgornja Dravska dolina).

Zgodnjo pomladansko pašo so izvajali običajno do sv. Urbana 25. maja ali 11. junija, jesensko pa po sv. Jerneju 26. avgusta ali mali maši 8. septembra, posedovali pa so jo lahko posame-

771 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

772 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

zniki, celotne soseske oz. občine, pa tudi dominiji. Odgon živine na spomladansko in jesensko pašo je bil vzrok za posebno poimenovanje pašnih površin, npr. zgodnji ali pozni pašniki, pa tudi lovrencovi ali jakobovi pašniki. Obstajala je tudi pravica do dvojne paše (Doppelweide).⁷⁷³ Paša v dolini je ponekod trajala vso pomlad, poletje in jesen, drugod pa so pašnike koristili samo za spomladansko in jesensko pašo, torej v času, ko visokogorska paša ni bila možna. Tudi za to vrsto paše je veljala omejitev števila pasoče se živine. Podobno kot drugod je smel služnostni upravičenec na služnostnih zemljiščih pasti le lastno živino, ne pa tudi tuje. Za posamezno kmetijo je to pomenilo toliko glav živine, kot jo je bila kmetija sposobna prezimiti, določilo pa je bilo potrebno, ker so ponekod upravičenci k paši skušali prijavljati tudi tujo živino.⁷⁷⁴ Ponekod so dovoljevali pašo določenega števila glav tuje živine, za kar so običajno zaračunavali od 45 krajcarjev do 1 goldinarja plačila v denarju ali odškodnino kako drugače. Pašo tuje živine je moral dovoliti tudi lastnik zemljišča, dovoljenja pa so izdajali le, če je bilo krme najprej dovolj za domačo živino.

Tudi pravila planinske paše so bila podobna kot drugod. Paša v visokogorju je običajno trajala od 15. junija do 8. septembra (mali šmaren), plačilo za služnost pa ponavadi ni bilo natančno določeno ali pa je bilo majhno, npr. v Greifenbergu je letno znašalo 30 krajcarjev. Plačevali so ga v denarju, poimenovali pa Geldgabe ali Weidezins. Drugod so ga plačevali kot malo pravdo (Kleinrechte), npr. jajca, sir, klobase, včasih pa je bilo treba plačilo oddelati, npr. pri vzdrževanju in popravljanju ograj, kot je bila navada na območju Mauthena, Gurkthal - Krške doline in Wolfsberga. Nekateri občine so gospodvom, ki so za služnostna zemljišča morali plačevati davke, kljub temu da jih niso mogli uživati oz. koristiti, davke povrnile, kot je bil običaj v Zgornji Labotski dolini. Služnostna pravica je lahko pripadala tudi celotnim občinam ali soseskam, ki so nekaj spadale pod druga zemljiška

773 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.
774 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

gospodstva, npr. v Möllthalu in Dravski dolini v erarnih in gozdovih rudarske družbe, ne glede na to, da slednji nikoli niso imeli kakršnekoli služnostne pogodbe ali podložnikov.⁷⁷⁵

Pri planinski paši so živali večkrat zašle, se izgubile ali pobegnile, vzrok pa je bilo iskanje vode ali pa so se umaknile pred napadanjem insektov. Za izboljšanje rasti trav so služnostni upravičenci populili oz. iztrebljali plevel, grmovje in drevesa, ki so se začela zaraščati na pašnikih, pa so požigali. Pašniške površine so povečevali s pripravljanjem rovtov tako, da so posekali ali požgali les, štorovje pa izkopal in odstranili. S tem so povečali skupne pašniške površine, a osiromašili gozd. Pravica paše na tujih zemljiščih, če je čredo na poti na visokogorski pašnik ujelo neurje ali sneženje, kljub oddaljenosti kmetij od planinskih pašnikov na Koroškem skoraj ni bila poznana. V primeru izpada večdnevne paše zaradi snega so oškodovanci zahtevali plačilo odškodnine.

Omeniti je treba še posebno obliko izrabe pašne pravice, pri kateri so se lahko posamezniki ali cele soseske dogovorili in so svoja služnostna zemljišča za določen čas zamenjali z upravičenci do služnosti v drugi soseski.⁷⁷⁶

Dokaj pogosta in običajna je bila na Koroškem pravica do vode. Pojavljala se je v najrazličnejših oblikah in kombinacijah ter je bila velikokrat neposredno vezana na drugo služnost, npr. pravico napajanja živine v vodnih zajetjih na tujem zemljišču med prehodom zemljišča na visokogorski pašnik. Pri napeljavi vode prek tujega zemljišča so ponavadi služnostni upravičenci prek tujih zemljišč postavljali lesene žlebove, po katerih je bila speljana voda. Služnost do napeljevanja vode je lahko obremenila tako gozdne, pašne pa tudi katere druge zemljiške površine.

Pravica košnje oz. žetja trave (Messerservituten, tudi Märserservituten) je bila pogosta na gozdnih jasah, kjer so smeli travo pokositi, porezati ali požeti služnostni upravičenci različnih kategorij.

775 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.
776 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

Poleg kmečkih služnostnih upravičencev so bili na Koroškem veliki potrošniki lesa rudniški obrati in topilnice rude. Prednosti rudnikov pri pridobivanju lesa so tudi na Koroškem urejala določila Ferdinandovega rudarskega reda iz 1. maja 1553. Les je bil za rudnike in rudarje brezplačen. Plačati so morali le dajatev za odkazovanje. Rezervatne gozdove je rudnikom priznaval tudi gozdni red iz leta 1745, z nekaterimi omejitvami pa je bilo določilo ponovno vpisano v gozdni patent z dne 24. aprila 1759. Da pravica do rezervatnih gozdov ni zastarala, sta jo potrdila še dvorna dekreta z dne 8. marca 1784 in 8. februarja 1804. Rezervatni gozdovi so obsegali znatne površine gozdov na Koroškem.⁷⁷⁷

V rezervatnih gozdovih na Koroškem so glede na lastništvo ločevali dve vrsti služnosti. Prvi so bili servituti, ki so jih upravičenci imeli v gozdovih rudarske družbe, druge pa so upravičenci uživali v zasebnih gozdovih. Predvsem za prve so obstajali dokumenti, ki so imeli pravno moč in s katerimi so lahko upravičenci dokazovali pravico do potrebnega služnostnega lesa in vejevja za nastilj. Njihovo verodostojnost so poleg patentov z dne 15. marca 1632 in 22. decembra 1639 potrjevali vpisi v terzijanske zemljiške evidence, gozdni protokoli ter zapisniki za pripravo jožefinskih katastrskih map (Josephinische Flurenbuch) v letih 1765—1767.⁷⁷⁸

Tudi na Koroškem so imeli rudniki razširjeno predpravico do lesa v zasebnih gozdovih. Lastninska pravica nad gozdom se s tem ni spremenila, spremenila se je le pravica prioritete rabe. Oblasti so pravice rudnikov do lesa zaščitile s posebnimi ukrepi. V rezervatnih gozdovih je kmetom les odkazovala rudarska družba in pri njej zaposleno gozdno osebje. Rudniške pravice so obstajale v vseh visokogorskih gozdovih in pašnikih Möllthala in Zgornje Dravske doline. Tako je imel erarni rudnik Raibet (Rabelj) pravico do lesa iz gozdov gospodstva Tarvis (Trbiž),⁷⁷⁹ potrebovali pa so ga za obratovanje rudnika in topilnice.⁷⁸⁰

777 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

778 Imenovali so jih tudi »Lagenbucher«.

779 Do leta 1918 je spadal h Koroški. (Wikipedija, Trbiž/Tarviso), 13. 12. 2010.

780 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

Rudniški delavci, priseljeni iz drugih krajev, so imeli v gozdovih podobne pravice kakor kmečki služnostni upravičenci, saj lastnih pridelovalnih površin niso imeli. Služnosti so jim bile velikokrat podeljene le ustno, brez dokazilnih listin.⁷⁸¹ V gozdovih so tudi pasli in si na gozdnih površinah uredili svoja bivališča. Rudarski urad v Celovcu je rudarjem in delavcem metalurških obratov prisojal po 2 klaftri lesa po osebi (2 Klafter per Mann), za kar so plačevali manjšo dajatev. Ker je bilo delavcev oz. rudarjev vedno več, so ponekod na tuji zemlji nastajala cela »delavska« naselja. Kmetije rudarskih in industrijskih naseljencev so bile večinoma manjše, veliko je bilo kajžarskih. Služnostne površine so tako rekoč uzurpirali. Njihova prekomerna paša in drvarjenje, ki se je s prihajanjem vedno novih ljudi širilo in povečevalo, je gozdove vedno bolj uničevalo. Sekali so na nedovoljen način, s čimer so delali škodo, kradli les, si med sabo menjavali dodeljene jim parcele, zato je bilo urejanje sporov neprestano ponavljajoče se delo. Oblasti so jim omejevale količino lesa in jim za kurjenje dodeljevale za rudnike neuporaben les oz. les slabše kakovosti ter poizkušale pašo urejati z odkazovanjem prostora in omejevanjem števila glav pasočje se živine, vendar tudi odločnejše postopanje ni obrodilo sadov.

Določila, po katerih so smeli kmetje izkoriščati gozd in pašnike za svoje potrebe, se tudi po sprejemu občega državnega zakonika leta 1811 niso spremenila. Manjšo spremembo je predstavljal le člen, ki je za koriščenje služnosti predpisoval plačevanje manjših denarnih vsot.

V visokogorju na Koroškem so obstajali še gozdovi, kjer je bilo sekanje v celoti prepovedano, saj so služili kot zaščita pred snežnimi, zemeljskimi in kamnitimi plazovi, npr. v Mölltalu in občini Sobriach pa tudi drugje. Kljub prepovedi sekanja je bila paša v teh gozdovih dovoljena.⁷⁸²

Predvsem v predelih, kjer so oglje odkupovali različni rudarski in drugi industrijski obrati, je kot posebna služnost obsta-

781 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

782 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

jala pravica do kuhanja oglja. Za les za oglje je bilo treba plačevati dajatev od oglja (npr. v Mölltalu, Ferlahu in Oberlavanthalu), v nekaterih gozdovih pa je bilo sekanje lesa za oglje prepovedano. Pravica do kuhanja oglja je bila izjemoma celo brezplačna, npr. v gozdovih ob Belopeških jezerih. Tudi v nekaterih rudniških gozdovih je bilo kuhanje oglja dovoljeno, vendar so smeli pridobljeno oglje porabiti le v svojih industrijskih obratih ali prodati le tistemu zemljiškemu gospodstvu, ki je za kuhanje dalo svoj les in prostor. Ponekod omejitve prodaje ni bilo. 12. februarja 1804 je bila zaradi škode, ki je v gozdovih nastajala kot posledica sekanja lesa za oglje, uzakonjena prepoved povečanja sekanja lesa za kuhanje oglja.

MORAVSKA

Služnosti na Moravskem so bile večinoma stare, zato se je vedenje in listinsko gradivo, ki naj bi jih dokazovalo, že davno izgubilo: » ... zapisi v listinah, ki so na voljo, so nedoločljivi. Razmere (izvor) služnosti so potisnjene v sivo preteklost ...«⁷⁸³ Podelitev služnostne pravice je bila odvisna od volje posamezne gosposke, ki je z njimi skušala pomagati z dajatvami in tlako prekomerno obremenjenim podložnikom. Čeprav je kmečke obveznosti skušal regulirati robotni patent iz 7. septembra 1775, so mu tukajšnji zemljiški gospodje večinoma nasprotovali, saj so nekatere njegove določbe zmanjševale moč deželne gosposke in deželnih stanov. Raje so se ravnali po provizoričnem predpisu iz 28. junija 1776. Razrešitev služnosti z odkupom je prvič predlagal gozdni red iz 23. novembra 1754 in ponovno lovski patent z dne 28. februarja 1786, ki pa je kljub predlaganemu odkupu servitutov gosposkam nalagal obveznost, da revnim podložnikom dovolijo nabiranje lesa v najrazličnejših oblikah.⁷⁸⁴

Lastniške razmere na zemljiščih so bile tudi na Moravskem zelo zapletene. Del nekdanj skupnih zemljišč je že prešel v za-

783 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851: » ... Denn die Ausdrücke der Urkunden, auf denen sei beruhen, sind sehr unbestimmt. Die Servitutsverhältnisse haben ihren Ursprung im grauen Altherthum ...«

784 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

sebno last, še vedno pa je bilo veliko posesti v skupni lasti in v skupnem izkoriščanju. Služnosti so bile običajno trdno vezane na nepremičnino in zato pravice uživanja služnosti ni bilo mogoče prenesti na drugo pravno osebo (npr. na drugo kmetijo). Ob pregledovanju pojavnih oblik gozdnih služnosti so strokovnjaki ugotavljali, da so nekateri podložniki določene služnosti odplačevali kar z delom, ki je preraslo v tlako. Zaradi prepletanja je bilo razlikovanje med različnimi vrstami služnosti izredno težko, ponekod celo nemogoče.

Na Moravskem so prevladovale pašne služnosti, ki so jih lahko služnostni upravičenci koristili tudi v gozdovih in so bile kombinirane s pravicami do gozdarjenja. Podobno kot v ostalih delih monarhije je bila to pravica do zgodnje pomladanske in pozne jesenske paše na travnikih, pravica do strniščne in prašne paše, pravica do paše živine v hrastovem in bukovem gozdu (»mastenje« živali), pa tudi pravica do paše na robovih ribnikov, mlak in jezer. Gozdne služnosti so služnostnim upravičencem omogočale, da so v enem letu ali drugače določenem časovnem obdobju posekali odkazana drevesa oz. določeno količino lesa za potrebe svoje soseske (občine) ali posameznika. Šlo je za les za kurjavo, za gradnje in vzdrževanje stanovanjskih hiš, gospodarskih poslopij, mostov itd., pa tudi za pomoč tistim, ki so imeli nesrečo in so jim domačije pogorele. Poleg pravice do lesa so v gozdovih obstajale še pravica do nabiranja lesa, npr. sušic in po vetroloemu ali snegolomu uničenega drevja, ter žetja trave v gozdu.

Med druge oz. posebne pravice bi lahko na Moravskem šteli pravico na tujem zemljišču saditi drevje in ga nato tudi izkoriščati, pravico do paše in nabiranja trstičja pri ribnikih, pravico do uporabe »začasno od vode osvobojenega« ribnika,⁷⁸⁵ pravico do uporabe deljenih pašnikov ali njiv, npr. na enem delu do pravice do sena, na drugem pa pravico do otave,⁷⁸⁶ ter pravico do kopanja ilovice in peska ali lomljenja kamenja na tujem zemljišču.

785 Presihajoči ribniki kakor naše Cerkniško jezero, saj ima Moravska tudi svoj kras; glej opombo št. 284.

786 » ... Getheilte wiese oder Akerbenutzung (z. b. ein Theil auf das Heu, oder andere auf das Grummet ... «

Zelo obsežne so bile na vzhodu Moravske t. i. javorinske pravice (Jaworiner Rechte), katerih osnovo je predstavljala pravica do paše določenega števila ovac v določenem delu gozda. Služnostno zemljišče je bilo del alodialnega gospostva Wallach Meseritsch (Wallachisch Meseritsch, Valašské Meziříčí). Pravica do paše se je pojavljala v najrazličnejših oblikah. Nekateri upravičenci so pasli in plačevali nespremenljivo letno dajatev, ki je za pašo ene ovce na posestvu Sucha Dania znašala 4 krajcarje letno in vsako deseto ovco. Drugi so smeli pasti določeno število mlečne živine za plačilo 9 krajcarjev, spet nekateri so imeli pravico izsekavanja neuporabnega grmičevja, niso pa smeli sekati visokega, za gosposko uporabnega drevja. Nekateri so lahko s posebnim dovoljenjem proti plačilu določene dajatve pašno zemljišče spreminjali v njivsko površino.⁷⁸⁷

Brezplačnih služnosti je bilo malo. Za uživanje brezplačnih služnosti so imeli upravičenci dokazila, nekateri pa so služnosti uživali brezplačno brez potrebnih dokazil.

Pogosto se je dogajalo, da so servitutni upravičenci v gozd posegali kar sami in so sami izbrali, posekali in odpeljali les iz gozda, odkazov lesa za posek pa niso upoštevali. Ponekod je bila navada, da so lastniki gozdov sami posekali les za služnostne upravičence, ga pripravili in ga obdelanega izročili služnostnim upravičencem, ki so morali plačati za obdelavo lesa. V takšnem primeru služnostni upravičenci niso imeli vzroka za vstopanje v gozd.

Predvsem pri gradbenem lesu je bila poraba zelo neracionalna, zato so se gospostva izogibala podaljševanju trajanja pravice. Z grabljenjem stelje v gozdovih so služnostni upravičenci siromašili gozdno podrast in delali veliko škode, vendar se ji marsikje niso mogli izogniti, saj je bil za kmeta in kmetijo pomemben tudi njivski gnoj, ki so ga pridelali z nastiljem. Marsikdo je imel pravico do izkopavanja štorov na posekah, zlasti na hribovitem območju pa so s tem naredili več škode kot koristi. Korenine so namreč zadrževale in vezale zemljino, če pa so što-

787 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

rovje izkopali, je zemljo ob večjih in močnejših nalivih spiralo in odnašalo v dolino, zemlja pa je pogosto plazila.

Nekateri so imeli pravico do izcejanja smole, čeprav je bilo to zaradi poškodovanja dreves zelo škodljivo. Gozdu škodljivo je bilo tudi obsekavanje vej in obsmukavanje listja. Škodo so povzročale še črede domačih živali, ki so jih kmetje smeli voditi na pitanje (mastenje, prašičji žir in želod), saj so živali med drugim potacale in popasle tudi podrast.⁷⁸⁸

Dokaj pogosti sta bili pravica do vode in pravica do ribolova, vendar sta se pojavljali v tako različnih oblikah, da je bilo težko govoriti o enem univerzalnem načinu ali postopku, po katerem bi te služnosti lahko odpravili.⁷⁸⁹

Za Moravsko je v pregledanem gradivu ohranjen tudi popis nekaterih služnostnih pravic, iz katerega je razvidna velika obremenjenost zemljišč, na katerih so lahko služnostni upravičenci koristili svoje pravice.

Pašne služnosti:⁷⁹⁰

	Služnostne površine	Služnostna pravica	Služnostna dajatev	Služnostni upravičenci	Čas
Gospostvo Kralice na Hani	27 oralov 1448 kv. klafter jesenskih travnikov				
Gospostvo Holleschau	3 orali 878 kv. klafter			občina Timnitz	do sv. Johanni
Gospostvo Trebitsch	2 orala 1055 kv. klafter	druga košnja na občinskem travniku Kunschka	8 goldinarjev 35 krajcarjev	kraj Neudorf	
Gospostvo N. Winschau		košnja trave, paša		občina Topole	
Gospostvo Augezd	16 oralov 1270 kv. klafter	skupna paša z občino			

788 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

789 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851: » ... Die Wasserbezugsrechte, so wie Fischerey hängen mit anderen Fragen zusammen und sind überhaupt so heterogener Natur, daß sie füglich nicht mit anderen gemeinsamen ... «

790 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

	Služnostne površine	Služnostna pravica	Služnostna dajatev	Služnostni upravičenci	Čas
Gospostvo Klobank	149 oralov 1068 kv. klafter obč. pašnikov in 30 oralov 925 kv. klafter podložniških pašnikov	skupna paša gospostva in podložnikov			
Gospostvo Lösch		skupna paša na twarovskih pašnikih			od sv. Venceslava do sv. Jurija ⁷⁹¹
Gospostvo Lornitz		paša na občinskih pašnikih v Raschau in občinskih gozdovih	109 mernikov žita, 107 mernikov žita ⁷⁹²		
Gospostvo Dörnholz		skupna paša občin in gospostev		Alt Preran in Kirchstrtten	
Gospostvo Zöltenberg		skupna paša občin na gosposčinskem zemljišču			
Gospostvo Prödlitz		spomladanska paša in skupna paša po košnji			do sv. Jurija ali košnje
Gospostvo Przestawlk	44 oralov	skupna paša	70 mernikov ovs in 70 kokoši gospostvu Holleschau, vsi davki	gospostvo in občini Przestawlk in Doborschitz	
Gospostvo Schelletau		sporna pravica paše	dajatev za krave	občina in kolonije	
Gospostvo Swietlau		skupna paša	mlado in jalovo govedo ter ovce		
Gospostvo Alttitschein (Stari Jičin)		paša ovac v gozdu			

791 od 28. septembra do 23./24. aprila;

792 vrsta žita je nejasna;

	Služnostne površine	Služnostna pravica	Služnostna dajatev	Služnostni upravičenci	Čas
Gospostvo Aufsee	104 orali 1179 kv. klafter	paša v gozdu	1 goldinar 15 krajcarjev	občina Pollaitz	
Gospostvo Hotzenplotz	6 1/3 orale	paša goveda v gozdu Mühlenbergwald		občina	
Gospostvo Karlsberg	10 oralov	paša v gozdu Namod po 2 kravi		10 kajzarjev	
Gospostvo Bullow		paša v gosposčinskem gozdu	2 goldinarja in 40 mernikov ovsa	občina	
Gospostvo Joslawitz Gospostvo Krzizanau	2200 oralov	prašna in strniščna paša, skupna paša po robovih dveh ribnikov do vodne gladine	paša ovac		
Gospostvo Lukow		paša 2-4 goved skupaj z gosposčinsko živino			
Gospostvo Milovice		gospostvo pase na vseh podložniških poljih in pašnikih			
Gospostvo Nicolsburg (Mikulov)		paša na ribnikih, kadar so suhi		občina Drosenhofen	
Gospostvo Przewalk		paša na ribniku Trschala		občina Rihowitz	dokler voda pašnika ne poplavi
Gospostvo Miszlitz	13 oralov	paša na cerkvenem ribniku		občina Socherl	
Gospostvo Schebetau		skupna paša na pašnikih občine Knihitz			
Gospostvo Wicowitz	dominikalni pašniki		mastni davek ⁷⁹³ (kajzarji), vsi 4 krajcarje za mlado ovco, 6 krajcarjev za staro ovco		

793 Schmalzzins.

	Služnostne površine	Služnostna pravica	Služnostna dajatev	Služnostni upravičenci	Čas
Gospostvo Alttitschein		29 5/8 klafter rezanega lesa	29 5/8 mernikov ovs	občina Stranik	
Gospostvo Alttitschein		10 2/8 klafter rezanega lesa	21 2/8 mernikov ovs	občina Hostoschowitz	
Gospostvo Aufsee	gozd Dobrun	70 hrastov za utrjevanje mesta ⁷⁹⁴		občina Neustadl	
Gospostvo Brunnow-Chorinsky		potrebni les za kurjavo, povprečno 36 klafter	149 mernikov ovs	občina Slopna	

Pravica drvarjenja:⁷⁹⁵

Služnostni upravičenec	Služnostna površina	pravica	dajatev
Občina Lomella	78 oralov gozda Okrnkla	polovica letnega donosa lesa	oves in pšenica
Občina Wrbielitz Občina Hostialkow	gozd Hawrowka gospostvo Hostialkow	ves gradbeni les, listni nastilj, nabiralni les	
Babiški prebivalci in Gärtler ⁷⁹⁶ iz Probstwalda	gospostvo Kl. Hradisch	vsak lastnik ¾ hube 14 klafter lesa, vsak gärtler 6 klafter lesa	denarno plačilo
Občina Hertenowitz	mestni pašnik	les in paša za svoje potrebe	dajatev za pašo
Občina Kozlan	gozd gospostva Neo Hwiezolititz	trajen užitek lesa	letno plačilo in lsekanje gradbenega lesa za samostan
6 občin	gozd gospostva Kwassitz	pravica do lesa, 698 klafter	94 goldinarjev 37 krajcarjev
Prebivalci Oscka in Langka, 72 kmetov in 33 Gärtlerjev	gozd Lipovski na gospostvu Leipnik	po en hlod in trame in deske v primeru požara	2 goldinarja 20 krajcarjev kot prispevek za lovca ter 9 krajcarjev za hlod in 6 krajcarjev za rezani les

794 Število hrastov so po letu 1795 nižali na 35, razliko pa reluirali (pretvorili) v denarno plačilo 7 goldinarjev za en hrast, torej skupaj 245 goldinarjev.

795 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

796 Ponekod oznaka za socialni status.

Služnostni upravičenec	Služnostna površina	pravica	dajatev
11 občin	gozd gospostva Lukatschowitz	ena klaftra lesa za celo hubo, $\frac{3}{4}$ klaftre četrtinski hubi in hišarjem, hišam brez zemljišč $\frac{1}{4}$ klaftre	
Občini Petrunka in Postowitz	gozd gospostva Lukatschowitz	paša svinj v hrastovih in bukovih delih gozda, nabiranje lesa in nastilj	
občina	gozd gospostva Landshut	nabiralni les od sv. Mihaela do sv. Jurija	29 goldinarjev 45 krajcarjev
osem občin	gozd gospostva Lundenburg	dvakrat toliko lesa, kot je vrednost 712 mernikov ovs	
15 občin	gozd gospostva Napagedl	les za kurjavo in gradbeni les, 1442 klafter	oves ali denar
Gospostvo Mährisch Neustadt	podložniškemu mestu Loschitz prepuščen gozd	30 klafter borovcev in 300 taletjev?	
Občina Eisenberg	zemljiška gosposka	300 klafter mehkega lesa	48 krajcarjev, 4 jelke v vrednosti 4 goldinarje 40 krajcarjev
Podložniki gospostva	gospostvo Nicolsburg	les	nizka denarna dajatev
11 občin	gospostvo Ostrau	nabiralni les, gradbeni les za občino Strany	plačilo v ovsu
kraj Otaslawitz	gospostvo Prodlitz	nabiralni les, grabljenje stelje, sekanje lesa	dajatev v ovsu in pšenici
Suzdol	gospostvo Ptin	pobiranje sušic	
Jeschkowitz	gospostvo Ratschitz	nabiranje lesa, stelja	dva dni dela za steljo
župnik v Knilmitzu	gospostvo Schebetau	les	
Frankstadt	gospostvo Schönberg	les za kurjavo in gradnje	plačilo v delu
8 občin	gospostvo Steinitz	les za kurjavo	
7 občin	gospostvo Steinitz	les za kurjavo	oves
Suchow	gospostvo Steinitz	nabiralni les	oves

Služnostni upravičenec	Služnostna površina	pravica	dajatev
kraj Boikowitz	gospostvo Swietlau	posek območja v gozdu Ochoza v širini 10 ^p	
gosposka	Kaminski gozd	gradbeni les za pristavo	
Ober in Unterkhola	gospoščinski gozd	trdi in mehki les, gradbeni les za svojo porabo	
občini Toplozau in Cywan	gospostvo Tobitschau	les z izjemo hrastovine, nabiralni les	15 goldinarjev 5 krajcarjev
8 hribovskih vasi z 287 prebivalci	gospostvo O. Wischau	letno 354 kosov lesa za jaške	plačevanje odkazovanja
občina Bezdiekow	gospostvo Ziodlowitz	les	plačilo

Vodna pravica (Wasserrecht):⁷⁹⁷

	Služnostna pravica
Gospostvo Aussee	napeljava vode prek podložniških zemljišč do gradu in pivovarne
Gospostvo Neuswiedlitz	napeljava vode skozi 7 hišnih vrtov
Gospostvo Krsman	napeljava vode prek gospoščinskega travnika do Niemschitzkega mlina za 15 goldinarjev

Podatki, v pregledanem gradivu navedeni za ostale dežele habsburške monarhije, ne omogočajo podobnega prikaza.

⁷⁹⁷ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

SALZBURG

Na Salzburškem so kot služnosti pojmovali tiste pravice, ki so jih na tujih zemljiščih imeli posamezniki, podložniška zemljišča ali hiše in različne ustanove, ki so bile neločljivo povezane s sosesko, npr. šole, cerkve ali druge javne institucije, kot so občinske korporacije itd.

Salzburški knezi so kot lastniki velikih gozdnih površin svojim podložnikom praviloma proti plačilu dovoljevali sekanje lesa v svojih gozdovih, grabljenje stelje, pašo, krčenje gozdnih površin itd. Pravice so potrjevali z izdajo dovolilnih listin, običajno pa so bile vpisane v urbarje. Nekateri podložniki so imeli služnostne pravice tudi na tistih zemljiščih, ki so pripadala bavarskemu kraljestvu, zato sta Salzburška in Kraljevina Bavarska leta 1823 sklenili konvencijo (dogovor, sporazum), v kateri je Bavarska to pravico tudi priznala.⁷⁹⁸

Na Salzburškem so se kot služnosti oblikovale pravica poti, vožnje in gonjenja živine, pravica črpanja vode in napajanja živine, paša živine, pravica drvarjenja, nabiranja sušic in dračja, pravica nabiranja želoda, pravica grabljenja listja, pravica lova, ribolova in lova na ptiče ter pravica lomljenja kamenja, kopanja

peska in žganja apna. Servitutni ali podobni odnosi so se oblikovali med državo in podložniki ter med samostani sv. Petra, Nonnbergom, sv. Michaelom ter nekaterimi drugimi nekdanjimi manjšimi dominikalnimi gospodstvi in njihovimi podložniki. V 15. in 16. stoletju so v času intenzivnega izkopavanja zlata in srebra oblikovali velike deželno knežje rudarske rezervatne gozdove, del pa so jih lahko izkoriščali solni rudniki.⁷⁹⁹

Služnostni upravičenci so gozdarili v državnih in zasebnih gozdovih. Teh je bilo na Salzburškem več, saj so morale biti kmetije zaradi velike odmaknjenosti samooskrbne in so zato morale imeti tudi lastne gozdove. Salzburški gozdni red je tako pravico poseka lesa za vzdrževanje cest, poti in mostov določil v zasebnih gozdovih. Služnostna paša je obstajala v obliki pravice rože (Blumensuch) in običajne paše na planinskih in ostalih pašnikih ter v gozdovih. Služnostni upravičenci so si smeli pripravljati nastilj za živino in žeti travo za krmo živine. Na Oetzu, v Alpah in Mahderju so smeli s požiganjem delati krčevine, čeprav je bilo to območje v pristojnosti rudarske in solinarske družbe. Pravica napeljevanja vode prek tujega zemljišča je bila pogosta, obremenjevala pa je zlasti državne posesti. Na privatnih (zasebnih) zemljiščih je bilo teh služnosti malo.⁸⁰⁰

Salzburška solna in rudarska družba je imela pravico do vseh presežkov posekanega lesa na erarnih in zasebnih zemljiščih. Na določenih privatnih/zasebnih zemljiščih je obstajala rezervatna pravica do posameznih vrst lesa, predvsem do macesnovih dreves. Poleg tega je državna uprava dovoljevala nabiranje žira in izcejanje smole za terpentini, kopanje zdravilnih rastlin ter nabiranje špajke in gozdnih jagod, vendar je lahko zasleгла zaslužek v korist gozdarske blagajne.

Pravica do vode je zajemala vse potoke in reke. Pravico do prehoda prek tujega zemljišča za ljudi in živino, do zajemanja vode, do napajanja živine, lomljenja kamenja, kopanja peska in žganja apna so imeli za pravico zasebnega prava, pravica nabi-

⁷⁹⁹ Johann, *Wald und Mensch*, str. 177.

⁸⁰⁰ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851.

798 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851.

ranja dračja in sušic po gozdovih pa je bila ponavadi le gesta milosti zemljiškega gospoda. Enako je veljalo tudi za pravico nabiranja želoda, čeprav so upravičenci ponavadi zanj plačevali različne dajatve. Glede vodnih pravic, pravice do lova in ribolova so bili nekateri postopki regulacije v času priprave na odkup služnosti že v teku.⁸⁰¹

SPODNJA AVSTRIJA

Še do začetka 19. stoletja so bili hribi na Spodnjeavstrijskem porasli z gozdovi, v katerih so prebivalci neomejeno gozdarili in pasli. Pašne in gozdne služnosti so se pojavljale v najrazličnejših oblikah. Nekatere služnosti so upravičenci uživali brezplačno, druge pa so odplačevali v naturalni ali denarni obliki. Dajatve za služnosti so bile običajno nizke, ponavadi so jih poplačali z maslom (Schmalzgiebigkeit) in denarjem. Posebnost je bilo plačevanje odškodnine kot t. i. Alpendienstschmalz. Pri tem so služnostni upravičenci za odškodnino poleg svoje pasli tudi živino lastnikov služnostnega zemljišča.⁸⁰²

Les v gozdovih, oddaljenih od poti in naselij, je bil tako rekoč brez vrednosti, višjo ceno pa je dosegal les v bližini fužin. Zemljiški gospodje velikih gozdnih površin sami praktično niso izkoriščali, temveč so jih prepuščali v uživanje kmetom. Z razvojem železarstva sta se pomen in vrednost gozdov povečala, ponekod so zato pašo živine v njih popolnoma prepovedali. Ker kmetje omejitev niso radi upoštevali, so zemljiški gospodje za vzpostavitev reda in nadzor zaposlovali gozdarski personal. Čeprav je ta včasih postopal grobo in na lastno pest, pri omejevanju izrabe gozda ni bil preveč uspešen.⁸⁰³

801 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851.

802 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

803 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851: » ... In den erwähnten

Služnostni upravičenci so imeli v gozdovih pravico do lesa za kurjavo, gradbenega in ostalega, za gospodarjenje na svoji kmetiji potrebne lesa. Ponekod so med gozdne služnosti šteli tudi gozdno pašo. Poleg gozdarjenja in paše so si smeli kmetje v gozdovih pripravljati nastilj za živino, ki je bil lahko različen glede na material, ki jim je bil dostopen. Razlikovali so pravico do listja, nasekanega drobnejšega vejevja z iglicami in pravico do podrasti, ki so jo pograbili po tleh in uporabili za steljo (Bodenstreu).

Ena od oblik služnosti, ki so jo poznali na Spodnjeavstrijskem, je bila pravica do žetja trave v gozdu in lokah, t. j. bolj mokrih travnikih, ponavadi ob rekah, jezerih ali ribnikih, kjer so rasla tudi posamezna gozdna drevesa. Na državnem posestvu Waidhofen ob Ybbsu, ki mu je pripadalo 18.000 oralov gozda in planin v hribovju ob štajerski meji, so kmetje imeli v rokah sodbo, ki jim je dovoljevala neomejeno visokogorsko pašo na določenem delu gozda, prav tako pa so smeli neomejeno grabiti listje za nastilj in žeti travo.⁸⁰⁴

V nizkih gozdovih so poleg omenjenih obstajale še nekatere druge pravice, ki so jih imenovali Pfeningrecht, verjetno zaradi načina in višine plačila za pravico, kot je nabiranje odpadlega in suhega lesa, nabiranje raznih gozdnih sadežev, zelišč ipd. Fevdalci so pravico podeljevali najrevnejšim prebivalcem, kar je določal gozdni patent iz leta 1813 in za podeljeno služnost predpisal izdajo dovolilnega pisma. Pravica je bila omejena na dva dni, služnostni upravičenci pa ob pobiranju vejevja in lesnih ostankov ter lomljenju kamenja niso smeli nositi sekir ali za sekanje uporabnega orodja.

Pravica paše je bila omejena na govedo, krave, jalovo živino in teleta, pasli pa so tako v visokogorju, na srednjih planinah in po nižjih hribovitih predelih dežele. Paša volov (in ostalih kastratov) je bila prepovedana. Leta 1813 sprejeti patent je iz pra-

Gebirgsforsten werden die weideservitute im Widerspruche mit dem Waldpatente vom Jahre 1813 ohne Ausscheidung der junge Mais, wo das Vieh die beste Nahrung findet, ausgeübt ...«

804 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

vice paše v gozdovih posebej izključeval tiste izkrčene gozdne površine, ki so bile zasejane s koruzo, saj je živina rada popasla mlado koruzo, s katero si je obogatila svoj jedilnik. Ob pašnih površinah so si servitutni upravičenci smeli postavljati planinske kočice ter hleve za živino (roža). Skrbeti so morali za vzdrževanje gorskih pašnikov, pri čemer so imeli vedno pred očmi najprej zdravje svoje živine. Ker so na pašo v gosposčinske gozdove gonili poleg svoje tudi tujo živino, so ponavadi pasli več glav, kakor so je zmogli prezimiti na svojih posestvih. Ker je bilo pasoce živine preveč, je ta pogosto objedala mlada drevesa na obronkih, kjer je pašnik prehajal v gozd. In čeprav so se vsi zavedali, da bi bilo treba preprečiti puščanje živine na pašo v gozdove, so se prepovedi gozdne paše povsod izogibali, saj so se zavedali, da bi služnostni upravičenci ukinitve paše v gozdovih razumeli kot omejevanje izkoriščanja služnostne pravice.⁸⁰⁵

Pašne služnosti so se pojavljale v različnih oblikah. Lahko so bile vezane na posamezno hišo oz. kmetijo in so bile vpisane v zemljiško knjigo, lahko so bile vezane na sosesko in jih je smela izkoriščati celotna kmečka občina.

Ponekod so imele celotne soseske pravico do napeljave vode prek tujega zemljišča. Na nekaterih območjih je bilo veliko rovtov in lazov, za katere je bilo težko najti pravo rešitev, saj so jih »na najbolj neverjetnih krajih« pred mnogimi leti izkrčili podložniki in kultivirali pustote, za svoje pravice pa so imeli vsa potrebna dovoljenja in dokazila.⁸⁰⁶

805 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

806 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

ŠLEZIJA

Servituti v Šleziji so sloneli na urbarialnih vpisih in določbah šlezijskega glavnega zakona z dne 6. julija 1771, po katerem je bila v sklop neplačljivih služnostnih pravic zajeta tudi pravica do lesa za šole, cerkve, župnije in lokalije. Pripadala jim je po določilih v ustanovnih listinah in pismih.

Zaradi različnih načinov uživanja tuje lastnine je bilo treba pred regulacijo služnosti njihov pravni status natančno preveriti. Med služnostjo in protiuslugo so obstajale razlike glede možnosti preklica, čeprav je moral biti status užitka natančno utemeljen. Enako utemeljena je morala biti tudi razlika med lastno služnostjo in prekarijem.⁸⁰⁷

Osebnosti služnosti so bile enako kot po ostalih delih države odpravljene brez odškodnine s patentom o odpravi fevdalnih vezi, zemljiški servituti pa so kmetom lahko pripadali kot posameznikom ali kot pripadnikom določene soseske. Zaradi pravic, ki so jih uživali že dolga leta, so si imetniki služnostnih pravic poleg pravice uporabe prizadevali, da bi na služnostnih zemljiščih dobili solastništvo, saj so menili, da jim le-to izhajajoč iz služnosti pripada.

⁸⁰⁷ prekarij, začasna uporaba ali užitek tuje lastnine; glej Verbinc, *Slovar tujk*, str. 567.

Avstrijski del Šlezije so pretežno obremenjevali pašni servituti, ki jih je bilo največ v šlezijemskem delu Karpatov. Prebivalstvo je bilo od servitutov življenjsko odvisno. V ravninskih predelih je živelo veliko malih kmečkih posestnikov, skoraj kočarjev, ki brez dodatne, t. j. služnostne paše ne bi mogli preživeti. Predstavljali so ogrodje šlezijskega kmetijstva. Na splošno jim je manjkalo kapitala in znanja, zemlja pa je bila prerевна, da bi v kmetijski pridelavi dosegali velike presežke.⁸⁰⁸

Z zemljišči so neracionalno gospodarili. K neracionalni izrabi gozda so precejšen delež prispevali t. i. činžni travniki in činžna zemljišča⁸⁰⁹ ter zemljišča, katerih namembnost se je zaradi rabe v preteklosti spremenila. Med taka so spadali ribniki različnih kategorij, v katerih so lovili ribe,⁸¹⁰ in loke, imenovane Lianengärten (pravzaprav vlažni travniki, ki so jih v obravnavanem času kot posebno kategorijo navajali le v Šleziji). Narejeni so bili na golosekih ali krajih, kjer se je nekdaj kuhalo oglje, ponavadi sredi gozdov. Prebivalci so si na posekah in opuščeni kopiščih uredili manjše travnike in njive.⁸¹¹ Zanje so plačevali male zneske, na katere so ponekod sčasoma tudi pozabili ali pa so se zneski spremenili v zakupnino.

Kmetje so za lastne potrebe uživali različne gozdne služnosti, kot so podiranje lesa, nabiranje posušenega vejevja in dračja ter nabiranje želoda. Dajatve za uživalce so bile po deželi različne in v glavnem odvisne od deželnih uredb, vpisov v urbarjih, kupnih in drugih pogodb zasebnega značaja. Hiše si kmetje običajno niso smeli graditi z lesom iz naslova servitutov, temveč se je dodeljen les štel kot pomoč fevdalca kmetu.

Kot urbarialna pravica je bil v evidence velikokrat vpisan »nastrgan« in nabiralni les. Pravica je lahko pripadala celotni občini, posamezniku ali posebnim varovancem, količinsko pa je bila določena ali nedoločena. Ponekod se celo ni nanašala na la-

⁸⁰⁸ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851: » ... wegen Mangel an Capital und Intelligenz ...«

⁸⁰⁹ činž-dajatev, pravda, činž.

⁸¹⁰ Fischwässer; SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

⁸¹¹ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

stno porabo imetnika pravice, temveč je služnostni upravičenec smel les tudi prodati.

Medtem ko je v ostalih delih Šlezije v kmetijstvu prevladovalo poljedelstvo in so živino redili samo še »za zraven«, je bila v hribovitih predelih reja živine glavna kmetijska panoga. Pašniki so bili zato za tamkajšnje prebivalstvo nepogrešljivi. Paša (Hütung) se je delila na gozdno pašo (Waldweide), sopašo (Mitweide), prašno pašo (Stoppelweide), pašo ob robovih ribnikov in nekaterih slabših pašnikih. Za mala kmečka posestva je bila dokaj pogosta prašna paša in sopaša (Mitweide). V Wiesbachu je bila običajna še posebna pravica, da so na določeni gospodarski zemljiški površini zasejali deteljo, ki so jo naslednje leto lahko pokosili bajtarji.⁸¹²

Pašne služnosti so bile večinoma vpisane v urbarjih, urbarialnih listinah in ostalih kupnih pogodbah, privilegijih, pravnih dogovorih, nekateri redki primeri (nekatero kmetije) pa so imeli pravice »po tradiciji«. Zaradi mnogih primerov zastaranja in priposestevanja je bilo dokazovanje časovnega trajanja obstoja služnosti, t. i. datacija, poleg dokazilnih listin ena od najpomembnejših zahtev za priznavanje do pravice do odškodnine ob regulaciji in odkupu služnostne pravice.

Služnostna pravica je lahko pripadala celotni občini (soseški), samo nekaterim kategorijam kmetov, npr. kmetom, kočarjem ali bajtarjem,⁸¹³ ali posameznikom. Na pravico visokogorske paše se je navezovala pravica košnje in puljenja oz. nabiranja trave na visokogorskih pašnikih. Praviloma je bila vpisana v urbarje, gospodstva pa so jo oddajala tako, da so za uživanje služnosti vsako leto izdajala dovolilne listke. Letno je včasih posamezno gospodstvo izdalo tudi 500 listkov, za katere je bilo treba plačati po 12 krajcarjev, če pa jo je želel pridobiti tujec (verjetno podložnik drugega gospodstva, ki ni bil vpisan v domači urbar), je bilo za listek treba odšteti 4 goldinarje.

812 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

813 Die Gärtler, imeli so le do 36 krajcarjev dohodkov: Deutsches Rechtswörterbuch-DRW: Quellen-Faksimile, str. 1181; on-line: <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige?db=drw&ind...>, 20. 07. 2009.

Posebej razširjena je bila pravica planinske paše na gozdnatih območjih v okolici Tešina. Na pretežno hribovitem terenu je živelo okoli 1000 pastirskih družin, ki so ob oskrbi živine tudi same svojo »bedno« in velikokrat edino hrano pridelale kar na servitutni zemlji. Skupna površina poseljenih zemljišč je znašala 40.000 oralov. Gozdove, v katerih so pasli, so imenovali salaški pašniki oz. salaška paša (Sallaschen Weide). Na tešenskih pašnikih je paslo živino 48 glavnih salašarjev. Kmetijski obrati v hribih s pravico paše so bili sestavni del kmetij v nižjih predelih, kjer je živel lastnik z družino.⁸¹⁴

Za pravico paše so plačevali letno določeno dajatev. Za življenje prebivalcev v salaških gozdovih je neznani pisec v časniku Das Ausland zapisal, da so si kmetje, v glavnem Slovaki, na pašnikih v visokogorju (Karpati, ki se v šlezijem delu imenujejo Beskidi) postavili pastirske kočje. Vanj so nastanili pastirje, ki so pazili od 500 do 600 glav ovac, pogosto pa se je paslo tudi govedo. Pastirji so opravljali delo, povezano z mlečno prirejo, npr. oddajo mleka, pripravo sira in masla. Z ovcami so ostajali v hribih tudi čez zimo, običajno celo več let, šolali se po navadi niso, do cerkve je bilo predaleč, čeravno so zaradi posameznih prišlekov in vojske, ki je kdaj pa kdaj zašla v te hribe, poznali cerkvena pravila in božje zapovedi. Po mnenju poročevalca časnika Das Ausland so živeli primerljivo odmaknjeno kot beduini v Afriki.⁸¹⁵ Lastnik večine salaških pašnikov je bilo zemljiško gospodstvo Gotschdorf v okraju Jägerdorf.⁸¹⁶

Drugod so podobna (salaška) naselja nastala z naselitvijo gozdnih delavcev, ki so po naročilu oblasti v hribovitih predelih sekali les. Za potrebe pridelave hrane so si z dovoljenjem izkrčili nekaj dodeljenega gozda in prekopali zemljo ter si pripravili manjšo njivo ali vrt, ob njej pa postavili skromno bivališče. Ponavadi so redili še kako glavo živine, da so imeli mleko in pripravljali mlečne izdelke, kot so sir, skuta, maslo. Salaškim

814 salaški pašnik oz. salaška paša; del posestva, gospodarski dvor na polju in v gozdu; glej Gehl, Wörterbuch, str. 197.

815 Das Ausland, št. 61, 2. marec 1837, str. 241-242.

816 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

naseljencem je pripadala pravica obsekavanja in lomljenja vej, ki so jih potrebovali za nastilj in krmo za ovce, pogosteje pa se je pojavljala na območju gospostev v lasti vroclavske škofije.

V začetku so oblasti tovrstne naselitve z dovoljevanjem krčenja gozda spodbujale, saj so bila na tak način bolj izkoriščena tudi do tedaj slabo izrabljena in dokaj oddaljena zemljišča. Tudi samosvojim naselitvam niso nasprotovale, ker je bilo sprva število naseljencev v gozdu nizko, lesa pa je bilo dovolj za vse. Sčasoma je število ljudi zelo naraslo, obenem s številom ljudi se je večal stalež živine, ki so jo redili. Gospodarili so enako, kot so to počeli njihovi predniki, selišča pa so poleg dovoljenih območij začela rasti povsod po gozdovih. Naseljenci so pašo širili, do koder se je dalo. S požiganjem so pripravljali vedno nove obdelovalne površine, gosposka pa jih pri tem ni več mogla in znala ustaviti, saj so se upirali vsem ukrepom, s katerimi so oblasti poizkušale zajezi njihovo poseganje v gozd, in se pritoževali zaradi kratenja starih pravic.

Težave z naseljenci v tešinskih gozdovih so se začele že leta 1722, ko je bila izdana odredba, da je treba poti, po katerih vodijo živino na pašo, uživalcem prepustiti v brezplačno uporabo, za pašo pa naj bi upravičenci dobili kupne listine, na osnovi katerih naj bi jim bila priznana pravica paše živine in pravica naseljevanja na gosposčinskih gozdnih površinah. Za pravico paše so morali plačevati dajatev po glavi živine, ki so jo pasli. Na servitutnih pašnikih so imeli krmo za svojo živino, če pa je želel poleg tistega, ki je imel kupno pismo, pasti še kdo drug, ga je pastir s pismom lahko nagnal iz gozda. Število glav pasoce se živine v listini ni bilo določeno, vendar naj bi vsak redil le toliko živali, kot jih je bil sposoben preživeti čez zimo.

Odredba ni ustavila devastacije, saj je naseljena populacija še naprej pustošila po gozdu. Leta 1796 je spor s pomočjo nadrejenih oblasti poizkusila rešiti kameralna gosposka Brenna. Najprej so služnostno pašo v delu gozda prepovedali, za gonjenje živine v drugi del gozda pa so predlagali uporabo nadomestnih poti. Leta 1800 je med nekaterimi občinami tešinskih sa-

laških pastirjev in hribovskih sosesk prišlo do dogovora, kateri gozdovi so komu dodeljeni za pašo in postavitev bajt in poslopij za oskrbo živine.⁸¹⁷

Približna ocena velikosti in obremenjenosti salaških pašnikov⁸¹⁸

	Površina	Št. glav živine
Salaški pašniki	31.198 oralov 101 kv. klafter	1191 govedi, 15.945 ovac, 2464 krav, 479 telet
Vaški pašniki	10.849 oralov 1593 kv. klafter	
Skupaj	42.048 oralov 94 kv. klafter	

Pravico do lova je reguliral lovski zakon, zato ni bila zajeta v regulacijo služnosti. Rečno korito reke Opave je bilo skupaj z ribolovno pravico vred vedno v lasti gospostva oz. fevdalca in ni nikoli pripadalo kmetom kot servitut.

Pravica do lomljenja kamenja, kopanja peska in žganja apna je bila redka, posedovalo jo je npr. gospostvo Schönhof, ki je smelo na plitvinah Grosskunschitzerjevega gospostva kopati gramoz.⁸¹⁹

Dokaj pogosta je bila v Šleziji pravica do poti (Fusssteig), gonjenja živine (Viehtreib) ali vožnje (Fahrweg) po tujem zemljišču, deloma potrjena z listinami ali pa je pripadala ljudem zaradi lege posamezne kmetije. Pogosto so bile na to pravico vezane dolžnosti vzdrževanja mostov in brvi, ki so predstavljale pravico in obveznost za celo vas ali pa celo za celotno območje. Pravica do zajemanja in črpanja vode, napajanja živine in napeljave vode je bila običajno podeljena s sklenitvijo pogodbe ter vpisana v zemljiškoposestne evidence, v katere so bile vpisane tudi pravice do napeljave vode po rakah za mline in druge vodne naprave, npr. žage. Služnostni upravičenec je s pravico do vode imel obveznost vzdrževanja vodnih zapornic. Z vodo je bila povezana pravica do izkoriščanja ribnikov in vzdrževanja

817 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

818 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

819 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

vode v mlinskih grabnih, plavljenja lesa, vzdrževanja prostorov za les, spravlanja in vleke hlodov po grabnih, pobiranja rečnega kamenja ipd.

Nekatere služnosti so imele specifične oblike. Graščinska uprava kneza Lichtensteina je imela pravico do poseka 100 hlodov gradbenega lesa in 200 klafter lesa za kurjavo letno v gozdovih gospostva Grätz (Hradec na Moravici). Mesto Freywaldau (Jeseník) je iz škofijskih gozdov smelo proti denarnemu plačilu vsako leto odpeljati 5086 klafter lesa za kurjavo in podlagalni les za gradnjo mostov, zagotoviti pa so si morali lastni odvoz. Mesto Schwarzwasser (Černá Voda) je imelo po določitih privilegija vojvode Wenzla iz leta 1572 pravico do lesa za izboljšave in gradnjo svojih hiš ter za ogrevanje,⁸²⁰ mesto Jablunkau (Jablunkov) pa je dobivalo les za popravila. Nekateri mlinarji so les za gradnje in kurjavo dobivali iz gozda, katerega lastnik je bila škofija Scholtisey iz Hermannstadta (Heřmanovice), do 600 klafter in naseljenci še do 120 klafter iz istega gozda. Mestna komuna Jägerndorf (Jagerndorf) je smela proti plačilu 36 krajcarjev posekati 1081 klafter lesa. Predvsem upravičenci do servitutnega lesa iz škofijskih gozdov so svojo pravico tako izkoriščali, da so nekateri živeli le od prodaje služnostnega lesa. Vendar je bilo grmovje in drevje (hrasti in lipe) na tukajšnjih dominikalnih in servitutnih zemljiščih rezervirano za potrebe gospostva. Pravico do želoda in žira sta izpostavila le kraja Jablunkau (Jablunkov) in Schwarzwasser (Černá Voda).

Mesto Freywaldau (Jeseník) je imelo pravico do lesa za 2 peči v knežjem gozdu in do kopanja ilovice. Nenavadna pa je bila služnost, ki jo je imel knez Lichtenstein, ki je smel v mestni varilnici piva v Jägerndorfu (Jagerndorf) variti deputatno pivo za svoje zaposlene. Na gospostvu Schamberg je moral kmet kot plačilo za svojo služnostno pravico peljati en voz sena z dominikalnih travnikov v gosposčinski senik, v Gotschdorfu (Goduszyn) pa so imeli t. i. dednega sodnika (Erbrichter), ki je smel na

820 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851: » ... das recht auf das zur Ausbesserung und aufbau der Hauser und zur eigenen Heizungnöthige Holz ... «

srenjskem pašniku v nasprotju z drugimi služnostnimi upravičenci pasti zastoj. Kmetje Zablavza so imeli pravico pasti na pašnikih pri Schwarzwasserju, za plačilo pa so morali voziti les za popravilo mostu.⁸²¹

Čeprav je bilo v Šleziji tudi veliko rudniških in drugih industrijskih obratov, o rezervatnih gozdovih, kot so jih poznali po drugih deželah habsburške monarhije in bi jih ti uporabljali za svoje obratovanje, v pregledanem gradivu ni poročil.

821 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

ŠTAJERSKA

Na Štajerskem so red v gozdovih sprva urejali po določilih augsburškega libela, po katerih so dele gozdov prepuščali v uporabo rudnikom in drugim industrijskim obratom. Samostani in zemljiška gospostva so smeli sekati les le za potrebe svojega gospodinjstva in gospodarstva kot kurivo za kuhanje in gretje. V 16. stoletju so libele nasledili gozdni redi, izdani v času vladanja cesarjev Maksimilijana in Ferdinanda. Njihova določila sta na Štajerskem dopolnjevala še posebna rudarska gozdna reda, prvi z dne 23. februarja 1695 in drugi z dne 26. marca 1721. Ferdinandov gozdni red je 31. julija 1752 potrdila Marija Terezija in vse visoke in črne gozdove v deželi Štajerski razglasila za *regalia principis*, kar pomeni, da so postali last deželnega kneza, v konkretnem primeru kameralnega gospostva.⁸²² Večina teh gozdov je služila potrebam deželnoknežjega Kammerguta in njegovih rudnikov ter fužin.⁸²³ Razlikovanje med lastninsko pravico in pravico uporabe je v času pred odpravo služnosti nekaterim še vedno povzročalo velike težave, čeprav so bili zadnji rezervatni gozdovi z dvornimi dekreti z dne 6. marca 1783, 17. marca 1784 in 22. februarja 1804 odpravljeni.

822 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 10/Pr-851.

823 Riegler, *Der langsame Wandel der steirischen Landeskultur*, str. 316.

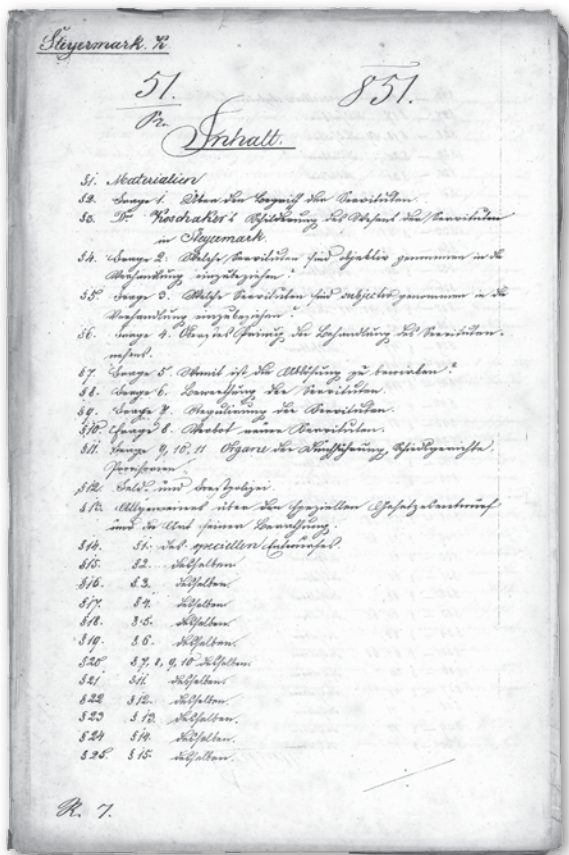
V njih so nato smeli sekati les tudi ostali imetniki koncesije za sekanje in ne le rudniki ali industrijski obrati. Neurejenost meja in lastništvo gozdov sta tudi na Štajerskem povzročala veliko zmedo. Pravice, ki so se skozi čas razvile v služnosti, je deželni knez podeljeval podložnikom za zelo male dajatve, revnim pa celo zastonj. V dolini Enna so dovolili posege zasebnikov v regalne gozdove in odpravili določene omejitve v rezervatnih gozdovih, gospostva pa so enostransko celo priznavala garantna in dovolilna pisma. Podložnike, ki so v gozdove posegali bolj ali manj samovoljno, je deželni urad, ki takega stanja ni priznaval, pozval, naj prinesejo dokazila o uživanju pravic, vendar je bil poizkus poravnave neuspešen. Položaj so skušali 12. septembra 1788 z dvornim dekretom umiriti, vendar prav tako neuspešno. Nov dvorni dekret z dne 21. januarja 1791 je odredil, da se neupravičeni podložniški posegi v gozd obravnavajo kot prekrški (*Unterthansstrafpatent*).⁸²⁴ Gubernialni dekret z dne 27. avgusta 1791 je vse tovrstne gozdove po zavrnitvi garantnih in dovolilnih pisem, inventarjev in vpisov v gozdno zemljiško knjigo razglasil za deželnoknežjo lastnino, odločitev pa potrdil še z gubernialnim dekretom z 29. januarja 1803. V jožefinskem in franciscejskem katastru so bili ti gozdovi vpisani kot deželnoknežja last, od katerih je davke plačevala rudarska družba (*Montan-Ärar*).

Servituti na Štajerskem so bili pravzaprav enaki kot po drugih deželah, npr. pravica do lesa, paše, nastilja, prehoda po tujih poteh, kopanja peska, nabiranja kostanja in drugih gozdnih sadežev, jagodičja in gob, žgati apno, lomiti kamen, pravica posnetja talne ruše.⁸²⁵ Kot drugod so bile tudi na Štajerskem nekatere služnosti med seboj nerazdružno povezane.

Kmečke služnosti so bile praviloma vpisane v gosposčin-skih urbarjih, zemljiških knjigah, garantnih pismih ipd., iz katerih je bilo razbrati, kako in zakaj so upravičenci služnosti dobili.

824 podložniški kaznovalni patent

825 *Recht zum Plagge oder Haidehiebe*: pravica do posnemanja (grabljenja) podrasti ali tudi »čiščenje« slabotnega gozda, poraslega z redkimi brezami ali borovjem (lahko tudi s požiganjem), s čimer so preprečevali zaraščanje gozda po pašnih površinah, služnostni upravičenci pa so posneto rušo porabili za nastilj.

Elaborat o služnostnih pravicah za Štajersko
(SI ARS, AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851)

Poleg podelitve je bila možna pridobitev služnosti s priposestvom. V različnih pogodbah so jih različno imenovali, vse pa so bile »izjava volje (Willenserklärung)«, temelječe na posebnem dogovoru o koriščenju posameznega zemljišča ali njegovega dela in na zastaranju.⁸²⁶

Najrevnejši so les za lastne potrebe praviloma dobivali brezplačno. Pravico jim je priznaval Ferdinandov rudarski red,

826 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

kasneje pa je določilo, da dobijo najrevnejši po cesarjevi milosti les zastonj, prevzel tudi štajerski gozdni red (26. junij 1767).⁸²⁷ Na določilo so se sklicevali vsi tamkajšnji prebivalci in podložniki, ki lesa za svoje potrebe niso mogli dobiti drugod, čeprav naj bi pridobivanje lesa iz deželnoknežjih gozdov veljalo le za tiste, ki niso imeli gozdnih površin. Les naj bi dobivali za potrebe svojega gospodinjstva in gospodarstva, če ga v gozdovih v lasti sosesk niso mogli, ne pa tudi za opravljanje katere od obrti. Gradbeni les so marsikje dobivali zastonj.

Pri gosposki nastavljeni zaposleni, večkrat domači nešolani kmetje, ponavadi za zelo nizko plačo,⁸²⁸ niso smeli odkazovati lesa, če to ni bilo izrecno dovoljeno ali so morda tako pravico dovoljevali starejši zakoni (patenti in druga določila).

Imetniki pravice do lesa so si lahko v gozdu pripravljali les za različne potrebe, odvisno od dogovora z lastnikom zemljišča. Pridobivanje lesa za potrebe lastnega doma je na Štajerskem predstavljalo nedoločeno, kmetiji potrebno služnost, pojavljale pa so se tudi take, ki so bile deloma določene in deloma nedoločene.⁸²⁹ Podobno kot drugod pa so tudi štajerski kmetje svoje pravice velikokrat preveč izkoriščali in slabo skrbeli za gozdna zemljišča, s čimer so jih dodatno uničevali.⁸³⁰

Za gradnje in popravila je smel servitutni upravičenec iz naslova služnosti dobivati katerokoli vrsto lesa za katerikoli del popravila ali novogradnje. Če pa so h kmetiji spadale posebne stavbe, ki niso bile nujno potrebne za domače gospodarstvo, npr. kak industrijski ali obrtni obrat kakor žganjarna ali pivovarna, jim servitutni les za njihovo obratovanje ni pripadal. Količina lesa za opremo, delovni les in les, potreben npr. za podpiranje kulturnih rastlin, kot je fižol (fižolovke – Stangenholtz), ki so ga kmetje dobivali iz naslova servitutov, je bila vedno nedoločena.

827 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851: »... Das Mandat Kaiser Ferdinand III vom 16 Febr 1641 ertheilt schon Vorschriften, wie Holzaushilfen an Unterthanen nur gegen leidentliche Abfindung, an Arme aber aus Gnade gratis statthaben sollen. ...«.

828 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 213.

829 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

830 Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 191, 214, 215.

Pravica do pobiranja vejevja in nabiranja lesa (Raff und Le-seholz) se je nanašala le na po tleh ležeči les in suho vejevje, pravica do v viharjih podrtega lesa pa je pomenila, da je smel upravičenec ta les le pobirati, ni pa ga smel sekati.

Pravica do paše je veljala na pašniških zemljiščih in gozdovih. Ker podatki o gozdni paši praviloma niso obstajali, slabe pa so bile tudi evidence pri posameznih lastnikih služnostnih zemljišč, ni bilo znano, koliko je bilo glav živine v deželi in koliko te živine se je paslo ter kje. Najlažje je bilo podatke dobiti takrat, ko je zaradi služnosti prišlo do sporov, zaradi česar je pogosto nastala obsežna korespondenca ali celo sodni spis. Iz spisa ob sporu med gospostvom Gornji Grad in nekdanjimi podložniki je možno razbrati, da je imelo v gozdu Kokarza v katastrski občini Pusto Polje, ki je bil v lasti gornjegrajskega škofijskega posestva, pravico gozdnih služnosti, v katero je spadala pravica do lesa, do paše in nastilja, 52 kmečkih posestnikov iz okoliških vasi Pusto Polje, Zgornje Pobrežje, Spodnje Pobrežje, Brdo, Potok, Trnovec, Lačja vas in Holmec ter 16 posestnikov iz Spodnje Rečice in Prihove.⁸³¹

Sicer pa so pasli govejo živino vseh vrst, praviloma le svojo, veliko ovc in seveda tudi svinje in perjad, v nekoliko bolj gozdnatih predelih pa tudi koze. Pašna služnost je bila lahko določena, nedoločena ali pa mešana. Na enem zemljišču jo je lahko užival en ali več služnostnih upravičencev. Razporeditev paše je bila odvisna od zakonskih predpisov, stanja in kvalitete služnostnega zemljišča, njegove poraslosti s travo ter možnosti trajanja paše na njem, da bi se pašna površina ohranila v kar se da dobrem stanju. Pašniki se za druge načine gospodarjenja kot le za pašo niso mogli in smeli uporabljati, kjer pa je bilo to mogoče, so poleg paše na pašniških površinah še kosili ali želi travo, saj bi z vsako drugo rabo dodatno uničevali pašno površino.⁸³²

831 Oedenfeld, Oberpodpresche, Unterpodbresche, Werde, Pottok, Ternoutz, Leutschendorf, Homitz, Unterrietz, Prihova; SI ARS, AS 185, šk. 27, Fasz. 353, Sign. 10/1 Stmk (Spez. Vloz. S. 361), mapa Vorzahlen zu 8114/1906.

832 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

Pravica do stelje je predstavljala pravico grabljenja listja, igličevja in rastoče podrasti za nastilj živini. Vejevje, ki bi ga posekali na še stoječih drevesih, v to pravico ni bilo zajeto. Ponekod so nastilj pripravljali tako, da so delno posekali vejevje na igličastem drevju, ga na drobno nasekali in ga nato porabili kot steljo za živino, saj sicer materiala za nastilj ni bilo dovolj.⁸³³

833 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

TIROLSKA

Red v gozdovih so na Tirolskem skušali vzdrževati na osnovah določb gozdnega reda cesarja Ferdinanda iz 10. maja 1538, ki je veljal za deželnoknežje, privatne in gosposčinske gozdove. Tirolski gozdovi so bili klasificirani na visoki in črni gozd. Po vsej deželi so v gozdovih izvedli pregled gozdnih površin, izsledki pa so bili osnova za nov gozdni red iz 16. marca 1541. Vsi predpisi so podložnikom dovoljevali pridobivanje lesa v tujih gozdovih, ko ti svojih potreb po lesu niso mogli zadovoljiti z lesom, pridobljenim v lastnem gozdu ali na gozdnih površinah, ki so bile v lasti sosesk ali občin. 28. novembra 1685 je nov red izdal takratni pooblaščenec in upravitelj guverner (Gubernator) knez Karel Lotarinški, ki je razdelil gozdove na zasebne in take v skupni lasti. Po členu 7 določil, izdanih 3. junija 1729, so gozdovi v Vintschgauu, Viertlu ob Etschu in gozdovi gradiškega urada prešli v upravljanje in last tamkajšnjih prebivalcev in občin, vendar je vlada zaradi prirasta in nadzora gozdnih kultur na zahtevo gozdarjev predlagala, da bi spet prešli v državno last.

Francosko-italijansko obdobje je pogubno vplivalo predvsem na služnostno pravico do paše v gozdu. Tirolska je bila razdeljena med italijansko in bavarsko kraljestvo. V italijanskem kraljestvu je zakon z dne 27. aprila 1811 določal, da morajo vsi

iz Ober-Etscha, ki so imeli pravico služnosti, prefekturi v roku 6 tednov oddati prijavo svojih potreb, oblasti pa so morale nato odločiti, kje, kako in koliko bodo lahko koristili svoje služnosti. Upravičenci bi se lahko pritožili državnim organom, če pa obstoječi servituti ne bi bili prijavljeni, bi bili za upravičence izgubljeni. Ker velik del služnosti v času italijanske vladavine dejansko ni bil prijavljen, so bili gozdovi tedaj v resnici »osvobojeni služnosti«. Bavarska vlada je v svojem delu Tirolske dovoljevala izvajanje služnosti tako, kot jih je do zasedbe urejala avstrijska zakonodaja.

Po ukinitvi francoskega cesarstva je z objavo finančne intendance 25. oktobra 1814 v veljavo ponovno stopila nekdanja avstrijska zakonodaja. Nadaljnje ukrepe, s katerimi so želeli urejati služnostne pravice, sta določala edikt (Organische Edikt) iz 8. marca 1814 in gozdni red iz leta 1839.

Zemljiška odveza je bila na Tirolskem, kjer so jo po uredbi ministrstva za notranje zadeve 17. avgusta 1849 organizacijsko združili in izpeljali skupaj s Predarlskim, zaključena že leta 1853, komisijo za zemljiško odvezo pa so razpustili leta 1854. Za sabo je pustila kar nekaj nerešenih primerov, zato so nekateri menili, da je zemljiška odveza nekaj, na kar na Tirolskem ne morejo biti ponosni, saj njena izpeljava ni bila ravno vzor hitrega in fleksibilnega dela.⁸³⁴

Tudi po zaključeni zemljiški odvezi je glede služnostnih pravic še vedno vladala velika zmeda, zato so šli vsi ukrepi v smer reševanja problemov. Ker so bili servituti moteč faktor tako pri gospodarjenju na zemljiščih kakor za medosebne odnose, so se procesi odprave servitutov tudi na Tirolskem kot marsikje drugje v Avstriji začeli že pred zemljiško odvezo. Odločba z dne 6. februarja 1847 je odpravljala koriščenje služnosti v nekaterih državnih gozdovih, pravico navrtavanja lubja, izcejanja in žganja smole (Pigelbrennen), zakup sekanja ter sekanja brezovega in lipovega drevja. Deželni knez je zase obdržal pobiranje krhlikovega lesa, trgovanje s tisovim lesom, žganje oglja in kuhanje

⁸³⁴ Beimrohr, Die Grundentlastung, str. 33, 34.

apnenca. Predvsem za tiste gozdove, ki so bili v lasti občin ali katere od oblik posebnih skupnosti, so zahtevali, da jih razdelijo v osebno last tistim, ki so imeli v njih služnostne pravice, saj je skupno lastništvo veliko pripomoglo k slabemu stanju in uničenju gozdnih površin.⁸³⁵

Visoki gozdovi v lasti deželnega kneza so bili obremenjeni s služnostnimi pravicami, njihovo izkoriščanje pa je bilo v prvi polovici 19. stoletja že tako razširjeno, da je porušilo razmerje med posekom in prirastom. Zato so pri deželnih sodnih okrajih Schwatz, Kattenberg, Kufstein, Kitzbüchel, Hopfgarten, Zell in Fügen posebne komisije (Purifikationskommission) odločile, da naj tiste gozdne parcele, na katerih so služnostni upravičenci za posekani les plačevali dajatve, preidejo v last služnostnih upravičencev.⁸³⁶

Ker je bilo tirolsko kmetijstvo zaradi pomanjkanja njivskih površin za pridelavo življenjsko potrebnih pridelkov (hrane) orientirano predvsem v rejo govedi, ki so jo pasli pretežno v gozdovih, je bila od gozda in gozdne paše odvisna eksistenca 2/3 tirolskega prebivalstva. Gozdne služnosti so bile praviloma vezane na posamezno kmetijo glede na potrebe, vrsta in kvaliteta gozdnih produktov, ki so jih služnostni upravičenci smeli pridobivati v gozdu, pa ni bila posebej določena. Tudi služnostnim upravičencem pripadajoča količina služnostnega lesa je bila določena le v posameznih gozdovih, izražena pa je bila v številu hlodov ali številu klafter lesa. Servituti so bili nespremenljivi in spremenljivi. Nespremenljive so bile tiste gozdne služnostne pravice, pri katerih so služnostni upravičenci ne glede na kvaliteto, količino in vrsto les iz gozda jemali vse leto. Taka je bila npr. pravica do lesa za kurjavo. Spremenljive pa so bile tiste služnosti, ki so bile odvisne od kvalitete, količine in namena uporabe lesa. Mednje je sodila pravica do lesa za prodajo, za kar so služnostni upravičenci plačevali posebne dajatve in katerih količina je bila od leta do leta različna.⁸³⁷

835 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

836 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

837 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

Sicer pa so poznali podobne oblike služnosti kakor po ostalih delih monarhije: pravica do lesa, pravica izvažanja lesa, pravica paše, pravica visokogorske paše in zavetja pred snežnimi viharji, pravica do nastilja, pravica prehoda, gonjenja živine, voženj in prevoza lesa prek tujega zemljišča, pravica napeljave vode prek tujega zemljišča, pravica plavljenja lesa (Schwemmrecht), pravica nabiranja po tleh ležečega odpadlega lesa in vejevja, pravica do grmovja in pobiranja listja, pravica žetja in odvažanja trave iz tujega gozda, pravica lupljenja dreves, pravica nabiranja semen in želoda, pravica nabiranja gob in jagodičja, pravica izcejanja smole in terpentina, pravica žganja apna, lomljenja kamenja, kopanja ilovice in peska, pravica paše koz, pravica ograjevanja.

Na pravico podiranja drevja je bila pogosto vezana pravica do plavljenja lesa, ki je lahko obstajala tudi kot poljski servitut, če je obremenjevala poljsko površino. Večinoma pa so za spravilo lesa po vodi uporabljali vodotoke in umetno narejene drče.⁸³⁸ Delo pri plavljenju lesa je bilo težko in nevarno, saj so morali hlapci marsikje les iz deročih potokov vleči s preprostim orodjem, pri čemer je bilo veliko poškodb in celo smrtnih primerov.⁸³⁹ Pravica je bila večinoma priposestovana, običajno pa je pripadala celotni skupnosti, t. j. soseski ali občini. Čeprav so služnostni upravičenci s plavljenjem lesa ponekod delali škodo na gozdnih zemljiščih, je bilo zelo malo možnosti, da bi bili lastniki zemljišč s pritožbo zaradi njene izrabe uspešni, saj je bilo spravljanje lesa v dolino ponekod edina možnost transporta iz gozda ali pa je bilo njegovo spravilo na morebitne drugačne načine veliko težje. Vsekakor pa so se služnostni upravičenci morali držati pravila, da so pri koriščenju pravice do vode (npr. napeljava vodnih rak) in pri izrabi pravice do plavljenja lesa na tujem zemljišču naredili kar najmanj škode. Na Tirolskem je obstajala posebna pravica zagotavljanja lesa, ki je bil potreben za varno spravljanje lesa na domačije, npr. do lesa za zavarovanje

838 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

839 Walcher, Brandenberger Holz, str. 311.

bregov potokov in vodnih drč ter pravica prodaje nekaterih gozdnih produktov, tudi lesa, za katerega so morali lastniku plačati t. i. Stockgeld.

Tirolski kmetje so veliko lesa potrebovali tudi za notranjo opremo svojih hiš. Notranja oprema kmečkih hiš je bila sicer položaju primerno borna, vendar so med posameznimi avstrijskimi pokrajinami obstajale velike razlike tako v navadah in običajih kot po razpoložljivem materialu, ki so ga prebivalci našli v bivalnem območju. Na območju Tirolske pa tudi Zgornje Avstrije so na vsaki kmetiji po običaju vsaj eno sobo v hiši opazili z lesom. Navadno je bila to bivalna soba, kjer se je dogajal glavni del skupnega družinskega in družabnega življenja. Prostore so ogrevali tako, da so v peči kurili od zunaj. V notranjosti tako ni bilo dima, v samem glavnem prostoru pa je bilo zelo malo pohištva. Sredina prostora je bila običajno vedno prazna. Večinoma v tem prostoru tudi ni bilo postelj⁸⁴⁰ (po mnenju raziskovalcev je bil prostor prazen zato, da so lahko sredi sobe postavili orodje za opravljanje različnih del; orodje so namreč vsakokrat prinesli v prostor in ga po opravljenem delu spet odnesli in pospravili). Zaradi običajev in načina življenja so bile potrebe po lesu zelo velike, zato so v začetku 19. stoletja oblasti celo morale prepovedati uporabo služnostnega lesa za krasitev hiš.⁸⁴¹

Tirolska je precej lesa izvažala, glavni trg pa je predstavljalo italijansko ozemlje. Les je bil pod oznako »Holzzolla aus Passeir« poznana že v času vladanja nadvojvode Leopolda Avstrijskega leta 1396. Dovoljenje za trgovanje s tisovim lesom je 10.

840 Grifsmair, *Bewahrte Volkskultur*, str. 92 in 93.

841 V Tirolskem muzeju ljudske umetnosti je na ogled 22 v celoti rekonstruiranih kmečkih bivalnih prostorov, ki so bili bogato opremljeni s pohištvom in opaženi z lesom. Les je bil izrezljan in v opaž položen v različnih vzorcih. Kmetje so ga za svoje potrebe sekali v dominikalnih gozdovih iz naslova služnostnih pravic, količina pa ni bila vedno določena. Ker so količine posekanega drevja neprestano naraščale in je posek že ogrožal samoobnovo gozda in obratovanje industrijskih obratov, ki so imeli prednost pri dobavi (npr. solni rudniki), je bilo z dekretom določeno, da smejo kmetje sekati služnostni les le za nujne potrebe, kamor so šteli les za kurjavo in popravila hiš in gospodarskih poslopj, za t. i. krasitev hiš pa ne. Podobno je bilo tudi na Gornjeavstrijskem. SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851. Glej tudi <http://www.tiscover.at/guide/85549sy,en,SCH1/objectId,SIG1750at,b,129027,curr,EU...>, 9. 2. 2009.

februarja 1521 od cesarja Karla V. dobil Balthasar Leitsch. Pravica družine je izumrla sama po sebi.

Davek za izvoz lesa v Italijo, ki so ga plačevali prebivalci stranskih dolin v gradiščanskem uradu (Ulten, Passeir, Martell in Trafoi) in v Vintschgauu, je znašal 3 krajcarje od vrednosti enega goldinarja. Carinske postaje v Nerisu in Alvu so letno za erar pobrale 12.000—13.000 goldinarjev, v Branzollu pa 11.000 goldinarjev dajatev za les. Dajatve so bile najprej ukinjene za območje Kelleraamta (Meran). Na območju, ki je v času francoskih vojn spadalo v kraljevino Bavarsko, pa jih je bavarska vlada leta 1812 za odškodnino 30.000 goldinarjev prepustila knezom Thurn in Taxis kot nadomestilo izpada dohodkov ob opustitvi opravljanja poštnih služb v stari Bavarski.⁸⁴²

Za splavljanje lesa iz doline Mortell (Martell) so morali kmetje za vsakokratno splavljanje 2000 polen plačevati lesno carino (Holzzoll). Stara deželna pravda, katere pravnega statusa ni nihče več poznal, je bila prepuščena samostanu nemškega viteškega reda v Schlandersu. Po ukinitvi nemškega reda leta 1805 je posest ponovno pripadla erarju. Tudi rentni urad Fürstenburg je leta 1813 listinsko dokazano od občin, ki so splavljale les iz gozdov, pobiral davek od splavljanja, višina dajatve pa ni bila natančno določena. Posebno dajatev so plačevali tudi tisti, ki so smeli splavljati les po potokih Sulden in Trafoi proti Bradu. Dajatev je bila listinsko izpričana leta 1485, v letih 1486 in 1793 pa so tudi meščani Glurna plačevali dajatev za uporabo vode iz potokov Sulden in Trifoi za splavljanje lesa in uporabo grabelj za ustavljanje lesa. Erarju so plačevali 3 goldinarje za vsako splavitev lesa posebej. Z uredbo 23. aprila 1828 so pobiranje davka za splavljanje merkantilnega lesa dokončno odpravili.⁸⁴³

Pašna služnost je poleg pravice paše zajemala pravico gonenja živine prek tuje gozdne parcele, pri čemer so njeni koristniki morali skrbeti, da je živina naredila kar najmanj škode. Glede na zemljišča, kjer so pasli živino, so ločili pašo na pašnikih

842 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

843 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

v dolini in v bližini domov ter planinsko pašo. V deželno knežjih gozdovih se je smela pasti le živina Tirolcev. Velikokrat je bila s pravico do paše združena pravica do požiganja in krčenja zemljiških površin, s čimer so predvideno pašno površino »očistili« drevja in grmovja (das Kaher und Hagrecht), pravica do planin in ograjevanja tujih gozdnih zemljišč, pravica do lesa, ki so ga služnostni upravičenci potrebovali v času planinske paše (roža), pravica do zavetja v bližnjem gozdu za živino, ki jo je na paši ujel začetek sneženja.

Ponekod je pod posebnimi pogoji in za dodatno plačilo obstajala služnost paše omejenega števila koz, ki je bila drugod večinoma prepovedana. Pašna pravica se je praviloma nanašala na tisto število živine, ki jo je mogel posamezni kmet prezimiti na svoji kmetiji, na služnostnih gozdnih zemljiških površinah po nižinah pa jo je smel pasti spomladi tako dolgo, dokler je ni bilo možno odgnati na pašo na visokogorske pašnike. Cesar Leopold je 19. februarja 1674 prepovedal pašo ovac in koz na nekaterih uničenih erarnih gozdnih območjih, da bi si poškodovan gozd nekoliko opomogel in se ponovno obrasel. Zato je gozdna paša, pri kateri je pasoča se živina velikokrat objedala tudi mlade poganjke na drevesih, prevladovala v zasebnih gozdovih.

Poleg gozdne je bila za živinorejo na Tirolskem pomembna visokogorska paša, z redno pašo pa so ohranjali kondicijo gorskih pašnih površin. Pašniki, na katerih nekaj let niso pasli, so se namreč začeli hitro zaraščati. Poleg pravice do poti in prehoda zemljišča za ljudi in živino je bila na pašno služnost v visokogorju vezana pravica do zavetja pred snežnimi viharji. Ker je pravica do poti obstajala tako v gozdu kakor na poljih, so jo ponekod šteli tudi med poljske služnosti. Kmetje so jo dobili s podelitvijo ali s priposestvom. Ob pravici do zavetja so si kmetje v visokogorju smeli postaviti koče za pastirje in živino, napeljati rake za vodo za ljudi in postaviti napajališča za živino, imeli so posebno pravico do potrebnega lesa za postavljanje hribovskih koč (Alpenhütten), za ograjevanje prostorov za živino, za pridelovanje sira in pripravo hrane, popravljanje in izboljše-

vanje poti itd. (roža). Gozdni mojster Megušar, ki je v službo na Tirolsko prišel iz Železnikov na Kranjskem,⁸⁴⁴ je redno vzdrževanje ustaljenih poti pojmoval tudi kot prvo stopnjo varovanja gozda, saj je menil, da je dobra prehodnost ustaljenih poti pastirje in kmete odvracala od trasiranja novih prehodov in dodatnega poseganja v gozd.⁸⁴⁵

Kjer so bile služnosti nedoločene, je bilo treba količino pašnih in gozdnih služnosti za posamezno kmetijo določati po številu glav živine, ki jo je kmetija lahko prezimila. Če je služnost pripadala občini oz. soseski, je bila v prezimovanje všteta živina celotne skupnosti. Vrsta živine, ki se je smela pasti na služnostnih zemljiščih, je bila določena v pogodbi. Vodenje »pogubnih (kvarnih)« koz v planino je bilo sicer zakonsko prepovedano, pa vendar so se ponekod pojavljale tudi pogodbe, ki so dovoljevale pašo koz na visokogorskih pašnikih.

Dokler so bile črede maloštevilne, so bile potrebe po travi in slami za krmo in nastilj ter stajah manjše, manj pa je bilo tudi gnoja za gnojenje in povečevanje pridelka na njivah. Z večanjem čred so se potrebe po travi in slami povečevale, povečevala pa se je tudi količina gnoja, ki so ga dobili od živine. V nekaterih okoljih so kmetje za pridobivanje stelje periodično obsekavali drevesa, veje nato na drobno nasekali in uporabili za steljo, za kar so potrebovali privolitev deželnega kneza. Ker je v gozdovih zaradi tega nastajala velika škoda, so se nekateri zavzemali, da bi obsekavanje drevja za steljo prepovedali.

Z izrazom Alpenrechtsame so na Tirolskem pojmovali že dolgo obstajajoče pravice izkoriščanja visokogorskega zemljišča, ki so jih upravičenci dobili s podelitvijo. Najpogosteje je izraz označeval prastaro (uralt) pravico »Wunn und Weide«, s katero so lahko upravičenci zemljišča izkoriščali po lastni presoji. Lahko so si na njem naredili njivo (Wunn) ali pa jo pustili zarasti s travo in jo uporabljali kot pašniško površino. Produkte s teh površin

844 Megušar, Franc, François, Francesco Meguscher-Tirolec iz Železnikov, str. 24.
845 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

so lahko prosto prodajali.⁸⁴⁶ Njihova uporaba je pomenila izboljševanje visokogorskega gospodarjenja na zemljiščih.⁸⁴⁷ Čeprav se »Wunn und Weide« obravnava v sklopu regulacije servitutov, je bila verjetno podeljena kot zakupna pravica.

Pravico nabiranja odpadlega vejevja so občine praviloma začasno podeljevale revnim pripadnikom občine. Pobiranje lesa je bilo po mnenju sodobnikov za gozd koristno, odpadni les pa je bilo mogoče uporabiti za kurjavo. Pravico je bilo bolj kot služnost razumeti kot začasno pravico. Podoba je bilo s pravico do pobiranja in nabiranja grmovnega lesa ter listja, ponavadi pa so jo enačili s pravico do nabiranja lesa.⁸⁴⁸

Za pravico do košnje trave v gozdu in njenega izvažanja, ki je običajno tudi pripadala revnejšim prebivalcem, je bil le redko sklenjen pisni dogovor med lastnikom in služnostnim upravičencem. Večinoma te pravice niti ni bilo mogoče izkoriščati, saj je travo v gozdu ponavadi popasla tam pasoča se živina. V mladem gozdu žetje trave ni bilo dovoljeno, saj so bila z žetjem ponavadi požeta tudi mlada drevesca. Za lažje preživetje so najrevnejši v uporabo dobivali druga obdelovalna zemljišča, od katerih pa so bila nekatera tako strma, da je bila že hoja po njih nevarna. Podobno je bilo na Koroškem, kjer so morali ponekod ljudi celo privezati, da se med delom in hojo po strmih kmetijskih površinah niso odkotalili v dolino.⁸⁴⁹ Velikokrat je revnejšim pripadla tudi pravica do nabiranja semen in želoda.

Izcejanje drevesne smole in pridobivanje terpentina je bilo na Tirolskem redko dovoljeno kot služnost, pogosteje je bila to zakupna pravica. Kot kmečko služnost so jo poznali predvsem v okrajih Ober in Unterinntal v Pustriški dolini, medtem ko so na Predarlškem imeli pravico do izcejanja smole le obrtniki.

846 Wunn und Weid (Solothum). – Schild, 97, 443. Unter »Wunn und Weid« versteht man das Recht, ein Stück Landes nach Belieben zu nutzen, d.h. es anzusäen und zu ernten (Wunn) oder es zur Weide liegen zu lassen. Einen Hof mit Wunn und Weide verkaufen, heisst, alle angesäeten und alle brachliegenden Felder mit dem zu erntenden, d. i. einzugewinnenden (Wunn) oder mit dem abzuweidenden (Weid) Jahresertrag, käuflich abtreten. (Vgl. Stalder, II, 459.). <http://www.zeno.org/Wander-1867/A/Wunn>, 26. 3. 2010.

847 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

848 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

849 Ertl, *Heiligenblut*, str. 225.

Ker je izcejanje smole gozd precej izčrpavalo, ga fevdalci kljub slabemu izkoriščanju gozdnih bogastev niso radi dovoljevali. Zaradi posebnih lastnosti in velikega povpraševanja po macesnovem lesu je bilo marsikje posebej prepovedano navrtavanje macesnovih dreves. Na Tirolskem je ta pravica pripadala družini Kurz iz Niederdorfa (Befugniß des Börgebohernes und Pinzelbrennens-Terpentinsammeln und Pechsieden), privilegij pa ji je bil podeljen s fevdnim pismom cesarja Ferdinanda v letu 1581. Pravico so smeli izrabljati v vseh deželno knežjih gozdovih nekdanje goriške grofije v Pustriški dolini. Ker količina in kvaliteta macesnovih dreves za izcejanje v dovolilni listini nista bili določeni, je iz pravice izhajalo mnogo sporov in velika škoda, zato je marsikdo želel, da bi družini služnost ukinili.⁸⁵⁰

Leta 1743 je cesarica Marija Terezija pravico navrtavanja lubja ter izcejanja in nabiranja smole za pridobivanje terpentina in pepelike podelila družini von Gianetti kot neomejen zasebni privilegij. S cesarskim sklepom z dne 16. oktobra 1783, ki ga je deželni gubernij javno objavil 18. februarja 1819, je bil tak način izrabe gozda ukinjen, s tem pa je bil ukinjen tudi posebni privilegij. Družina Gianetti je kot odškodnino prejela pokojnino.⁸⁵¹

Pravice do lomljenja kamenja, kovanja ilovice in peska so obstajale kot služnosti v najrazličnejših oblikah, čeprav nekatere niso bile prav pogoste. Ker so mesta za urejanje in vzdrževanje cest in ulic potrebovala veliko materiala, so ga kopali tudi na zasebnih zemljiščih, za kar je lastnikom pripadala odškodnina. Pravice do kovanja različnih materialov za ceste je od leta 1822 urejal policijski red za ceste, ki je strogo prepovedoval kovanje na obdelovalnih zemljiščih, če to ni bilo nujno.

850 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851: »... Das Terpentinssammlungsrecht ist die Befugniß, die Lärchenbäumen anzubohren, und den ausfließenden harzigen Saft zu benützen. Es gründet sich für die Familie Kurz in Niederendorf auf einen Lehenbrief Kaiser Ferdinands vom Jahre 1581, dehnt sich auf alle landfürstlichen Forste in der ehemaligen Grafschaft Görz im Pusterthale aus, und ist leider nach Zahl und Beschaffenheit der anzubohrenden Lerchbäume unbestimmt, daher viele Streitigkeiten und oft großer Schade entstand, und allseitiger Wunsch der Aufhebung sich ausspricht ...«

851 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851. »... Die Familia Gianetti erhielt statt dessen eine Pension ...« Priimek se v gradivu pojavlja tudi kot Gionatti.

Pravica do žganja apna in kuhanja oglja je obstajala po vsej Tirolski. Obrtniki in obrati, ki so v svojih delavnicah in obratih kurili z ogljem, so ga morali kupovati. 13. maja 1837 je bilo kuhanje oglja kot pravica ukinjeno. Ker so oglarji zanj dobivali ustrezno plačilo, kuhanje oglja ni več spadalo v kategorijo za kmetijo nujno potrebnih servitutov. O možnosti opravljanja svoje dejavnosti so se morali poslej dogovarjati z lastnikom gozda. Podobno se je zgodilo s pravicami do lupljenja drevesne skorje, izcejanja smole in nabiranja semen, ki zato na Tirolskem po letu 1848 niso bile več predmet regulacije in odkupa.⁸⁵²

Posebno obliko je imela pravica do lesa za ograjevanje zemljiških kultur, saj je morala biti ograja po tirolskih pravilih postavljena 2 do 3 klaftre⁸⁵³ od njive zato, da drevesa iz sosednjega gozda niso zasenčevala posevkov na njivah. Količine lesa, potrebnega za ograjevanje, so se po območjih precej razlikovale. Za ograjevanje v visokogorju je bilo potrebnega več lesa kakor v dolinah, saj si v visokogorju zaradi počasnejšega obraščanja nihče ni mogel privoščiti škode na drugih zemljiških kulturah.

Dočasne prepovedi izkoriščanja služnosti je prišlo, če je služnostne površine prizadela elementarna nesreča, ki je poškodovala gozdno drevje ali osiromašila rodovitno prst, ter v primerih, ko si gozdno služnostno zemljišče zaradi izkoriščanja služnosti nikakor ni moglo opomoči. Prepoved je trajala do izboljšanja razmer na zemljišču. Po mnenju strokovnjakov je služnostnim upravičencem za čas, ko niso mogli izkoriščati svoje služnosti, pripadala odškodnina ali pa so v koriščenje dobili nadomestno zemljišče, kadar je bila služnost namenjena pokrivanju domačih potreb.

Razmere v dolini Pinzgau je opisal gozdni mojster Meguschar. Gospodarjenje v gozdovih je urejala gozdna direktiva iz leta 1822, še vedno pa so bila v veljavi določila starejših zakonov, po katerih so smeli podložniki v gozdovih pripravljati les za lastne potrebe. Prvič je gozdne in pašne pravice leta 1602

urejal deželni zakonik, pomembna gozdarska in gorska pravna določila pa so bila sprejeta že pred tem v letih 1275, 1330, 1405, 1490, 1493 in 1553, taka z veljavo v celotni deželi pa leta 1541 in 1685. Upoštevati je bilo treba tudi nekatere gozdne rede za celotno državo, ki so med drugim določali obseg in količino služnosti podložnikov predvsem v deželnoknežjih pridržanih visokih in »uradnih« gozdovih (Amtswaldungen). Določila so se dotikala tudi gozdov v lasti občin, sosesk in dvorov ter zlorab pri zagotavljanju lesa za domače potrebe iz gozdov v lasti skupnosti. Posebno kategorijo so predstavljali nekateri gozdovi v lasti posameznih gradov, samostanov, cerkva in ustanov, ki so smeli gozd izkoriščati s posebnimi omejitvami. Pravice so bile enake kot drugod po Tirolskem,⁸⁵⁴ pravico do nastilja, navadne in visokogorske paše ter pravico do pridobivanja terpentina pa so prištevali med specialne pravice, urejene z zakonom ali pa »le tiho« dovoljene.⁸⁵⁵ Novozaraščen gozd je bilo treba pustiti pri miru (se ga izogibati) tako dolgo, da so mlada drevesa toliko zrasla, da jim živina ni mogla škodovati. Pred uvedbo gozdne policije leta 1839 je bil v veljavi pašni mandat (Weidemandat), ki ga je 19. februarja 1674 podpisal cesar Leopold, prepovedoval pa je gozdno pašo na gozdnih površinah, namenjenih sekanju in v premladem gozdu. Predvideval je tudi, da naj bi živino na visokogorske pašnike vodili po poteh, kjer ne bi bilo treba prečkati gozdnih površin.

Za območje Bruneka je poročilo o stanju služnosti pripravila cesarsko kraljeva gozdna uprava. Kmetje so gozdne služnosti v regalnih gozdovih praviloma uživali zastonj, isto pa je veljalo tudi za »Wunn und Weide« za lastno živino. Servitute so lahko koristili tudi v zasebnih gozdovih v lasti samostanov, različnih ustanov in zemljiških gospostev. Servitutne pravice kot navrtavanje dreves in izcejanje soka ter kuhanje smole ali lomljenje kamenja so bile upravičencem dodeljene s posebno

852 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

853 1 avstrijska klafta je 1,896 m, torej je morala biti razdalja med dobrimi 3,5 do 5,6 m;

854 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851. Med pašnimi pravicami se pojavlja planinska stara pravda (Alpengerechtsame), ki je verjetno drugo poimenovanje za pravico do rože (Blumbesuch) ali pa ji je vsaj zelo podobna.

855 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851: »... stillschweigend geduldet worden. ...«.

podelitvijo, skozi čas pa so bile nekatere med njimi alodizirane (privatizirane oz. priposestvovane). V letih 1553 in 1554 so izločili črne in visoke gozdove in jih prepustili v uporabo upravičenim soseskam, da so si njeni pripadniki v njih pripravljali les za svoje potrebe v skladu z gozdnimi predpisi. 6. februarja in 6. novembra 1847 so bili do tedaj državni gozdovi z redkimi izjemami dokončno in brez možnosti ugovora prepuščeni v last občinam, ostale pa so služnosti, ki so jih nekateri imeli v zasebnih gozdovih.⁸⁵⁶

Služnostna pravica do stelje je v Brunecku obstajala le v posameznih primerih, zato so si kmetje steljo večinoma priskrbeli v gozdovih v skupni lasti ali v gozdovih, ki so bili sestavni del večjih kmetij. Gozdne površine, kjer so si pripravljali steljo, so bile zato na gosto prepredene s potmi, ki so jih uporabljali vsi upravičenci.

Pravica do lomljenja kamenja je za služnostne upravičence pomenila pravico do lomljenja brusilnih kamnov in izdelave mlinskih kamnov v hribovskih gozdovih trga Innichen in v večini gozdov občine Sexten, kjer je bila v lasti Jos. Summererja in konsortov (Consorte), kamnoseka iz Sextna. Pravico je 28. septembra 1779 podelilo cesarsko kraljevo gorsko sodišče (Berggerichte) v Lienzu, firma pa je podeljeno pravico uživala še leta 1851.⁸⁵⁷

Na Tirolskem je bilo v primerjavi z drugimi deželami nadpovprečno veliko služnosti odpravljenih že v času pred letom 1848, zato strokovnjaki niso pričakovali večjih težav, ko naj bi država odredila njihovo razrešitev.

856 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

857 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

PREDARLSKO

Na Predarlskem je bila večina služnosti vezana na pašo v visokogorju. Lastniško so bili visokogorski pašniki večinoma last erarja, nekaj med njimi pa je bilo zasebnih. Služnosti na visokogorskih pašnikih so večinoma pripadale soseskam oz. občinam.⁸⁵⁸

Drugih različnih pravic, kot je npr. navrtavanja dreves za pridobivanje smole in terpentina ali priprave stelje, v tej deželi niso poznali. T. i. Frachtungsrecht⁸⁵⁹ oz. pravica do zavetja je obstajala tam, kjer so imeli služnostni upravičenci pravico do visokogorske paše, živino pa so lahko zganjali v zavetje pred snegom, neurjem, vročino in hladom ali na pašo v bližnje gozdove. Pravica ni obstajala toliko zaradi same paše, temveč je bila veliko bolj potrebna za zaščito živine pred neugodnimi vremenskimi pojavi. Brez pravice do visokogorske paše živinoreja na Predarlskem skoraj ne bi bila možna, zaradi njene razširjenosti pa je bilo od živinoreje odvisno življenje večine prebivalcev.

Služnostni upravičenci so imeli glede planinske paše mnogo težav. Težko so si zagotovili les za lastne potrebe v plani-

858 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

859 Pravica do zavetja in paše v primerih, ko se je bilo treba zaradi snega v pašnem obdobju z visokogorskih pašnikov umakniti na nižje ležeče pašne površine; <http://www.austria-lexikon.at/af/Wissensammlungen/Bibliothek/Almen/Wissenswertes>, 14. 4. 2011.

nah nad gozdno mejo, kjer je bilo lesa v naravi že zelo malo, prav tako jim ni bilo jasno, kako naj bi zaščitili gozd, skozi katerega so smeli gnati svojo živino na visokogorsko pašo, pred škodo, ki jo je s prehodom povzročala živina. Ena od možnosti, ki se je ponujala, je bila postavitve ograj ob poti, vendar bi taka rešitev zahtevala še več lesa, ki ga je že tako primanjkovalo, les pa bi nato redno potrebovali tudi za vzdrževanje teh ograj.

Pravica pridobivanja lesa v bližnjih gozdovih je pomenila pravico pripravljanja lesa za gradnjo in popravila hribovskih koč pa tudi za vzdrževanje visokogorskega gospodinjstva in gospodarstva. Gozdni servituti so bili praviloma privatno pravne narave, urejali so jih z zakoni, ni pa jih bilo mogoče ukiniti. Gozdovi so bili za prebivalstvo velikega pomena, saj so na gozdnih površinah pridobivali les za svoje potrebe in nastilj za živino, ki so jo v gozdu tudi pasli. Strokovnjaki so menili, da same služnosti v gozdovih niso povzročale veliko škode, veliko več škode je nastalo zaradi samovolje in nereda pri njihovem izkoriščanju. Na Predarlskem so bile služnosti v času priprave odkupne zakonodaje v večini z odstopom gozdnih površin že odpravljene.⁸⁶⁰

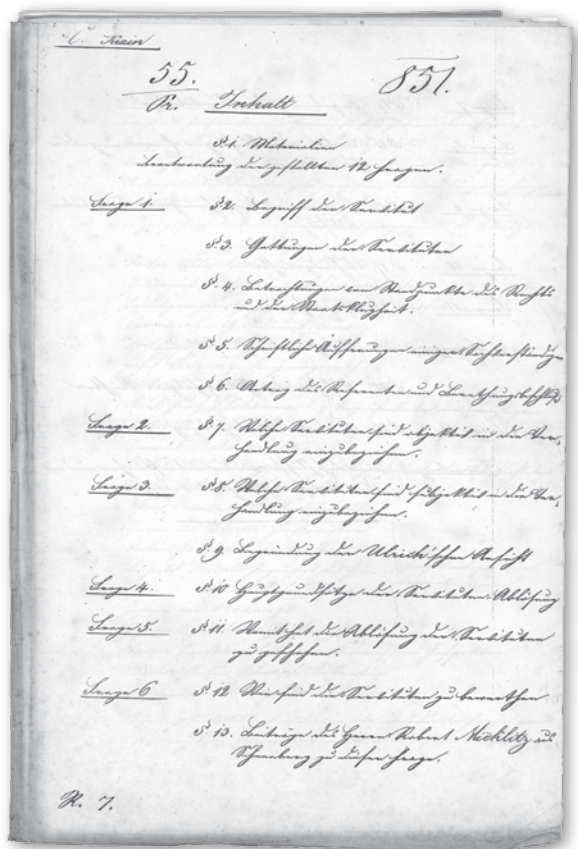
860 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

KMEČKE SLUŽNOSTI NA KRANJSKEM

Kmečke služnosti na Kranjskem so bile podobne tistim, ki so se oblikovale v drugih avstrijskih državah. Tudi težave so kot po drugih deželah na Kranjskem zaznavali že dalj časa in jih poskušali reševati. In čeprav je že terezijanski gozdni red iz leta 1771 v členu 47 določil, da morajo gozdne parcele, obremenjene s služnostmi, v dveh letih razdeliti zainteresiranim strankam, zahteve tudi na Kranjskem v praksi niso izpeljali: »Ostala je mrtva črka na papirju«⁸⁶¹

Obseg služnosti se je tudi na Kranjskem neprestano povečeval. Za enega od glavnih razlogov za pretirano širjenje gozdnih služnostnih pravic se je izkazalo pomanjkljivo upoštevanje gozdne zakonodaje. Kljub temu so njihovo prekomerno izkoriščanje v času, ko jih ni bilo mogoče več obladovati, skušali uravnavati z vedno novimi predpisi. Tako so z dekretom z dne 26. avgusta 1807 regulirali gozdarsko revirno službo, dekret z dne 21. julija 1814 pa je preklical veljavnost francoskega gozdarskega zakona in vzpostavil nadzor delegiranih okrajnih oblasti v občinskih gozdovih in gozdne policije kresijskih uradov v ostalih. Temu je 24. septembra 1814 sledil sklep o nadzoru in

861 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851: »... Dieß blieb ein todter Buchstabe ...«

Elaborat o služnostnih pravicah za Kranjsko
(SI ARS, AS 47, fasc. 402, Presidialni akti, 1851)

popisu gozdne škode. Primere sporov je imel dolžnost obravnovati okrožni urad kot pritožbena instanca prve stopnje, vendar je bilo na tem področju kljub trudu nekaterih narejenega zelo malo.⁸⁶²

Leta 1828 so okrožni uradi na Kranjskem s podporo Kmeijske družbe predlagali, da bi državna oblast služnostne upravičence in lastnike služnostnih zemljišč prisilila v »pameten«

⁸⁶² SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

dogovor. Ker do njega ni prišlo, so leta 1836 kranjski deželni stanovi sami predlagali, da bi služnostni upravičenci v last prevzeli polovico vseh služnostnih površin, na preostali polovici pa bi lahko njeni lastniki začeli racionalno gospodariti po priporočilih takratne napredne gozdarske znanosti. Ker jim dogovora vnovič ni uspelo doseči, so stanovi svoje zahteve leta 1841 in 1845 ponovili. Vsem prizadevanjem navkljub tudi takrat niso našli ustrezne skupne rešitve za servitute.⁸⁶³

Predvsem gozdne služnosti so že pred letom 1848 mnokrat razvnele strasti, saj poročila o nekaterih sporih poročajo že v 14. stoletju, npr. ko naj bi se Turjaški prepirali z Ižanci, samostanom Bistra in mestom Ljubljana zaradi pravic do paše in lesa na Kureščku. Jurij Turjaški naj bi se žolčno prepiral z ljubljanskimi meščani zaradi sečenj v gozdu, v korist Ljubljančanov pa je razsodil šele nadvojvoda Ernest Železni ob svojem obisku avgusta 1421.⁸⁶⁴

V času pred marčno revolucijo je bilo zaradi gozdnih služnosti najbolj vroče na Notranjskem in Dolenjskem, čeravno tudi druge kmetje niso stali križem rok. Prav tako vroče je znalo biti zaradi pašnih servitutov, zaradi katerih so se bolj pritoževali gorenjski kmetje. Že v 16. stoletju so se blejski in bohinjski kmetje upirali, ker so jim zemljiški gospodje omejevali pašne pravice in v svojo dominikalno posest vključevali srenjska zemljišča, radovljiški in blejski kmetje pa so se razburjali zaradi omejevanja svojih pravic do alpske paše.⁸⁶⁵ V Bohinju je bilo izkoriščanje planin za pašo poleg lova in ribolova stalen predmet sporov in kmečkih pritožb.⁸⁶⁶

Težave in nesoglasja glede služnosti so se z leti stopnjevali in v času pred regulacijo na Kranjskem skorajda ni bilo gozda ali pašnika, za katerega ne bi potekal sodni proces zaradi spora glede lastništva ali služnostnih pravic.⁸⁶⁷ Problemi v zvezi s slu-

⁸⁶³ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 478.

⁸⁶⁴ Kočar, Knafelc, *Svet med Mačkovcem, Mokrcem in Iško*, str. 219–221.

⁸⁶⁵ Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 122.

⁸⁶⁶ Novak, *Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju*, str. 280.

⁸⁶⁷ Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 87.

žnostmi so od sredine tridesetih let 19. stoletja hkrati z vprašanjem novega gozdnega reda poleg oblastnih organov močno zaposlovali tudi kmetijske družbe. Kranjski odbornik F. Galle je leta 1836 gozdne služnosti označil kot glavni vzrok, zaradi katerega lastniki zemljišč ne morejo bolje gospodariti s svojimi gozdovi, ob rastoči porabi lesa pa naj bi postale pereč gospodarski problem. Zavzel se je za odpravo služnostnih pravic z ustrežno odškodnino v naravi ali denarju.⁸⁶⁸

V nekaterih delih Kranjske so posamezni zemljiški gospodarji skušali služnosti odkupiti že pred dokončno zemljiško odvezo in regulacijo oz. odkupom servitutov. Na gospostvu Ruperč vrh z inkorporiranim posestvom Mehovo, ki je bilo sestavni del kostanjeviškega cistercijskega samostana do njegove ukinitev, so podložniki na račun služnostnih pravic v graščinskih gozdovih dobili nekaj gozdnega sveta, ki je postal njihova skupna lastnina. Postopek je vodil komisar vitez Franz von Friedau, lastnik sosednjega gospostva Gradac.

Kljub temu da so se vsi zavedali, da so s služnostmi težave, pa so se neprestano pojavljali novi servituti: »Lovričko-jedno prošnjo-jedno prašanje imam danas. Prosil je matko pred 2-3 dnevi Fuhs po starom Tonetu ... da bi mu pripustila, da bi u našem pruhu pesk smel jemati. I matka mu je hitro privolila-brez da bi mislila, da je Fuchs, ki prosi. Zdaj pak začnejo misli joj nastajati, da morebiti ni o tom, kaka zvijača, si pridobiti »servitat« na pesek ...« je 8. aprila 1852 Josipina Turnograjska pisala Lovru Tomanu.⁸⁶⁹ Podobne tožbe so sporadično ponavljali skoraj vsi lastniki služnostnih zemljišč na Kranjskem, kjer so nedorečene in nedoločene pravice do lesa neprestano predstavljale predmet spora med lastniki in koristniki pravice.

Leta 1848 so se zaradi napete situacije razmere še dodatno zaostrole. Kmetje na Snežniku so v istem letu večkrat prišli pred grad in zahtevali po njihovem mnenju svoje pravice v gozdu ali

868 Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi, str. 15.

869 Delavec, *Nedolžnost in sila*, str. 90; hrani NUK, Korespondenca TT, Ms 1446, mapa 2d, pismo št. 250 (8. 4. 1852), str. 6–7.

pa so pregnali iz gozda ljudi, za katere so menili, da jim te pravice omejujejo ali kratijo.⁸⁷⁰ Graščina Haasberg (Planina) je za zaščito življenj in svojega premoženja ob začetku vrenja med haasberškimi kmeti dobila policijsko oziroma vojaško zaščito.⁸⁷¹ Dr. Granda je razmere po letu 1848 na Notranjskem, kjer gozdna posest prevladuje, označil kot borbo za gozd.⁸⁷² Zaradi nastalih razmer je 21. januarja 1849 pravosodni minister iz Olomouca zahteval, da v ljubljanskem guberniju upravne in sodne oblasti v gozdovih vzpostavijo red in mir.⁸⁷³ Ker se napetosti niso umirile, je ministrstvo leta 1854 uvedlo prisilno upravo nad radovljiškimi, blejskimi in belopeškimi gozdovi na Jelovici.⁸⁷⁴

Na Dunaju je težave s služnostmi na Kranjskem predstavil poslanec ljubljanskega volilnega okraja dr. Matija Kavčič, poslanec Mihael Ambrož pa je v dunajskem parlamentu vložil interpelacijo, v kateri je predlagal, da bi kmetom do sprejetja dokončne odločitve določili količino lesa, ki bi jo smeli posekati.⁸⁷⁵

Kmetovanje kranjskih kmetov pred regulacijo zemljiških služnosti je bilo podobno kot po drugih avstrijskih deželah popolnoma prilagojeno njihovem koriščenju in všteto kot redni finančni pritok kmetije in kmečke družine. Na Kranjskem je okoli leta 1850 živelo 474.525 ljudi, zemljišča, ki so jih obdelovali, pa so bila razdeljena na:

njive	230.694 oralov
travnike	224.906 oralov
male vrtove	2.096 oralov
velike vrtove	1.251 oralov
vinograde	16.806 oralov
pašnike	367.894 oralov

870 SI ARS, AS 788, šk. 551, GUS, Schrank 5, Fach 11, Fortsetzung von Fach 10, Ablösungs-Vergleich- und Vermerkungs- Urkunden mit den Servitutberechtigten, št. 367, glej tudi Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovi nekoliko drugače*, str. 98.

871 Granda, *Gozdna revolucija*, str. 315–316.

872 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 322.

873 Granda, *Gozdna revolucija*, str. 316.

874 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 260.

875 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 322, 323.

planine	42.949 oralov
visoki gozd	639.029 oralov
nizki gozd	54.688 oralov
livade, loke	141 oralov
Egarten ⁸⁷⁶	1.381 oralov
Trischacker ⁸⁷⁷	2.121 oralov
njive z vinskimi trtami	2.649 oralov
travnike s sadnim drevjem	10.193 oralov
travnike z uporabnim lesom	50.994 oralov
pašnike s sadnim drevjem	1.205 oralov
pašnike z uporabnim lesom	100.219 oralov
močvirje s trstičjem	852 oralov
zazidljiva zemljišča	4.788 oralov
skupaj	1.654.866 oralov
nerodovitna tla	77.134 oralov
skupaj površina	1.732.000 oralov

Gozdovi so skupaj pokrivali površino 693.860 oralov; od tega je bilo državnih gozdov 17.110 oralov, občinskih in gozdov različnih družb 31.037 oralov ter zasebnih gozdov (občinskih in drugih podobnih korporacij), med katere so šteli tudi gozdovi nekdanjih zemljiških gospodstev, 645.713 oralov. Skupni donos gozdov je letno znašal 544.128 kubičnih klafter, v deželi pa so po takratnih ocenah porabili v enem letu 750.145 kubičnih klafter lesa, pri čemer je na potrebe gospodinjstev in slabo razvite industrije odpadlo 215.000 kubičnih klafter lesa, približno 30.000 kubičnih metrov pa so ga porabili rudniki. Po teh izračunih je presežek porabe v enem letu znašal 206.017 kubičnih klafter lesa.⁸⁷⁸ Nekatero druge ocene se od navedenih nekoliko razlikujejo, saj Vilko Novak navaja, da je Kranjska okoli leta 1850

876 Eggarten: izmenična uporaba kulturne površine kot njivo in travnik; tudi vrstenka; Zgodovina agrarnih panog I, str. 132; lahko tudi ornica, glej O cenitvi posameznih zemljišč (konec). *Novice*, let. 33, 1875, št. 29, str. 241.

877 Trischacker-Trika: menjavanje njive in pašnika na istem zemljišču; *Zgodovina agrarnih panog I*, str. 132.

878 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

merila 995.581 ha,⁸⁷⁹ od tega je bilo 156.340 ha vaških pašnikov, 13.647 ha planin, 171.200 ha pa je bilo travnikov.⁸⁸⁰

Velik del gozdnih površin na Kranjskem je bil po besedah direktorja železarne Engelthalerja (v navedbi Forstmeister) obremenjen s služnostmi, možnosti in pravice izkoriščanja služnosti so bile v večini primerov popolnoma neregulirane in zato toliko bolj neugodne za razreševanje. Vsi, ki so imeli opravka z gozdnimi zadevami, kar je pomenilo predvsem ukvarjanje s služnostmi najrazličnejših oblik, so se zavedali, da bi bilo izkupička od gozdov več, če bi z njim ustrezneje ravnali: » ... Glede na njihovo razširjenost bi lahko gozdovi dali opazen presežek lesa, če bi v njih ustrezno gospodarili in ne bi bili obremenjeni z gozdnimi in pašnimi služnostmi. Mastenje (prašičev), pašo in pripravo stelje bi morali kot koristno dodatno izrabo odpraviti.«⁸⁸¹

Gozdovi prav zaradi obremenjenosti s servituti »niso bili povsem gosposki«. Od približno 400.200 ha gozdov na Kranjskem je bilo kar 320.000 ha obremenjenih s služnostnimi pravicami kmetov,⁸⁸² kar naj bi predstavljalo 80 % kranjskih gozdov.⁸⁸³ Položaj na večini kranjskih zemljiških gospodstev dobro ilustrira gozd postojnskega gospodstva Osojnice, ki je meril nekaj več kot 2000 hektarov, v njem pa je imelo služnostne pravice 23 vasi s 708 ognjišči.⁸⁸⁴ Kot najbolj ekstremen pa je na Kranjskem veljal primer, ki ga je na kongresu kmetijcev na Dunaju leta 1849 izpostavil kranjski delegat, ko je omenil kranjsko posest v velikosti 40.000 oralov, kjer je bilo le 800 oralov služnosti prostih zemljiških površin.⁸⁸⁵

879 Razlika je glede na velikost majhna, saj znaša okoli 1700 ha.

880 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, str. 260.

881 SI ARS, AS 176, k. o. Površe N 216, cenilni elaborat: » ... Die Waldungen würden nach ihrer Ausdehnung bemerkbaren Holzüberschuß liefern, wenn selbe ordentlich bewirthschaftet und nicht mit Beholzungs und Weide Servitut belastet wäre. Die Eichelmast, die Weide und das Laubstreu machen jedoch vortheilhafte Nebenbenutzungen aus ...«

882 Granda, Gozdovi zahtevajo uvedbo parnih strojev, str. 277.

883 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 189.

884 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 261, glej tudi Granda, Kratek prerez, str. 70.

885 Busatti, *Die Habsburgermonarchie*, str. 442. Predvidevam, da je imel v mislih snežniško gospostvo.

Strokovnjaki so ugotavljali, da bo zaradi težavnega določanja narave služnosti in odnosa med strankami v postopkih najpreprosteje regulacijo zožiti na razreševanje pravice do drvarjenja (Holzungsrecht) in pašnih služnosti (Weiderecht). Po njihovem mnenju je bilo na Kranjskem več gozdnih služnosti, največji obseg pa je imela pravica do gozdarjenja. Kmetje, ki so si s služnostjo priskrbeli les za kurjavo, so smeli po gozdovih pospravljati in nabirati suhljad in sušice ter od vetra podrti drevje, odpadke pri sekanju dreves ali štorovino, včasih pa so lahko za domačo kurjavo drevesa tudi posekali (deblovina). Poleg lesa za kurjavo so imeli pravico sekanja lesa za gradnje, za pripravo delovnega orodja in pripomočkov za uporabo v domačem kmečkem gospodarstvu, ponekod pa so imeli tudi pravico do sekanja posameznih vrst lesa za prodajo v lastni režiji. Za živinorejo je bila posebej pomembna pravica do pripravljavanja nastilja za živino in pravica do paše goveje živine na pašnikih in v gozdu. Redkeje so imeli pravico do paše prašičev v tujem gozdu, do plavljenja oz. flosarjenja lesa, do nabiranja in navrtavanja dreves za pridobivanje lesne smole, nabiranja lesne gobe, kuhanja oglja, košnje trave ali kuhanja apna.⁸⁸⁶ Navrtavanje hrastovih dreves je bilo z dvornim dekretom za Kranjsko z dne 27. januarja 1770 prepovedano, izjemna dovoljenja pa so lahko izdajali le okrožni gozdni uradniki.⁸⁸⁷

Pašne služnosti so se na Kranjskem v glavnem izvajale kot paša pred košnjo ali po njej, pogosto na visokogorskih in hribovitih travnikih (v času pred sv. Jurijem ali Filipom – 24. aprila ali 1. maja). Običajno je živino pasla celotna skupnost (vas oz. občina, tudi soseska). Razširjeno pravico do strniščne paše so kmetje večinoma uživali brezplačno, pogosta je bila pravica do paše na zemljiščih v prahi. Večinoma brezplačna je bila tudi pravica do odгона živine na pašnik, kjer se je pasla brez pastirja. Zato je bilo treba obdelane zemljiške kulture ograjevati, ograje-

886 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

887 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 119.

vanje pa je bilo pogostejše tam, kjer je bilo več pašniških površin, torej v hribovitem svetu.⁸⁸⁸

Poleg navadne paše so v visokogorju na Kranjskem poznali pravico do rože (Blumensuch). Čeprav pravzaprav nikomur ni bilo znano, od kdaj je obstajala, so se vsi, ki so se ukvarjali s problemi služnosti, zavedali, da jo imajo kranjski kmetje že dolgo, da »je pravica izhajala še iz časa pred francosko okupacijo, ki jo je ta odpravila, po njej pa obveznost ni bila ponovno vpeljana v pravno prakso«. ⁸⁸⁹ Kljub temu da področja s pravico rože v pregledanem arhivskem gradivu niso navedena in so podatki o njenem obstoju tudi sicer skopi, je mogoče na podlagi obstoja skupin ali posameznih planinskih tamarjev in njihovih vrisov v kartah franciscejskega katastra pravico tovrstne paše na Kranjskem locirati v bohinjskih planinah ter planinah v Savinjskih Alpah in Karavankah ob današnji avstrijski meji (Zgornje Gorje, Zelenica, Velika Planina itd.).⁸⁹⁰

Nekateri kmetje so imeli pravico do napajanja živine, pravico prehoda in pravico vožnje po določeni poti ali zemljišču, poznana pa je bila tudi pravica do kopanja ilovice, peska ali gramoza na tujem zemljišču. Izkopani material so služnostni upravičenci potrebovali za lastno gospodarstvo, ponekod pa so smeli kopati tudi za prodajo. Čeprav redka, je v hribovitem svetu obstajala še služnostna pravica do nastanitve zaradi nevihte, ki je npr. gonjača živali na pašo oz. pastirja doletela na poti do stanu oz. planine, kjer je v času prehoda in vedrenja smel pasti.⁸⁹¹

Kot drugod po državi so bile vse naštete služnosti subjektivno ali objektivno silno različne, užival pa jih je lahko posameznik ali celotna skupnost. Lahko so bile stvarne, najpogosteje

888 Novak, *Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju*, str. 305.

889 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

890 Na kartah franciscejskega katastra je mogoče vsaj približno določiti območja, kjer so stala naselja tamarjev: SI ARS, AS 176, k. o. Bohinjska Češnjica L 107 (planina Zajamniki), k. o. Zgornje Gorje L 179, k. o. Črna L 301 (Velika Planina), k. o. Doslovče L 45, k. o. Sv. Katarina L 104, k. o. Nomenj L 172, k. o. Nemški Rovt L 30, Savica L 242, Srednja vas v Bohinju L 157 itd.

891 Novak, *Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju*, str. 304.

pa so bile vezane na lastništvo kmetije ali posamezno zemljišče. Včasih so služnostne pravice pripadale le eni osebi, ki je opravljala določen posel. Nekatere pravice so bile po kvantiteti in kvaliteti natančno določene in omejene, druge pa ne. Navadno je bil natančno določen prostor ali objekt, kjer se je služnost lahko izvajala, ponavadi pa je bilo za izvajanje služnosti določenih več zemljišč. Običajno je bilo v dogovoru tudi določeno, kdo ali koliko je upravičenec do izvajanja služnostne pravice na določenem območju, če je služnost pripadala skupini ljudi ali celi soseski. Domače prebivalstvo je ponavadi zelo dobro vedelo, ali so bile služnosti sporne ali ne in ali je v zvezi z njimi že potekal kak sodni postopek, kar je predstavljalo pomemben podatek za določanje načina regulacije in ugotavljanje njene vrednosti. Po mnenju strokovnjakov je razvozlavanje vozla okoli služnostnih pravic zahtevalo predvsem veliko modrosti države, ki je lastnike posesti omejevala tako z omejitvami v civilnem zakoniku (čl. 364, 384, 495, 858) kot z drugimi, npr. gozdnimi redi in odloki o zaščiti gozdnih kultur.⁸⁹²

Služnostna pravica na Kranjskem je bila lahko plačilo za storjeno uslugo, neugodne življenjske razmere na posameznih področjih pa so bile vzrok za njihov nastanek. Njihov namen je bil predvsem ohranitev poseljenosti območja. Tako so nekatere gozdne služnosti zaradi težkih življenjskih razmer dobili kmetje na območju Gore nad Vipavo, kamor jih je naseljeval fevdalni gospod za izvajanje nadzora nad svojo posestjo. Zaradi težkih življenjskih razmer so lahko izkoriščali večino njegovih zemljišč, za gospodo je bil strogo rezerviran le lov.⁸⁹³ Iz enakega vzroka so imeli pravico do neomejenih količin merkantilnega lesa (lesa za prodajo v lastni režiji) kmetje pod snežniškim hribovjem.⁸⁹⁴ Valentin Richter je kot posebej problematične na Kranjskem omenil prav neomejene služnosti kmetov iz Loške doline v snežniških gozdovih, za katere naj bi bilo v urbarju pod opom-

892 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

893 Čibej, Gozd in gozdarstvo, str. 100.

894 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače*, str. 47—49.

bami v rubriki »Walder und Gehölz«⁸⁹⁵ navedeno, da so kmetje iz naslova služnosti drvarili po velikem delu snežniških gozdov, ki so spadali pod deželno sodišče.⁸⁹⁶ Z dodatnimi dohodki od lesa in lesnih proizvodov so ostajali na svojih nerodovitnih kmetijah, ali kot navaja vir: »Tako, s sekanjem in drvarjenjem v omenjenem velikem gozdu so z dodatnimi dohodki od lesa in lesnih proizvodov že od nekdanj lažje preživeli na svojih nerodovitnih kmetijah in plačevali činž in davke, česar sicer na svojih kamnitih in vodenih kmetijah ne bi mogli.«⁸⁹⁷

O nastanku služnosti se v razpravah o regulaciji in odkupu nihče ni veliko spraševal. Prevladovalo je splošno mnenje, da so gozdne služnosti nastale v času, ko je bilo lastništvo gozda še nedoločeno, lesa pa je bilo v izobilju za vse, ki so ga potrebovali. Lastniki zemljišč so brezskrbno in popustljivo ter brez evidenc dovoljevali kmetom drvarjenje v svojih gozdovih brez omejitev (*freie Hand in Benutzung*).⁸⁹⁸ Prejemki, ki so jih fevdalci dobivali od kmetov za dovoljevanje služnosti, so jih »uspavali«, zato za svojo lastnino niso veliko skrbeli. Predvsem niso poskrbeli za pravno ureditev podeljenih služnostnih pravic, saj so bile tako pravice služnosti kot tudi dajatve za dodeljeno služnostno pravico velikokrat samo ustno dogovorjene.⁸⁹⁹ Kmetom se je velikokrat zdelo samoumevno, da imajo pravico do pripravljanja lesa v fevdalčevem gozdu. Ker ni bilo ustreznega nadzora, so pridobljene pravice prostorsko vedno bolj širili, zato so bile s služnostmi obremenjene gozdne površine zelo velike. Kakršnegakoli racionalnega gospodarjenja fevdalci na Kranjskem na s služnostmi obremenjenih zemljiščih niso mogli izvajati.⁹⁰⁰

895 »Gozd in goščava«

896 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851: »... Mehr ein großer Wald, der Schneeberg genannt, der etlich Meilen breit und lang ... soviele deren im Landgerichte gesessen ...«

897 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851: » ... Auch so haben sie von Alters her im bemeldeten großen Wald des Sommers allerlei Binderarbeit und Holzwerk allerzeit geschlagen und gemacht, auf daß sie ihren Zins und Steuer desto leichter bekommen, sonst bei ihren steinigen und waßerigen Hubengründen und Boden wäre ihnen sich zu erhalten nicht wohl möglich ...«

898 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851 (proste roke pri uporabi).

899 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

900 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

Kmetje služnosti niso uživali le na služnostnih površinah domačega zemljiškega gospodarstva, temveč so ponekod smeli drvariti ali pasti v gozdovih in na pašnikih »tujega« zemljiškega gospodarstva. V okviru celotne države take služnosti niso predstavljale posebnosti, na Kranjskem pa so podložnike s tovrstnimi služnostmi označevali kot »sogenante eingeforsteter Unterthanen«. ⁹⁰¹ Tako večina služnostnih upravičencev do lesa za kurjavo na gospodarstvu Lanšprež ni bila lanšpreških podložnikov, temveč so spadali pod druga zemljiška gospodarstva, ⁹⁰² pa tudi snežniški služnostni upravičenci iz sedmih pivških vasi (Bač, Knežak, Koritnica, Vrbovo, Trnovo, Spodnji Zemon in Bistrica) so bili podložniki zemljiškega gospodarstva Postojna. ⁹⁰³ Vzrokov za nastanek takih razmer je bilo veliko, najpogosteje pa so bile posledica sprememb lastništva zemljiških gospodarstev in njihovih meja. Pivške vasi so kot del postojnskega zemljiškega gospodarstva lahko sekale les v snežniških gozdovih zato, ker je bil nekaj lastnik obeh gospodarstev isti, ob prodaji enega od zemljiških gospodarstev pa so kmetje s posebnim dovoljenjem, zapisanim tudi v kupoprodajni listini, pravico sekanja lesa v »tujem« gozdu obdržali. ⁹⁰⁴

Čeprav so imeli podložni kmetje večinoma služnostne pravice le za pokrivanje svojih lastnih potreb, tudi pravica sekanja lesa za prodajo ni bila neznana. Podobno kot na Snežniku so nekaj časa brezplačno sekanje t. i. merkantilna lesa dovoljevali tudi na gospodarstvu Bistra, ki je imelo v lasti okoli 7700 oralov gozdov, od katerih je bilo le približno 1000 oralov neobremenjenih s služnostmi podložnikov okoliških vasi. Služnosti so bile vseh vrst, od paše do pravic do lesa za različne potrebe. ⁹⁰⁵ Nasploh se je na Notranjskem, v planinskem in postojnskem okraju

901 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851 (tako imenovani »vgozdeni« ali »vgozdarjeni« podložniki).

902 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1948/1849*, str. 199.

903 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 49.

904 SI ARS, AS 778, k. 7, Schollmayer-Lichtenberg, Schneeberg und die Dynasten von Schönburg. *Geschichte der Herrschaft Schneeberg in Krain*. II. Band., str. 141 (reg. listine 2. 7. 1707); glej tudi Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 49.

905 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 39.

velika večina prebivalstva preživljala prav s pravico sekanja lesa v tamkajšnjih gozdovih. ⁹⁰⁶

Za koriščenje služnosti so kmetje zemljiškemu gospodarstvu plačevali različne dajatve. Kot primer lahko navedemo Malijevo domačijo z Golnika, ki je pašo na Tegoški planini na južni strani Karavank tik pod grebenom Košute delila z 42 drugimi posestniki gospodarstva Kieselstein iz vasi Križe, Retnje, Žiganja vas, Kovor, Hudo, Zgornje Vetrno, Gozd in Nova vas, z Golnika pa le še Janez Dolžan. Mali je zanj zemljiškemu gospodarstvu redno plačeval malo pravdo, ki količinsko ni bila obsežna, a zaradi pogostega pobiranja precej nadležna in je ponekod veljala kot odškodnina za koriščenje gozdov in pašnih pravic. ⁹⁰⁷ Služnostne pravice pa so lahko odplačevali tudi z gozdno tlako, ročno ali vlečno, merjeno v dnevih, včasih pa tudi s tlako za določeno delo, npr. sekanje in vožnje lesa, pripravljanje lesa za ograjevanje in vzdrževanje ograj ob ograjenih zemljiških površinah in podobno.

Za dovoljenje krčenja gozda se je moral kmet obrniti na lastnika zemljišča, ki se je moral s spremembo namembnosti gozdne površine strinjati. Večji problem za lastnike služnostnih zemljišč je predstavljalo nenadzorovano krčenje rovtov in lazov, zaradi česar so v gozdovih nastajale izsekane golote. Te so kmetje najprej uporabljali kot slabše travnike, ko pa so jih opustili, so ostale le neuporabne pustote. Zaradi takega načina gozdarjenja sta bila Krakovski gozd (Krakauer Wald) in Štangarski gozd (Schlangenwald) pri Litiji, ki sta še leta 1789 imela enega najlepših sestojev, v času priprave servitutne zakonodaje že popolnoma devastirana. Lastniki gozdnih parcel so morali za svoja zemljišča plačevali vse stroške, uživati in izkoriščati pa jih niso mogli, saj so imetniki služnostne pravice do lesa le-to izkoriščali v pravem pomenu besede in v nepredstavljivi količini pripravljali in sekali les. Preiskave kraj ponavadi niso bile uspešne, saj odgovornih zanje ni bilo mogoče najti, pa tudi preprečiti

906 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 322.

907 Zalokar, *Iz zgodovine Malijeve domačije*, str. 61.

prekomernega koriščenja gozda ni mogel ali znal nihče.⁹⁰⁸ Ko so bili postopki regulacije že v teku, je moral lastnik Snežnika Jurij Schönburg-Waldenburg kmete, s katerimi se o ureditvi lastništva rovtov ni mogel dogovoriti, tožiti v civilnih tožbah, če je hotel vsaj nekaj zemljišč pridobiti nazaj. Veliko rovtov je bilo namreč narejenih brez soglasja lastnika, tako novega kakor nekdanjega, lastništvo pa ni bilo vpisano v zemljiški knjigi. Pri tem je graščina trdila, da so bili tako rovti kakor tudi zemljišča, imenovana »ograde«, v dednem zakupu in ne v trajni lasti kmetov, čeprav so ti lastništvo dokazovali s kupnimi pogodbami, ki naj bi jih sklenili z nekdanjimi lastniki.⁹⁰⁹ Sodišče je v nekaterih primerih pritrdilo kmetom, saj snežniški kronist Schollmayer navaja, da je knez počasi odkupoval od kmetov nekdanja graščinska zemljišča, zlasti rovtne in laze, ter tako spet zaokrožal nekdanjo graščinsko posest. S tem je omejeval in počasi preprečil vstop v gozdove nekdanjim služnostnim upravičencem, kar je bilo potrebno zlasti zato, ker nekateri niso mogli doumeti, da po prejemu odškodnine ali zemljišča v trajno last nimajo več pravice do služnosti.⁹¹⁰

Strokovnjaki, ki so se spopadli s problemom regulacije služnosti na Kranjskem, so se sicer zavedali, da kmetje brez lesa ne bi mogli preživeti (»bi pomrli od lakote«), saj so bile kmetije premajhne in premalo rodovitne. Rešitev so videli v zaposlovanju v industriji, zlasti tisti, ki je za svojo dejavnost potrebovala les. Dežela pa bi si po njihovem mnenju morala bolj prizadevati, da bi kmetje bolje obdelovali svoje posesti. Na Kranjskem naj bi bilo namreč dve desetini površine vseh zemljišč pašniških, vendar so bila zanemarjena, preraščena z grmovjem, defektnim lesom in plevelom. Kmetje bi ga kot dobri gospodarji lahko odstranili, pobrali in počistili zemljišča ter si tako priskrbeli les vsaj

908 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

909 SI ARS, AS 33, fasc. 10/6-1861 u 1893, 1889/1890. Gospodarjenje zadnje generacije nekdanjih lastnikov družine Lichtenberg, v katere lasti je bilo snežniško zemljiško gospostvo približno 150 let, je bilo »porazno«. Več glej Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače*, str. 18.

910 Schollmayer-Lichtenberg, *Snežnik in schönburški vladarji*, str. 35.

do končanja postopkov uravnave služnosti. S tem bi se izognili pustošenjem, ki so jih večinoma zaradi lastnih potreb naredili v gozdovih po uveljavitvi zakona z dne 7. septembra 1848. Datum je v glavih neukega prebivalstva predstavljal neke vrste mejnik in po njihovem mnenju uzakonjal brezvladje na področju lastništva gozdov, ko si odnosov in obveznosti nihče ni znal pravilno razložiti. To so kmetje skušali kolikor mogoče izkoristiti, enako kot za gozd in gozdne služnosti pa je veljalo tudi za pašnike in pašniške služnosti.

V okoljih, kjer so bili rudniški obrati, so tudi na Kranjskem obstajale rudniške pravice do lesa, ki jih je bilo več v okrožju Bela Peč, Trnovski gozd pa je bil leta 1759 razglašen za rezervat c. k. rudnika živega srebra v Idriji.⁹¹¹ Po mnenju nekaterih je imel ilirski gubernij v času regulacije enkratno priložnost prenesti nadzor nad gozdom na državni erar ter vzpostaviti kontrolo lastništva in izrabe nad rudniškimi gozdovi, kot je predpisoval dvorni dekret iz 22. aprila 1837. Sprememba lastništva na kmečke služnosti ne bi smela imeti vpliva in posledic, upoštevati bi bilo treba le objektivne posebnosti vsake posamezne služnostne pravice.⁹¹²

Strokovnjaki so opozarjali, da je do prvih poizkusov razreševanja služnosti na Kranjskem že prihajalo, vendar so se nekateri udeleženci v postopkih zaradi zastraševanja, ki so ga nad lastniki zemljišč izvajale nekatere kmečke zveze, v strahu zase in svoje imetje raje umaknili.⁹¹³

Bližajoča se regulacija je med kranjskimi posestniki in kmeti povzročila precej negotovosti. Ena od pomembnih kategorij pri razreševanju služnosti je bilo ugotavljanje, ali je sama služnost za obstoj kmečkega gospodarstva eksistenčnega pomena ali ne, predvideti, kako bo razrešitev služnostnih pravic vplivala na upravičence, njihov način življenja in sposobnost plačevanja davčnih in drugih obveznosti. Posledično je ugotov-

911 Papež, Černigoj, *Zgodovina gospodarjenja z gozdovi*, str. 47.

912 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

913 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

vitev, da odprava pašne služnosti na visokogorskem pašniku (Blumbesuch) ne bi ogrožala obstoja kmetije, pogojevala tudi predlog, da bi se naj pravica rože, kjer je še obstajala, odpravila brezplačno.⁹¹⁴

Zaradi neurejenih razmer na zemljiških gospostvih je strokovnjake vznemirilo vprašanje, ali so zemljiška gospodstva na Kranjskem sploh sposobna ugotoviti, kakšno je stanje njihovega lastnega gozda, koliko je na njihovih zemljiških služnosti, kakšne so služnostne pravice upravičencev in koliko jih pravzaprav je ter kolikšna je sposobnost gospodstev za razrešitev obveznosti, ne da bi bil ogrožen obstoj kmečkih posesti. Na drugi strani pa je bilo aktualno tudi vprašanje, koliko bi eventualni odkup služnosti z odstopitvijo delov zemljišč okrnil gospodarstva posameznih zemljiških gospodstev. Kot najbolj perečega so tudi ob tem vprašanju navajali primer gospodstva Snežnik, kjer je bilo leta 1828 do služnosti v snežniškem gozdu upravičenih 588 podložnikov snežniškega gospodstva in 271 podložnikov drugih zemljiških gospodstev. Izračun potreb je pokazal dokaj neugodno sliko. Za »osvoboditev« snežniških zemljišč bi bilo potrebnih 19.639 kubičnih klafter lesa. Za odkup služnosti cele kmečke hube bi bilo potrebnih 55/100 klafter za domače potrebe in 30/100 klafter za prodajo. Leta 1848, po novih cenitvah, je bil prirast lesa ocenjen v povprečju na 0,8 klaftere na enem oralu gozdne površine, površina 41.546 oralov pa bi v enem letu dala 33.232 klafter lesa. Ta količina bi bila ravno dovolj za vse zahteve po lesu iz naslova servitutov. V primeru, da bi zemljiška gosposka Snežnik služnostnim upravičencem odplačala servitutne pravice z odstopom zemljišč, bi jim morala v last oddati skoraj $\frac{3}{4}$

914 Verjetno so se današnje pašne skupnosti kot ostanek nekdanje skupne paše ohranile tam, kjer nihče ni zahteval regulacije služnosti. Provokacija sta lahko vložila tako služnostni upravičenec kakor služnostni zavezanec, navadno lastnik zemljišča, če pa tega noben od njiju ni naredil, je vsaj do leta 1945 vse ostalo po starem. Npr. na Veliki planini je bil zavezanec oz. lastnik velikega dela pašne površine skupnost meščanov (njen dedič je današnja kamniška mestna korporacija), ki sami niso koristili zemljiških površin, zato jim je bilo v interesu še naprej pobirati denarno odškodnino od služnostnih upravičencev in zahtevka za odkup oz. regulacijo pri pristojni komisiji, s čimer bi sprožili postopek odkupa, najverjetneje sploh niso vložili.

gozdnih površin, lastna gozdna površina pa bi se zmanjšala na $\frac{1}{4}$ dotedanje površine. V podobni situaciji je bila po mnenju strokovnjakov večina zemljiških gospodstev na Kranjskem.⁹¹⁵ Kljub temu da so bili predračuni za nekdanja zemljiška gospodstva neugodni, je Kranjska kmetijska družba predlagala, da se gozdne in pašne služnosti uravnajo z odstopom dogovorjenih zemljišč upravičencem po občinah v naravi, glede odkupa v denarju pa bi se morali dogovoriti obe stranki v postopku odkupa. Seveda pa bi moral imeti služnostni zavezanec za odkup v denarju na voljo dovolj kapitala, da bi lahko izplačal vse služnostne upravičence, ki bi morali v tako rešitev privoliti.

Čeprav so bili predlogi o potrebnosti odkupa služnosti različni, tudi da je treba odkupiti le tiste, ki jim je mogoče točno določiti vsebino in vrednosti, je prevladovalo prepričanje, da je treba urediti vse služnosti, kjerkoli je obstajala vez služnosti med upravičencem in lastnikom zemljišča, če je obstajala med njima pogodba ali pa je ni bilo. Tudi na Kranjskem je sprva prevladovalo mnenje, da naj bi gozdne služnosti razrešili po enotnem postopku po vsej državi, ostale zemljiške služnosti, ki jih ne bi bilo mogoče razporediti v nobenega od predlaganih zgledov, pa bi zaradi raznolikosti obravnavali posamezno. Regulacija gozdnih služnosti in boljše gospodarjenje z lesom naj bi Kranjski prinesli tudi več dohodkov. Izračun je pokazal, da bi z letnim prirastom zaradi bližine Trsta in trga z vedno velikim povpraševanjem po lesu lahko vsako leto v prodajo ponudili 306.017 kubičnih klafter lesa. Ob tem, da se je v istem času gradila železniška proga od Dunaja proti Trstu, ki naj bi v enem letu in na eno miljo proge potrebovala 800 dunajskih klafter 36-colskih desk, so se Kranjski, skozi katero naj bi potekalo 30 milj železniške proge, za kar bi po preračunu potrebovali 24.000 klafter lesa, ponujale velike možnosti zaslužka z oskrbo lesa za potrebe železniške proge. Služnosti bi morale biti pri tem le drugotnega pomena in v naštetih primerih ne bi smele biti ovira za boljšo izrabo gozdov in lesa. Vsekakor je bila regulacija služnosti po

915 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

Grad Snežnik okoli leta 1900 (razglednica): graščina Snežnik je imela na Kranjskem zaradi vpisa kmečkih gozdnih služnosti v zemljiško knjigo in njihove obsežnosti večje težave z njihovim razreševanjem.

mnenju strokovnjakov najbolj smotrni ukrep, ki bi ga bilo treba izvesti, pri čemer bi naj bil glavni motiv razreševanja nacionalno ekonomski interes.⁹¹⁶

⁹¹⁶ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

**OD PRVIH
POSKUSOV
MODERNIZACIJE
KMETIJSTVA
DO SPREJETJA
ZAKONODAJE**

Po mnenju nemškega kmetijskega teoretika Albrechta Thajera⁹¹⁷ sta bila kmetijstvo in kmetovanje v začetku 19. stoletja povsod po Evropi še vedno premalo pridobitniška, saj je to zahtevalo najprej modernizacijo, racionalizacijo, večjo intenzivnost in ekonomičnost ter predvsem spremembo mentalitete ljudi, ki so od kmetijstva neposredno živeli. Ljudje obdelovanja zemlje še niso pojmovali kot obrt in pridobitno dejavnost, temveč jim je bilo kmetovanje način življenja, moralna obveznost, božji red, tradicija in osnovni temelj države.⁹¹⁸ Pozivi k modernizaciji in napredku so se usmerjali predvsem k uvajanju tehničnih izboljšav, novih postopkov, strojev in orodij, nikakor pa ne v povsem novo organizacijo proizvodnje in dela in zlasti ne k vzpostavitvi nove družbene hierarhije in novih družbenih razmerij.⁹¹⁹ Ob vsem tem drži tudi trditev, da je bilo uvajanje novosti v kmečko produkcijo najprej vprašanje finančnih sposobnosti, ob čemer je vsaj enako pomembna tudi mentaliteta kmečkega življa.⁹²⁰

Kranjska in predvsem njen južni del je bil v habsburški monarhiji eden najbolj zaostalih delov države, ki se je posebej izrazito kazal na kmečkem področju. Slabega stanja v kmetijstvu na prelomu 18. v 19. stoletje so se zavedale tako oblasti kakor tudi nekateri fevdalci. Eno od nepristranskih mnenj je v svojem elaboratu zapisal ribniški graščak Rudež na poziv novomeškega glavarja. Ta je namreč na pobudo dunajske vlade pozval nekatere zemljiške gospode, ki so bili po njegovem mnenju zavzeti za javno blaginjo in sposobni realne presoje razmer, da na vprašanja o težki gospodarski krizi v tem delu Kranjske izrečejo svojo odkritosrčno sodbo. Po Rudeževem mnenju so bila za revščino in stisko kmetov poleg več zaporednih slabih letin važna tudi fevdalna bremena, ki so daleč presežala dohodke kmetij, saj je kmet po poravnavi vseh obveznosti pogosto ostal celo brez

917 ustanovitelj nemške kmetijske družbe in nesporno prva figura »racionalnega kmetijstva« v nemških deželah; Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, str. 48; glej tudi Dinklage, *Geschichte der Kärntner Landwirtschaft*, str. 183.

918 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 147, 148.

919 Vodopivec, *Slovenski duhovniki in družbeno-gospodarske razmere*, str. 178.

920 Drobesch, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 118.

najpotrebnejšega živeža. Kmete je najbolj obremenjevala tlaka, zato so imeli do nje odpor in so jo opravljali le toliko, kot so bili prisiljeni. Praviloma je to v enem dnevu zneslo le eno tretjino dela plačanega hlapca v istem časovnem razponu. Poleg dajatev fevdalnim gospodom so kmete težili še državni davki, ki so se prav v obravnavanem času podvojili ali celo potrojili. Rudež je v svojem zapisu kot krivca za težko gospodarsko situacijo ožigosal tudi državo, njeno preštevilčno administracijo in neracionalno delovanje. V svojem zapisu je predlagal nekatere ukrepe in navedel, da bi posebno pozornost namenil poljedelstvu in živinoreji. Ukazal bi posekati vinograde na tistih zemljiščih, na katerih so bila tla ugodna za rast žita, krompirja ali detelje, saj po njegovem mnenju vinogradništvo na Dolenjskem ni bilo dovolj donosno. Skušal bi izboljšati sadjerejo, kmečki fantje pa se ne bi smeli poročiti in prevzeti domačije, dokler okoli domače hiše ne bi uredili sadovnjaka, ki bi ga morali vsako leto še povečati za šest do sedem dreves. Vsaka občina naj bi ob sodelovanju cerkvene in svetne gosposke skušala kmečke gospodarje motivirati za boljše delo tako, da bi kmetije po obdelanosti in urejenosti razdelili na deset razredov; najslabše bi javno ožigosali, jim vzeli pravico do soodločanja pri občinskih zadevah, njihove sinove pa brez izjeme potrdili za k vojakom. Če najslabši gospodarji v enem letu ne bi izboljšali razmer na svoji domačiji, bi jim jo prodali na dražbi, kmeta pa skupaj z družino izgnali iz občine. Da pa bi kmetje dobili zgled, kako dobro gospodariti, bi bilo treba na Dolenjsko pripeljati nekaj dobrih gorenjskih gospodarjev.⁹²¹

Za uvajanje sprememb in napredka je bilo vedno potrebno mirno obdobje. Zato se zdi, da je bil v 19. stoletju čas, ko so potekali takšni ali drugačni spopadi (revolucionarno obdobje do 1815, 1848/49 in 1859/60), neprijazen do uvajanja kakršnihkoli novosti v družbi. Glede na spremembe na področju kmetijstva v habsburški monarhiji pa bi lahko rekli, da 19. stoletje kljub nemirnemu času pomeni njegov pravi razcvet.⁹²² Kljub

921 Smole, *Gospodarski položaj ribniških podložnikov*, str. 172, 173.

922 Bruckmüller, *Landwirtschaftliche Organisation*, str. 113.

temu da se je okoli leta 1800 končala dalj časa trajajoča agrarna konjunktura,⁹²³ je sledilo nekaj let s povečano pridelavo žit. Pripisati jih gre kopicu ukrepov prve polovice 19. stoletja. Novosti so bistveno hitreje uvajali v bližini večjih mest in pomembnejših prometnih poti kakor v odročnejših vaseh in krajih. Ker je razvoj potekal precej neenakomerno, je tudi podeželje na Kranjskem, kot drugod po habsburški monarhiji, v predmarčni dobi in še kasneje kazalo zelo raznoliko podobo.⁹²⁴

Kmetje so bili od nihanj v kmetijski pridelavi, t.j. od dobrih in slabih letin, veliko bolj odvisni kot veliki posestniki, saj jim je slaba letina s sabo prinašala podražitve osnovnih življenjskih potrebščin in lakoto.⁹²⁵ Na kmetovanje so še vedno najbolj vplivale klima in geografske značilnosti posameznih območij, glede na način kmetovanja pa »zadružno« kmetovanje na skupnih njivah in srenjski zemlji.⁹²⁶ Kljub temu pa je tudi intenzivno kmetovanje vedno bolj prodiralo med kmetovalce. V poljski pridelavi se je sicer počasi uveljavljalo gnojenje obdelovalnih zemljišč, čeprav so bili sprva le najpogumnejši kmetje pripravljeni preiti s triletnega kolobarja na obdelavo in pridelavo brez prahe.⁹²⁷ Pod vplivom nove, pridobitniške miselnosti se je površina zemljišč, ki so jih obdelovali, v Avstriji od konca 18. do srede 19. stoletja povzpela z 8,7 na 10,1 milijona hektarov. Porast obdelovalne površine je znašal torej 16 %.⁹²⁸ Glavni cilj povečanja obdelovalnih površin je bilo povečanje kmetijske proizvodnje. Zato so se prebivalci ob vzpodbujanju državnih oblasti ponovno lotili kultiviranja neobdelanih zemljišč, krčenja gozdov ter obsežnih in sistematičnih melioracij, začelih že v drugi polovici 18. stoletja. V ta čas sodijo tudi prvi poizkusi izsuševanja Ljubljanskega barja.⁹²⁹ Praha, v času katere zemljišč niso posebej obdelovali, pač pa so na njih le pasli, je v letih 1830 do 1850 še vedno zavzemala

923 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 77.

924 Vodopivec, *Od Pohlino ve slovnice do samostojne države*, str. 33.

925 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 147.

926 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 211.

927 Butschek, *Österreichische Wirtschaftsgeschichte*, str. 117.

928 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 152.

929 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 87.

25% obdelovalnih površin, vendar se je odstotek vztrajno zniževal in do leta 1870 padel na 14,5%.⁹³⁰ Poleg krompirja in kuruze, ki so ju kmetje vedno bolj in pogosteje vpletali v pridelovalni kolobar, so pomembno mesto zavzele krmne rastline, predvsem detelja, ki je bila po drugi strani močno povezana z uvajanjem hlevske živinoreje.⁹³¹ Ta je veliko bolj intenzivna kot živinoreja na prostem,⁹³² zato so jo včasih poimenovali kar roža kmetijstva (»Rose der Landwirtschaft«). V pridelavi detelje je v notranjeavstrijskih deželah prednjačila graška kresija.⁹³³

Poleg oblasti, ki je z raznimi ukrepi skušala izboljšati kmetovanje in stanje na kmetijah, so se za izboljšave v kmetijstvu in kmečkem življenju v drugi polovici 18. stoletja začele truditi predvsem kmetijske družbe, ustanovljene po vzoru angleških predhodnic. Napredek kmetijstva so skušale pospeševati s podporanjem razvoja kmetijskega šolstva, pripravljanjem razstav in predstavitev, izplačevanjem posebnih premij za pospeševanje reje živine, ribogojstva, čebelarstva, sadjarstva, gojenja sviloprejk in pridelave repe itd.⁹³⁴ Avstrijske dežele je v ustanavljanje tovrstnih svetovalnih teles prisilila ekonomska situacija v državi, po vojni s Prusijo močno poslabšana zaradi izgube Šlezije kot glavnega trgovskega vozlišča med evropskim vzhodom in zahodom. S Slovenci poseljene dežele so šle v korak z ostalimi avstrijskimi deželami. Prva je bila ustanovljena Kmetijska družba na Koroškem, po njenem vzoru pa jih je bilo med letoma 1764 in 1771 ustanovljenih še enajst.⁹³⁵ Tako je bila na Štajerskem kmetijska družba ustanovljena leta 1764,⁹³⁶ vendar naj njeno delovanje po besedah nadvojvode Janeza ne bi seglo do kmetov.

Na Kranjskem je bila prva kmetijska družba ustanovljena leta 1767.⁹³⁷ Pokazalo se je, da so bile v tistem času kmetijske

930 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 152.

931 Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, str. 296.

932 Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 163.

933 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 9—899.

934 Rumpler, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 1399.

935 Bäck, *Die kärntner »Ackerbaugesellschaft«*, str. 112—113.

936 Vrbnjak, *Kulturna podoba vzhodne Slovenske Štajerske*, str. 59.

937 Umek, *Kranjska kmetijska družba 1767—1787*, str. 3—5.

družbe le izvrševalec navodil, ki jih je dajala centralna državna oblast. Prizadevanja kmetijskih družb do kmetov mnogokrat sploh niso dospela, saj je bilo treba za učenje iz publikacij, ki so jih izdajale kmetijske družbe, znati brati, govoriti tuje jezike, kmetje pa niso imeli osnovnega znanja in tudi ne denarnih sredstev, s katerimi bi poizkušali izvesti napotke in dognanja strokovnjakov za izboljševanje kmečke proizvodnje. Na Kranjskem je delo kmetijske družbe zato ostalo omejeno na tanko plast lastnikov oziroma oskrbnikov zemljiških posesti,⁹³⁸ verjetno pa tudi drugje v začetnih poskusih ni bilo veliko drugače, saj so bili npr. tudi v koroški kmetijski družbi kmetje v tistem času komajda zastopani.⁹³⁹

Člani kmetijskih družb so bili pripadniki vseh slojev prebivalstva. Čeravno kranjska tako kot štajerska kmetijska družba ni ovirala pristopa kmetov med svoje članstvo,⁹⁴⁰ se je očitno za pritegnitev širših kmečkih slojev najmanj trudila, zato je bilo v članskih vrstah malih kmetov malo. Motivacija članstva je bila zelo različna. Predvsem plemstvu je sodelovanje v družbi predstavljalo stvar časti (pomembno je bilo biti zraven), saj se večina med njimi ni veliko zanimala za gospodarjenje na svojih posestvih, vsaj dokler so ta prinašala dovolj finančnih sredstev. Strokovne odločitve so prepuščali strokovnjakom, ki so jih zaposlovali za vodenje in upravljanje svojih posesti.⁹⁴¹ Delo kranjske kmetijske družbe je zamrlo leta 1787, leta 1814 pa se je ponovno konstituirala, vendar je začela redno delovati šele leta 1820.⁹⁴²

Zlasti na Štajerskem, kjer so se živahneje odzivali na gospodarske in tehnične spremembe, ki so prihajale z zahoda,⁹⁴³ je bil napredek hitrejši in vidnejši. Spodbujal in podpiral ga je nadvojvoda Janez, čigar vpliv je bilo na Štajerskem najbolj čutiti.⁹⁴⁴ Bil

je med glavnimi akterji ponovne ustanovitve štajerske kmetijske družbe, katere dejavnost je zamrla prav tako kakor dejavnosti prve kranjske kmetijske družbe.⁹⁴⁵ Bil je tudi pokrovitelj koroške in kranjske kmetijske družbe. Kranjska kmetijska družba si je po svoji štajerski vrstnici rada jemala vzgled.⁹⁴⁶ Na vzorčnem posestvu Brandhof⁹⁴⁷ so pod Janezovim pokroviteljstvom uvajali nove pridelovalne postopke, vzgajali različne nove sorte pridelkov, križali različne sorte živine za izboljšanje domačih sort in poizkušali tudi z gojenjem nekaterih vrst divjadi. Eno od osnovnih načel njihovega delovanja je namreč bilo, da so začeli svoje pobude med pridelovalce širiti šele, ko so jih pred tem preizkusili v praksi.⁹⁴⁸ Na posestvu Brandhof so skušali gojiti celo svizce, katerih naravni življenjski prostor predstavlja visokogorje, a se živali niso mogle prilagoditi na življenjske razmere v nižini.⁹⁴⁹

Podobna vzorčna posestva so bila tudi v drugih avstrijskih deželah. Nadvojvoda Janez je leta 1822 kupil posestvo v Pekrah pri Mariboru in skušal položiti temelje poskusnemu delu v kmetijstvu med kmeti na Spodnjem Štajerskem,⁹⁵⁰ zato so v pekrskih vinogradih začeli tudi rigolati.⁹⁵¹ Na Kranjskem je bilo vzorčno posestvo na Ljubljanskem barju,⁹⁵² na Koroškem pa jih je bilo celo več. Eno je bilo posestvo Lindenhain v velikovškem predmestju Celovca, katerega lastniki so bili grofje Egger, drugo podobno pa posestvo Spitalmühle ob Glani, ki ga je za potrebe koroške kmetijske družbe ponudil Franz Paul von Herbert. Kot drevesnico za vzgajanje murv je koroška kmetijska družba uporabljala zasebni park iz Nizozemske priseljenega tekstilnega industrijalca Jana

945 Barth, *Agrarpolitik im Vormärz*, str. 33.

946 Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi, str. 8.

947 Matis, *Österreichs Wirtschaft 1848—1913*, str. 118. Večkrat so vzorčna posestva nastajala tudi v povezavi s kmetijskimi šolami, glej Barth, *Agrarpolitik im Vormärz*, str. 106—107.

948 Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi, str. 9.

949 Hlubek, *Ein treues Bild*, str. 207.

950 Vrbnjak, Kulturna podoba vzhodne Slovenske Štajerske, str. 59, glej tudi Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, II. del*, str. 121, kjer govori o posestvu v Limbušu, a gre pri tem za isto posest, saj se naselji Pekre in Limbuš danes stikata.

951 Puff, *Maribor*, str. 25.

952 Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 322.

938 Umek, Kranjska kmetijska družba, str. 34.

939 Bäck, Die kärntner »Ackerbaugesellschaft«, str. 124 in 126. O pogledih na delo kmetijskih družb tudi Bruckmüller, Rigaer Leinsamen, str. 40—41.

940 Valenčič, Organizacije za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura-Kmetijske družbe, str. 526.

941 Bäck, Die kärntner »Ackerbaugesellschaft«, str. 131.

942 Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi, str. 8.

943 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 225.

944 Hlubek, *Ein treues Bild*, str. 23.

von Thysa v celovškem beljaškem predmestju. Vzorčno posestvo družbe je bilo tudi gospostvo Vetrinj, ekonomske raziskave v kmetijstvu in izobraževanje kmetijskih strokovnjakov pa so opravljali na gospostvu Habach.⁹⁵³ Eno od vzorčnih posestev je bilo v Mrkopalju pri Reki,⁹⁵⁴ kmetijska družba za Goriško pa je za izvajanje kmetijskih poskusov leta 1769 kupila Pristavo (Rafut) pri Gorici.⁹⁵⁵ V vnemi uvajanja novih kulturnih rastlin so poizkušali gojiti tudi ogrščico, mak, koromač, cikorijo, gorčico, žafran, broč in tkalsko četico ali belo repo; slednjo so sejali samo na spodnjem Štajerskem, pa še to le kot strniščni pridelek na njivah, kjer so prej poželi zimsko pšenico. Kljub trudu so bile pridelane količine novih pridelkov dokaj skromne.⁹⁵⁶ Razlogi so bili velikokrat tudi v tem, da se nove rastline (kakor svizci na nižinsko klimo) na druge rastne razmere in podnebje niso mogle prilagoditi. Tako sta bila npr. okoli Milana gojenje sviloprejk in pridelava svilenih tkanin zelo donosna,⁹⁵⁷ z gojenjem sviloprejk in sviloprejestvom pa so se trudili tudi drugod, npr. na Goriškem.⁹⁵⁸ V gornje Posočje, na Bovško, je svilogojstvo že leta 1833 zanesel Ferdinand Huber, večje uspehe pa so kasneje želi poleg Huberja še Anton Kavs, Tomaž Kravanja, Miha Černuta, Gašpar Musina, Anton Mihelič in Tomaž Mlekuš.⁹⁵⁹ Na Kranjskem, kjer so Novice zlasti na Dolenjskem pričakovale velik in uspešen razmah sviloprejestva,⁹⁶⁰ je bil eden bolj zagnanih pridelovalcev svile grof Ursini Blagaj iz Polhovega Gradca, vendar so po večletnem trudu, ki ni prinesel velikih uspehov, tudi na njegovem posestvu kakor po ostali Kranjski gojenje svile počasi opuščali.⁹⁶¹

953 Bäck, Zur Geschichte des Gartens der Kärntner Landwirtschaftsgesellschaft, str. 511, pa tudi Bäck, Die kärntner Ackerbaugesellschaft«, str. 118—119, 130.

954 Bruckmüller, Rigaer Leinsamen, str. 35.

955 Gomiršek, Spremembe na področju agrarnih panog, str. 273.

956 Drobesch, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 96—97.

957 Graham, Rural society and agricultural revolution, str. 36.

958 Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*, str. 97.

959 Gabršček, *Goriški Slovenci I*, str. 39.

960 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 324.

961 Kavčič, Grof Rihard Ursini Blagaj in Polhograjci, str. 144, glej tudi Železnikar, *Zgodovina polhogralskih graščin in njenih lastnikov*, str. 181.

Leta 1842 je tajnik kranjske kmetijske družbe postal Janez Bleiweis, osebnost, ki je močno zaznamovala dogajanje na kmetijskem področju na Kranjskem sredi 19. stoletja. Njegovo glavno delo je bilo vse od njegovega prihoda v Ljubljano leta 1841 usmerjeno k praktičnim potrebam tedanjega kranjskega kmeta.⁹⁶² Od leta 1843, ko so pod njegovim vodstvom začele izhajati Kmetijske in rokodelske novice, je bilo v ospredju njegovega zanimanja kmetijstvo, saj je bila po njegovem mnenju Kranjska še vedno dežela poljedelstva in živinoreje, kjer so prevladovali manjši in srednji kmetje.⁹⁶³ Ker je v kmetu videl najzanesljivejšega nosilca slovenske nacionalne zavesti, se je bal radikalnejših pretresov v razvoju podeželja, ki bi lahko povečali socialna nasprotja na vasi, spodbudili pritisk na mesta in z njim možnost potujčenja.⁹⁶⁴

Novice so sčasoma postale najbolj popularen časnik med kmeti na Kranjskem, čeprav so bili ti med naročniki časopisa sprva v manjšini.⁹⁶⁵ Svojo priljubljenost so si Novice pridobile z objavljanjem poučnih člankov s kmetijsko tematiko in obrtnimi dejavnostmi že pred letom 1848, po marčnih dogodkih pa so se med te članke vmešavali tudi taki, ki so kritizirali dnevno politiko.⁹⁶⁶ Pri poizkusih izboljšanja kakovosti kmetijstva so sodelavci družbe tesno sodelovali z oblastmi. Pri tem so mnogokrat izkoriščali možnosti objave v Novicah in v upanju na počasno izboljšanje razmer priporočali poučno literaturo. Članek o stanju gozdov iz leta 1869 je omenil knjižico bivšega nadgozdarja Mavricija Scheyerja z naslovom Navod, kako naj ravnajo posamezni kmetje in cele soseske z gozdom. Izid knjižice, ki je bila naprodaj po 12 novih krajcarjev, je spremljalo priporočilo deželnega odbora, ki je bil njen izdajatelj.⁹⁶⁷

Med duhovščino napredek v gospodarskem razvoju ni nalletel na veliko navdušenje, saj je bilo poudarjanje kmetove po-

962 Bleiweis-Trsteniški, Dr. Janez Bleiweis kot zdravnik in živinozdravnik, str. 320—327.

963 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 142.

964 Vodopivec, O »duševnem profilu« in nazorih Janeza Bleiweisa, str. 25.

965 Rozman, *Socialna struktura naročnikov »Novic«*, tabela, str. 85.

966 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 130.

967 *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1. 9. 1869, str. 1.

membnosti tudi spodbuda k dvigu njegove samozavesti. Duhovščina se je hkrati bala vdora industrializacije in proletarizacije ter prehitre in preradikalne razrušitve tradicionalnih struktur in odnosov.⁹⁶⁸ Zaradi tega kmetje niso računali na njihovo podporo pri potegovanju za svoje zahteve, njihovo zaupanje oz. nezaupanje cerkvenim strukturam pa so pokazali tudi na volitvah v državni zbor leta 1848, ko so na Kranjskem volili predvsem ljudi, ki so jim verjeli. Kljub omejenemu številu volilnih upravičencev med kmečkim prebivalstvom, saj so imeli volilno pravico le lastniki kmetij, v državni zbor ni bil izvoljen noben plemič in noben duhovnik.⁹⁶⁹

Kot je bilo že omenjeno, naj bi izboljšanje kmetovanja dosegli z ustanavljanjem kmetijskih šol in izobraževanjem kmečkega prebivalstva. Čeprav je šolanje za kmečko prebivalstvo predstavljalo velik strošek, je bilo tudi med kmečkim prebivalstvom slovenskega izvora nekaj izšolanih kmetijskih strokovnjakov. Mnogi med njimi so delovali v domačem okolju, bili pa so tudi taki, ki jih je pot za kruhom ponesla daleč od doma. Eden od njih je bil Franc Megušer (Franz, François, Francesco Meguscher) iz Železnikov. Premožni kmečki starši so mu omogočili, da je uspešno zaključil višje študije na gospodarski šoli v Zagrebu, nato pa se je posvetil gozdarstvu. Ker je bil na razpisu Ilirske uprave državnih posestev v Ljubljani za zasedbo mesta gozdarskega podmojstra leta 1819 izbran Josip Ressel, se je Megušer prijavil na razpis za zasedbo podobnega delovnega mesta v Bolzanu/Bozen na Južnem Tirolskem in se kot gozdarski strokovnjak z dobrim poznavanjem razmer uveljavil tudi zunaj meja habsburške monarhije.⁹⁷⁰

Način ustanovitve šol se je po posameznih območjih v državi zelo razlikoval, pri čemer se je velikokrat navezoval prav na delovanje kmetijskih družb. Zlasti po marčni revoluciji so po državi začele nastajati kmetijske šole različnih vrst, kongres

kmetijcev leta 1849 pa je potrdil program kmetijskih šol na vseh nivojih: elementarni v osnovnih šolah ter njihovih nedeljskih dopolnitvah (nedeljskih šolah) in pouk zahtevnejše stopnje na politehničnih inštitutih, univerzah in licejih.⁹⁷¹ Ker so poleg šol tudi nekateri tečaji nastali kot sestavni del kmetijskih družb in drugih institucij, ki so delovale na področju kmetijstva, so se organizatorji zelo trudili, da bi jih spravili v državni okvir.⁹⁷² Ustanavljanje kmetijskih šol je potekalo počasi. Velikokrat so bili za ustanovitev zelo zainteresirani lastniki velikih kmetijskih posesti, saj so lahko od šolanega kadra pričakovali boljše uspehe pri kmetovanju in pri vodenju gospodarstva na svojem posestvu. Na Kranjskem je zaposlitev šolanih upravnikov posesti za ustrežnejše gospodarjenje z gozdnimi površinami kot obveznost za lastnike veleposesti deželni predsednik predpisal šele z razglasom 9. oktobra 1874.⁹⁷³ Statistika kmetijskega ministrstva za leta od 1869 do 1874 navaja, da na Kranjskem ni delovala nobena tovrstna šola, od specialnih pa le gozdarska šola, ki jo je financirala država skupaj s knezom Schönburgom-Waldenburgom na Snežniku.⁹⁷⁴

Med deželami na ozemlju današnje Slovenije je poleg Prekmurja, ki je kot sestavni del ogrske polovice države spadal pod ogrsko jurisdikcijo, najbolj samosvoj razvoj v kmetijstvu ubirala Primorska. Delno so na to vplivale podnebne razmere, ki so se od tistih na Kranjskem, Koroškem ali Štajerskem precej razlikovale, zaradi česar je bilo tudi kmetovanje nekoliko drugačno kot v notranjosti države (saj zime navadno žitaricam in ostalim poljskim pridelkom niso toliko škodoval kot v notranjeavstrijskih deželah), še pomembnejši vzrok pa so bile popolnoma drugačne zgodovinske razmere, ki jih je pogojeval močan in vplivni politični faktor v bližini v podobi Beneške republike. Z letom 1797 se je končala delitev Istre na beneško in avstrijsko, ki je Istri prina-

968 Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih*, str. 153; glej tudi Vodopivec, Slovenski duhovniki in družbeno-gospodarske razmere, str. 177.

969 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 59.

970 Megušar, Franz, François, Francesco Meguscher, str. 22–23.

971 Bruckmüller, *Landwirtschaftliche Organisation*, str. 85–86.

972 Bruckmüller, *Landwirtschaftliche Organisation*, str. 89.

973 Perko, *Gozd lahko živi brez človeka*, str. 73.

974 Bruckmüller, *Landwirtschaftliche Organisation*, str. 90 in 91. Glej tudi Vilman, Serše, *Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku*.

šala le hudo kri, trpljenje, siromaštvo, lakoto, neprestano nižanje števila prebivalstva in vojne. Meja med državama je bila stoletja vir sporov in obmejnih nesoglasij zaradi zemlje, paše in podobnih, v glavnem gospodarskih vprašanj. Franc Anton Breckerfeld je Istro orisal kot nekdanj bogato, a v času njegovega potovanja leta 1803 popolnoma obubožano deželo, ki je imela velike gospodarske potencialne.⁹⁷⁵ S priključitvijo k habsburški monarhiji so tudi v Istri začeli uvajati avstrijski birokratski aparat, področje pa je začelo počasi izgubljati nekdanji značaj obmejne pokrajine, kjer so bili do tedaj v veljavi municipalno pravo, mestni statuti in privilegiji.⁹⁷⁶ Predvsem v priobalnem pasu in Istri so bili veliki deli kmetijskih površin v rokah občin, zaradi česar so se izoblikovali drugačni zemljiškoposestni odnosi kot na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.⁹⁷⁷ V istrskih obmorskih mestecih so se prebivalci največ preživljali s kmetovanjem, med kmetijskimi panogami pa je prevladovalo vinogradništvo. Veliko je bilo oljarstva, po drugi avstrijski zasedbi leta 1813 pa se je začelo močnejše razvijati tudi vrtnarstvo in sadjarstvo.⁹⁷⁸

Kmečki gospodarski položaj v s Slovenci poseljenih pokrajinah se je v prvi polovici 19. stoletja kljub napredku, ki je silil na vas, vztrajno slabšal. Kmetje so začeli izgubljati dohodke, ki so jih dobivali od kmečke trgovine, z lažjim transportom, ki ga je na prelomu stoletja omogočila gradnja železniške mreže, pa so na njim dosegljive trge, kamor so prodajali presežke svoje žitne pridelave, začeli vdirati veliki pridelovalci žit iz Ogrske, proti katerim mali pridelovalci niso imeli nobene možnosti. Kmečke delovne moči so se začele seliti v industrijske obrate, smrtni udarec za male kmetije pa je predstavljala izguba dodatnega dohodka od tovorjenja, splavarjenja, žganja apna, lomljenja kamena, ženske in otroci pa so za dodatni zaslužek mnogokrat doma še npr. tkali na statvah. Kolikor je mehanizacija po eni strani pomenila napredek, izboljšavo in olajšanje težkih kmečkih del,

975 Juričić Čargo, *Potovanje Franca Antona Breckerfelda v Istro*, str. 172, 173.

976 Dukovski, *Uvod*, str. 235.

977 Juričić Čargo, *Urejanje občinskih zadev*, 181–214.

978 Kramar, *Izola*, str. 219, 220.

je po drugi strani predvsem manjšim kmetijam prinašala propad.⁹⁷⁹

V opisanih razmerah se je vedno bolj kazalo, da so tudi služnosti preživeli način gospodarjenja na zemljiščih. Kljub temu da so se vsi zavedali, da so kmetje od služnostnih pravic ponekod bolj, drugod pa manj življenjsko odvisni, je bilo za lastnika služnostnega zemljišča gospodarjenje na takem zemljišču skoraj nemogoče. Pri uvajanju sprememb na s služnostmi obremenjeni parceli se je moral neprestano ozirati na servitute, ki so jih na zemljišču koristili služnostni upravičenci, ti pa motenja svojega tradicionalno konservativnega načina kmetovanja niso dovoljevali.

979 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 255.

POSKUSI RAZREŠEVANJA SLUŽNOSTI PRED LETOM 1848

Dokler les ni postal ekonomsko zanimiv, se zaradi obstoja služnosti ni nihče pritoževal. Spori so nastajali in potekali zaradi drugih vzrokov, pri čemer so služnosti predstavljale le dodaten motiv. Ko pa so postali les in ostali gozdni pridelki ekonomsko zanimivi, so bile služnosti do njihove dokončne uravnave in odkupa neprestano vzrok sporov in nemirov povsod, kjer so obstajale.⁹⁸⁰ Servituti se s svojimi oblikami koriščenja in izrabe nika- kor niso mogli vključiti v nov način gospodarjenja, saj so načela fiziokratizma zahtevala racionalno gospodarjenje s kmetijskimi površinami. Predvsem gozd je bil tisto področje, kjer je bilo napotke najtežje upoštevati. Služnosti vsake vrste so onemogočale ustrezno skrb za gozd, saj zaradi izrabe servitutov ni bil možen sistematični posek lesa po načelih prebiranja in čuvanja mladega drevja. S sekanjem lesa za gradnje in skodle so v najlepših gozdovih nastajale luknje, priprava stelje in gozdna paša pa sta onemogočali vsakršen nadzor dogajanj v gozdu in povečevali škodo na gozdnih površinah. Poleg upravičencev so služnosti izkoriščali

⁹⁸⁰ Leta 1729 so se zaradi vedno večjih pritiskov in bremen ter prepovedovanja uporabe gozdov, travnikov in pašnikov uprli podložniki beltinskega zemljiškega gospodarstva, leta 1765 pa naj bi se v zahodnem Prekdonavju pripravljala celo revolucija zaradi vse težjih in neprestano naraščajočih kmečkih bremen; glej *Források a Muravidék történetéhez*, 1, str. 211–214, 254–256.

Stare kmečke grablje
(AS 1201, št. 142b)

tudi tisti, ki do njih niso imeli pravice, njihovo število pa je iz leta v leto naraščalo. Upravičenci z lesom niso ravnali gospodarno, temveč so z njim razsipavali. Ostanke sekanja, ki so jih puščali po tleh, so škodili gozdni podrasti, z grabljenjem in odstranjevanjem listja in igličevja za nastilj so odkrivali korenine, odvezemali humus in uničevali mladike, ki so šele začele odganjati. S košnjo trave v gozdu so kosci pokosili tudi mlade poganjke in drevesca, s katerimi se je gozd samoobraščal. Paša v gozdu je povzročala dodatno škodo. Živina, ki se je pasla v gozdu, je objedala drevesno skorjo in mlade poganjke. Strokovnjaki so menili, da bo živina iz zemlje populila tudi korenine, celotni gozd pa bo izpostavljen nevarnostim požiga, če se bo tak način koriščenja gozdov nadal-

jeval.⁹⁸¹ Tirolski rudarski svetnik Zöttel je menil, da težav z lesom ne bi imeli, vsaj ne v tako velikem obsegu, če bi gozdna policija uspešneje nadzorovala dogajanje in poseganje v gozd, če bi služnostni upravičenci sekali le toliko lesa, kot ga potrebujejo zase in v količinah, ki jih določen gozd ponuja, če bi skrbno porabili ves les z ostanki vred (lesni odpadki, štorovje, sušice – suho vejevje), če bi sekali drevje tako, da bi ga sočasno tudi redčili (prebiralna sečnja), če bi gradili kamnite hiše in če bi se nasploh uvedla politika varčevanja z lesom.⁹⁸²

Sprva so se dežele skušale same spopasti z odpravo zemljiških servitutov. Prvi je skušal kmečke služnosti v svojih gozdovih regulirati salzburški nadškof v 16. in 17. stoletju, saj so kmetje preveč posegali v gozd, kjer so imeli nadškofovi solni rudniki rezervatno predpravico do lesa za potrebe obratovanja. Iz mase s služnostmi obremenjenih gozdov je izbral nekaj območij in jih odstopil služnostnim upravičencem bodisi v last ali v uporabo do preklica, seveda pod pogojem, da v druge dele gozdov ne bodo posegali. Podobno so naredili tudi v Salzkammergut.⁹⁸³

V 17. stoletje sodijo prvi poizkusi regulacije služnosti na ozemlju Kranjske, ko so na škofjeloškem gospostvu podložnikom dodelili manjše dele gozda v zameno za prejšnje servitute.⁹⁸⁴ Na Koroškem so sredi 18. stoletja skušali prek t. i. generalne komisije za gozdne, pripravljalne, razmejitvene in cenitvene zadeve (General-Wald-Bereit-, Berain- und Schätzungskommission für Kärnten) ugotoviti obseg in vrste služnosti v gozdovih in jih, da bi se izognili nenehnim širitvam njihovega obsega, popisati v posebnih evidencah, ki so jih imenovali »Waldtomi« (Waldbeschreibungsbände).⁹⁸⁵ Komisijo, ki je imela podobno ime (General-, Wald-, Berain-, und Schätzungscommission), naloge in pooblastila, so v istem času ustanovili tudi za Štajersko.⁹⁸⁶

981 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

982 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

983 Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 87–88.

984 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 38.

985 Johann, *Wald und Mensch*, str. 192.

986 Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 88.

Na regulacijo služnosti se nanaša vsebina pisanja, ki ga je leta 1777 na Marijo Terezijo naslovil notranjeavstrijski deželni referent von Curti. V 19. stoletju pa se je s problemom odkupa oz. regulacije služnosti tudi zaradi neprestanih sporov med lastniki zemljišč in služnostnimi upravičenci sistematično kot prva v dvajsetih letih začela ukvarjati Prusija. Hitro so ji sledile nekatere druge nemške države,⁹⁸⁷ kjer so se začeli zavedati pomena gozda tako v trgovskem kot gozdno zaščitnem smislu in so želeli v gozdovih uvesti intenzivno gozdarstvo.⁹⁸⁸

Služnosti so ovirale vse, ki so se preživljali z delom na kmetijskih zemljiščih, zato so k odpravi služnostnih pravic poleg lastnikov služnostnih gozdov vzpodbujali tudi lastniki železarskih obratov, ki so dokazovali, da so kmetom gozdovi le v breme, njihove težnje po razširitvi paše na gozdne površine pa v nasprotju z interesi domače železarske industrije.⁹⁸⁹ Tudi nekaterim večjim zemljiškim gospostvom je že v prvi polovici 19. stoletja, t. j. še pred zemljiško odvezo, uspelo rešiti vprašanje služnostnih pravic v gozdovih z odstopom dela gozda upravičencem pod pogojem, da so se odpovedali služnostni pravici v preostalem gozdu, ki ga je obdržal zemljiški gospod. Po mnenju nekaterih je bil denar za kmete »pokvarljiv« in tudi zato so v gozdu gospostva Wilhernig na Gornjeavstrijskem leta 1841 odstopili gozdne parcele podložnim kmetom za odkup služnosti, potem ko ti v odkup v obliki denarne odškodnine niso privolili.⁹⁹⁰

Ker je bilo »solastniško koriščenje gozdov naporno«, so služnosti skušala razreševati tudi nekatera zemljiška gospostva na današnjih slovenskih tleh. Kmetje z območja Preserij, ki so služnosti uživali v gozdovih samostana Bistra, naj bi do leta 1838 v pravo last na račun nekdanjih služnosti prejeli kar 438

987 V prvi polovici 19. stoletja so postopki odprave fevdalnih vezi z vsemi spremljevalnimi dejavnostmi potekali tudi na Saškem, saj je saški knez Otto Viktor Schönburg Waldenburg, ki je leta 1856 kupil nekdanje snežniško gospostvo, leta 1835 od saške države ob odpravi podložniških razmerij prejel pol milijona talerjev; Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, 31. Teil, str. 143–147.

988 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, 51.

989 Vodopivec, O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi, str. 15.

990 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

zemljiških parcel v velikosti 1445 oralov.⁹⁹¹ Čeprav neuspešno si je tudi vipavska zemljiška gosposka prizadevala, da bi na 12.401 oralih svojega gozda, v katerem so imeli podložniki pravico do lesa za kurjavo, gradnje in vinogradniške kole, uravnali servitute z odstopom določenega dela gozda servitutnim upravičencem iz petnajstih vasi na območju vipavskega deželskega sodišča. Neuspešna so bila tudi pogajanja med lastnikom zemljiške gosposke Soteska in 29 služnostnimi upravičenci do gozdnih in pašnih servitutov v enem od graščinskih gozdov. Medtem ko je graščina vsakemu služnostnemu upravičencu v individualno last ponujala šest oralov zemljišča, so jih ti zahtevali po petnajst. Uspešnejša so bila pogajanja mirnske, poljanske, ortneške in ribniške gosposke s servitutnimi upravičenci.⁹⁹² Vendar je bilo v praksi takih primerov malo. Gospodstva in podložniki so se glede služnosti težko sporazumeli, najpogosteje pa so se njihovi razrešitvi upirali premožnejši podložniki, saj bi lahko v procesu uveljavili služnostne pravice le po obsegu kmetije in ne po dejanskih potrebah.⁹⁹³

Sistematično in v celoti so skušali servitute prvič regulirati na Štajerskem, ko je bila leta 1845 v dolini Enna postavljena zahteva po ustanovitvi deželne komisije za regulacijo služnosti, ki naj bi regulacijo servitutov poizkušala izpeljati z odstopom zemljišč. Komisija, ki sicer še ni imela opore v zakonski regulativi, je kljub vsem težavam (neuspešno) delovala sedem let.⁹⁹⁴

Na severnem Tirolskem je bilo okoli 40 občin, kjer je bil proces regulacije in odkupa služnosti pred letom 1853 že zaključen (v nekdanjih kresijah Pustriška dolina, Botzen, Trident in Roveredo), v dolini zgornjega in spodnjega Inna pa je pred sprejetjem zakonodaje o regulaciji servitutov obstajala komisija za pomoč pri regulaciji služnosti. Nekatere soseske svojega sicer nizkega odškodninskega zahtevka niso mogle utemeljiti, druge pa niso mogle razdeliti gozdnih površin, ker so bile te sicer ve-

like, a popolnoma osiromašene. Delo se je ustavilo tudi tam, kjer bi bilo za odškodnine treba izplačati nesorazmerno velike denarne vsote.⁹⁹⁵

Tudi na Salzburškem so nekatere občine že pred letom 1861, ko so dejansko stekli postopki odkupa in regulacije servitutov po uveljavitvi zakona o odkupu in regulaciji služnosti iz 1853, postale lastnice odstopljenih zemljišč. 32 občin v Pongauu je prejelo zemljišča v Tappenkarju, 4 občine iz doline Gastein so v last dobile Naßfeld (Mokro polje), 13 občin v spodnjem Pinzgauu gozdne površine na domačem območju⁹⁹⁶ itd.

Služnosti so bile tudi v kranjskem deželnem zboru v letih med 1829 do 1841 neprestano na dnevnem redu zasedanj deželnih stanov, kot je to v svojem poročilu 30. novembra 1845 navedel grof Anton Auersperg. Na osnovi njegovega poročila je stanovski odbor izdelal predloge dvorni pisarni za odpravo gozdnih in pašnih služnosti, saj resno ovirajo razvoj kmetijstva.⁹⁹⁷

V pričakovanju ukinitve fevdalnih vezi so se kmetje v prvi vrsti bali, da jih bodo zakonodaja, nekdanji zemljiški gospodje in država izigrali. Bali so se, da bodo ostali brez vseh servitutnih pravic, ki so bile ena od glavnih podlag za njihovo kmetovanje in preživetje, zato so se upirali izpolnjevanju svojih dotedanjih obveznosti. In kolikor so si po eni strani želeli čimprejšnje regulacije in odkupa služnosti, da bi bil njihov nejasni položaj dokončno rešen, je po drugi strani za kmete odkup servitutov pomenil skok v drugo vrsto negotovosti. Pri velikih kmetih je to običajno pomenilo zmanjšanje staleža živine, ki so jo redili, zaradi zmanjšane količine paše ter kupovanje dragega lesa za domače potrebe na trgu, pri manjših pa je bila bojazen še večja, saj so se bali, da v novih razmerah ne bodo mogli preživljati svojih družin.⁹⁹⁸ Ponekod so prav zaradi strahu pokazali precejšnjo nezainteresiranost za odkup.⁹⁹⁹

991 Granda, Družbene in socialne razmere, str. 369.

992 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 261, 262.

993 Valenčič, *Gozdarstvo*, str. 453.

994 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

995 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

996 Rumpler, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 1413.

997 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 119.

998 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 58–59.

999 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, str. 308.

Ena najpogostejših oblik upora je bilo poseganje v dominikalne gozdove in stihijsko sekanje, kjer pa tovrstnih oblik služnosti ni bilo toliko, so svoje nasprotovanje, negotovost in zaskrbljenost kazali na druge načine. Med kmeti, ki niso imeli dovolj zemlje, so bile nasilne zasedbe zemljišč vsakodnevni pojav, gosposčine pa so jih sprva označevale kot nevhvaležnost podložnikov v primerjavi s požrtvovalnostjo plemstva.¹⁰⁰⁰ Predvsem zaradi potreb in zaradi prepričanja, da je treba izkoristiti nejasno situacijo, so poročila o devastiranju gozdov prihajala od vsepovsod, spori pa so imeli najrazličnejše oblike.¹⁰⁰¹ V času, ko je bilo jasno, da bodo služnosti regulirane, je njihovo število strmo naraščalo.¹⁰⁰²

Služnostne upravičence, ki so služnosti prekomerno izkoriščali, so oblasti kaznovale kot kršilce predpisov gozdnega reda. Na območju blejskega gospostva je bilo samo v letu 1831 zaradi pustošenja gozdov kaznovanih 272 podložnikov, leta 1839 pa je okrajni komisar na Bledu vodil preiskavo zaradi pustošenja v dvesto primerih. Še slabše je bilo v Radovljici, kjer se je tamkajšnji okrožni komisariat v letih med 1844 in 1846 ukvarjal s 539 primeri pustošenja gozdov.¹⁰⁰³

1000 Források a *Muravidék történetéhez*, 1, str. 345, 346.

1001 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 194.

1002 Guzelj, *Navod za oskrbovanje malih gozdnih posestev*, str. 109–112.

1003 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 260.

LETO 1848 NA AGRARNEM PODROČJU

Revolucija leta 1848 je v habsburški monarhiji potekala nekoliko drugače kot v drugih evropskih državah, saj se je Avstrija soočala s problemi večnacionalne države, ki jih druge niso imeli v tako velikem obsegu. Državo, ki je obstajala več stoletij, je »pomlad narodov«, kot jo tudi imenujemo, zamajala do temeljev.¹⁰⁰⁴ Nezačudenjstvo zaradi obubožanja in lakote, ki ju je povzročila industrializacija, so se pridružili nacionalni nemiri.¹⁰⁰⁵ Nacionalni problemi, ki so državo že dolgo obremenjevali, so na koncu tudi povzročili njen razpad,¹⁰⁰⁶ čeravno je zakonska regulativa iz leta 1848 in 1849 vsem prebivalcem (državljanom) vsaj na osebni ravni skušala zagotoviti enakopravnost.¹⁰⁰⁷

Leto 1848 pomeni prevratni čas tako za meščanstvo kakor tudi za kmečko prebivalstvo. Med kmeti in meščani sicer večinoma ni bilo močnih političnih povezav, saj so meščani gledali na velik sloj kmetov nekoliko zviška.¹⁰⁰⁸ Socialno enakost, ki jo je obljubljala marčna ustava in po kateri so morali poslej

1004 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 654.

1005 Pančur, *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*, str. 13.

1006 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 337.

1007 Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 9–10, glej tudi Pančur, *Razvoj judovskega prebivalstva*, str. 264.

1008 Grdina, *Ipavci*, str. 126, podobno tudi Granda, *Ni spodbud za modernizacijo*, str. 221.

tudi kmete nazivati z gospodom, so si pravzaprav vsi družbeni sloji zelo težko predstavljali.¹⁰⁰⁹ Zaradi uspešnejšega konkuriranja in finančnih vzrokov pa naj bi meščani tudi na izobraževanje kmetov gledali nekoliko nejevoljno.¹⁰¹⁰ Vendar je bila edina nezadržna sila ob revoluciji 1848 v habsburški monarhiji predvsem zaradi nerešenih vprašanj v kmetijstvu prav volja kmetov, da se znebijo tlake in drugih fevdalnih obveznosti,¹⁰¹¹ kmet pa je smisel vsega dogajanja videl le v zemljiški odvezi.¹⁰¹² Od deželnih zborov, v katerih so večinoma odločali njihovi zemljiški gospodje, kmetje niso veliko pričakovali; veliko več so si obetali od državnega zbora, v katerega so volili vsi in v katerem noben od stanov ni imel posebnih pravic.¹⁰¹³

Najpomembnejši zakon, ki ga je sprejel državni zbor na Dunaju in ki je določil značaj habsburške monarhije za ves njen nadaljnji obstoj, je bil tako zakon o zemljiški odvezi.¹⁰¹⁴ Z njim so bile ob osebni odvisnosti (če je še obstajala) odpravljene vse obveznosti, ki so izhajale iz osebne odvisnosti, npr. laudemiji, posmrtnine ipd., in so imele veliko različnih oblik. Na Moravskem je bilo takih obveznosti nič manj kakor 248, na Kranjskem pa z različnimi poimenovanji 193. Od teh je bilo 59 denarnih in 95 naturalnih dajatev, 17 obveznosti v obliki tlake, 12 je bilo odkupljivih denarnih dajatev in 10 odkupljivih naturalnih dajatev.¹⁰¹⁵ Nezadovoljstvo kmetov se je kazalo v upiranju izpolnjevanja v fevdalizmu predpisanih obveznosti, med kmeti pa se je že več let utrjevalo prepričanje, da bodo zemljiškospospe obveznosti slej ko prej ukinjene.¹⁰¹⁶ Deželni zbori po posameznih deželah so za odpravo obveznosti oz. konec plačevanja dotodanjih fevdalnih davkov razglasili različne datume, za Kranjsko, Koroško in Štajersko pa je to zakonsko določilo začelo veljati 1. januarja 1849.¹⁰¹⁷

1009 Peternel, *Cillier Wochenblatt*, str. 80–81.

1010 Serneck, *Spomini*, str. 71.

1011 Taylor, *Habsburška monarhija*, str. 63.

1012 Krošl, *Zemljiška odveza na Kranjskem*, str. 19.

1013 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 862.

1014 Taylor, *Habsburška monarhija*, str. 81.

1015 Brusatti, *Die Habsburgermonarchie*, str. 409.

1016 Žontar, J., Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju, str. 160.

1017 Brusatti, *Die Habsburgermonarchie*, str. 404.

Duhovščina se je kot velik fevdalec tudi glede zemljiške odveze postavila na stran države, kljub temu da so nekateri duhovniki izhajali iz kmečkih vrst in dobro poznali stisko kmetov.¹⁰¹⁸ Silovitost kmečkega gibanja v letu 1848 jih je prestrašila, saj so dogodki pokazali, da je kmetom popolnoma vseeno, s kom se zaradi »svojih« pravic zapletajo v spore.¹⁰¹⁹ V nepredvidljivi situaciji so domači župniki ljudem svetovali previdnost, v pregretem ozračju pa je kljub poskusom zadrževanja agresivnosti ponekod prišlo celo do fizičnih napadov na duhovnike.¹⁰²⁰ Tudi med meščani za kmečki nemir ni bilo posebnih simpatij in razumevanja, voditelji slovenskega gibanja pa so pozivali kmete k poslušnosti in dokazovali, da odveze brez odškodnine ne more biti,¹⁰²¹ okoli tega pa so se vrtele tudi glavne debate.¹⁰²² Kljub temu da so vsi kmečki poslanci v avstrijskem parlamentu¹⁰²³ s podporo ostalih poslancev levice zagovarjali predlog zakona, ki je predvideval zemljiško odvezo brez odškodnine, je državni zbor pod vladnim pritiskom sprejel zakon, ki je predpisoval plačilo odškodnine.¹⁰²⁴ Potrdili so model, ki ga je predlagal salzburški odposlanec Josef von Lasser, po katerem je plačilo tretjine odškodnine odpadlo na odvezano zemljiško gospostvo, drugo tretjino naj bi plačal odvezani kmet, plačilo zadnje tretjine pa naj bi prevzela država.¹⁰²⁵ Zakon je veljal za avstrijski del monarhije.

Plačilo odškodnine je predstavljalo nov udarec za kmečko gospodinjstvo. Leto 1853 je bilo namreč ponovno leto vsesplošnega pomanjkanja. Posebej hudo je bilo v Dalmaciji, Istri, na Goriškem, Kranjskem in v Lombardiji-Benečiji. Bolezen sviloprejk je zmanjšala pridelavo svile, gniloba grozdja pa je uničila vinski pridelek. Slaba žitna letina je pripomogla k najvišjim ce-

1018 Vodopivec, Slovenski duhovniki in družbeno-gospodarske razmere, str. 176.

1019 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 218.

1020 Grdina, *Ipavci*, str. 126.

1021 Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 268.

1022 Bruckmüller, *Die Kudlich-Legende*, str. 334.

1023 V prvem sklicu parlamenta je bilo 92 kmetov (24 %); glej Bruckmüller, *Die Kudlich-Legende*, str. 330.

1024 Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 35

1025 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 348.

nam žit v stoletju,¹⁰²⁶ pridelava pa je bila nižja tudi zaradi posledic zemljiške odveze, saj so se sicer kratkotrajni problemi kazali predvsem pri vzpostavljanju novih proizvodnih in tržnih odnosov ter iskanju svojega položaja v novokonstituiranih razmerah. Avstrijska država je morala v petdesetih letih 19. stoletja žito za potrebe svojega prebivalstva uvoziti.¹⁰²⁷

V ogrskem delu so se odločili, da eno tretjino vsote odškodnine pomeni skupna vrednost posesti, ki je prešla v kmečke roke, država pa naj bi izplačala odškodnino, ki naj bi jo nekdanji zemljiški gospodarje prejeli po obrokih 40 let. V avstrijskem delu monarhije je skupna vsota odškodnine znašala 290 milijonov, v ogrskem pa 304 milijone goldinarjev.¹⁰²⁸ Samo na Kranjskem je bila odškodnina za zemljiško odvezo ocenjena na 9.975.048 goldinarjev, od tega so morali kranjski kmetje plačati približno 3.325.000 goldinarjev.¹⁰²⁹

Zemljiška odveza je imela ob političnem motivu, t. j. modernizaciji države z zmanjšanjem moči plemstva, tudi gospodarske cilje.¹⁰³⁰ Toda odprava fevdalizma je bolj kot nekdanje fevdalce prizadela kmečki sloj prebivalstva. Razvoj dogodkov je pokazal, da so imeli nekdanji fevdalci od zemljiške odveze koristi, čeprav so se nekateri med njimi pritoževali zaradi izgube dohodka na račun zmanjševanja svojih posesti. Po preračunih je namreč v avstrijskem delu slovenskih dežel kmetu pripadlo okoli 95 % obdelovalne zemlje (njiv, vrtov, travnikov in del vinogradov), v Prekmurju, kjer so bili dominikalni deli zemljiških gospošteev mnogo večji, pa samo približno 75 %.¹⁰³¹

Za kmete je bilo z ukinitvijo fevdalnih vezi med zemljiškim gospodom in kmetom tudi konec skrbi zemljiškega gospoda za socialne potrebe svojih nekdanjih podložnikov, kot npr. skrb za zdravniško oskrbo in za ostarele revne podložnike, zagotavlja-

nje semen za spomladansko setev ali skrb za prodajo pridelanih presežkov na trgu, pravna zaščita podložnikov, odpadle pa so tudi nekatere male ugodnosti, ki jih je fevdalec podeljeval svojim podložnikom.¹⁰³² Kmetje na Kranjskem so morali na račun zemljiške odveze plačati približno petino več, kot je znašal čisti katastrski donos dežele, poleg tega pa so plačevali še visoke davke ter avtonomne doklade deželam, okrajem in občinam. O težavah odplačevanja kreditnih obveznosti so poročali od vsepovsod, marsikje pa je bilo težko najti kmetijo, ki ni imela kreditov, zadolženost kmetij pa je bila velika tudi zaradi neizplačanih kupnin, dediščin, prenotacij in eksekutivnih vknjiženj in dolgov iz drugih raznih pogodb.¹⁰³³ Posledično je tudi Janez Gutman leta 1862 ugotavljal, da zemljiška odveza še ni imela pričakovanih učinkov za kmečki stan, prav nasprotno: za mnoge je postala težko, celo nedosegljivo plačilno breme, ki mu je podlegel že prenekateri mali in srednji kmet.¹⁰³⁴ Nezmožnostim plačevanja davčnih obveznosti so sledile eksekucije,¹⁰³⁵ ki jih je bilo samo na ozemlju ljubljanskega okraja v letu 1871 prek 300.¹⁰³⁶ Ker je bil na Hrvaškem fevdalizem za kmete odpravljen brez plačila odškodnine, so se nekateri kmetje z brežiškega območja celo želeli izseliti prek južne meje.¹⁰³⁷ Razlika med srednjimi in malimi kmeti se je vedno bolj brisala, slednji pa so bili zaradi izgube pravic na pašnikih in v gozdovih najbolj prizadeti.¹⁰³⁸

Tudi nekateri drugi politiki so kmalu po ukinitvi fevdalizma ugotavljali, da so kmetje z ukrepom veliko več izgubili, kakor pridobili. Poslanec Koren je v razpravi na drugem zasedanju kranjskega deželnega zbora marca 1863 izjavil, da so z zemljiško odvezo gospodstva pridobila in ne izgubila. Pri tem se je skliceval na besede feldmaršala grofa Nugenta, izrečene na 26. zasedanju državnega zbora, da ima zemljiška odveza velike

1026 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 358.

1027 Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 98.

1028 Good, *Der wirtschaftliche Aufstieg*, str. 75.

1029 Lazarevič, *Slovensko kmetijstvo*, str. 16–17.

1030 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 225.

1031 Gestrin, *Oris gospodarstva na Slovenskem*, str. 129.

1032 Matis, *Österreichs Wirtschaft*, str. 42.

1033 Vošnjak, *Socialni problem in kmečki stan*, str. 21.

1034 Bavdek, *Delovanje Dr. Janeza Bleiweisa in njegova osebnost*, str. 140.

1035 izvržba, izvršitev davčne odločbe, rubež; Verbinc, *Slovar tujk*, str. 168.

1036 Lazarevič, *Kmečki dolgovi na Slovenskem*, str. 15.

1037 Apih, *Slovenci in 1848. leto*, str. 61.

1038 Nipperdey, *Deutsche Geschichte*, str. 172.

prednosti in velike pomanjkljivosti. Vse prednosti naj bi bile na strani posestnikov gosposčin. Koren je kot zemljiški posestnik na Kranjskem in Hrvaškem z regulacijo zelo veliko pridobil, njegovi kmetje pa naj bi bili povsem na tleh, saj naj bi z njo utrpeli veliko škodo. Menil je, da si tisti, ki so zahtevali zemljiško odvezo, njene izpeljave niso predstavljali na tak način, temveč so želeli z njo pomagati nižjim razredom. Dosegli so ravno nasprotno. Koren je še menil, da se ne kaže slepiti z upanjem, da bodo občine po popolni, končani odvezi močnejše in da bodo pridobile sredstva, s katerimi bodo lažje pokrivalo občinske stroške. Popoln razvoj zemljiške odveze ne pripada sedanjosti, ampak prihodnosti.¹⁰³⁹

Sama zemljiška odveza je bila v slovenskih deželah izvedena zelo hitro, na Kranjskem že leta 1853, v drugih deželah s slovenskim prebivalstvom pa z manjšim časovnim zamikom. Oblast se je namreč dobro zavedala, da je tudi od njene nagle izvedbe odvisna ureditev absolutizma in okrepitev osrednje oblasti.¹⁰⁴⁰ Za odpravo zemljiškega podložništva so na podlagi patenta z dne 12. septembra 1849 ustanovili deželne komisije za zemljiško odvezo, ki so se ukvarjale z razbremenitvami zemljišč denarnih in naturalnih dajatev, tlake in desetine.¹⁰⁴¹ Veliko bolj kakor zemljiška odveza so se vlekli drugi postopki, vezani nanjo. Povezani so bili z mnogimi problemi, kot je npr. vprašanje financiranja agrarne reforme, postopke v procesu pa je močno oviral še trdovratni odpor plemstva.¹⁰⁴²

Kriza plačevanja kreditnih obveznosti se je poleg povečanega izsekavanja gozdnih parcel kazala tudi z zmanjševanjem stalaža živine na kmetijah, nekatere kmetije pa so celo ostale popolnoma brez svoje živine in so redile le še najeto.¹⁰⁴³ Lastniki nekdanjih zemljiških gospostev in njihovo gozdarsko osebje so ugotavljali, da se je število samovoljnih sečenj v času po odpravi fevdalnih

vezi povečalo, zaznati pa je bilo tudi povečano trgovino z lesom. Po mnenju kmetov brezpravni čas so želeli čim bolj izkoristiti, zato so brez dovoljenj sekali les tudi za prodajo.¹⁰⁴⁴ Povečana sečnja je marsikje povzročila pomanjkanje lesa in mnogi upravičenci do služnostnega lesa so ga morali kupovati na prostem trgu.¹⁰⁴⁵ Fevdalci so soglašali s koncesijami kmetom le zaradi strahu pred izbruhi grobsti.¹⁰⁴⁶ Čeravno so se kraje lesa v gozdovih dogajale tudi v preteklih letih, so bili v času revolucionarnih nemirov kmečki posegi v gozdove očitnejši, obsežnejši, ponekod pa tudi množični in celo nasilni. Kmetje svojih nazorov in namer niti niso skrivali, saj so pravilno ocenjevali nemoč oblasti.¹⁰⁴⁷

Kmečko prebivalstvo se je počutilo negotovo, zato se je pritoževalo.¹⁰⁴⁸ Ker so podložniki zemljiških gosposk Šenek in Dobrla ves že leta 1847 odklonili plačevanje obveznih dajatev, je bilo na njihovem območju tudi leta 1848 zelo živahno, zaradi gozdnih pravic pa so si bili v laseh tudi v Področici.¹⁰⁴⁹ Lastniki služnostnih zemljišč so ponekod sami »preizkušali« kmečko potrpežljivost, ko so kmetom odrekli pravice do koriščenja predvsem tistih služnosti, ki so nastale na osnovi zastaranja. Trdili so namreč, da so bile odpravljene že z zemljiško odvezo.¹⁰⁵⁰ Iz gozdov dolenskega gospostva Lanšprež naj bi kmetje samo do avgusta 1848 odpeljali 400 do 500 voz lesa.¹⁰⁵¹ Ko je prišlo do spora med podložniki in lastnikom gospostva Teriška vas, se je slednji po vrsti dogodkov pritožil na gubernij v Ljubljani, ki pa je ugotovil, da so marsikje fevdalci s svojim nerazumevanjem položaja kmetov in prepovedmi sami krivi za razmere na svojih zemljiških gosposkah.¹⁰⁵²

1044 Veber, *Gospodarjenje v bohinjskih gozdovih*, str. 25.

1045 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1046 Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, str. 30.

1047 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 192.

1048 SI ARS, AS 788, šk. 71/2062, GUS, Pritožba kmetov zaradi počasnega razreševanja servitutov na Snežniku, Ljubljana, 22. 09. 1872.

1049 Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 676–677.

1050 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 260.

1051 Granda, *Gozdna revolucija*, str. 316, glej tudi Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 199.

1052 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 195 in 201.

1039 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 164.

1040 Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 125.

1041 Žontar, J., *Priložniki in karte*, str. 94.

1042 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 223.

1043 Vošnjak, *Socijalni problem in kmečki stan*, str. 19.

Koroški strokovnjaki so zaradi napetih razmer menili, da bi bilo nujno sprejeti pravne predpise, ki naj bi določali postopke in kaznovalno politiko v primerih kraj lesa v nekdanjih servitutnih gozdovih. V njih bi bilo treba predpisati takojšnjo naznanitev ugotovljene kraje, saj bi prijava v nasprotnem v treh mesecih zastarala. Ugotavljali so, da je bilo z večje časovne distance dokaze za krajo vedno težje prepoznati, pa tudi storilce za podiranje dreves ali izkopavanje lesenih štorov je bilo težje najti. Kadar je bila za prizadeto škodo v gozdu ali na pašniku, zlasti pa za podiranje drevja, osumljena cela soseska ali vas, je bilo povzročitelje škode tudi težko kaznovati. In dokler se krivda ne bi ugotavljala za posameznike, naj bi ureditev razmer ostala čista iluzija.¹⁰⁵³ Ker so kmetje po celotni monarhiji reagirali podobno, je avstrijska vlada izdala predpise o zaščiti gozdov pred samovoljnimi kmečkimi posegi.¹⁰⁵⁴ Poseganje v nekdanje gosposčinske gozdove so lastniki in oblasti obravnavali kot kraje, zaradi velikih razsežnosti pojava pa je bilo po nekaterih poročilih v nekaterih okrajih težko najti človeka, ki še ni bil kaznovan zaradi gozdne škode in kraj lesa. Kmetje tega niso prepoznavali za napačno oz. kot prekršek.¹⁰⁵⁵

Med kmečkimi nemiri je bilo težko ločiti upiranje iz socialnih in ekonomskih razlogov od kriminalnih dejanj.¹⁰⁵⁶ Marsikje so ugotavljali, da nemiri niso izvirali le iz globljih političnih vzrokov, temveč so bili bolj posledica osebnega maščevanja. Na Kranjskem so se nemiri iz Ljubljane širili na podeželje, kjer so nekdanji podložniki vdrli v nekatere gradove oz. graščine, uničevali notranjo opremo, največji gnev pa so stresli na t. i. gruntno knjige (zemljiške knjige), evidence, v katerih so bile vpisane vse po njihovem mnenju krivične obveznosti do graščakov.¹⁰⁵⁷

1053 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851: » ... Leichtigkeit, sich jeder Bestrafung zu entziehen, der belastete Eigner der Alpe oder Weide für die Holzfallungen oder Ausrottung von holzwuchs daselbst nicht persönlich veantwortlich gemacht wird, so lange bleib im vorbehalt wie der in Frage stehende ?eine ledigliche Illusion ...«

1054 Granda, Gozdna revolucija, str. 316, glej tudi Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 199.

1055 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 152.

1056 Graham, Rural society and agricultural revolution, str. 37.

1057 Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, str. 18.

Med nasilnimi reakcijami v nervozi in pričakovanju odprave fevdalizma je bil na Kranjskem med najbolj odmevnimi napad na graščino Ig na robu Ljubljanskega barja.¹⁰⁵⁸ Povod zanj je bila poleg krompirjeve desetine pravica izrabe servitutne pravice do lesa, zaradi katere so bili izanski podložniki že v letih pred 1848 v neprestanih sporih s svojimi turjaškimi gospodi.¹⁰⁵⁹ Vročje je bilo tudi na graščini Haasberg, na Snežniku in na lanšpreškem gospostvu, graščine okoli Ljubljane, kot so bile Smlednik, Waxenstein, Nadlišek, Polhov Gradec, Turjak, Ortnek, Ribnica, Višnja Gora, Mokronog, pa so za daljši čas pred izpadi razjarjenih kmetov varovale vojaške posadke.¹⁰⁶⁰ V snežniški grad, katerega lastniki že dolga leta niso več obvladovali samovoljnega kmečkega poseganja v gozdove, so leta 1848 vdrli kmetje, kmalu zatem pa tudi v gozdu posekali vse, kar se jim je zdelo vredno. Šibko gozdarsko osebje ni ukrepalo, saj so se gozdarji bali, da bo vsak poizkus obrambe gozda povod za pokol in prelivanje krvi.¹⁰⁶¹ Podobno so se na gospostvu Smuk v Beli krajini kmetje uprli zahtevam zemljiškega gospoda po spoštovanju starega reda in upoštevanju nekdanjih pravil gospodarjenja.¹⁰⁶² Leto 1848 je predstavljalo nevarnost tudi za grad Rihemberk in njegove prebivalce. Kmetje so z orodjem v rokah pridrli pred njegova vrata, spodili grajskega oskrbnika, nato pa iz pisarne pobrali listine in jih zažgali na grajskem dvorišču. V žaru nemirov so kmetje zavzeli tudi dvorec Štanjel in ga oplenili.¹⁰⁶³ Zadržkov niso imeli niti pred cerkvenimi zemljiškimi gospodi. Na Igu so imeli namen napasti domače župnišče, vendar so jih pred napadom ustavili vojaki. Na Vinici so župniku zažgali gospodarsko poslopje, grozili šentruperškemu župniku itd.¹⁰⁶⁴

1058 O nemirih na Kranjskem ob regulaciji služnosti glej tudi Granda, *Die Servitutenfrage*, str. 77–92.

1059 Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, V., str. 169; glej tudi Krošl, *Zemljiška odveza na Kranjskem*, str. 19.

1060 Apih, *Slovenci v 1848. letu*, str. 61.

1061 SI ARS, AS 788, šk. 551, GUS, Schrank 5, Fach 11, Fortsetzung von Fach 10, Ablösungs-, Vergleich- und vermerkungs- urkunden mit den Servitutsberechtigten, št. 367.

1062 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 320.

1063 Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji*, str. 105, 258.

1064 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 218.

Precej vroče je bilo na Štajerskem, kjer so kmetje na podeželju najprej revolucijo sprejeli z godbami, plesi, možnarji in cerkvenimi opravili, čemur pa so nato sledile demonstracije, npr. v Radljah (Marenbergu), Spodnji Polskavi, Veliki Nedelji, Ormožu in Kapli,¹⁰⁶⁵ pa tudi v celjskem okolišu v Žičah in Poljčanah.¹⁰⁶⁶ Vrelo je v Prekmurju, kjer so na posestvu grofa Lajosa Batthyánya v Krncu podložniki 3. maja 1848 pod vodstvom Ferencza Skrilecza na silo odgnali gosposčinske ovce z javnega pašnika. Podobno se je istemu graščaku zgodilo naslednji dan na skupnem pašniku v Selu. In čeprav je pristojni glavni sodnik Augustich prebivalce opozoril, da morajo spoštovati red in mir, to ni kaj prida zaleгло. Več ljudi je namreč izjavilo, da bodo pašo preprečevali še naprej, za kar so pripravljene žrtvovati tudi življenje. Opogumljeni s temi dejanji so se podobnih podvigov lotili nekdanji podložniki iz Fokovcev, Čičečke vasi in Vučje Gomile, s čimer so zemljiškim posestnikom povzročali veliko materialno škodo.¹⁰⁶⁷

Ponekod jim je uspelo nemirne kmete hitro pomiriti. Kmetom iz okolice Sv. Petra,¹⁰⁶⁸ ki so želeli pregnati tamkajšnjega župnika Marka Glaserja, je ta odprl svojo vinsko klet in jim dal piti, kmetje pa so se pomirjeni vrnili na svoje domove.¹⁰⁶⁹ Veliko ostreje so se odzvali kmetje na Tratah pri Gornjem Cmureku v Dravski dolini, kjer so zažgali Otiški grad z zemljiškimi knjigami.¹⁰⁷⁰

Upirali so se tudi kmetje na Koroškem, kljub več manjšim uporom, ki so se vleкли še v maj in junij 1848, pa do prave revolucije oz. požara velikih razsežnosti nikjer v notranjeavstrijskih deželah ni prišlo.¹⁰⁷¹

Okrožnica iz 14. decembra 1848 in odlok ministrstva za pravosodje z dne 29. decembra 1848 sta oblasti pozivala k odločnemu ukrepanju proti nedovoljenim in nasilnim posegom v gozdove, in če bi bilo treba, tudi k pošiljanju preiskovalnih ko-

1065 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 148.

1066 Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, I. del*, str. 564–565.

1067 *Források a Muravidék történetéhez*, 1, str. 345, 346.

1068 Danes Malečnik pri Mariboru.

1069 Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*, str. 348.

1070 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 148.

1071 Drobosch, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 128–129.

Samostan Žiče na fotografiji iz l. 1905: nekdanji samostan je bil sedež velikega zemljiškega gospostva, kjer je leta 1848 prišlo do upiranja kmetov.
(Arhiv avtorice)

misij, kriminalna sodišča pa naj bodo stroga pri vodenju preiskav o javnem nasilju in motenju posesti. Deželni guverner grof Welsersheimb je izdal razglas in odredil, da morajo državni in zasebni gozdarji priseči državni oblasti, da bodo v varstvo izročeno gozdno posest varovali in branili, kršilce pa javljali in po potrebi tudi pripirali. Za osebno varstvo jim je bilo dovoljeno v službi nositi orožje.¹⁰⁷²

Ponekod so zaradi nesposobnosti obvladovanja razmer uvedli t. i. politično sekvestracijo gozdogov, kot npr. v belopeških gozdovih. Prizadeti kmetje so se zato spet pritoževali, češ da so pred sekvestracijo lahko razpolagali z vsemi belopeškimi gozdovi, po sekvestraciji pa so bili pod nadzorom vsi gozdovi, ne le sporni. Zato so novi položaj ponovno razumeli kot omejevanje svojih pravic.¹⁰⁷³

1072 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 208.

1073 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 162.

Čeprav je kmečki uporniški zagon po sprejetju zakona o odpravi fevdalizma leta 1848 izgubil krila,¹⁰⁷⁴ kmetje po ukinitvi fevdalnih vezi nikakor niso bili zadovoljni. Ugotavljali so, da v prvi fazi niso bila urejena številna druga vprašanja, ki so kmečko prebivalstvo bremenila že dolga leta. Kljub temu za sodelovanje in dogovarjanje niso več kazali interesa, kot so ga, dokler so še računali na izboljšanje svojega položaja.¹⁰⁷⁵ Vasi, ki so pred letom 1848 prostovoljno odkupile svoje pravice, so izgubile pravico do vračila zneska že izplačanega odkupa, ki so ga plačale zemljiškemu gospodu. Predhodno sklenjene pogodbe o ločitvi pašnikov, s katerimi so prikrajšali in izsilili podložnike zaradi širitve pristavskih posesti, je zakon opredelil kot nepreklicne. Regalije, manjše kraljevske koristi, npr. plemiška predpravica do točenja vina v Prekmurju, ponekod lov ipd., so še naprej ostale v lasti zemljiškega gospoda.¹⁰⁷⁶

Kmetje so se zavedali, da odprava fevdalizma pomeni regulacijo nekaterih pravic, ki so jih uživali kot podložniki velikih zemljiških gospodstev. Med njimi se je že več let utrjevalo prepričanje, da bodo zemljiškogospodstva obveznosti slej ko prej ukinjene,¹⁰⁷⁷ težko pa so si predstavljali svoj položaj v novi situaciji. Na domačo posest vezane služnosti so bile tisti dejavnik, ki je močno zviševal vrednost posamezne kmetije in kmetom lajšal izpolnjevanje obveznosti do fevdalca in države ter omogočal preživetje na ponekod zelo skromnih kmetijah in slabo rodovitni zemlji. Njihova odprava bi marsikateremu močno otežila preživetje. V novih predpisih je bilo odrejeno, da služnosti do izida podrobnejših predpisov, ki bodo upoštevali posebnosti vsake dežele, ostanejo v veljavi nespremenjene.¹⁰⁷⁸ Delno je treba bojazni kmetov razumeti, saj je bil eden od predlogov reševanja

1074 Podobno se je dogajalo v večini ostalih nemških držav, ko se kmetje po odpravi fevdalnih vezi revolucionarnega gibanja skoraj niso več udeleževali. Pri svojih političnih interesih so želeli ostati branik konservativne politike; glej Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, 2, str. 715.

1075 Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, str. 31.

1076 *Források a Muravidék történetéhez*, 1, str. 343.

1077 Žontar, J., *Položaj podložnikov gospostva Brdo pri Kranju*, str. 160.

1078 Britovšek, *Razkroj agrarne fevdalne strukture*, str. 263.

služnosti tudi popoln posek lesa na zemljiških površinah, predvidenih za odstop kmečkim služnostnim upravičencem, ki so bile porasle tako z gozdnim drevjem kot s travo, kmetje pa so na njih sekali drevje iz naslova služnosti in pasli.¹⁰⁷⁹

1079 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

ZAKON O ODPRAVI SERVITUTOV LETA 1853

Postopki odprave fevdalnih vezi so bili razdeljeni v dva dela. V prvem delu, katerega krovni dokument predstavlja zakon iz 7. septembra 1848, so bili dokončno ukinjeni fevdalni odnosi. Lastniki služnostnih zemljišč so določbe zakona in njegovih dopolnitev z dne 4. marca 1849 navdušeno pozdravili, služnostni upravičenci pa jih niso bili tako veseli, saj so se vsaj do neke mere zavedali posledic, ki jim jih bo prinesla nova ureditev in odprava služnosti.¹⁰⁸⁰ Zakon je z ukinitvijo tistih servitotov, ki so bili vezani na sam fevdalni odnos, v nekatere postopke regulacije vnašal zmedo tudi zato, ker so ga številni tolmačili tako, kot jim je v neurejenih razmerah ustrezalo.

Pravne okvire odpravi kmečkih servitotov je predstavljalo šele sprejetje zakona o regulaciji in odkupu služnosti 5. julija 1853, po njegovih določilih pa so bili udeleženci v procesu zakonsko obvezani razrešiti služnostne pravice.¹⁰⁸¹ Veljal je za vse dežele avstrijskega cesarstva, izvzete pa so bile Ogrska, Erdeljska, Hrvaška, Dalmacija in Slavonija. V svojih členih je upošteval večinoma vse zahteve, ki so jih v svojih poročilih zapisale deželne komisije za preučitev stanja servitotov. Zapovedal je

odpravo vseh trajnih gozdnih in pašnih pravic posameznika ali soseske na tujem zemljišču. Način odkupa je prepustil odločitvi strank v postopku, saj je dopuščal možnost, da nekaterih pravic ni mogoče odkupiti. Kljub temu pa je zahteval tako ureditev, ki bi služnostno zemljišče čim bolj razbremenila različnih tujih pravic. Od odkupa je izvzel vse tiste pravice, ki sta jih imela posameznik ali soseska za določen čas in so bile dogovorjene s pogodbo med obema strankama. Prav tako ni odpravljal pravic do lesa cerkvam, faram, šolam in drugim ustanovam¹⁰⁸² ter ni posegal v pravice, ki so bile odpravljene z zemljiškoodveznimi predpisi ali razglašene za odkupljive. Zakon se tudi ni nanašal na časovno omejene in preklicne pravice, hišne in poljske servitute, z izjemo pašnih in gozdnih služnosti, če niso izhajale iz zemljiškogospodarskega in podložniškega razmerja.¹⁰⁸³ Pri priznavanju obstoja služnostnih pravic se je opiral na formulacijo, ki jo je prinašal že občni državljanski zakonik, in priznaval le tiste pravice, ki so bile vpisane v obstoječe javne zemljiške evidence, običajno zemljiške knjige.¹⁰⁸⁴ Patent je predvideval odkup z odstopom zemljišča ali z denarjem. Za obliko odkupa sta se morali v postopku udeleženi stranki dogovoriti sami,¹⁰⁸⁵ pri odločanju o regulaciji pa je bilo v prvi vrsti treba upoštevati koristi kmetijstva v zvezi s prizadetim zemljiščem. Za reševanje sporov so bile na prvi stopnji pristojne odvezne komisije, na drugi pa je zadeva prešla v reševanje pristojnega sodišča.¹⁰⁸⁶

1082 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 312.

1083 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 270.

1084 *Občni državljanski zakonik*, čl. 481.

1085 Novak, *Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju*, str. 260.

1086 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

1080 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1081 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 51–52.

PRIPRAVE NA REGULACIJO

Že pri uveljavljanju patenta z dne 12. januarja 1784 in dvornega dekreta z dne 9. oktobra 1789 se je pokazalo, da vsaka deželna oblast nekoliko drugače razume služnostne pravice, način njihove izrabe in odkup oz. regulacijo obstoječih servitutov, podobne težave pa so se pojavljale tudi v času priprave servitutne zakonodaje po letu 1848. Država se je problemov dobro zavedala, kar je potrdila tudi na zborovanju kmetijcev leta 1849, ko se je zavzela za dokončno razrešitev vseh gozdnih in pašnih servitutov.¹⁰⁸⁷

Ker so bile mnoge težave glede servitutov pogojene z neu-rejenim lastništvom in nedorečeno lastninsko pravico, se je večina strokovnjakov zavedala, da je treba za dokončno razrešitev kmečkih služnosti najprej urediti lastniški status s služnostmi obremenjenih zemljišč.¹⁰⁸⁸

V razpravah so se razkrivali vedno novi problemi, zaradi raznolikosti servitutov pa je imela vsaka dežela še posebne težave. Poznavalci so se bali, da bi patent o ukinitvi fevdalizma z dne 7. septembra 1848 ob napačnih rešitvah kljub najboljšim namenom razreševanju služnosti napravil več škode kakor ko-

risti, saj je prehodni čas prinašal nove nevšečnosti. Na njivah in travnikih še ni bilo tako hudo, gozdovi pa so bili močno na udaru. Novi zakon bi po mnenju strokovnjakov moral vsebovati predpise za preprečevanje vstopanja nepooblaščenih v gozdove, detajlno predpisati, kako naj se regulirajo stare služnosti, ter določiti postopke in časovne roke, po katerih naj bi se to zgodilo čim prej.

Resne aktivnosti v zvezi z reševanjem služnosti so bile sprožene takoj po uveljavitvi patenta o ukinitvi fevdalnih vezi z dne 7. septembra 1848, ki ga je dopolnjeval patent z dne 4. marca 1849. Že prvi je v čl. 7 odredil odpravo osebnih ter raznih pašnih in lesnih služnosti, ki so obstajale med zemljiškimi gospodi in njihovimi dotedanjimi podložniki. Za odkup nekaterih služnosti je predvidel odškodnino, nekatere pa naj bi bile odpravljene brezplačno. Drugi je bil nekoliko manj radikalen in je določal, da služnosti do izida podrobnejših predpisov ostanejo v veljavi v dotedanji obliki.¹⁰⁸⁹

Na kongresu kmetijcev maja leta 1849 na Dunaju se je s problemi služnosti ukvarjala gozdarska sekcija. Pri poizkusih in izvajanju procesa regulacije se je avstrijska država za vzgledi verjetno ozirala po nemških deželah, za potrebe uravnave služnosti v visokogorskem svetu pa se je zgledovala po praksah v Švici, kjer so se zaradi podobne geografske konfiguracije skozi čas oblikovale podobne služnostne pravice.¹⁰⁹⁰

Uvod v začetek del je bilo oblikovanje postopka, ugotavljanje dejanskega stanja na področju servitutov in osnovnih problemov, ki so se v praksi zaradi nasprotovanja interesov pojavljali ali jih je bilo ob regulaciji in odkupu mogoče pričakovati.¹⁰⁹¹ Cilj države in pričakovanje vseh udeležencev v postopkih priprave zakonodaje je bil priprava takega postopka regulacije in odkupa služnostnih pravic, ki bo enakomerno obremenil vse prebivalce v deželi.

1089 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 263.

1090 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 1.

1091 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

1087 Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 111.

1088 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

Z ukrepi in izpeljavo regulacije in odkupa so vsaj sprva nameravali doseči nekatera zmanjšanja prekomernega izkoriščanja servitutov, preprečiti njihovo razširjanje tako po površinah kot po številu upravičencev ter ohraniti služnosti v zakonskih okvirih, pri čemer bi red v gozdovih morali nadzorovati zaposleni gozdarji. Kljub temu so nekateri predvidevali, da bodo kmetije vsaj nekaj časa po regulaciji služnosti težko plačevale svoje obveznosti, saj naj bi opravljeni predhodni izračuni kmetom izkazovali nižji dohodek.¹⁰⁹²

Dežele avstrijskega dela monarhije so imenovalе komisije, sestavljene iz politikov in zastopnikov različnih kategorij prebivalstva, praviloma pa so vanje imenovali strokovnjake različnih strok. Komisija za pripravo elaborata za Kranjsko je obstajala v okviru namestništva oz. Deželne vlade v Ljubljani, ki je delovala od leta 1853 do 1870 po centralističnem birokratskem načelu, vse zadeve pa je reševala v okviru uradov, ustanovljenih za posamezna področja.¹⁰⁹³ Sestavljali so jo predsednik dr. Karel Ullepitsch,¹⁰⁹⁴ gubernialni svetnik Dominik Brandstetter, deželni sodni svetnik Johann von Schiwitzhofen, kameralni svetnik Eduard Crusiz, predstavnik kameralne prokurature dr. Josef Regnard, računski svetnik Josef Witzung, dr. Karl Wurzbach, Karl grof Hohenwart, dr. Anton Pfefferer, ki so v komisiji sodelovali kot zastopniki upravičencev, Emanuel Matauschek, Nikolaus Lukanizh, dr. Johann Achazhizh¹⁰⁹⁵ pa kot predstavniki zavezancev. Pri delu komisije so sodelovali še Johann Rautner, ki je bil inšpektor za kataster, gozdarski mojster Hieronimus Ulrich, višji gozdar Anton Gatterer ter Leopold Decente, Johan

1092 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851.

1093 Serše, Namestništvo v Ljubljani, str. 97.

1094 Dr. Karel Ulepč je leta 1830 doktoriral iz filozofije, 1834 pa še iz prava. Leta 1833 je nastopil državno službo pri mestnem in deželnem sodišču v Ljubljani, 1842 pa je postal fiskalni adjunkt v Idriji. Tri leta za tem je prevzel urejanje servitutnih pravic v Idriji, ob odpravi fevdalizma pa je postal predsednik deželne komisije za zemljiško odvezo na Kranjskem. Funkcijo je opravljal do leta 1853 in bil za delo v njej odlikovan s Franc-Jožefovim redom. Po končani zemljiški odvezi na Kranjskem je postal še predsednik komisije za zemljiško odvezo na Hrvaškem in v Slavoniji. Več glej Rugále, Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 193–194.

1095 Janez Ahačič.

von Redange in Johann Engelthaler, za katere so sodobniki menili, da so »zaupanja vredni možje«, ki so se spoznali tudi na gozdarstvo. Na sejah komisije so prisostvovali tudi dr. Ernest von Lehmann kot komisijski inšpektor, dr. Anton Schöppl¹⁰⁹⁶ ter Alexander Strangfeld, ki je opravljal delo zapisnikarja.¹⁰⁹⁷

V elaboratu je bilo treba odgovoriti na 12 osnovnih vprašanj, ki jih je pripravila ministrska strokovna skupina ljudi. Vprašanja so se nanašala na določitev pojma servitutov, vrste služnosti, ki so se pojavljale po posameznih deželah, preučitev odnosa in stališč strank in države v postopku ter ugotavljanje dokazljivosti posedovanja služnostnih pravic. Nadalje so zajemala predloge referentov za razrešitev posameznih služnosti, vrste služnosti, ki so se pojavljale na določenih področjih in njihov obseg, glavna načela razreševanja, kakšne bi bile lahko eventualne pozitivne in predvsem negativne posledice razrešitve služnosti in čemu bi se bilo pri tem potrebno izogniti, posebna točka pa je bila namenjena vprašanju ovrednotenja služnostne pravice ter skrbi, da nove podobne služnosti v bodoče ne bodo več nastajale. Člani pripravljanih komisij so predlagali sestavo organa, ki se bo spopadel z reševanjem služnosti in vodil postopke v zvezi z regulacijo, predvideli ustanovitev arbitražnega sodišča ter pravice in obveznosti v procese vpetih strani v prehodnem obdobju. Zadnja točka v poročilu je bila namenjena opredelitvi do stališča o potrebnosti oblikovanja policije (Feld und Waldpolizey), ki bi nadzorovala upoštevanje prepovedi in novega reda po regulaciji in odkupu služnosti ter nadzorovanje ostalega dogajanja na poljih in v gozdovih,¹⁰⁹⁸ njena naloga pa naj bi bilo tudi posredovanje v sporih na zakonit način ter zaščita lastninske pravice po razrešitvi služnostnih pravic.¹⁰⁹⁹

Pripravljalne komisije so presodile, da bi o razrešitvi služnosti, ki so potrebne zaradi nacionalne ekonomije, moral odločati zakon. Med servitute, ki bi jih bilo treba urediti, so pri-

1096 Janša-Zorn, Vprašanje razkosanja kmetij v slovenskih deželah, str. 451.

1097 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

1098 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851 in mapa Istrien, št. 49/Pr-851.

1099 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

števale tiste, ki so bile življenjskega pomena za posameznika ali celotno skupnost. Služnosti pa, ki so služile le interesom posameznika, naj bi se razreševale na izrecno zahtevo ene od strank v postopku in na način njenega soglasja oz. dogovora. Če bi pri nekaterih zadevah prišlo do težav in dvomov, bi bilo za reševanje pristojno tozadevno razsodišče. Stranki v postopku bi morali biti enakovredni. Praviloma naj bi se sam postopek imenoval odstop (Ablösung), zajemal pa naj bi odpravo vseh služnosti z odstopom ali zamenjavo zemljišča ali z denarno odškodnino. Izraz regulacija naj bi se uporabljal le v tistih primerih, ko prvi izraz ne bi bil primeren, saj naj bi regulacija pomenila le približek odstopu, v postopku odprave služnosti pa naj bi predstavljala le predfazo za dokončni odkup.¹¹⁰⁰

Vsi elaborati so se v uvodih spopadli s poenotenjem pojmov služnosti ter razločevanja subjektivnih in objektivnih služnosti, razlikovanja določenih, nedoločenih in mešanih služnosti, s čimer so imeli v začetku skoraj po pravilu največje težave.¹¹⁰¹ Nekdanji podložniki so postali servitutni upravičenci oz. pričakovalci, nekdanje zemljiške gosposke in ostali lastniki servitutnih zemljišč pa servitutni zavezanci. Da je bilo treba definirati pojme glede služnosti, je bilo jasno vsem, saj je bilo od značaja servituta odvisno, ali so ga bili dolžni regulirati in odkupiti ali ne. Ker so bile nekatere služnosti nerazdružno povezane, so nekateri poznavalci menili, da jih za potrebe regulacije sploh ne bi delili ali kako drugače kategorizirali. Ena takih je bila npr. služnost gonjenja živine, ki je bila v večini primerov vezana na pravico do paše, zato je bilo nemogoče regulirati ali odkupiti eno brez druge. Tudi pravico do »mastenja« (Mastreht) je bilo težko ločiti od pravice do gozdne paše.¹¹⁰² Podobno je veljalo za sekanje in spravlanje lesa iz gozda, na območju med Ljubnim in Gornjim gradom pa je bilo na gozdarjenje močno vezano splavarstvo, brez česar posekanega lesa ne bi bilo mogoče prodajati.¹¹⁰³

1100 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1101 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1102 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1103 Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 340. Iz gozda gospostva Gornji

Sprva je težave delalo razlikovanje potrebnih in nepotrebnih služnosti, razlika pa se je kazala v dejstvu, da so bile t. i. nepotrebne služnosti odpravljene brez plačila odškodnine in bile zato za bivše fevdalce najcenejše. Mednje bi lahko po mnenju nekaterih uvrstili celo pravico do pridobivanja gradbenega lesa, lesa za opremo in delovnega lesa ter drogovnjaka (Stangenholtz), z zadržkom, da bi v tako rešitev privolili tako služnostni upravičenci kakor tudi lastniki služnostnih zemljišč.¹¹⁰⁴ Člani pripravljanih komisij so bili zbegani ob ugotovitvah, da vsi servitutni upravičenci do odkupa servitutov niso bili podložniki dominija, ki je bil servitutni zavezanec. Ponekod pa so bili servitutni upravičenci celo taki, ki nikoli niso bili podložni kateremukoli dominiju.¹¹⁰⁵ Ker je tudi eventuelno plačevanje dajatve za koriščenje servituta v kakršnikoli obliki predstavljalo pomemben dejavnik pri izračunavanju odškodnine, je bilo treba preveriti, za katere pravice so posamezni kmetje plačevali odškodnino in za katero ne ter višino dajatve. Večinoma so ugotavljali, da so bile vsote za služnostne pravice tako majhne, da nekdanja zemljiška gospostva ali država zaradi tega, ker teh vsot ne bi več prejemale, ne bi občutila velike zgube.¹¹⁰⁶

Država je predvidevala, da bo razrešitev služnosti predstavljal velik finančni zalogaj. Za leti 1849 in 1850 so za primer, da bo v resnici prišlo do oblikovanja deželnih komisij za regulacijo in odkup služnosti, za njihovo delo in izplačilo eventuelnih odškodnin načrtovali 10.722.459 in 11.161.459 goldinarjev konvencijske veljave.¹¹⁰⁷

grad je bilo od 46 revirjev le 6 takih, iz katerih je bilo les mogoče odpeljati z vozovi. Iz vseh ostalih so ga morali zveliči k drčam in ga po njih spustili do vode, po kateri so ga nato plavili; glej Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 272.

1104 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1105 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

1106 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1107 SI ARS, AS 47, fasc. 402, predvideni stroškovnik, tabela.

Predvideni stroški za postopke in predvidene odškodnine v letih 1849 in 1850 po deželah (v goldinarjih konvencijske veljave):¹¹⁰⁸

Dežela	Stroški režije	Na deželo odpadajoča tretjina	Delež odveznih zemljišč za odpravljene dajatve	Delež kot odškodnina za odpravo laudemijev	Skupna vsota
Spodnja Avstrija	125.100	1.000.000	1.000.000	1.000.000	3.125.100
Zgornja Avstrija	81.206	360.000	360.000	258.760	1.059.966
Salzburg	14.700	57.000	57.000	79.500	208.200
Štajerska	120.000	500.000	500.000	266.000	1.386.000
Koroška	44.512	175.000	175.000	30.000	424.512
Kranjska	60.000	150.000	150.000	85.000	445.000
Istra	40.000	15.750	15.750	17.500	89.500
Trst	4.000	1.000	1.000	4.000	10.000
Goriška in Gradiška	24.800	37.000	37.000	18.799	124.599
Tirolska	59.542	140.000	140.000	296.000	635.542
Češka	324.000	800.000	800.000	400.000	2.324.000
Moravska	150.338	500.000	500.000	250.000	1.400.338
Šlezija	55.000	60.000	60.000	66.900	241.900
skupaj	1.103.198	3.795.750	3.795.750	1.751.760	11.474.657

Iz tabele je razvidno, da je bilo leta 1848 po finančnem obsegu največ služnosti v Spodnji Avstriji, Češki, Moravski in Štajerski. Če stroške primerjamo z velikostjo dežel, ugotovimo, da so bile dežele, vključno s Kranjsko, med seboj dokaj primerljive. Nekoliko zaradi prej naštetih posebnosti v zgodovinskem razvoju in posledičnem oblikovanju drugačnih gospodarskih razmer odstopata le Istra in Trst.

Kakor so se med seboj razlikovale služnosti, so bili odvisni od lokalnih razmer tudi različni pogledi na njihovo razrešitev.

¹¹⁰⁸ SI ARS, AS 47, fasc. 402, predvideni stroškovnik, tabela.

Strokovnjaki so zemljiške služnosti razdelili na gozdne in pašne servitute in v ti dve kategoriji skušali spraviti vse služnosti, ne glede na razširjenost in pojavne oblike. Zaradi obsežnosti in zahtevnosti servitutov so nekateri poznavalci menili, da bi jih bilo treba obravnavati kot politično dejstvo in ne le kot zadevo kmečkega preživetja.¹¹⁰⁹

Člani komisij so se spopadali z različnimi težavami. Nekaterim ni bilo jasno ločevanje osebnih služnosti, ki naj bi se razrešile same po sebi z odpravo osebne osvoboditve fevdalnih vezi, in tistih, ki naj bi se razrešile s posebnim zakonom, ki je bil predmet njihove debate. Zato so se večinoma vse deželne komisije najprej posvetile razjasnitvi pojmov glede služnosti. Člani so postavljali različna vprašanja, iz katerih je bilo videti, da narave služnosti ne razumejo dobro, in jim je bilo treba razložiti celo, da plačilo dajatve od zaslužka na lastnem zemljišču ni nobena služnost, temveč davek državi od lastnega zaslužka.¹¹¹⁰ Marsikateri od razpravljalcev se je pri odločanju o načinu regulacije in odkupa služnosti skliceval na zdravo pamet tistih, ki so bili udeleženi v postopkih, in na upoštevanje javnega dobrega – koristi za celotno skupnost (*ex ratione publica*).¹¹¹¹ Kljub temu so imeli nekateri člani deželnih komisij že dokončno oblikovana mnenja o nekaterih služnostih in problemih v zvezi z njimi. Moravska strokovnjaka za ekonomska vprašanja Diebl in Ferles sta bila proti kakršnimkoli začasnim rešitvam glede regulacije in proti kakršnemukoli ustvarjanju novih služnosti, saj sta rešitev videla le v popolni odpravi služnostnih pravic.¹¹¹² Nekateri drugi so se bali, da bodo že regulirana razmerja med nekdanjimi fevdalci kot nosilci lastništva zemljišč in nekdanjimi podložniki kot uživalci služnostnih pravic preveč obremenjevala dogovore o razrešitvi služnosti, zato so člani posameznih komisij opozar-

¹¹⁰⁹ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

¹¹¹⁰ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

¹¹¹¹ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

¹¹¹² SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851: » ... Die Ökonomieverständigen Diebl und Ferles sind gegen jede Regulierung und zeitweise Einstellung der Servituten, da sie nur in deren gänzlicher Ablosung das Heil erblicken ...«

jali tudi na tovrstne pasti regulacije.¹¹¹³ Podobnega mnenja so bili člani tirolske komisije za pripravo elaborata o servitutih in so navajali, da po regulaciji služnosti na Tirolskem v gozdovih ne bi smela obstajati nobena služnost več, ki bi v gozdu povzročala resnejšo škodo. Vse nove služnosti bi morale biti časovno omejene ali pa naj bi bila njihova veljavnost omejena s časom življenja posameznega upravičenca (Lebensdauer), saj so razmere za daljši čas trajanja preveč spremenljive in nepredstavljive. Le za tiste služnosti, do katerih je imela pravico vsa soseska, kot je pravica do vode v vodnjaku, do napeljave vode, do prehoda po poteh in stezah, bi dovolili daljši čas trajanja, vendar bi bilo to treba ustrezno urediti pri uradnih organih. Tirolski gozdarski strokovnjak Meguscher je predlagal celo, da bi v gozdovih take servitute, ki bi ostali (do napeljave vode, do poti), dopustili le tam, kjer bi dovoljenje izdala deželna uprava.¹¹¹⁴ Kljub zahtevam po popolni odpravi servitutov pa so se še vedno pojavljale nasprotno ideje, npr. da bi za določen čas gozdne služnosti ostale kot pravica posameznika, vendar le takrat, ko bi s skrbno presojo ugotovili, da v gozdu na gozdnih rastlinah ne povzročajo posebne škode.¹¹¹⁵

Na začetku dejansko ni bilo jasno, ali bo treba razrešiti vse služnosti ali pa bodo nekatere lahko ostale. Služnosti so bile popolnoma vpete v način življenja in dela, zato bi bilo po mnenju sodobnikov treba najprej pripraviti krovni zakon, ki bi določal njihovo regulacijo in odkup: »Razrešitev služnosti in posebej tako globoko ‚vkopane‘ gozdne služnosti mora vsekakor biti zadeva posebnega zakona, in ta bo eden najpomembnejših in najvplivnejših v državi, princip, ki mora biti v sami špici. ... Ker ta zakon tako globoko posega v zgoraj omenjene življenjske razmere in ker so te razmere zelo raznolike ter odvisne od deželnih in lokalnih razmer, princip ne more biti splošno veljaven in enak za vse, pač pa mora biti glede na razmere od primera do pri-

1113 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

1114 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1115 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

mera modificiran in prilagojen. Šele z natančno preučitvijo in niansiranjem pojavljajočih se vrst pravic bo mogoče določiti popolne kriterije za izpeljavo (regulacije).«¹¹¹⁶ Na kongresu kmetijcev so sicer sklenil, da lahko ponekod gozdna paša in pravica do priprave stelje v gozdu ostanejo enake kot v preteklosti, po navodilih ministrstva za kmetijstvo pa so se nato odločili, da se gozdne služnosti (oz. pravica do drvarjenja – Beholzungsrechte) odkupijo z odstopom gozdnih zemljišč. Določili so tudi, da je treba vse poljske servitute v celoti odpraviti, čeprav bi bilo tudi pri poljskih služnostih potrebno vsakokrat ugotavljati vsebino posameznega servituta.¹¹¹⁷

Za razrešitev vseh listinsko dokazljivih služnosti ali z kazilom o zastaranju (Verjährung) so se zavzemali večinoma vsi, na Moravskem pa so menili še, da naj bi bile služnosti, ki bi bile z ukinitvijo podložniških razmerij odpravljene same po sebi, kompenzirane z urbarialnimi pravicami ali kratko malo črtane.¹¹¹⁸ Za pridobljeno lastništvo naj bi v povprečju upoštevali 30 let mirnega uživanja neke posesti pred letom 1848. Če to ne bi zadostovalo, bi za povprečje lahko vzeli tudi 20 let mirnega uživanja posesti, če pa tudi to ne bi bilo ustrezno, bi o krajši časovni distanci presodilo razsodišče. Mejno letnico bi po mnenju nekaterih moralo predstavljati leto 1848,¹¹¹⁹ drugi pa so se zavzemali, da bi kot mejno letnico uzakonili leto 1845, saj so po tem času kmetje, npr. na Štajerskem (pa tudi drugod), zaradi

1116 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851, str. 14, 15: »... Die Ablösung der Servituten und insbesondere der so tief eingreifenden Waldservituten muß zwar allerdings der gegenstand eines besonderen Gesetzes sein, und dieses Gesetz wird als eines der wichtigsten und einflußreichsten im Staate, ein Prinzip an die Spitze stellen müssen. ... Allein deßhalb weil dieses Gesetz so tief in die oben erwähnten Lebens Verhältnisse eingreift, und weil gerade diese Verhältnisse ungemein verschieden und durch provinzielle und lokale Rücksichten bedingt sind, kann dieses Prinzip kein allgemeines und durchaus gleichförmiges werden, sondern muß ein, nach den verschiedenen Verhältnissen und Fällen modificirtes und gegliedertes sein, welches nur in seiner Gliederung für die Möglichkeit der Subsumption aller in einzelnen Abstufungen vorkommenden Gattungen zu sorgen, und somit das Criterium der Vollständigkeit und allseitigen Anwendbarkeit an sich zu tragen haben wird ...«

1117 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1118 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851: »... entweder mit den aufgehobenen Urbarialleistungen zu kompensieren oder einfach streichen ...«

1119 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

bojazni, da bodo opeharjeni, vedno pogosteje neupravičeno posegali na služnostne površine.¹¹²⁰

Predvideno je bilo, da bi odločitev o načinu odkupa (odstop zemljišča ali denar) vseh ostalih služnosti, dogovorih o odkupu in regulaciji prepustili upravičencem in zavezancem v postopku. Glede same regulacije so strokovnjaki ugotavljali, da bo težko doseči soglasje o samo enem načinu razreševanja služnostnih pravic, saj so bile razmere po deželah habsburške monarhije zelo različne.¹¹²¹ Pri pregledovanju posameznih oblik servitutov se je namreč izkazalo, da so bile nekatere služnosti, ki so v posameznih deželah predstavljale oviro za uspešnejše gospodarjenje, v drugih deželah povsem neškodljive ali pa so celo koristile gospodarjenju na zemljiških površinah.¹¹²² In tako so na Salzburškem menili, da bi morale biti služnosti na njihovem območju regulirane enako, kakor so bile regulirane služnosti v gozdovih Saal v Kraljevini Bavarski, saj se je meja tod skozi čas večkrat spremenila in so imeli nekateri salzburški kmetje pravico uživanja nekaterih služnosti tudi na bavarski strani meje.¹¹²³ V Šleziji so se bali, da bi napačne odločitve glede odprave služnosti otežile oskrbo ljudi z lesom ali vodo, ki so jo marsikje na šlezijemskem podeželju napeljevali po ceveh prek tujih zemljišč, ter povzročile dodatne težave pri naporih za izboljšanje živinoreje ipd. Poleg gozdnih in pašnih služnosti pa bi bilo ob regulaciji treba preveriti tudi poljske služnosti, ki jih sicer ni bilo veliko, kljub temu pa so ponekod povzročale težave in bile vzrok sporov.¹¹²⁴ Na Salzburškem so bili prepričani, da odprava rože in nekaterih drugih pašnih pravic, za katere je zakon z dne 7. septembra 1848 predvidel brezplačno odpravo, za njihovo območje niso ustre-

1120 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1121 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851, SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

1122 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851, str. 14.

1123 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851. Ko je do tedaj avstrijsko območje Reichenhalla pripadlo Kraljevini Bavarski, so salzburški kmetje svoje služnosti obdržali. Na osnovi solne konvencije iz leta 1829 je v letih od 1830 do 1832 potekala intenzivna regulacija teh služnosti; glej *Schiff, Die Regulierung und Ablösung*, str. 88.

1124 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

zna rešitev.¹¹²⁵ Na Gornjeavstrijskem pa so zaradi regulacije služnosti najprej zaslišali stranke v postopku in sklenili, da se bodo ravnali po določilih predpisov z dne 4. oktobra 1849, ki jih bodo prilagodili svojim domačim razmeram. Ker je bilo problematičnih veliko služnostnih poti in drugih skupnih servitutov, se je bilo bati, da bo njihova regulacija popolnoma spremenila način življenja in dela na območju Zgornje Avstrije.¹¹²⁶

Obsežne razprave so potekale o razlikovanju osebnih ali hišnih služnosti ter ekonomskih posledicah njihovega odkupa in regulacije, veliko pozornosti pa je bilo ob tem namenjene presojam sposobnosti kmetov za plačevanje davčnih obveznosti in posledicam, ki bi jih zaradi regulacije utrpela nacionalna ekonomija. Težave so se nakazovale, ko so komisije različno pojmovale in obravnavale posamezne služnosti, saj se je lahko npr. paša v gozdu obravnavala kot gozdna ali kot pašna služnost. Na Koroškem so tako menili, da se morajo tisti visoki gozdovi (Stockwaldung), ki se uporabljajo tudi za pašo, obravnavati kot pašniške površine, če pa so bili predvideni za odstop služnostnim upravičencem, bi morali imeti lastniki zemljišč pravico, da se vrednost lesa, ki raste na teh površinah, v kakršnikoli obliki odšteje od višine odškodnine, v nasprotnem primeru pa bi lahko služnostni zavezanci les pred odstopom zemljišča posekali zase. Ker je bilo predvideno, da naj nekaterih služnosti ne bi odkupovali, je gospod Jakomini, član koroške komisije, zahteval, da se v kategorijo služnostnih zemljišč in pravic uvrstijo tudi kamnolomi in pravica do lomljenja kamna, enako pa je bilo tudi s pravico do kopanja peska in gline. Take služnosti običajno lastnikom zemljišč niso povzročale posebne škode.¹¹²⁷

Še ostrejša stališča je imel nižjeavstrijski kresijski svetnik Grabmayer. Menil je, da so bile nekatere gozdne in pašne služnosti odpravljene že z zakonom z dne 7. septembra 1848, ostale pa naj bi zahtevale poseben zakon in posebno obravnavo. Trdil

1125 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851.

1126 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

1127 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

je, da sta regulacija in odprava služnosti samo ena plat ukinjanja podložniških razmerij. Natančno bi morali razmejiti med željami, obljubami in špekulacijami, saj razrešitev služnosti ne bo uspešna, če bodo za njo ostali isti proizvodni načini in isti načini gospodarjenja v kmetovanju in industriji. Služnosti, ki bodo popolnoma odpravljene, se bodo namreč zaradi potrebe ponovno spet pojavile.¹¹²⁸ Po njegovem mnenju bi bila rešitev predvsem boljša izraba zemljišč, ki jih tako nekdanji podložniki kakor tudi nekdanja gospodstva nujno potrebujejo, služnosti pa predstavljajo le dodatno oviro za boljše gospodarjenje. Zakonov proti razsipništvu in norosti pa ni mogoče sprejeti.¹¹²⁹

Kot odškodnino za odkup so strokovnjaki za regulacijo in odkup služnosti predlagali odstop zemljišča, izplačilo denarne odškodnine ali prejemanje denarne rente (redni dohodki od kapitala, zemljišča).¹¹³⁰ Sprva so se vsi bolj nagibali k odkupu služnosti v denarju, ostale možnosti, s kompenzacijo (izravnava, odškodnino) odškodnine za urbarialne in ostale odpravljene dajatve ter z odstopom zemljišč pa so nekoliko odpravili. S plačilom denarne odškodnine upravičencem bi se ohranili veliki zemljiški kompleksi, na katerih bi bilo mogoče uvesti racionalno gospodarjenje po modernih metodah. Vablivo je bilo tudi to, da je ministrstvo za tak način v odloku z dne 27. junija 1849 predvidelo le majhne odškodnine.¹¹³¹ Takega mnenja so bili strokovnjaki na Moravskem, ki so menili, da je odstop zemljišč »popolnoma neprimeren«. ¹¹³² Tudi Diglass, član šlezjske komisije, je menil, da bi bila regulacija oz. odkup služnosti na nekdanjih velikih gospodstvih oz. velikih zemljiških posestvih v obliki denarne od-

1128 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851: »... Sollten auch alle Servituten verbannt werden, sei als nothwendiger Behelf von selbst wieder auftauchen ...«

1129 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851: »Nicht bloß Ausartungen der Grunddienstbarkeiten, sondern auch jene des ungetheilten Eigenthums sind dem National wohl nachtheilig, und doch hat Gesetzgebung dagegen nur die Schranken der Artikel über die Verschwendung und die Geisteskrankheiten gezogen.«

1130 renta: stalni, redni dohodki od kapitala, zemljišča ipd., ki ne zahtevajo od lastnika nobenega dela, npr. obresti, ki jih prinaša vloženi kapital (vir rente je presežna vrednost, ustvarjena v proizvodnji); Verbinc, *Slovar tujk*, str. 612.

1131 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

1132 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851: »... Eine Ablösung von Servitutsrechten mit Naturalien scheint ganz unthaulich zu sein ...«

škodnine nekdanjim podložnikom možna in boljša rešitev, saj bi prejemniki denarja imeli na razpolago večje vsote denarja, s katerim bi lažje povečali proizvodnjo.¹¹³³

Po mnenju strokovnjakov bi morala biti višina odškodnine neposredno odvisna od vrednosti služnosti. To bi določili glede na lego gozda, stanje tal in podnebne razmere, upoštevati pa bi morali tudi višino prihodka, ki je izhajala iz vseh naštetih dejavnikov. Če bi se izkazalo, da je izračun za trideset let približno enak, bi lahko vrednost služnosti določili tudi iz izračuna povprečja.¹¹³⁴

Predlogi načina izračunavanja odškodnine so bili različni. V njih se je obdobje izračunavanja glede na povprečje lokalnih cen gibalo od 40 ali 30 let, najpogosteje pa so se razpravljavci nagibali k izračunu vrednosti posamezne služnosti na podlagi vrednosti pridelkov po lokalnih cenah desetletnega povprečja. Pri izračunu bi bilo treba upoštevati čas obstoja služnosti in eventuelno dajatev, ki jo je služnostni upravičenec plačeval za uživanje. Višina odškodnine bi morala biti odvisna tako od krajevnih posebnosti kakor tudi od vrednosti same služnosti oz. vrednosti tistega, kar je služnostnemu upravičencu uspelo dobiti iz nje. Pri služnostnih objektih bi bilo treba upoštevati njihovo kvaliteto in kvantiteto.¹¹³⁵ Na Spodnjeavstrijskem so celo menili, da bi kot prvo leto desetletja upoštevali zadnje nesporno leto pred 1848 in ne kot večina ostalih dežel povprečje zadnjih desetih let. Dobljeno vsoto bi nato pomnožili z dvajsetimi leti uporabe.¹¹³⁶ Tudi štajerska komisija je kot merilo ugotavljanja tržnih cen za vrednotenje posamezne služnosti predvidela izračun povprečja lokalnih cen za desetletje od 1835 do 1844, vendar so se tudi po sami Štajerski razmere in lokalne tržne cene precej razlikovale.¹¹³⁷

Člani pripravjalnih komisij so govorili tudi o načinu izplačevanja odškodnin služnostnim upravičencem. Denar bi naslovili direktno upravičencu ali pa bi ga izročili zaupanja vredni osebi, ki bi ga izročila upravičencu. Postopek, za katerega bi

1133 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1134 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1135 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

1136 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

1137 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

moralni biti roki natančno določeni, bi moralo določiti sodišče.¹¹³⁸ V postopku bi moral biti način izplačila odškodnine rezultat dogovora obeh strank. Višina odškodnine, izplačane v denarju, bi morala biti izplačana obročno v dvajsetih letih s 5-odstotnimi obrestmi.¹¹³⁹

Kjer je bila služnost določena, je bilo njeno vrednost ne glede na metodologijo relativno preprosto določiti. Ugotavljanje vrednosti nedoločenih pravic pa je bila ena od težjih nalog v celotnem postopku, saj je obstajala realna možnost za spor med strankami,¹¹⁴⁰ zlasti tam, kjer so si nekateri »vzeli pravico« užívanja t. i. prikritih servitutov (ein verkappte Servitut).¹¹⁴¹

Ko so začeli pregledovati posamezne primere, je postalo jasno, da odkup izključno s plačilom odkupnine ne bo mogoč tako z vidika lastnikov služnostnih zemljišč kakor s strani služnostnih upravičencev. Pokazalo se je namreč, da so bila predvsem nekatera večja zemljiška gospodstva tako obremenjena s servituti, da odkupa v denarju preprosto ne bi zmogla.¹¹⁴² Ker so bila mnoga med njimi fidejkomisi, katerih bistvo je bilo predaja neokrnjene posesti moškemu potomcu ali nasledniku fidejkomisne »usus fructus«, tudi odkup z odstopom zemljišč ni bil možen. Ko se je pokazalo, da brez odstopa zemljišč na nekaterih nekdanjih zemljiških gospodstvih ne bo šlo, je država s cesarskim patentom z dne 11. aprila 1851 sprejela določbo, ki je dovoljevala od fidejkomisnega premoženja odstopiti posamezna zemljišča kmetom kot odškodnino za odkupljene služnosti.¹¹⁴³ Ena od možnosti plačila je bila naturalna renta. Kljub temu so strokovnjaki ugotavljali, da bo treba velik del odkupa izvršiti z odstopom zemljišč, saj predvsem manjši služnostni upravičenci brez služnostnih zemljišč ne bi mogli več kmetovati.¹¹⁴⁴

1138 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1139 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

1140 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1141 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851. Te služnosti je bilo težko dokazati in posledično priznati, ker njihovega obstoja listinsko ni bilo mogoče potrditi.

1142 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1143 *Sammlung von Civilrechtlichen*, Nr. 357, str. 439.

1144 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

Vsi so se zavedali, da razrešitev servitutov nikakor ne bo mogla zadovoljiti vseh enako ali vseh enako obremeniti, saj kompromis vedno pomeni, da se mora vsaka stranka v postopku nečemu, za kar je prepričana, da ji pripada, vsaj delno odpovedati ali prilagoditi in da kompromisa, pri katerem bi bile vse stranke popolnoma zadovoljne, ne more biti. Nasprotja pri iskanju kompromisov za uravnavo servitutov so se pokazala že v času, ko so služnosti na delih svojih zemljišč poskušale regulirati nekatere zemljiške gosposke. Tako je kranjska aueršperška zemljiška gosposka Soteska vsakemu upravičencu za odkup ponujala največ šest oralov zemljišča, upravičenci pa so zahtevali po petnajst oralov.¹¹⁴⁵ Dogovore je bilo zelo težko doseči, saj je bilo za nekdanje fevdalce žalitev že dejstvo, da bodo morali ob uravnavi služnosti svojim nekdanjim podložnikom odstopiti dele svoje posesti, po drugi strani pa so kmetje za ukinitve služnostne pravice pričakovali ustrezno oz. dovolj visoko odškodnino.¹¹⁴⁶

Tudi če bi bila država pripravljena za vse služnosti služnostnim upravičencem odstopiti zemljišča, bi se znašla v zadregi. Marsikje je že poizkusni izračun pokazal, da za zadovoljitev vseh želja po zemljiščih le-teh ne bo dovolj. Na Tirolskem so ugotavljali, da bi bilo za odkup z odstopom zemljišč služnostnim upravičencem treba odstopiti preveč gozda, da bi z njim pokrili povprečno letno porabo glede na veliko število glav živine. Izračun za posestnika, ki je imel v lasti 1000 juter¹¹⁴⁷ gozda, iz katerega je letno oddal 200 klafter lesa za kurjavo in ostale potrebe služnostnim upravičencem, je pokazal sledeče: s predpostavko, da je bila običajno 1/3 lesa neuporabna, bi bilo treba od 1000 juter 667 juter odstopiti služnostnim upravičencem, da bi letno iz njega dobili 200 klafter primerne in uporabne lesa, lastniku služnostne površine pa bi po teh izračunih preostalo le 333 juter. Možno pa je bilo, da je bil isti gozd poleg gozdne služnosti obremenjen še s pravico paše, na tako veliki površini

1145 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 262.

1146 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

1147 Jutro ali joh oz. oral: površina enega jutra je znašala 1000 dunajskih kvadratnih klafter. Littrow, *Vergleichung*, str. 21.

pa se je lahko paslo tudi do 100 glav goveje živine. Upoštevati je bilo treba, da ustrezne trave v gozdu ni bilo veliko, zato je bilo potrebno za pašo enega goveda računati od 15 do 25 juter gozda, od katerih pa je bil lahko sočasno uporabljen tudi za odkup služnosti do lesa, saj so bile nekatere pašne površine bolj ali manj gosto porasle z gozdnim drevjem. Po teh izračunih bi bilo za potrebe paše 100 glav goveje živine potrebnih 2000 juter pašne površine, kar je dvakrat več, kot je bilo veliko služnostno zemljišče.¹¹⁴⁸

Po drugi strani pa so se lastniki služnostnih zemljišč bali, da bodo kmetje zahtevali v last nekatera zemljišča, ki so jih kot služnostna izkoriščali vrsto let, pa kot odškodnina za odstop niso bila predvidena in se o tem z lastnikom zemljišča niso nikoli pogovarjali. Pričakovali so, da jim bo sodišče v sporu glede služnosti tako zemljišče pripoznalo kot priposestovano zemljišče, saj so se po besedah nekaterih strokovnjakov podobni primeri že pojavljali. S tem bi se še povečala količina kmetom odstopljenih zemljišč, kar bi pomenilo dodatno zmanjšanje nekdanjih fevdalnih zemljiških gospostev. Zaradi nebrzdanih kmečkih posegov v gozdove pa so lastniki gozdnih površin zahtevali, da bi v prehodnem času, ko služnosti še niso bile regulirane, kmetom omejili koriščenje služnostnih pravic. Še posebej se je to nanašalo na služnost za pašo koz v gozdovih, ki jo je prepovedoval že a. b. G. L. čl. 499, vendar se tega določila kot mnogih drugih ni nihče držal. Podobno je veljalo tudi za pašo prašičev. V razpravah o razreševanju služnosti so nekateri poudarjali, da je treba pri regulaciji servitutov upoštevati splošno javno mnenje in opredeljevanje do vprašanja uravnave služnosti, pa tudi, da je pri uravnavi le-teh treba gledati širše in ne zgolj z ekonomskega vidika.¹¹⁴⁹

Prevladalo je mnenje, da bi tam, kjer so bili služnostni upravičenci pripravljani sprejeti odškodnino v denarju, le-to izplačali v denarju, kjer pa so bili služnostni upravičenci eks-

stenčno vezani na služnostna zemljišča, bi morala biti odškodnina poravnana v obliki odstopa gozda ali pašnika.¹¹⁵⁰ Da bi se izognili dodatnim zapletom, bi morala biti vsa za odstop primerna zemljišča prosta vseh hipotek.¹¹⁵¹ Poznavalci so pri določanju zemljišč, ki bi prišla v poštev za odstop, opozorili na previdnost pri ugotavljanju lastništva zemljiških parcel, saj nekdanja dominikalna zemljišča, ki jih dominiji niso več uporabljali, v zemljiških evidencah še niso bila prepisana na drugega lastnika oz. uživalca. Tudi tam, kjer sta lastnik in služnostni upravičenec že zelo dolgo skupaj uživala pravico izrabe zemljišča, po mnenju članov koroške pripravljalne komisije brez dokazilnih listin ni mogoče na zemljišču vknjižiti skupne rabe zemljišča.¹¹⁵²

Če bi si za eno gozdno parcelo kot odkupnino za služnost konkurirala dva pravno rešena in enakovredna servitutna upravičenca – dve soseski ali občini, bi bilo treba za odstop najti dodatno enakovredno gozdno zemljišče ter ga odstopiti servitutnim upravičencem v skupno last. Izjemo bi lahko naredili le v primerih, ko so bile gozdne površine zemljiške gosposke preveč oddaljene od kraja bivanja služnostnih upravičencev in gospodarjenje z njimi za služnostne upravičence ne bi bilo racionalno ali možno. V takih primerih bi bil edini možni način rešitve servituta dogovor med strankama o drugačni obliki odkupa služnosti. Pritožbo zaradi nestrinjanja z višino odškodnine bi bilo mogoče vložiti v roku 14 dni, proti dvema izračunoma odškodnine, ki bi ga opravila dva različna cenilca in katerih rezultat bi bil isti znesek, pa pritožba ne bi bila več mogoča. Tudi podaljševanje roka za pritožbo ne bi bilo možno.¹¹⁵³

Sčasoma so strokovnjaki ugotovili, da bi bilo pri priznavanju in načinu odkupa služnosti kot odločujoči dejavnik treba upoštevati predvsem eksistenčni pomen servituta za posamezno kmetijo, zato je glavno vodilo regulacije služnosti postala

1150 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851, SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien 10/Pr-851.

1151 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1152 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1153 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1148 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1149 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

ekonomska in lastniška upravičenost njihovega odkupa. Položaj upravičenca je bil namreč odvisen od tega, kakšne gozdne in pašne površine je posedoval in katere servitute je njegova kmetija sploh imela. Služnosti, ki za kmetijo niso imele eksistenčnega pomena, bi bilo treba po mnenju večine komisij odpraviti brez odškodnine. Ker so bile pravica do lesa, pravica do nastilja in pravica do paše v gozdu lokacijsko povezane, saj je njihovo koriščenje velikokrat potekalo na istem zemljišču in so bili tudi služnostni upravičenci na istem zemljišču velikokrat iste osebe, je bilo smiselno, da bi se služnosti razreševale skupaj.¹¹⁵⁴

Skoraj vsi so se strinjali, da bi moralo pri razdeljevanju zemljišč prevladati načelo odstopa zemljišč skupnostim pred odstopom posameznikom. Bali so se namreč, da bi posameznikom odstopljene parcele prehitro »izginile«, pa tudi državna kontrola soseskinih gozdov in gospodarjenja v njih bi bila lažja. Na premajhnih zemljiških parcelah nekdanji služnostni upravičenci ne bi mogli zadostiti vsem svojim potrebam, kar so na nekdanjih služnostnih zemljiščih lahko, pa tudi racionalno gospodarjenje v gozdu ne bi bilo možno. Mnoga poročila namreč govore o tem, da so lastniki skupnih gozdov natančno določili količino lesa, ki ga smejo vsako leto posekati v svojem skupnem gozdu, to pa je preprečevalo, da bi gozd popolnoma posekali ali preveč osiromašili, seveda pod pogojem, da so se dogovora držali.¹¹⁵⁵ Gospodarjenje soseske na skupnih zemljiščih bi bilo lažje, čeprav je lastnik zemljiškega gospostva Seyrl na Zgornjeavstrijskem menil, da bodo z odstopom gozda kmetom kot skupnosti nekateri med njimi v slabšem položaju, saj bodo morali po les daleč v notranjost gozda.¹¹⁵⁶

Tirolski višji gozdarski mojster Meguscher je predlagal, da bi v zasebno last odstopili zemljiške parcele le v tistih primerih, ko bi lahko nekdanji služnostni upravičenec kot novi lastnik na odstopljenem zemljišču zadostil vsem potrebam, ki jim je prej

na služnostnem zemljišču. Zato pri razreševanju služnosti ne bi smeli toliko gledati na zadovoljstvo ali nezadovoljstvo kmetov, temveč bolj na to, da bi lahko z določenim zemljiščem zadovoljivo naprej gospodarili na svojih kmetijah. Omenil pa je tudi, da so nekateri kmetje z lesom iz lastnega gozda ravnali zelo varčno, posek na služnostnih zemljiščih pa presegali od 4- do 5-krat nad lastnimi potrebami. Za take naj ustreznega nadomestila ne bi bilo.¹¹⁵⁷

Tudi na Štajerskem se je komisija zavzemala za prepustitev nekdanjih služnostnih zemljišč v last soseskam kot skupno zemljišče, saj bi bila razkosana zemljišča v lasti posameznikov premajhna in ne bi zadostila potrebam služnostnih upravičencev po lesu in paši.¹¹⁵⁸ Podobno so menili na Goriškem. Ker ni bilo zagotovil, da bo služnostnemu upravičencu kot odkupnina odstopljeno zemljišče pokrilo vse njegove potrebe po lesu ali paši oz. kaki drugi dobrini, ki jo je dotlej dobival iz naslova služnosti, se je goriškim strokovnjakom zdelo smiselno, da bi za odškodnino odstopljena zemljišča ostala v skupni ali občinski lasti.¹¹⁵⁹

Na nekaterih visokogorskih območjih odstop zemljišč celotnim soseskam oz. občinam ni bil možen. Včasih je bil služnostni upravičenec en sam ali pa so bile kmetije ena od druge tako zelo oddaljene, da možnost skupnih zemljišč z vasmí v dolini ni bila smiselna ali upravičena. Zato so nekateri strokovnjaki menili, da bi v takih primerih zemljišča kot odškodnino odstopali tudi posameznikom. Razdeljevanje zemljišč posameznikom bi moral strogo nadzorovati gozdarski kader in policija.¹¹⁶⁰ Ukvarjali so se tudi z vprašanjem, kako ravnati, če bi služnostni upravičenec zavrnil ponujeno zemljišče.¹¹⁶¹ Ko pa se je pojavilo vprašanje, kako reagirati, če bo upravičenec na dobljenem zemljišču slabo gospodaril ali ga celo prodal, so sodobniki ugotovili, da bo tako zemljišče po odstopu služnostnemu upravičencu postalo

1157 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1158 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1159 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

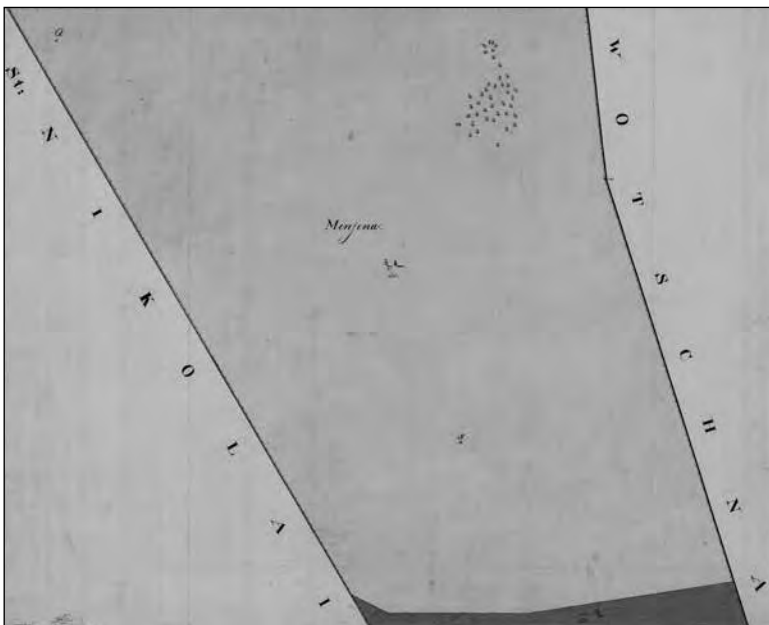
1160 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1161 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

1154 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1155 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1156 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

Poleg obsežnih gozdnih servitutov je bilo tudi na Štajerskem veliko pašnih služnosti: naselje pastirskih tamarjev na Menini planini. (AS 177, k. o. Gornji grad C 258)

njegova last, zato ne bo mogoče preprečiti, da bi z njim ravnal po svoji volji.¹¹⁶²

Mnogi so predvidevali, da bodo nekdanji fevdalci kmetom praviloma odstopali najoddaljenejše ali najbolj osiromašene kose zemlje, mnogokrat pa take, kjer je bila obdelava posebej težka, npr. zamočvirjena zemljišča. Z ekonomskega vidika nekdanje zemljiške gosposke oz. veleposestnika je bilo treba zagotoviti tudi zaokroženost lastne posesti, saj sta bila obdelava in racionalno gospodarjenje v lastniško celovitem gozdu lažja, preprečiti pa je bilo treba tudi nadaljnje poseganje nekdanjih služnostnih upravičencev v nekdanje servitutne gozdove, kjer so bile njihove nekdanje služnosti že odkupljene.¹¹⁶³

1162 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851.

1163 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 207.

Lastniki velikih koroških zemljiških posesti so se nad odstopom zemljišč kmetom pritoževali tudi zato, ker je gozd na Koroškem potreboval 80 let, da je bilo mogoče zreli les ponovno sekati. Izgovarjali so se, da bodo morali sami zaradi dolge dobe obraščanja gozdov za lastne potrebe les 80 let kupovati, če bodo služnostnim upravičencem odstopali porasle gozdne parcele.¹¹⁶⁴ Še večji problem so na Koroškem predstavljala območja z večjimi industrijskimi in rudarskimi naselji. Tipičen je bil primer Borovelj, kjer je bilo od površine 53.655 oralov zemljišč 3826 oralov njiv, ki so morale prehraniti prebivalstvo celotnega okraja. V okraju Borovlje je v prvi polovici 19. stoletja živel 9200 ljudi. V njem je bilo 20 topilnic železa, 10 kovačij, ena tovarna orožja in ena valjarna. Na Koroškem je bilo več podobnih območij. Koroška rudarska družba je v letih 1845 in 1846 svoje produkte izdelovala na 302 krajih na Koroškem in skupaj zaslužila 5 milijonov guldnov. Največ so pridobili železa in svinca, s proizvodi iz teh surovin pa so zalagali tudi druge dežele. Pridelava železa je cvetela do leta 1847, nato pa se je prodaja tudi zaradi propada italijanskega trga nekoliko ustavila. Poleg rudniških in topilniških obratov je v kraju Tscherniheim beim Weissersee¹¹⁶⁵ delovala steklarna, ki je imela »že stoletja« v najemu okoli 900 oralov gozda, vendar tega zakupa listinsko ni bilo možno potrditi. Rudarska družba je za zakup gozdov od steklarne dobivala 34 goldinarjev, kar je velikokrat vznejevoljilo lastnike obrata v Šmohorju (Markt Hermagor).¹¹⁶⁶

Potrebe po kurivih so bile velike, in čeprav je dve petini Koroške pokrival gozd, se je vedno bolj kazalo pomanjkanje kurilnega lesa, zato je država s svojimi zaščitnimi zakoni skušala poskrbeti za njihovo zaščito.¹¹⁶⁷ Ko pa jim sredi 19. stoletja ni več uspelo posekati dovolj lesa, s katerim bi lahko zadostili povpraševanju industrijskih obratov, so les pretežno po Dravi

1164 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1165 severno od Šmohorja na Koroškem.

1166 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1167 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

dobivali iz Tirolske.¹¹⁶⁸ Lastniki servitutnih zemljišč so predvidevali, da bodo služnostni upravičenci ob regulaciji servitutov služnostne površine zahtevali kot odkupnino.¹¹⁶⁹

Posestnik Thadeus v. Laner je kljub občasnemu pomanjkanju lesa menil, da bi moralo biti na Koroškem zaradi njenih rudnih bogastev prednostno razvijanje industrijskih in rudarskih obratov, kmečke prehrambne proizvode pa bi morali na Koroško uvažati iz sosednjih dežel, ki možnosti razvoja industrije niso imele. Prihod železnice bi olajšal dovažanje cenejšega lesa, ki so ga mali kmetje in flosarji komajda še zmoogli, s tem pa bi se povečale možnosti razvoja koroške industrije in rudarstva. Kot utemeljitev se je skliceval na primer beljaškega okrožja, kjer je približno 125.000 ljudi obdelovalo 50.014 oralov njivskih površin, in ker na njih niso pridelali dovolj, so morali žito za svoje potrebe uvažati.¹¹⁷⁰ Slabo se mu je zdelo tudi gospodarjenje v gozdovih, pri tem pa je okrcal tudi kmete. Rudarska družba je letno povprečno porabila 190.000 kubičnih klafter lesa, 305.000 prebivalcev pa 160.000 kubičnih klafter. Skupaj je poraba lesa znašala 350.000 kubičnih klafter lesa letno. Količine so razkrivale veliko potratnost prebivalcev pri porabi lesa za lastne potrebe. Če ne bi omejili sekanja bukev za kurjavo in v industrijske namene ter jo kdaj pa kdaj nadomestili s šoto ali premogom, bi ta lahko izginila.

Tako kot načrtno izsekavanje ene vrste lesa so za gozd predstavljale grožnjo kmečke služnosti, njihova odprava pa naj bi precej pripomogla k preprečitvi izsekavanja in izboljšanju stanja gozdov na Koroškem. Izsekane parcele bi bilo treba ponekod ponovno pogozditi. Ob upoštevanju varčevalnih ukrepov bi morala površina 723.000 oralov visokega in nizkega gozda skupno z njivami, travniki, pašniki, planinami in lokami ob upoštevanju tedanjega obsega trgovanja z lesom dajati precej več lesa, kot je znašala tedanja letna poraba. Gozdar Baudisch pa je

menil, da ljudje ob sečnji lesa ne mislijo na prihodnost, s čimer naj bi gozd izčrpali do onemoglosti. Po njegovem mnenju so bili nižinski gozdovi v času razprav tako ali tako skoraj popolnoma izsekani, poleg nabiralništva in sekanja iz naslova služnosti pa so ga obremenjevali še različni zakupi. Obraščanje zaradi sekanja semenskih dreves ni bilo možno. Čeprav je bilo obraščanje gozdov na Spodnjem Koroškem zaradi ugodnejših naravnih razmer nekoliko boljše kakor na severu dežele, so prebivalci še nekoliko manj upoštevali pravila upravljanja (gozdarjenja) kakor na Zgornjem Koroškem in so npr. za podiranje dreves uporabljali predvsem sekire, žag pa ne prav veliko.¹¹⁷¹ Sekali so vsa drevesa, tudi taka, ki so dosegala le dve tretjini predpisane višine.

Ker so bila zemljišča, predvidena kot odškodnina za odstop, različno velika, njihova zemljina pa je bila različne kakovosti (oz. različno donosna), so kot pomoč pri ugotavljanju njihove velikosti, kakovosti in donosnosti predvideli tudi uporabo evidenc novega stabilnega katastra. Regulacijo in odstop potencialno ustreznih zemljišč posameznikom je ponekod ovirala še katera od drugih okoliščin, npr. lovska pravica.¹¹⁷² Na Tirolskem je dodatno težavo predstavljalo dejstvo, da nekatere poljske in gozdne površine še niso bile ustrezno katastrsko izmerjene, zato tudi njihov donos in cenitev nista bila natančno izračunana, temveč le ocenjena. Višino odškodnine, ki naj bi bila poleg velikosti zemljišča odvisna tudi od njegove kakovosti in nekajletnega donosa, je bilo zato še težje določiti.¹¹⁷³

Rešitve za odkup so strokovnjaki iskali tudi v drugačnih oblikah gospodarjenja. Posamezna zemljišča bi npr. uporabili za več namenov, s čimer bi se zmanjšalo število zahtev po njih. Za pridobivanje lesa bi kmečkim občinam v skupno last in uporabo za npr. 5 let odstopili nekatere parcele nizkega gozda, po petih letih pa bi tak gozd prekvalificirali v dorasel gozd, vodne rake prek služnostnih zemljišč, po katerih so se ponekod celotne so-

1168 Bäck, *Sozioökonomischen Wandel im ländlichen Raum*, str. 427.

1169 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1170 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1171 Z uvedbo žag in žaganja dreves naj bi privarčevali do 20% lesa v primerjavi s sekanjem kot načinom podiranja drevja; Kolenc, »V osrčju brezmejnega gozda«, str. 214.

1172 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

1173 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

seske oskrbovale z vodo, pa bi lahko napeljali prek soseskinega skupnega pašnika.¹¹⁷⁴ Vsekakor bi morala biti skupna vrednost odstopljenega zemljišča ekvivalentna vrednosti odpravljene pravice, vendar je bilo po mnenju tirolske komisije možno, da bo nekdanji služnostni upravičenec dobil tudi tak gozd, kjer ne rastejo vsi zeleni gozdni sortimenti.¹¹⁷⁵

Tako gozdne kakor pašne skupne služnosti so poleg upravičencev koristili nekateri člani sosesk, ki do njih niso imeli pravice, to pa je bil en od vzrokov, zaradi katerega se je število uživalcev servitutov nenehno povečevalo.¹¹⁷⁶ V takih primerih je čas uživanja služnosti predstavljal enega pomembnejših dejavnikov za izračunavanje njene vrednosti.¹¹⁷⁷ Časovna omejitev je bila za služnosti pomembna zato, ker je bilo ugotavljanje obstoja in obsega servituta datirano na dan, ko je bila služnost listinsko dokazljiva. Datum izdaje dokazljive listine je omogočal nepriznavanje služnosti tistim, ki so jo uživali neupravičeno. Lastnik zemljišča pa je lahko v predhodni fazi razrešitve zemljišče razbremenil tako, da ga je prepustil v last nekdanjemu služnostnemu upravičencu.¹¹⁷⁸

Za ugotavljanje obstoja služnosti bi kot dokazilo veljala predložitev dokazil, kot so podelilne listine (Verleihungsurkunde), zapisniki, v katerih je bila služnost podeljena oz. dodeljena (Verlagsprotokoll), urbarji, gozdni registri, pašna in podelilna pisma, planinska pisma oz. pisanja (Alpbeschreibungen) itd.¹¹⁷⁹ Mero-dajni so bili vpisi v rustikalnih napovedih terezijanskega katastra, kjer so v obrazec E vpisovali gozdove v lasti vaških srenj oziroma vaških skupnosti ter gozdove, ki so bili v času izdelave terezijanskega katastra že v lasti posameznih kmetij (Hubanteil). V obrazcih A in E so popisali servitutne pravice podložnikov do uporabe lesa za kurjavo, pravice do stavbnega lesa, pravice

do lesa za ograje in skodle ter pravice do lesa za druge potrebe, kot so les za obrtne dejavnosti, oglarjenje in les za kolje za vinograde. Zemljiški gospodje so morali napovedati tudi porabo lesa za lastne potrebe (les za kurjavo, les za popravila poslopij), če pa so les tudi prodali, so morali to posebej napovedati v katastrskem popisu.¹¹⁸⁰ Ker vsi niso hranili dokazilnih listin, pa bi bil lahko dokaz tudi soglasno priznanje obeh nasprotujočih si strani o obstoju služnostnega razmerja ter njegovem obsegu. Zadnja možnost dokazovanja bi po mnenju strokovnjakov lahko bilo pričanje in potrditev obstoja služnosti, ki bi ga podali dve drugi, zaupanja vredni prič.¹¹⁸¹

Za razjasnjevanje dvomov in nejasnosti so člani kranjske komisije za pripravo zakonodaje predlagali tudi vpogled v arhivsko gradivo gubernija, navedli pa so, da v gradivu okupacijskih francoskih oblasti o regulaciji služnosti niso našli nobenih sledi.¹¹⁸²

Določila v obstoječih dokazilnih listinah so bila marsikje neuporabna in ugotavljanje količine služnosti iz njihovih zapisov ni bilo vedno možno. Vrednosti dajatev, ki so jih morali služnostni upravičenci plačevati za pravico izkoriščanja služnostne pravice, so bile zastarele, nastanek služnostnega razmerja pa neznan. Nekateri člani tirolske komisije so predlagali, da bi v primerih, ko ne bi bilo dovolj pisnih dokazil za presojanje pravic, upoštevali dejansko posestno stanje (kar bi pomenilo priposestvanje tistega, kar so uživali, pa pravno ni bilo njihovo) za zadnjih 10 let, izključili pa leta 1848, 1849 in 1850. Vendar so ob tem ugotavljali, da lahko komisija ugotovi le dejstva o obsegu posamezne kmetije, vse ostalo s spori vred pa bi morali reševati sodniki v uradnih postopkih po določenih civilnega prava.¹¹⁸³

Kot najustreznejše evidence, po katerih bi ugotavljali obstoj služnosti, so tudi na Kranjskem predvideli »javne knjige« (zemljiške knjige), saj bi bilo iz njihovih zapisov po mnenju poznaval-

1174 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

1175 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1176 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1177 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851.

1178 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1179 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1180 Ribnikar, Kataster in zemljiška knjiga, str. 169.

1181 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1182 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

1183 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

cev najlažje izluščiti nedvoumne služnosti. Med ljudmi, pa tudi med strokovnjaki je bilo namreč znano, da je bilo na Kranjskem »nesorazmerno« veliko služnosti, ki niso bile vpisane v nobenih zemljiških knjigah. V takih primerih bi bilo treba najprej ugotoviti, ali so služnosti res obstajale, in jih v primeru, da bi se to v resnici potrdilo, uravnati po zakonskih predpisih kot ostale služnosti (z ugotovitvami in dogovorom med udeleženi strankami v postopku).¹¹⁸⁴ Pravico do služnosti bi bilo možno dokazovati še z dominikalnimi in rustikalnimi fasijami (napovedmi terezijanskega katastra),¹¹⁸⁵ vpisi v rektificiranih urbarjih in podobno. Nekdanja gospostva so lahko obseg služnosti dokazovala s starejšimi evidencami plačil dajatev, upoštevati pa bi bilo mogoče tudi vpise v deželni imenjski knjigi, v kateri so bile zajete vse stanovske posesti in ki je bila osnova za leta 1759 nastavljeno kranjsko deželno desko, predhodnico zemljiške knjige.

Čeprav je bilo ob regulaciji služnosti pričakovati težave, so večje probleme pričakovali v primerih, ko je bila posest prodana novemu kupcu, ki o služnostnih pravicah na svojem novem posestvu zaradi slabih evidenc ni vedel veliko ali celo nič. Tudi za snežniško gospostvo je upravnik Schollmayer ugotavljal, da so podatki pičli, saj naj bi listine pri prodaji gospostva tako knezi Eggenbergi kakor Auerspergi obdržali.¹¹⁸⁶ Zadrega posebne vrste je v času regulacije nastala v primeru, da so se strokovnjaki na terenu srečali s popolnoma drugačnim stanjem, kakor je bilo zabeleženo v dokumentih, ki so jim bili na razpolago. Ko so se regulacije služnosti skušali lotiti v Krakovskem gozdu, so ugotovili, da je ilirski gubernij 17. septembra 1819 naročil izsuševanje tal. Zaradi izvajanja del v zvezi z regulacijo in odkupi služnosti je finančna prokuratura v Ljubljani od deželne vlade želela pridobiti prepis gradiva in uredbe o izvedbi izsuševanja.¹¹⁸⁷ Na večkrat ponovljeno prošnjo jim je deželna vlada sporočila, da

1184 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

1185 Kmetje so po določilih terezijanske davčne rektifikacije fasije ali napovedi vlagali ločeno od svojih zemljiških gospok. Več glej Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino, str. 321 in Juričić Čargo, Žnidaršič Golec, *Vodnik po urbarjih ARS*, 2. zvezek, str. 14.

1186 Schollmayer-Lichtenberg, *Snežnik in schonburški vladarji*, str. 14.

1187 SI ARS, AS 33, fasc. 10/6-1861 u 1893, 1861-1864, št. 11271 z dne 2. 9. 1863.

jim ne morejo ustreči, saj dela gradiva, za katerega so prosili, ne morejo najti.¹¹⁸⁸

Negotovo je bilo tudi določanje roka dokončanja vseh postopkov. Šlezijiski gospodarski svetnik Scholz je predlagal razrešitev vseh služnosti, ki so obremenjevale lastnino drugega, in zelo drzno predvidel, da se mora proces regulacije in odkupa služnosti končati v enem do dveh letih, denar za regulacijo pa bi zagotovili s prostovoljnimi prispevki.¹¹⁸⁹ Ne glede na prepričanje, da bi bilo treba enako kot odpravo fevdalnih vezi tudi postopke odkupa servitutov izvesti v najkrajšem možnem času, so nekateri strokovnjaki predvidevali, da bi se lahko le-ti zelo zavlekli, zaostajanje izplačil odškodnine pa bi povzročilo težave. Štajerci so zato predlagali, da bi dežela za izplačevanje rente morala priskrbeti kredit lastnikom služnostnih zemljišč, s pomočjo katerega bi servitutni upravičenci svojo rento dobili pravi čas.¹¹⁹⁰

Postopek bi moralo za vsako deželo izpeljati cesarsko namestništvo, če pa ne bi nabrali dovolj denarja, bi morali izdati izvršne odredbe (exekutionsfähigen Urkunden). Razrešitev služnosti, s katero bi »sprostili« služnostna zemljišča, so strokovnjaki pojmovali kot enega največjih interesov družbe in predvsem države, s čimer bi lahko pospešili hitrejši gospodarski razvoj. Menili so, da vsakemu služnostnemu upravičencu pripada pravična odškodnina, izvajanje zakona o regulaciji servitutov pa bi moralo voditi ministrstvo, ki bi zagotavljalo izpolnjevanje istih načel enako po vseh pokrajinah in za vse, ne glede na status posameznika. Po mnenju gozdarskega svetnika Grabnerja bi bilo treba postopek odkupa služnosti natančno določiti pred začetkom izvajanja zakona tudi zato, da bi se čim bolj izognili različnim interpretacijam zakona. Mnogi dotedanji spori so na-

1188 SI ARS, AS 33, fasc. 10/6-1861 u 1893, 1861-1864, št. 8768, leto 1864: »... an die Bezirksobrigkeit Landstrass in Folge H. Gubernial Verordnung vom 17. September 1819 Z. 11913 ergangene kreisämtliche Intimation in Betreff der Servituten in der Krakauer Waldung im kreisämtlichen Archive trotz der sorgfältigsten Nachforschung nicht aufgefunden werden konnte, da ein Theil des betreffenden Faszikels abgängig ist ...«

1189 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1190 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

mreč večkrat izhajali iz različnega tolmačenja zakonskih predpisov in dogovorov v preteklosti, ki so jih omogočale dvoumno napisane vrstice. Gozdne servitute je zaradi tega spremljala dodatno povzročena škoda, ki je lastnik, ki je moral služnostnemu upravičencu dovoljevati izvajanje služnostne pravice, ni mogel preprečiti. Izboljšave v gospodarjenju z gozdnimi površinami na tak način seveda niso bile možne. Ker so bile razmere glede servitutov tako zapletene, bi se morala pristojna komisija ukvarjati z vsakim primerom posebej. Za vsako problematično zadevo bi morala poiskati dodatno mnenje njej nadrejene komisije (hohe Weissung einzuholen), z zakonodajo pa preprečiti poseganje v lastninsko pravico.¹¹⁹¹

Obenem z zakonodajo o odkupu služnosti naj bi država sprejela tudi zakone, s katerimi bi preprečili izčrpavanje, povzročanje škode in zlorabo skupnih zemljišč, za katera bi morali skrbeti pravni lastniki in služnostni upravičenci. Zahtevo so na Spodnjeavstrijskem pojasnili takole: »Če lastnik zemljišča v mlado koruzo ne sme prignati živine na pašo, tega tudi služnostni upravičenec ne bi smel narediti.«¹¹⁹²

Predvideli so, da bi vse stroške postopkov regulacije služnosti poplačala dežela, vsa dokazila in listine v postopku pa bi se izdajali brez plačila taks (stempelfrei), prav tako poštna služba za poslano gradivo ne bi smela obračunavati poštnine.¹¹⁹³

1191 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1192 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

1193 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

OBLIKOVANJE KOMISIJ ZA REGULACIJO SLUŽNOSTI

Z novo zakonodajo je razreševanje služnosti postalo stvar civilnega prava. Zaradi nekdanje ureditve, v kateri so bili hierarhično višje pozicionirani stanovi nadrejeni najštevilčnejšemu kmečkemu stanu, kar je pogojevalo tudi njihovo obnašanje v medsebojnih stikih, so vse komisije, ko so se začele ukvarjati s problemi regulacije in odkupa služnosti, v navodilih dobile napotek, da je treba pri razreševanju odmisлити nekdanje razmerje med upravičenci in lastniki zemljišč, ker bi z nasprotnim gledanjem preveč obremenjevali postopek razreševanja in odkupa.

Po mnenju vseh komisij, ki so zbirale gradivo za pripravo zakonodaje, bi odkup in regulacijo služnosti morala voditi skupina ljudi, ki bi delala v okviru pristojnega ministrstva, sestavljati pa bi jo morali od ministrstva imenovani predstavnik, zastopnik političnih oblasti ter strokovnjaki za pravne, gozdarske in ekonomske zadeve. Vsaj slednja dva bi morala dobro poznati lokalne navade in preteklost območja delovanja komisije. Prav poznavanje vseh predvidenih strok naj bi zagotavljalo poravnavo večine spornih služnostnih zadev ali pa bi lahko pomagalo strankam iskati ustrezne rešitve. Po podobnem načelu naj bi bile po mnenju poznavalcev sestavljene tudi distriktne komi-

sije, prvostopenjski organ v hierarhiji za regulacijo služnosti. Če distriktna komisija ne bi zmogla sama rešiti spornih služnosti glede njihove vrednosti, obsega ali načina odkupa, naj bi rešitev spora predala strokovnim službam. Te bi morale rešitev oz. odgovor poiskati v šestih (6) mesecih. Spore med občinami, ki so v zgodbo o regulaciji služnosti vnašale dodatno zmedo, naj bi reševali po pravni poti.¹¹⁹⁴

Nekatere komisije, ki so pripravljale elaborate za zakonodajo, so predlagale, da bi se s služnostmi ukvarjale kar komisije, ki so razreševale zemljiško odvezo. Po njihovem mnenju naj bi bila komisija, sestavljena za zemljiško odvezo, sposobna opraviti tudi delo ob odkupu in regulaciji služnosti. Okrepiti bi jo morali z nekaterimi strokovnjaki, čeprav se jim po drugi strani širjenje komisije ni zdelo preveč racionalno, pa še ustrezne strokovnjake je bilo težko najti. Vsekakor naj bi bila za izpeljavo odkupa in regulacije gozdnih služnosti komisija okrepljena z gozdarskim tehnikom, kar bi bilo smiselno predvsem v primerih, ko bi morala odločitve razložiti in poročilo po uradni poti poslati ministrski komisiji. Kot argument so poznavalci navedli še pomislek, da komisija brez potrebnih strokovnjakov ne bi znala in zmogla odgovoriti na vprašanje, ali je služnost škodljiva ali koristna ter kakšna naj bo odločitev.¹¹⁹⁵

Vendar so razpravljalci kmalu ugotovili, da bi bilo dva tako različna, a po drugi strani tako zelo prepletajoča se postopka nemogoče voditi skupaj, vsakršen podoben poskus pa bi v postopke vnašal dodatno zmedo.¹¹⁹⁶

Področna odvezna komisija bi morala o razrešitvi služnosti pripravljati poročila, o postopkih pa poročati deželni komisiji. V poročilih bi morala navesti, kako je postopek potekal, način

odkupa in ali je bilo za odkup servituta odstopljeno zemljišče upravičencem dano v skupno last ali pa je zemljišče dobil posameznik oz. posamezniki. Deželna komisija pa bi ob pregledu pravilnosti postopkov in dogovorov dodajala varovalne mehanizme, ki naj bi preprečevali morebitne kasnejše spore med pogodbenimi strankami. Ob dokončni razsodbi oz. ob dogovoru in izplačilu odškodnine bi morala poskrbeti tudi, da bi bile iz dosojene odškodnine poplačane tudi vse zaostale urbarialne dajatve in obveznosti, odškodnina pa spremenjena v rento za služnostnega upravičenca.¹¹⁹⁷

Za izpeljavo odkupa in uravnave zemljiških servitutov so bile tako ustanovljene posebne deželne komisije, ki so jim bile hierarhično podrejene okrajne komisije. Čeprav so njihovo sestavo predlagale že njihove predhodnice, torej deželne komisije, ki so pripravljale delovno gradivo za pregled služnosti, se predlogi med seboj niso veliko razlikovali. Deželne komisije naj bi bile sestavljene iz dveh predstavnikov okrajne vlade in dveh pravnih svetnikov, prvega z notranjega ministrstva (Ministerium des Innern), drugega pa s pravnega ministrstva (Ministerium der Justiz), enega ekonomskega strokovnjaka, ki bi ga skupaj imenovali obe ministrstvi, ter dveh članov, ki bi ju imenoval deželni zbor. Dodatni člani komisije pa bi morali biti gozdni strokovnjaki s teoretičnim in praktičnim znanjem gozdarstva ter predstavnik rudarske družbe.¹¹⁹⁸

Po mnenju koroške komisije, ki je pripravljala poročilo o stanju služnosti, bi moralo biti imenovanje deželne komisije objavljeno v javnem glasilu, da bo njena sestava znana vsem. Postopek imenovanja naj bi bil izpeljan v treh mesecih, v tem času pa naj bi lastniki s služnostmi obremenjenih zemljišč preučili služnosti in možne načine regulacije oz. odkupa.¹¹⁹⁹ Deželna komisija za odkup in uravnavo zemljiških dolžnosti na Kranjskem se je konstituirala 16. julija 1855,¹²⁰⁰ imenovanje članov deželne

1194 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

1195 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851: »... Wie wird man z. B. ohne Fachmänner über die Frage, ob eine Servitut schädlich oder nützlich sei, entscheiden wollen? ... «

1196 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851, str. 27: »... Es wäre nicht zweckmässig, die Servitutenregulierung gleichzeitig und ran denselben Organen wie die Grundentlastung durchführen zu lassen. Beide Aufgaben, obschon im Prinzip zusammenstrebend sind so wichtig und anstrengend, und doch so heterogen, daß ihre Confusion nicht ohne Confusion möglich erscheint ... «

1197 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1198 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1199 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1200 Britovšek, *Razvoj fevdalne agrarne strukture*, str. 264.

komisije za Kranjsko je bilo natisnjeno tudi v Novicah gospodarskih, obertnijskih in narodskih stvari (Kmetijske in rokodelske novice). Za predsednika komisije je bil imenovan deželni glavar grof Chorinsky, njegov namestnik pa je postal dvorni svetovalec Andrej Hohenwart. Člani komisije so bili še Wilhelm Jettmar in dr. Anton Schöpfl, trziški okrajni glavar baron Aichelburg, namestnik glavnega tajnika Jožef Roth, sodnike je v komisiji zastopal svetovalec deželnega sodišča Anton Schmalz. Njeni člani so postali tudi Janez plemeniti Schiwizhofen in vitez Lendenfeld, kot namestnik svetnik deželnega sodišča Ernest Brunner, zastopnika posestnikov kot lastnikov služnostnih zemljišč pa sta bila v komisiji stanovska odbornika in graščaka, barona Anton Codelli in dr. Karel plemeniti Wurzbach, namestnik je bil graščak Jožef grof Auersperg. Služnostne upravičence sta v komisiji zastopalačasni župan in posestnik v Beli Peči Jožef Buxbaum in posestnik iz Kamnega Potoka Ignac Klemenčič, njun namestnik pa je bil župan in posestnik iz Cerknice Franc Šerko.¹²⁰¹

Ker so Bleiweisove Novice prodajali tudi v nekaterih drugih, s Slovenci poseljenih deželah,¹²⁰² je časopis objavil tudi imenovanja članov deželnih komisij za regulacijo servitutov na Štajerskem, Koroškem, Goriškem in Tržaškem. V štajersko komisijo je bil imenovan okrožni predstojnik v Gradcu Karel vitez Staehlin, izmed političnih uradnikov pa so v komisiji sodelovali baron Joah. Fürstenwärther, okrajni predstojnik v Irdningu Jožef Schmid in okrajni adjunkt v Gradcu Franc Schmid, namestnik je bil Jožef plemeniti Kriehuber, kot sodniškega uradnika so v komisijo imenovali svetovalca deželnega višjega sodišča Jožefa plemenitega Kerschbaumerja, drugi člani komisije pa so bili še svetovalec deželnega sodišča Jan. Zauschner, Karel Orrasch in svetnik deželnega sodišča dr. Franc Seidl. Kot zastopnika lastnikov služnostnih zemljišč sta v komisiji sodelovala opat p. Ludvik Crophius plemeniti Kaiserssiseg in cesarsko kraljevi gozdarski

svetovalec v Eisenerzu Jožef plemeniti Gerstenbrand, namestnik je bil graščak grof Kottulenski. Zastopnika služnostnih upravičencev sta bila v štajerski komisiji posestnik Matija Oberascher iz Oberstorfa in poštar v Mitterndorfu plemeniti Janez Paul Khaelsberg, njun namestnik pa župan iz Gröbninga Martin Maier.¹²⁰³

Na Koroškem so bili v komisijo imenovani predsednik zakladnega vodstva zemljiške odveze Jožef Koschaker, izmed političnih uradnikov pa kot stalni člani deželni svetovalec vitez Karel Gold, okrajni predstojnik Janez Fischer in vladni koncipist Aug. Baron Aichelburg. Namestnik naj bi bil vladni tajnik vitez Reinh. Buzzi. Izmed sodniških uradnikov je bil za stalnega člana imenovan svetovalec deželnega sodišča Karel Glass, za člana razširjene komisije pa plemeniti Jožef Hueber in Jožef Fleisinger ter namestnik adjunkt deželnega sodišča Jan Drasch. Zastopnika lastnikov služnostnih zemljišč sta bila graščak plemeniti Anton Canal in škofijski inšpektor Kirsch, namestnik graščak Ed. Gantschnigg, služnostne upravičence pa so zastopali župan iz Niederdörfa Janez Sorga in notar in posestnik dr. Herm. Mörtiltsch kot stalna člana ter župan Janez Herndl kot namestnik.¹²⁰⁴

Na Goriškem in Tržaškem so bili v komisijo za odkup služnosti kot stalni člani imenovani svetovalec deželnega poglavarja vitez Janez Bosizio, okrajna poglavarja Janez Beck in Fr. Grossman in namestnik tajnik deželnega poglavarja Jak. Pallen. Kot stalni član je bil izmed sodniških uradnikov v komisijo imenovan svetovalec tržaške trgovske kupčije dr. K. Porenta, člana razširjene (pomnožene) deželne komisije pa sta postala svetovalec deželnega višjega sodišča baron Karel Codelli in svetnik deželnega sodišča Aug. Peschle z namestnikom svetnikom deželnega sodišča Fr. Ostrogovičem. Lastnike služnostnih zemljišč sta zastopala predsednik kmetijske družbe za Goriško Jož. Persa in gozdar ter prihodar Jož. Koller z namestnikom graščakom

1201 *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodnih stvari*, v Ljubljani v sredo 11. julija 1855, tečaj XIII, list 55.

1202 Rozman, Socialna struktura naročnikov »Novic«, str. 81–89.

1203 *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodnih stvari*, v Ljubljani v sredo 11. julija 1855, tečaj XIII, list 55.

1204 *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodnih stvari*, v Ljubljani v saboto 14. julija 1855, tečaj XIII, list 56.

Jož. Gravisijem, služnostne upravičence pa Tomaž Mlekuž iz Bovca in posestnik dr. Egid Mrak iz Pazina z namestnikom županjskim odbornikom Jurijem Rumazom iz Veprinca.¹²⁰⁵

Deželnim so bile podrejene distriktne komisije, na najnižjem nivoju pa so bile okrajne komisije (Bezirks-Commission), ki so bile glavni izvajalci zakonsko predpisanih postopkov v zvezi z regulacijo služnosti.¹²⁰⁶ Okrajno komisijo naj bi sestavljali zaupanja vreden predstavnik politične oblasti v okraju, en okrajni pravnik in en ekonomist. Tirolska komisija je predlagala, da naj bi v okrajni komisiji sodeloval še gozdarski strokovnjak, ki bi dovolj dobro poznal lokalne razmere. Oseba, ki bi jo imenovala politična oblast, bi morala biti močna, pri delu komisije pa bi morali sodelovati še strokovnjak s področja prava ter dve zaupanja vredni nepristranski osebi. Taka sestava komisije bi v vsaki kresiji omogočala sistematično in enotno reševanje služnosti in bi bila vredna posebnega zaupanja med ljudmi. Zastopnike služnostnih upravičencev in služnostnih zavezancev bi nadomestili z enim tehnikom in dvema zaupanja vrednima voljenima zastopnikoma.¹²⁰⁷ Na Salzburškem so k temu dodali, da bi morali biti v komisiji za regulacijo služnosti poleg strokovnjakov z različnih področij tudi po dva zaupanja vredna servitutna upravičenca in dva prav tako servitutna zavezanca, saj bi bila s tem dana možnost pravičnejše rešitve zapletenega problema.¹²⁰⁸ Smiselno se je zdelo tudi, da bi komisiji za regulacijo servitutov določili ustrezno veliko področje delovanja, saj bi bilo ustanavljanje komisij za premajhna območja neekonomično.¹²⁰⁹

Poznavalci so veliko govorili o pooblastilih, ki naj bi jih imeli organi, ki se bodo v vsaki posamezni deželi ukvarjali z razreševanjem služnosti, vendar so pri tem prišli do sklepa, da je

najpomembneje, da bi jim državni organi pripravili in zagotovili ustrezne zakonske predpise, po katerih bi se morali ravnati.¹²¹⁰

Strokovnjaki so menili, da bi morala biti bodoča komisija, ki bo reševala probleme glede služnosti, pooblaščenca za reševanje pravnih sporov na prvi stopnji. Če spora ob regulaciji služnosti ne bi rešili, bi morali stranki spor reševati s pomočjo pristojnega sodišča. Za take primere bi morali biti določeni roki, v okviru katerih bi morali stranki privoliti v ponudbo komisije, npr. 8 dni.¹²¹¹ V Innsbrucku je deželna komisija ugotavljala še, da bi moral biti glavni moto dela komisij učinkovitost, potrebnost in zakonitost.¹²¹²

Ob koncu postopkov pa bi morala biti naloga komisije tudi vpis sprememb po regulaciji servitutov v katastrske evidence in ureditev novega lastniškega stanja v zemljiškoknjižnih evidencah. Za odkup odstopljena zemljišča bi bilo treba vpisati v zemljiške knjige kot last novih lastnikov – nekdanjih služnostnih upravičencev, marsikje pa bo zato treba nastaviti tudi nov vložek za novo zemljiškoknjižno telo, da bi se izognili neurejenim razmeram, s kakršnimi se bodo morale spopasti komisije v postopkih uravnave služnosti.¹²¹³

Za začetek delovanja lokalnih komisij je bil določen 31. marec 1858.¹²¹⁴ Kranjska deželna komisija je bila z ministrskim razglasom z dne 5. maja 1860 priključena deželni vladi, svojo organizacijsko strukturo pa je obdržala še naprej.¹²¹⁵

1205 *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodnih stvari*, v Ljubljani v saboto 14. julija 1855, tečaj XIII, list 56.

1206 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1207 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1208 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851.

1209 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Görz, 52/Pr-851.

1210 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1211 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

1212 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1213 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1214 Britovšek, *Razkroj fevdalnega agrarnega sistema*, str. 264–267.

1215 Serše, *Upravna ureditev na Kranjskem po letu 1848*, str. 58.

**REGULACIJA
SERVITUTOV
PO SPREJETJU
ZAKONODAJE**

V imenu nekdanjih fevdalcev oz. po letu 1848 lastnikov velikih zemljiških posesti so se z regulacijo servitutov ukvarjali predvsem njihovi vodje posesti, čeprav marsikje še niso imeli nastavljenih posebej šolanih upravnikov. Že zaradi lažjega kmetijskega strokovnega dela, ki bi z odpravo služnosti in postavitvami natančno določenih meja posesti dobilo tudi krajevni okvir, so si želeli čimprejšnjo regulacijo servitutov.¹²¹⁶ Na turjaškem kočevskem in soteškem posestvu je bil tak gozdni mojster Leopold Hufnagl,¹²¹⁷ ki je bil upravnik vseh posesti Karla Auersperga in je bival v Vlašimu na Češkem.¹²¹⁸ Na Snežniku se je s služnostmi najprej ukvarjal gozdar Brunner ob pomoči Hieronima Ullricha, ki je veleposestvo sprva tudi pravno zastopal. Vendar se je slednji, ki je kot svetovalec sodeloval tudi pri ugotavljanju vrste in obsega služnosti na snežniškem posestvu, leta 1858 umaknil, svoj umik pa opravičil s preobliko dela, ki mu ga je nalagalo upravljanje blejskega posestva.¹²¹⁹ Leta 1872 se je na snežniškem posestvu zaposlil Josef von Obereigner, ki je v času svojega službovanja na Snežniku razrešil in uredil večino servitutov, regulacijo snežniških služnosti pa je dokončno zaključil njegov zet Heinrich von Schollmayer-Lichtenberg, ki je službo upravnika posesti nastopil po njegovi smrti leta 1903.¹²²⁰

Regulacijo servitutov na zemljiščih nekdanjega tržiškega zemljiškega gospodarstva je vodil dr. Huber,¹²²¹ Jurij Clarici, ki je bil upravitelj haasberškega, logaškega in predjamskega veleposestva v lasti kneza Windischgraetza, pa je zaradi nekaterih razhajanj v pogledih na razreševanje služnosti zapustil svojo službo in postal najemnik posestva Zalag pri Novem mestu.¹²²²

1216 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 52.

1217 SI ARS, AS 33, fasc. 10-6, 1894, št. 9289.

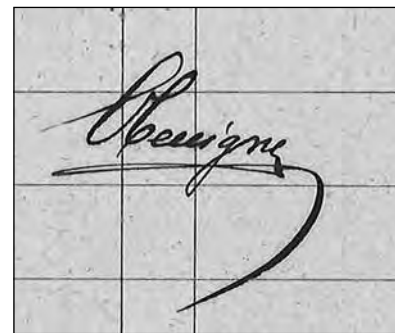
1218 Marguč, *Zdravnik iz Dolenjskih Toplic*, str. 52, 53, 130.

1219 SI ARS, AS 788, šk. 539, GUS, Acta, betr. die Regulierung und Ablösung der Holz und Weide Servitute auf der Herrschaft Schneeberg s. w. D. a., Fürst. Kanzlei Waldenburg, 1857, Vol. II, str. 42, glej tudi Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače*, str. 134—135.

1220 Kačičnik Gabrič, Henrik Schollmayer Lichtenberg, str. 57.

1221 SI ARS, AS 1026, šk. 6, Gozdarjenje, oglarjenje in služnosti na gospodarstvu Tržič v občini Sv. Katarina (planina Fevča, območje gozda »na Ravneh«, »v Koti«, »Pestiše«, »Dolžanka« itd.), prošnja lokalni komisiji za razrešitev in regulacijo za preložitve obiska v zadevi razrešitve gozda »v Koti« in »Pestiše«, 1861.

1222 Clarici, *Knjiga moje mladosti*, str. 22—23.

Podpis Josefa von Obereignerja, upravnika, ki je na snežniškem veleposestvu razrešil služnostne pravice. (AS 788, šk. 312)

Začetek postopka odkupa služnosti je po določilih patenta iz 5. julija 1853 sprožila vložitev zahtevka oz. t. i. provokacije, kar je marsikomu povzročalo težave. Prelat pri St. Thomasu na Moravskem je v predhodnih razpravah menil, da bi s provokacijo v sam proces odkupa vnesli še več zmede in težav: » ... provokacija ima za posledico pomembne nepravilnosti, predvsem pa ne določa nobenih rokov, zato se bo rakrana služnostnih pravic vlekla še naprej...«¹²²³ Nekateri pa so provokacijo razumeli celo kot zlohotnost oz. sovražnost proti lastnikom zemljišč.¹²²⁴

Zahtevke sta lahko vložila lastnik služnostnega zemljišča ali služnostni upravičenec. Izpolnjevanje prijav je bilo predpisano z razglasom deželne komisije 15. septembra 1855.¹²²⁵ Po vložitvi zahtevka (provokacije) se je morala regulacija servituta nadaljevati z ugotavljanjem njegovega obstoja in določitvijo njegove vrednosti.

Brez pomislekov in odlašanja je bilo treba odkupiti poljske služnosti in služnosti, ki so bile posebnega pomena za državo.

1223 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851: »... die Provokation selbst hätte die bedeutendsten Mißstände ein Gefolge; denn einmal sei keine Frist hiezu festgesetzt, und die Krebschäden der Servituten würden sich noch fortschleppen ... «

1224 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851.

1225 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 268.

Dokončno je obveljala tudi zahteva štajerskih odbornikov, da je bilo treba v primerih, ko je bila služnost v lasti več oseb ali skupnosti, zahtevke vložiti, če je njeno razrešitev zahtevala več kot polovica vseh služnostnih upravičencev. Pri glasovanju je bilo treba vedno upoštevati vse glasove in ne le tistih, ki so zahtevo sprožili. O regulaciji in odkupu naj bi v imenu občine ali skupnosti odločali njihovi pooblaščenca ali izmed njih izbrani predstavniki, ki so predstavljali občinski svet (Gemeinderath).¹²²⁶

Postopek izračunavanja višine odškodnine je predpisoval ugotovitev letne vrednosti užitkov, ki so jih v primeru nesoglasja med udeleženci določili izvedenci. Od ugotovljene ali določene vsote je bilo treba odšteti stroške pri užitku, ceno užitka pa so določili sporazumno ali po povprečni lokalni ceni v letih 1836–1845. Od vrednosti letnega dohodka odkupljene služnosti je bilo treba odbiti letni znesek nasprotne dajatve ali dolžnosti, izračunan po čl. 26. Razlika, pomnožena z 20, je dala odkupni kapital služnostne pravice.¹²²⁷ Po končanju postopkov za regulacijo in odkup služnosti le-teh ni bilo več mogoče odplačati z odstopom zemljišč, saj je avstrijski pravni red predpisoval odkup služnosti le v gotovini.¹²²⁸

Nekdanji lastniki služnostnih pravic so se veliko bolj kot za regulacijo, pri kateri je šlo za poravnavo ali sodno odločbo, odločali za odkup služnosti, pri čemer je prednjačila zahteva po odstopu zemljišč. Kmetje so bili z dodelitvijo zemljišč, njihovo kvaliteto in obsegom redkokje popolnoma zadovoljni. V dogovorih so se velikokrat sklicevali na potrebo po ohranitvi starih pravic (»stara pravda«). Tudi Kranjska je bila ena tistih dežel habsburške monarhije, kjer je večina postopkov potekala v tej smeri.

1226 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1227 Novak, Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju, str. 260, glej tudi Matis, Österreichs Wirtschaft, str. 41.

1228 Izvršilni red, čl. 227.

REGULACIJA GOZDNIH SLUŽNOSTI

Gozdovi so bili zaradi lesnega bogastva v času regulacije servitutov najbolj na udaru, slika dejanskega stanja gozdnih servitutov pa je po letu 1845 dobila zelo izkrivljeno podobo.¹²²⁹ Pravice koriščenja gozdnih služnosti so ponekod pokrivala obsežne gozdne komplekse, koristilo pa jih je veliko število služnostnih upravičencev. Poizkusni izračuni tako za odpravo v obliki odstopa zemljišč kakor za izplačilom odškodnine so pokazali, da bi bilo za regulacijo treba odstopiti velike zemljiške površine ali pa izplačati denarno odškodnino, ki je gospodstvo ne bi zmoglo brez posledic za lastno gospodarstvo. Koroški strokovnjaki so pri porabi lesa videli še veliko rezerve, predvsem način gradnje kmečkih stavb se jim je zdel preveč potraten z lesom. Predlagali so, da bi se pri odškodnini za pravico do gradbenega lesa priznala le potreba po lesu za gradnje v oblikah, ki jih je dovoljeval patent z dne 3. januarja 1775. Ta je predpisoval gradnje iz kamna oz. zidakov, s čimer bi se zmanjšala nepotrebna in nesmotrna poraba lesa, ki je »po nepotrebem« slabila koroško industrijo, od katere je živela polovica koroškega prebivalstva.¹²³⁰ Presoditi

1229 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1230 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851: »... Der Industrie, die halb Kärnten nährt unnöthig schwächt. Den Ausdruck in gesetzlicher Form wähle ich, weil das Patent

je bilo treba, ali so bila vsa poslopja za kmetijo dejansko nujno potrebna, saj so imeli po mnenju strokovnjakov ponekod na Koroškem na kmetijah celo dvakrat več gospodarskih stavb, kot so jih v resnici potrebovali.¹²³¹ Poleg gradenj na kmetijah so se nekaterim zdele preveč potratne točilnice in gostilne pri izdelavi točilnih pultov, varilnice piva, različne obrtne delavnice ipd.¹²³²

Pri porabi lesa je bilo mogoče prihraniti tudi pri določanju časovnih rokov za gradbeni les. Ker so nekateri služnostni upravičenci dobivali gradbeni les za obnovo stanovanjskih hiš ali gospodarskih poslopij zastonj, bi morali najprej ugotoviti, kaj bi služnostni upravičenec želel popraviti, kdaj je bilo pred tem popravilo opravljeno, kakšno je stanje poslopja oz. kdaj si je bil služnostni upravičenec pred tem postavil novo hišo ali gospodarsko poslopje s servitutnim lesom. Te podatke naj bi upoštevali pri določanju odškodnine za gradbeni les (t. i. časovna renta – Zeitrente). Časovna renta naj bi bila obrestovana s 4-odstotno letno obrestno mero od dneva regulacije služnosti do novogradnje.¹²³³

Izračuni potreb po lesu so bili od področja do področja zelo različni. V Möllthalu in Dravski dolini, kjer je bilo 46.000 oralov deželnoknežjih gozdov, so bile večinoma vse gozdne površine obremenjene s pravico gozdarjenja, pri 26.000 oralih namembnosti zemljišča ni bilo dovoljeno spreminjati (Stockrechte). V večini gozdov so obstajali servituti vseh oblik, potrebnega lesa za lastne, hišne potrebe pa ni bilo mogoče nadomestiti z lesom iz lokalnih gozdov. Če bi vsaki celi hubi prisodili 30, polovični 21, četrtnski 11 in vsaki kajži 1 oral zemljišča kot odškodnino za odkup služnostne pravice, bi to po sprva predvideni metodolo-

vom 3. Jänner 1775 um die verschwenderische Bauart auf dem Lande zu hemmen, die unteren Theile der Häuser, Stallungen, Scheuern und Schupfen von Steinen oder Ziegeln zu bebauen bestift ...«

1231 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851: »... Ich lege auf nothwendig deswegen einen besonderen Nachdenk, weil in Kärnten häufig bei einer Realität, weit mehr, ja doppelt so viele Gebäude sind, als sie bedarf ...«

1232 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851. Gozdni red za Štajersko iz leta 1767 je prepovedoval tudi nekatere druge običaje, kot npr. postavljanje mlajev in vkopavanje mladih drevesc pred vrati gospodarskih poslopij, ker so prispevali k preveč potratni porabi lesa; glej Steppan, *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen*, str. 45.

1233 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

giji zneslo 27.000 oralov gozda in 15.000 oralov planin (Stockrechte auch Alpen). Po mnenju strokovnjakov je bil to tudi daleč najustreznejši način odkupa zgornjekoroških servitutov. Pri tem je bilo treba upoštevati tudi 20.272 oralov, ki so si jih občine ali posamezniki že tako in tako lastili, pri čemer so predvidevali, da bo govor o služnostih in predlaganem načinu regulacije povzročil veliko hude krvi med prebivalstvom.¹²³⁴ Za nekatera druga območja Koroške narejeni izračuni so izkazovali, da hube niso potrebovale več kot 15 klafter 36-colskih polen lesa, čeprav so občine zahtevale med 30 in 35 klaftami lesa za hubo. Ponekod so bili na nekaterih gozdnih predelih gozdovi tako zelo izsekani, da večjega poseka niti ne bi več prenesli. Zahtevke so občine opravičevale s posebnostmi lege, npr. visokogorskim položajem obdelovalnih površin, ki je močno vplival na kmetijsko pridelavo. Kmetje so svoj položaj primerjali s kmetijami na Štajerskem, kjer naj bi cela huba v višjem hribovju v enem letu potrebovala 13 klafter lesa, huba v nižini pa le 7 klafter 36-colskega lesa. Tudi poraba iglastega lesa je bila po navedbah upravičencev odvisna od krajevnih razmer, kot so lega posamezne hube, kvaliteta tal (zemljišč, ali so tla kamnita, ali prst vsebuje veliko sljude – železovega oksida, glin ali laporja), ki bi jih bilo sicer do neke mere mogoče izboljšati z gnojenjem. Upravičenci so celo navajali, da nekatere hube prikazujejo porabo 80 klafter lesa, obstajale pa so tudi take, ki naj bi letno porabile 100 klafter lesa. Kvaliteta zemljišča, na katerem je rasel gozd, je bila odvisna tudi od tega, ali so na njem pripravljali steljo ali ne.¹²³⁵

Preračuni porabe kmečkih upravičencev sedmih pivških vasi na Kranjskem (Knežak, Bač, Koritnica, Vrbovo, Trnovo, Bistrica, Spodnji Zemon), ki so smeli v snežniških gozdovih sekati za lastno kmetijo in za prodajo, so pokazali, da naj bi na vsako posamezno hišo odpadlo okoli 28 klafter gradbenega lesa in lesa za kurjavo, pri tem pa niso upoštevali velikosti kmetije. Če bi to številko pomnožili s številom naseljenih in do služnostnega

1234 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1235 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

lesa upravičenih hiš (258), bi to pomenilo 7224 klafter lesa. V kolikor bi za oskrbo posamezne hiše letno porabili približno 6 klafter, bi pri vsaki hiši ostalo 22 klafter merkantilnega lesa, po grobem in hitrem izračunu pa bi tako letno na trgovski les odpadlo 5.676 klafter lesa in na les za hišne potrebe 1.548 klafter lesa. Če bi ocenili vrednost ene klastre lesa na 30 krajcarjev, bi vrednost celotne količine merkantilnega lesa za eno leto znašala 2.838 goldinarjev, po cenitvi katastrskega donosa na en oral pa bi v primeru odstopa zemljišča vsaka hiša morala v povprečju dobiti 1.548 oralov gozdne površine.¹²³⁶

Na Snežniku so vsi servitutni upravičenci do lesa za lastne potrebe kot odškodnino v last prejeli del gozda, merkantilne služnosti pa so odkupili z denarjem. Višina odškodnine je bila odvisna od velikosti kmetije služnostnega upravičenca. Lastnik osminske hube je dobil 150 goldinarjev, lastnik tretjinske hube 400 goldinarjev, lastnik triosminske 450 goldinarjev, imetnik četrtske 300 goldinarjev in lastnik polovične hube 600 goldinarjev avstrijske veljave.¹²³⁷

Na postojnskem gospostvu naj bi po preračunih na vsako »zemljo« ali »4 maseljce«, kar naj bi ustrezalo približno 16 ha zemlje, prišlo 6 do 7 ha gozda, odvisno od prostora in kakovosti tal. Polzemljakarji, ki so imeli 2 maseljca ali približno 8 ha zemlje, naj bi dobili 3 do 4 ha gozda. Maseljčanom je bil namenjen delež 2 do 3 ha gozda, bajtarjem pa naj bi pripadla t. i. drvarščina ali približno 1 ha gozda. Vendar je bila delitev odvisna od vaških županov, in če so se ti znali potegniti za vaške koristi, so kmetje iztržili več. Takšnega so npr. imeli v vasi Šmihel pod Nanosom, kjer so kmetje dobili vse, kar jim je po črki zakona pripadalo. Če pa se župani za koristi svoje vasi niso potegovali ali so se celo dali podkupiti, kakor zlobno pove ustno izročilo za vas Strmico, so kmetje dobili znatno manj, kot bi lahko dobili.¹²³⁸

1236 SI ARS, AS 788, šk. 538, GUS, Acta, betr. Buchenswamm Sammlung bei der Herrschaft Schneeberg betr., 1853, No. 35.

1237 Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače*, str. 143.

1238 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 126.

Ker so se primeri med seboj razlikovali, je bil lahko na istem posestvu del servitutov preprosto rešljiv, drugi del pa je bil težaven in zato razrešen veliko kasneje. Na zemljiščih gospostva Ruperč vrh so del servitutov regulirali še pred zemljiško odvezo, drugi del pa jim je uspelo razrešiti šele po sprejetju pravno zavezujoče zakonodaje. Sporazum o odstopu deleža gosposočinskih gozdov prebivalcem Velikih Brusnic na račun odveznega ekvivalenta za služnostne pravice v gozdovih gospostva Ruperč vrh pa je 20. oktobra 1862 s prebivalci Velikih Brusnic in s soglasjem lastnika gospostva sklenil šele pristojni komisar. Prebivalci so dobili gozd v katastrski občini Gaberje v gozdnih predelih Siva reber in Pri studencu v skupno last. Podoben je bil postopek za pet kmetov v Malinah, ki so gozd dobili v gozdnem kompleksu Peščenik v katastrski občini Vinja vas, prebivalci Hrasta in Sel pa ob poti proti gozdu Skerbec.¹²³⁹

Cena lesa se je od območja do območja zelo razlikovala. Nekateri so se zavzemali za preprosto rešitev, ki bi jo dobili s povzetjem cenitev gozdnih donosov, opravljenih za preračune davčnih obveznosti v katastrskih operatih. Vendar so bile po mnenju strokovnjakov zlasti cene lesa v katastrskih operatih določene oz. izračunane dosti pod vrednostjo ali ceno lesa na lokalnih trgih.¹²⁴⁰ Da bi iz cene lesa lahko določili ustreznejšo višino odškodnine, bi morali najprej izračunati povprečje cen lesa za leta od 1836 do 1846 na različnih območjih. Potrebo po upoštevanju lokalne cene so strokovnjaki utrdili z dejstvom, da so npr. cene lesa na Koroškem, določene v katastrskih operatih, znašale 2, 4 ali 6 krajcarjev za dunajsko klaftro cepanic, ena kubična klafta lesa iz gozda Dobeno (Dobeinwald) v katastrski občini Techelweg, okraj Keutschach, od Celovca oddaljenem 2 do 3 ure strme poti, iz katerega so letno izvozili 10.000 kubičnih klafter lesa, pa je dosegla ceno 4 goldinarjev (4 f) za okrogli les. Cena istega lesa bi bila po v katastru določeni ceni 20 krajcarjev za dunajsko klaftro.¹²⁴¹

1239 Maček, Paberki k zgodovini opatijskega gospostva Kostanjevica, str. 129–130.

1240 podobno naj bi bila lokalna cena žit velikokrat mnogo nad v katastru določeno ceno; SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1241 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

V času priprave elaborata za pripravo zakonodaje za regulacijo služnosti so razpravljalci ugotovili, da les za kuhanje oglja, ki je ponekod sicer predstavljal posebno gozdno služnost, ob razrešitvi služnosti ne more spadati v kategorijo lesa za potrebe domače hiše uživalca servituta, saj je bilo oglje namenjeno za prodajo in ne za domačo porabo. Podobno je bilo s pravico do kuhanja apna.¹²⁴²

Kjer so bili gozdovi tudi zaščita pred proženjem plazov, so bili udeleženci v postopkih regulacije in odkupa še posebej zaskrbljeni glede načina njihove uravnave (Schönungsfläche, Bannwalder).¹²⁴³ V primeru odstopa takih zemljiških površin posameznikom in možnosti njihovega poseka ali vsaj nepremišljenega izsekavanja je prebivalstvu in krajem ob njihovem vznožju grozilo uničenje, življenja njihovih prebivalcev pa bi bila izpostavljena in ogrožena.

Komisija na Gornjeavstrijskem je za gozdove predvidela regulacijo služnosti po vzoru na Bavarskem izvedene uravnave servitutov. Predvidevali so razdelitev kmetij na 9 kategorij po njihovi velikosti in porabi lesa. V prvo kategorijo bi uvrstili celo kmetijo, v zadnjo pa 1/16 in 1/32 kmetije s povprečno porabo največ 4 klaftere lesa v mehkih sortah ali kalorično primerljivo količino trdega lesa. Regulacijo lesa za kurjavo in gradnje naj bi po dvornem dekretu budno in natančno nadzorovala gozdna policija, izjema pa bi bili tisti, ki so neomejen les dobili, ker so imeli nesrečo in je njihovo hišo ali gospodarsko poslopje uničil ogenj. Njihova pravica do služnosti ne bi smela biti okrnjena, saj naj bi bila kupnina za les, ki jo je običajno poravnavalo gospodarstvo, poravnana iz zavarovanja.¹²⁴⁴

Na Češkem so preračuni potreb kmetov po lesu pokazali, da velik kmet s slabšo kurilno napravo na leto potrebuje okoli 80 avstrijskih kubikov mehkega lesa za prostor s prostornino 400 kubikov, 80 kubikov mehkega rezanega lesa pa bi zadostovalo za

600 kubikov prostora, če je bila kurilna naprava dobra. Za kuhanje v velikem gospodinjstvu so na osebo določili povprečno 50 kubikov lesa na leto, za kuhanje eni osebi v malem gospodinjstvu pa je bilo po mnenju komisije potrebnih 40 kubikov lesa letno. Po preračunavanjih so ugotovili, da potrebuje en človek v enem letu 30 kubikov lesa listavcev, dodatnih 12 kubikov pa naj bi oseba porabila za kuhanje in pripravljanje krme za živino. Izračun je pokazal, da naj bi manjše kmečko gospodarstvo v velikosti 40 do 60 oralov potrebovalo letno 10 do 12 klafter oz. 60 kubikov lesa, kmečko gospodarstvo v velikosti 20 do 45 oralov pa v povprečju 8 do 10 klafter lesa. Mala kmetija, velika 15 do 30 oralov, bi po enakem ključu letno porabila za potrebe kmetovanja 6 do 8 klafter, kmetija v velikosti 10 do 15 oralov pa 5 do 6 klafter lesa. Kmečka družina, ki ni imela zemlje, naj bi v povprečju letno potrebovala 4 klaftere lesa. Za pokritje potreb služnostnih upravičencev v enem letu je bilo ponavadi dovolj lesa že zaradi gozdne škode, ki so jo povzročili viharo vreme, insekti ali objedanje srnjadi in jelenjadi. Lastniki nekaterih obratov, npr. za žganje pijač, bi se o nadaljnjih možnostih koriščenja gozda morali ločeno dogovoriti z lastnikom gozda, njihova prednostna naloga pa naj bi bila preureditev žgarnjarn in nakup strojev na parni pogon.¹²⁴⁵

Ker je bilo pričakovati, da bodo služnostni upravičenci izsiljevali priznavanje večjih količin lesa in je na njihovo samovoljnost opozarjal tudi komerčni gospodarski svet, se je češkim strokovnjakom zdelo smiselno omejiti zahteve gospodinjstev glede na podnebne razmere. Predlagali so sledeče kategorije: zelo neprijazno klimo, neprijazno klimo, srednjo klimo in toplo klimo.

Za uveljavitev lestvice klimatskih razmer je bilo potrebno soglasje vseh okrožij, po velikosti, ki je bila prav tako pomembna pri določanju količine pripadajočega ji lesa, pa so kmetije razdelili na take, ki so imele od 40 do 60 oralov, drugo kategorijo so predstavljale kmetije v velikosti od 30 do 45 oralov, nato kmetije od 15 do 30 oralov in kmetije od 1 do 15 oralov, slednje pa so bile kočje in bajte, ki niso imele pripadajočega posestva.

1242 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1243 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1244 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

1245 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

Če servitutni upravičenci več let niso mogli izrabljati svoje služnosti, bi bilo treba po predvidevanjih strokovnjakov preračunati, koliko lesa so za kritje svojih potreb dobili kot nadomestilo za svojo služnost. Običajno so tovrstno služnost začasno nadomestili s pravico do nabiranja odmrlega in odpadlega lesa v približno enaki vrednosti, povprečje količine štirih let pa je bilo po predlogu nekaterih ustrezna postavka za izračunavanje odškodnine pri uravnavi služnostne pravice.¹²⁴⁶

Pri regulaciji služnosti je bilo treba predvideti tudi način prevoza lesa. Na Češkem so kmetje les iz naslova služnosti iz gozda praviloma vozili z vprego, kmet pa je z eno vožnjo iz gozda lahko odpeljal okoli 20 kubikov »solidnega« lesa.

Vrednost služnosti do lesa za osvetlitev ali trsk za osvetljevanje (običajno so za to uporabljali najboljši bukov ali borov les) naj bi izračunali iz tržne vrednosti konkretnega lesa za en seženj na lokalnem trgu. Tudi les za kuhanje oglja je na Češkem še sodil v kategorijo servitutnega lesa. Višino odveznega kapitala zanj pa bi skupaj tvorili desetletno povprečje lokalne cene lesa in sečnje, cena stroškov žganja oglja in zaslužek od njegove prodaje.

Na Češkem so količino nabiralnega lesa določali tako, da so tovor enega lesa (Traglast) izenačili s količino 1 avstrijskega kubičnega čevlja, eno samokolnico z 2 avstrijskima kubičnima čevljema in količino enega dvovprežnega voza z 20 avstrijskimi kubičnimi čevlji. Za pripravo enega dvovprežnega voza nabranega lesa bi morali delati pol dneva dve osebi. Za pripravo ene samokolnice bi bilo treba v povprečju delati 1/10 tega in enega tovara 1/20 tega dela. Po preračunih bi tako ugotovljeni čisti donos prikazal letno rento in dal odvezno vsoto.¹²⁴⁷

Lastniki gozdov so upravičencem priznavali tudi posebno pravico do pripravljanja lesa za mline. Za mlinsko gred so sekali smrekove hlode, dolge 4 klaftre in debele 18 col, ter po 12 kosov smrekovih kolotov, dolgih 3 klaftre in debelih 5/6 cole. Običajno je bilo treba hlode le grobo otesati, mlinarji pa so jih morali vsa-

kih 10 let zamenjati. Na pravico do posedovanja in obratovanja mlina se je vezala pravica do lesa za napeljevanje vode na kolesa, ki so gnala mlin, in nosilcev ter veznega lesa za lesena vodila (rake). Tovrstni les je moral biti dolg po dve klaftri. Za vse našete posebne služnosti je bilo treba ugotoviti desetletno povprečje cene posameznih vrst, izračunati povprečne stroške priprave in določiti primerljivo količino (npr. ena dolžinska klafta ali seženj), nato pa izračunati odvezno rento. Če cene za določeno vrsto lesa ne bi bilo možno ugotoviti, naj bi jo izračunali na podlagi cene drugega primerljivega lesa, ki je bila določena z ministrsko odredbo z dne 27. junija 1849.¹²⁴⁸

Razprave o eventualni odpravi služnosti so tudi na Spodnjeavstrijskem šle v smer regulacije z odstopom zemljišč, vendar je bilo na njihovem območju veliko pravic, ki jih ni bilo mogoče odkupiti, ampak le regulirati. Ena od njih je bila npr. pravica celotne soseske do napeljave vode prek tujega zemljišča. Po ureditvi razmer in izvedbi odkupa in regulacije bi se nekdanja služnostna razmerja, ki so urejala pravice, brez katerih življenje ni bilo možno, morala oblikovati kot najemi in zakupi v njim prilagojenih medsebojnih dogovorih in pogodbah.¹²⁴⁹

Racionalno gozdarjenje so najbolj ovirale pravice rudnikov v privatnih gozdovih, a so bile večinoma ukinjene že pred regulacijo servitutov. Cesar Jožef II. je z dvornim dekretom z dne 21. avgusta 1783 opozoril, da so bili rezervatni gozdovi na Salzburškem odpravljeni s patentom 1. novembra 1781. Enako je veljalo tudi za Tirolsko. Zato razprave v času priprav in regulacije in odkupa služnosti niso bile namenjene vprašanju rezervatnih gozdov, temveč postopkom med podložniki in oblastjo. Rudniki so si morali po določenih zakona les, ki so ga za svoje delovanje dobivali iz privatnih gozdov, priskrbeti z nakupom. Ker je imela večina rudnikov svoje gozdove, naj ne bi bili preveč oškodovani, saj bi njihova t. i. visoki in črni gozd ob odkupu servitutov ostala nedotaknjena. Vse urbarialne pravice podlo-

1246 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

1247 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

1248 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-815.

1249 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

žnikov, ki bi še ostale v veljavi, bi podložniki lahko koristili le s posebnim dovoljenjem lastnika, ki bi določil čas koriščenja, tudi če z izrabo pravice niso povzročali nikakršne škode. Lastnik bi smel omejevati pravico le v zakonskih okvirih in z dokazom, da izkoriščanje pravice pomeni onemogočanje in škodo nacionalnim ekonomskim interesom in razvoju.¹²⁵⁰

Na odkup oz. regulacijo gozdnih služnosti z odstopom gozdnih zemljiških parcel se je neposredno navezovala pravica do lova, ki je bila do leta 1848 izključno pravica plemstva. Po takratni klasifikaciji so lov delili na visoki in nizki lov, kmetje pa so ponekod dobili pravico do nizkega lova ali pravico lova le določene vrste divjih živali, npr. zajcev. V ekonomskih kategorijah je bil lov označen kot dodatna raba zemljišča.¹²⁵¹ Do tedaj veljavno lovsko pravo je odpravil patent z dne 7. marca 1849. Z njim so bili brez odškodnine ukinjeni lovska pravica na tujem zemljišču, razlikovanje visokega in nizkega lova ter tlaka in vse dajatve, ki so bile povezane z lovom. Lovsko pravico je dobil vsak lastnik zemljišča, večjega od 200 oralov.¹²⁵² Na manjših zemljiščih je imela lovsko pravico občina, ki jo je lahko dajala v zakup ali pa za izvajanje lova v lastni režiji zaposlila svoje lovce. Ministrski ukaz z dne 15. decembra 1852 je dopolnil patent o izvajanju lovske pravice.¹²⁵³ V drugi polovici 19. stoletja so se kmetje in lastniki gozdov in visokogorskih pašnikov že zavedali tudi problema prevelikega števila divjadi, ki je potrebovala več hrane in jim zato odžirala pašo in uničevala gozdne sestoje, posledično pa z onemogočanjem samoobnove degradirala posest in krajino.¹²⁵⁴ Na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja sprejeti zakoni za urejanje lova so že določali lovno dobo za posamezne vrste divjadi ter dovoljevali lov v lovopustu,¹²⁵⁵ če je delala škodo.¹²⁵⁶

1250 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

1251 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 5.

1252 cca 115 ha.

1253 Umek, *Lov in lovstvo*, str. 490.

1254 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 7.

1255 čas, ko lov na (določeno) divjad ni bil dovoljen; SSKJ, geslo lovopust.

1256 Gašperšič, *O loviščih, lovu in lovcih pod Jelovico*, str. 9.

REGULACIJA PAŠNIH SLUŽNOSTI

Regulacija pašnih servitutov je bila enako potrebna kakor regulacija oz. odkup gozdnih služnosti, saj je omejevanje paše ali odprava posamezne pašne služnosti za služnostne upravičence pomenila dodatni strošek, ki ga je predstavljala reja živine v hlevih kot alternativa pašni reji.¹²⁵⁷ Tudi sporov zaradi koriščenja pašnih servitutov je bilo proti letu 1848 vse več, saj so bila visoko ležeča pašna zemljišča po obsegu in donosu za živinorejo marsikje pomembnejša kot dolinsko zemljišče.¹²⁵⁸ Številni lastniki služnostnih zemljišč so kmetom odrekli predvsem tiste pravice do lesa in paše, ki so nastale na osnovi zastaranja.¹²⁵⁹ Predlagani načini razrešitve običajnih pašnih služnosti v primerjavi z gozdnimi servituti niso predstavljali posebnosti. Po nekaterih prvotnih predlogih bi pašo po dolinah in nižinah (das Weiderecht auf Nieder und Thalweiden) lahko odkupili z denarnim nadomestilom glede na površino posameznega kmetijskega gospodarstva, višino pa izračunali iz povprečja lokalnih cen. Brez odškodnine bi razrešili pravico do prašne in strniščne paše.¹²⁶⁰ V isto kategorijo so uvrstili pravico rože

1257 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

1258 Cevc, *Občasna naselja*, str. 95.

1259 Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, str. 260.

1260 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

(Blummenrecht).¹²⁶¹ Ob tem so morali upoštevati dejavnike, od katerih je bilo odvisno gospodarjenje na kmetijah, od razdelitve paše in planinske paše, možnosti priprave krme za hlevsko rejo živali, možnosti gojenja krmnih rastlin na njivah in travnikih, časovno obdobje, v okviru katerega je imela posamezna kmetija služnostno pravico do paše, kako dolgo je kmet redil živino ter kako in koliko oz. koliko časa je plačeval denarno nadomestilo za pašo ali pripravljeno živinsko krmo. Pomembno je bilo tudi, koliko glav živali so kmetje pasli in kako velike so bile površine, kjer so jo pasli, poseben dejavnik pa je predstavljala kategorija pašnega zemljišča, saj je bila npr. na Štajerskem pod posebnim varstvom (Schonung) približno tretjina kmetijskih površin, poraslih z nizkim in srednjim gozdom, ena četrtnina površin z listnatim gozdom in šestina površin z visokim iglastim gozdom.¹²⁶² O načinu regulacije oz. odkupa bi se morali dogovoriti stranki v postopku. Hitre in zelo stroge ukrepe v zvezi s pašnimi služnostmi so strokovnjaki odklanjali, saj so se bali, da bi prišlo do zmanjševanja staleža živine.

V iskanju rešitev za nadomeščanje krme iz pašnih služnosti so predlagali najrazličnejše rešitve. Za pašo bi lahko kmetje bolj uporabili s travo in slamo porasle površine, kjer so pred tem pobrali osnovne pridelke (strniščna paša, prašna paša). Po ocenah strokovnjakov za kataster, ki so potrebe po paši živine preračunali na zimski stalež glav lastne živine, bi moralo biti na ta način dovolj pašnih površin. Če pa bi se pokazalo, da jih kljub vsemu primanjkuje, bi za odstop zemljišč poiskali še dodatna razpoložljiva gozdna zemljišča. Vsekakor bi v to kategorijo morala preiti tista zemljišča, ki so jih kmetje nekdaj izkrcili v gozdovih in jih spremenili v njive, pašnike, planine in travnike (rovti, lazi),¹²⁶³ izvzeti pa bi morali močvirne gozdove, saj jih je paša še bolj siromašila in celo uničevala.¹²⁶⁴

1261 SI ARS, AS 47, Präsidial Acten, Grundentlastungs-Landes Comision, 1849, mapa 41/Pr, 849, čl. 8.

1262 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1263 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1264 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.

Na nekaterih služnostnih pašnih površinah je bila dovoljena le paša mlade živine oz. telet (telice do dopolnjenega drugega leta ter vole in bike do dopolnjenih treh let starosti). Glede na potrebno krmo so strokovnjaki mlado žival do treh let šteli za pol glave odrasle pasočice se živali. V gozdovih, bogatih z bukvami in hrasti, so poleg govedu pasli tudi prašiče (t. i. mastitev). Ker je bilo pravico do mastitve živali (prašičev) nemogoče ločiti od gozdne paše, bi jo bilo po mnenju štajerske komisije najlažje regulirati oz. odkupiti po določenih gozdne paše.¹²⁶⁵ Kjer pa je še obstajala paša tistih živali, ki so jo zaradi povzročanja škode hoteli odpraviti že z nekaterimi starejšimi predpisi, npr. poleg prašičev tudi pašo koz, so jo v času regulacije večinoma odkupili v denarju. Kmetje, ki so smeli svoje prašiče pasti na travniku v Drbetincih, so npr. po večletnih pritožbah na odločitev komisije za regulacijo služnosti po odločbi sodišča za pravico paše vsakega prašiča dobili po 25 krajcarjev.¹²⁶⁶

Ime in priimek	naslov	hišna št.	število živali
Fekonja Franz	Drbetinci	43	3
Fekonja Mathias	"	51	5
Fras Ursula	"	44	5
Verbonjak Johann	"	56	5
Ploj Josef	"	29 in 57	5
Schalamun Martin	"	50	4
Šola sv. Andraž	Sv. Andraž v Slovenskih goricah	61	2
Tosch Mathias	Drbetinci	3	6
Freihann Mathias	"	16	4
Verbjak Georg	"	4	4
Kotzmuth Mathias	"		3
Margaretha, sedaj Josef Gumsi	Andrenci	79	10

1265 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Steyermark, 51/Pr-851.

1266 SI ARS, AS 1109, sveženj 80, 35 Ptuj: Trnovska vas, Sp. Konova in Trebenica, št. 169/472.

Ime in priimek	naslov	hišna št.	število živali
Klementsčitsch Josef, sedaj Thomas Pranditsch	Drbetinci	36	8
Kramberger Johann	Andrenci	78	8
Jakob (Franz) Lorentsčitsch	Wranga	67	4
Pettek Josef	Drbetinci	53	5
Pichler Josef	„	58	7
Pichler Stephan	„	60	7
Puksčitsch Franz	„	54	4
Pranditsch Franz in Maria	„	6	4
Schamperl Johann	„	52	7
Schitschko Anton	„	39	7
Stebich Lorenz	„	62	5
Toplak Johann, sedaj Josef	„	11	5
Tschutschek Franz	„	45	8
Verbonjak Johann	„	63	5
Verschitz Johann	„	10	6
Voisk Georg	„	47	7

Skupne paše na skupnih zemljiščih je bilo veliko. Za ugotavljanje števila služnostnih upravičencev in povprečnega števila pasočev se živine na določeni zemljiški površini bi po mnenju strokovnjakov morali časovno poseči trideset let nazaj, da upravičencem zaradi višine odškodnine ne bi uspelo prikazati večjega staleža živine, kot je bil upravičen do paše na določeni pašniški površini. Tridesetletno obdobje bi dovolj natančno pokazalo število služnostnih upravičencev, obstoj in način izkoriščanja servitutov ter spremembe, ki so jih doživljale služnosti skozi čas.

Na Češkem so predvideli ugotavljanje pravice do paše z dokazili o prejemkih in obsegu služnosti, ki bi jih morali dostaviti upravičenci do služnosti. Pravice bi morale biti količinsko in kakovostno omejene. Določena bi morala biti vrsta služnosti,

kar za pašo pomeni navedbo števila glav in vrste živali, ki jo je lahko služnostni upravičenec pasel na določenem služnostnem zemljišču, pa tudi obsegu zemljišča, na katerem se je služnost izvajala. Navesti bi morali omejitve pri paši v gozdu, pravice upravičenca do izkoriščanja drugih služnosti in poti, po katerih bi lahko služnostni upravičenec gnal živino na pašo. V postopku pa bi morali ugotoviti tudi, ali je služnosti upravičenec preveč izkoriščal služnost, npr. ali je vodil na pašo več glav živine, kot bi je smel. Po analizi vseh podatkov bi morala biti določena bruto donos ali omejena količina pridobivanja krme, narejen izračun ekonomične izkoriščenosti in njen prikaz v denarju. Treba bi bilo določiti količino potrebne hrane za eno kravo glede na težo živali, življenjske razmere živali in krajevne navade. Na Češkem, kjer so krave v povprečju tehtale dva in pol do tri, včasih pa celo štiri stote, so porabo sena na kravo izračunali tako, da so živo težo živali pomnožili z dva in dobili število stotov krme, potrebne za krmo ene živali. Ker so kmetje redili živali različnih vrst, naj bi količino potrebne hrane določili s primerjavo. Po tej je bilo določeno, da 6 krav oz. velikega goveda poje enako kot 8 konjev ali 8 žrebet, 12 telet ali 60 ovac. Če so enako število glav živine redili v hlevu, je bilo zanjo potrebnega 300 stotov zelo dobrega sena, 320 dobrega sena, 375 stotov srednje dobrega sena, 400 stotov slabšega sena, 500 stotov slabega sena ali 600 do 700 stotov slame. To je bilo primerljivo s 100 stoti koruze, 130 stoti ovsu ali 100 stoti pšenice.¹²⁶⁷

Pomemben dejavnik pri izračunavanju odškodnin za pašno služnostno pravico je bilo število dni, ko so služnostni upravičenci smeli pasti svojo živino. Zelo redko se je zgodilo, da so kmetje živino redili izključno s krmo in hrano, ki so jo pridobili s pašo ali pridelavo na služnostnih zemljiščih oz. s krmo iz služnostnih pravic. Krma, ki so jo živini polagali v hlevih v celoti ali kot dodatek k paši, je bila pridelana na lastnem pašniku ali pa so živino delno tudi pasli na domačih pašnikih. Pri obračunu služnosti je bilo treba to krmo odšteti od zahtevka pri odkupu

¹²⁶⁷ 1267 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-851.

služnostne pravice. Pri ugotavljanju količine trave, ki so jo kmetje pridobili na posameznem zemljišču, je bilo treba upoštevati kvaliteto in sestavo tal, lego travnika, vlažnost in poraščenost s travnimi bilkami, ponekod pa so bila s služnostmi obremenjena tudi zemljišča, ki so jih pogosto prizadele elementarne nesreče.

Češki strokovnjaki so menili, da bi pri izračunavanju odškodnine za služnostno pašo v gozdovih morali odšteti površino, ki za pašo ni bila uporabna, npr. skalovje, močvirja, upoštevati pa kakovost tal, lego, zaradi lesa zaščiteni gozdna območja, čas izkoriščanja služnosti zaradi vegetacije nekaterih rastlinskih vrst, vrsto lesa in gozdni sestav s pašno služnostjo obremenjenega gozda. Posebno kategorijo pri preračunavanju donosa je predstavljala oddaljenost služnostnih zemljišč od kmečkih gospodarstev, zaradi paše in reje živine izven hlevov pa je šlo v nič tudi nekaj gnoja, saj je živina svoje iztrebke puščala na služnostnih zemljiščih in poteh.¹²⁶⁸

Čas paše se je med posameznimi območji zelo razlikoval zaradi različnih podnebnih razmer. Zgodnja spomladanska in pozna zimska paša sta običajno trajali le kratko do časa, ko je sneg v višavju skopnel in so lahko živino gnali na višje ležeče pašnike, ter jeseni, ko so živino prignali v dolino do prve večje zmrzali.¹²⁶⁹ Na Koroškem, kjer je bilo krme za živino premalo, je bilo zgodnje in pozne paše veliko. To je bil glavni vzrok, da so koroški poznavalci menili, da bi bilo treba tudi tovrstno pašo odkupiti z odstopom zemljišč, enako pa so menili glede pravice do sopaše (Mitweide ali tudi Compascum) v gozdu in na skupnih pašnikih.

Če je bilo število glav pasoce se živine določeno, nihče ni pričakoval večjih težav. Donos pašnikov bi določili iz povprečja donosa v desetih letih. Kjer pa število glav pasoce se živine ni bilo določeno, bi morali za določitev višine služnosti upoštevati tisto število glav živine, ki jo je bil posamezen kmet sposoben prezimiti sam na svoji kmetiji.¹²⁷⁰ Tirolski strokovnjaki so predlagali, da bi

kot merilo za izračunavanje povprečne potrebe po paši na posamezno kmetijo določili število glav odrasle goveje živine, ki jo je posamezna kmetija redila. V to število konj, ovac, koz in ostalih manjših živali niso prištevali, ker pa se je število glav živine skozi leto spreminjalo, saj se je spomladi skotilo veliko telet, ovac in drugih domačih živali, ki so jih navadno pred zimo prodali, bi tudi po njihovem mnenju njihovo število določili glede na število živine, ki jo je lahko posamezna kmetija preredita čez zimo.¹²⁷¹

Planinsko pašo, za katero so kmetje navadno plačevali manjšo odškodnino, bi lahko odkupili z ustreznim denarnim nadomestilom. Večinoma so kmetje pravico uživali dolga leta, zato bi morala biti po mnenju nekaterih strokovnjakov odškodnina odvisna od trajanja uživanja pravice do visokogorske paše, kar pomeni, da bi tisti z daljšim uživanjem dobili višjo odškodnino. Ob regulaciji visokogorske pašne služnosti bi morali obvezno upoštevati tudi pravico do gonjenja živine po poteh do visokogorskih pašnih površin, ki je bila ponekod brezplačna.¹²⁷² Pravica paše na malih pašnih površinah je zahtevala pravico do lesa za ograjevanje, saj je bilo treba manjše pašnike ograditi. Strokovnjaki so poudarili, da bi bilo treba bolj spodbujati prehod s pašne na hlevsko živinorejo, v planino pa voditi čim več mlade živine. Ker v visokogorju reja živine brez paše na visokogorskih pašnikih ni bila mogoča in ker je bila reja živine na Salzburškem poglavitna kmetijska panoga, bi bila omejitev ali celo ukinitve možnosti paše ukrep, ki bi spraval v težave velik del kmetov, zatoj so se salzburški strokovnjaki zavzemali le za odkup v obliki odstopa zemljišča.¹²⁷³

Posebno vprašanje so bile potrebe pristav, ki so jih kmetje imeli v visokogorju za potrebe paše in planinskega gospodarstva, npr. za predelavo mleka in pridelavo sira. Pri tej oskrbi ni šlo za neposredno potrebo domačega gospodinjstva po lesu,

1268 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-851.

1269 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1270 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Mähren, 54/Pr-851: »... Wo die Anzahl des mitweidenden Viehs unbestimmt ist, wäre nur jene als weideberechtigtes anzunehmen, welche der

Berechtigte auf der zur Zeit der Servitutserwerbung besassenen Realität mit der eigenen Futtererzeugung überwintern konnte ... «

1271 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1272 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1273 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Salzburg, 11/Pr-851.

temveč za potrebo pristave, ki je kot samostojni kmetijski obrat spadala v okvir gospodarstva in kmetije. Eksistenca kmetove družine običajno ni bila odvisna od visokogorske pristave, saj je osnovni dohodek prinašala kmetija sama. V Salzkammergut so upravni organi pašne služnosti obravnavali skupaj s planinami, na katerih so si smeli kmetje zgraditi tamarje, ki so bili večinoma vpisani v zemljiške evidence. Vpisi so navajali tudi vrsto in število glav živine, ki jo je smel posamezni uživalec planinske pašne služnosti prignati na pašno planino. Čeprav so bile pašne planine v zemljiških knjigah vpisane kot sestavni del posesti posameznega gospostva ali kmetije, so lahko svobodne (proste) planine v zemljiških evidencah ponekod predstavljale tudi samostojno posest in so bile zato zavedene v samostojnem (zemljiškoknjžnem) vložku.¹²⁷⁴

Služnostne površine, na katerih so kmetje pasli in uživali pravico do rože, so bile običajno dovolj velike, da so zadostile potrebam po lesu za oskrbovanje planinske pristave (Maierhof). Za ostale služnostne upravičence lesa velikokrat ni bilo več,¹²⁷⁵ saj je planinska paša zahtevala les tudi za ograjevanje zemljišč in poti, napeljevanje vode, korit za napajanje živine ipd. Vir zato za Tirolsko navaja, da so za visokogorsko kmetovanje potrošili »orjaške« (riesenhafte) količine lesa.¹²⁷⁶ Na Gornjem Avstrijskem, kjer so imeli veliko uživalcev pravice rože, so menili, da bi jo morali odkupiti od vaških skupnosti, medtem ko bi brezplačno odpravili služnostne pravice do pašne na poljih v prahi in strniščno pašo.¹²⁷⁷

Češka komisija za pravico elaborata je sklenila, da bo na Češkem pravica do rože po zakonu z dne 7. septembra 1848 odpravljena brez odškodnine, enako pa naj bi bila odpravljena pravica do strniščne in prašne pašne (Weiderecht) na zemljiščih, ki so bila last enega ali več posestnikov ter občin oz. sosesk in v gozdovih, ki so bili prav tako lahko last enega ali več posestnikov.

1274 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

1275 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1276 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1277 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

Brezplačno naj bi odpravili tudi pravico do gozdne pašne, pri čemer ni bilo pomembno, ali je lastnik gozda posameznik ali soseska.¹²⁷⁸

Tudi člani kranjske pripravljalne komisije so presodili, da pravica do rože (Blumenrecht) ni eksistenčnega pomena za kmetijo, zato so predvideli njen odkup in razrešitev brez odškodnine. Marsikje je služnost že prešla v lastništvo ter bila kot last služnostnega upravičenca vpisana v zemljiško knjigo.¹²⁷⁹ Ker se je pojem pravice do rože, ki so jo na Kranjskem prvič odpravili v času francoske okupacije,¹²⁸⁰ v drugi polovici 19. stoletja že nekoliko izgubljal, je bila pravica ponekod pri regulaciji služnosti pojmovana kot navadna paša in bila kot taka kasneje tudi odkupljena. Kot pravico pašne je večji kmet Kropivnik¹²⁸¹ na Zgornjem Jezerskem, nekdanji podložnik imenja farne cerkve sv. Mihaela v (Železni) Kapli, pašno pravico na planini Fevča, ki je nekdanje spadala v okvir gospostva Tržič, za gotovino prodal lastniku posesti.¹²⁸² V času regulacije in odkupa služnosti je bil to Julius baron Born, ki je s plačilom dobil tudi dovoljenje za izbris pašne pravice. Z odkupom pravice služnosti je v Bornovo last prešel tudi leseni tamar,¹²⁸³ ki so ga Kropivnikovi postavili na planini za opravljanje kmečkih del, kot so priprava sira, kislega mleka, masla ipd. Pašna pravica je za Kropivnikovo kmetijo ugasnila 30. maja 1892 in z istim dnem prešla v last Julijusa Borna. Ta je že naslednji dan smel oddati drugemu najemniku za naslednje pašno obdobje, ki je na Fevči, kjer se je lahko paslo do 25 glav govedi, trajalo od 9. junija do 20. septembra.¹²⁸⁴ Čeprav pašna

1278 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-851.

1279 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1918, mapa 3, 7318/1892 Fevča, Ex offio Grundbuchs-Auszug (Izveleček iz zemljiške knjige).

1280 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Krain, št. 55/851.

1281 Listina o odkupu domače ime kmetije navaja kot Koprivnik, Karničar pa govori o Kropivniku; glej Karničar, *Jezerska kronika*, str. 149—150.

1282 Zapletlo naj bi se, ker naj bi bila ob odpravi fevdalizma, ko je kmetija, ki jo je kmet obdeloval, pravno prešla v njegovo last, h kmetiji pripisana tudi planina Fevča, kjer pa je imel le dolgoletno pašno služnost. SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1895, mapa 1891/1892, št. 10777 in 1898, št. 4855. Koprivnikovi so trdili, da naj bi planino dobil v last njihov prednik že v 16. ali 17. stoletju od grofa Paradaiserja, glej Karničar, *Jezerska kronika*, str. 149, 150. Dejansko pa je bil gozd na planini Fevča v prvi polovici 19. stoletja del dominikalnih zemljišč zemljiškega gospostva Tržič; SI ARS, AS 1026, šk. 6, mapa Sv. Katarina.

1283 » ... Wiese, bez. Alpe nebst Wirtschaftsgebäude ...«.

1284 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1895, mapa 1891/1892, št. 10777.

Tabella
Libri alla cui origine s'annoverano tutti i feudi Dominicali e Rusticali
Salzkammergut

Dominical Salzkammergut in Gmünd St. Katarina

Namen der Orte Ortsnamen	Namen der Grundstücke	B. Maß		L. Maß		M. Maß		P. Maß		
		in F. Maß	in M. Maß	in F. Maß	in M. Maß	in F. Maß	in M. Maß	in F. Maß	in M. Maß	
Tutti i feudi, s'annoverano ta, alla cui origine, tutti vengono s'annoverati, s'annoverati dominicali ed tutti i feudi rusticali, s'annoverati, s'annoverati tutti.	Tutti i feudi.	200.	—	6 1/2	90.	140	400.	145.	90.	
Ande, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati	Tutti i feudi.	255.	—	64	—	120	141	—	260	
Wortsch, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati	Menade.	221.	—	290	1200	80.	120	1400	1815	15600.
Ed alla sua origine, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati	Spechtstuegel, s'annoverati.	240.	—	160	—	70	80.	—	2100	1200.
Ed alla sua origine, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati	Sel Bruggel, s'annoverati.	118.	—	59	—	60	59	—	—	2900.
Personna, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati	u Grundo, s'annoverati.	152.	—	202	—	140	151	—	8050	1/2 1/2 1/2
Ed alla sua origine, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati s'annoverati, s'annoverati, s'annoverati	Imersle, s'annoverati.	659	—	165	—	60	141	—	1125	1125.
<i>Dominical Salzkammergut in Gmünd St. Anna</i>										
	Imersle, s'annoverati.	124	—	7.	—	80.	121.	—	—	70.
	Sellenza, s'annoverati.	200.	—	—	—	80.	200.	—	—	—
	Sellenza, s'annoverati.									

Seznam dominikalnih in rustikalnih gozdov na območju sv. Katarine, narejen ob ogledu stanja gozdov na gospostvu Tržič v začetku 19. stoletja in v katerem je bila Fevča vpisana kot tržiško dominikalno zemljišče. (AS 1026, šk. 6, Zapisnik komisije)

pravica nikjer v navedeni listini o odkupu ni omenjena kot pravica do rože, je malo verjetno, da bi kmet s pravico služnostne paše na visokogorsko planino, precej oddaljeno od najbližjega naselja in obdano z gozdovi, v katerih je pred priznanjem pravice že leta dolgo gozdaril,¹²⁸⁵ pritovoril vse potrebno, vključno z lesom za izgradnjo lesenega tamarja.

Kot pridobitna dejavnost se je izkazala visokogorska paša tudi v primerih, ko so kmetje poleg lastne živine pasli še tujo.¹²⁸⁶ Kljub vsem težavam so strokovnjaki nasprotovali ukinjanju visokogorske paše, saj bi po njihovem mnenju odprava služnosti do visokogorske paše povzročila degradacijo okolja, ki bi jo povzročili gozdni požari, razpasli bi se insekti ipd. Bali so se, da bi zaradi odprave visokogorske paše prišlo do upočasnitve in celo do ustavljanja plemenitenja goveje živine in konjev, ki so jih redili kmetje.¹²⁸⁷

Po območjih, kjer je bilo več rudniških obratov, za katere je bilo potrebnih veliko delovnih moči, so lastniki planin od drugod prihajajoče delavce naseljevali v izpraznjena oz. neuporabljena poslopja visokogorskih selišč. V Salzkammergut je bila pravica uživanja nekaterih služnosti na t. i. svobodnih planinah, ki so pravno-formalno pripadale katedralnemu gospostvu in gospostvu Wildenstein, sprva časovno omejena na dosmrtni užitek. Domačije niso bile dedne; po smrti nosilca pravice do hiše ali po njegovem odhodu je bila domačija podeljena drugemu delavcu – najemniku. Obveznosti so vpisovali v libele.¹²⁸⁸ Uživalec posesti je smel z nepremičnino ravnati po svoji volji, lahko jo je celo obremenil s hipotekarnim kreditom. Zemljiško gospostvo je od najemnika zahtevalo le redno izpolnjevanje delovnih obveznosti in plačilo običajne dajatve ob spremembi najemnika. Čeprav je

1285 SI ARS, AS 1026, šk. 6, Gozdarjenje, oglarjenje in služnosti na gospostvu Tržič v občini Sv. Katarina (planina Fevča, območje gozda »na Ravneh«, »v Koti«, »Pestiše«, »Dolžanka« itd.), spis Fevča.

1286 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

1287 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.

1288 Libeli so bile drobne knjižice, v katerih so bile zbrane pravne listine in teksti in jih lahko označimo tudi za »ustavo« Salzkammerguta. Več tudi <http://doris.ooe.gv.at/downloads/pdf/Salzkammergut-Geschichte>, 18. 02. 2009.

bilo to nezdržljivo s pravnim redom Salzkammerguta, so z leti uporabe tudi te domačije postale dedne. Za ureditev pravnega statusa so smeli po sprejemu zakonodaje domačije odkupiti zadnji uživalci – lastniki, ki so zanje zemljiškemu gospodarstvu Wildenstein plačali 1 do 2 % vrednosti nepremičnine. Pri vpisovanju nepremičnin v zemljiške knjige se je izkazalo, da je bila povezava med zemljiškim gospodarstvom in t. i. svobodno planino že popolnoma zabrisana, saj so nepremičnine prepisovali na vsakokratnega uživalca oz. najemnika posesti, ki so ga oblasti obravnavale kot polnopravnega lastnika. Zaradi popolnoma izbrisanih vezi z zemljiškim gospodarstvom so nekateri menili, da planinskih gospodarskih obratov sploh ne bi smeli regulirati v sklopu odkupa in regulacije služnostnih pravic.¹²⁸⁹

V planinah so kmetje delali škodo tudi z izsekavanjem gozda, s čimer so pridobivali večje pašne površine. Ponekod je obstajala nevarnost, da bi s tem povzročili sprožanje plazov, pašno zemljišče pa bi postalo neuporabno. Zato so že obstajali nekateri redki primeri, ko so kmetje gozd na sredi hriba izsekali in naredili pašnik, proti vrhu (višini) pa so ga pustili, da je ščitil pašnik pred proženjem plazov.¹²⁹⁰

V nekaterih primerih je bila paša v gozdu pojmovana kot pašna in ne kot gozdna služnost, marsikje pa so pašo na gozdnih površinah preganjali ali pa so jo skušali popolnoma prepovedati. V najslabšem primeru so skušali vsaj omejiti število glav v gozdu pasočje se živine, saj je živina objedala drevesa in uničevala podrast tako, da jo je potacala ali izruvala z gobcem ob muljenju trave. Po mnenju strokovnjakov bi si kmetje k prehranitvi večjega števila živine lahko pomagali z ostanki hrane in kmetijskih proizvodov ali z zgledovanjem po nekaterih drugih deželah in državah, npr. po načinu krmljenja živali na Predarlškem (Vorarlberg), v velikem delu Nemčije in na Holandskem. S tem bi bilo gozdno pašo večinoma mogoče odpraviti, pri čemer bi upravičenci predvsem za spomladansko in jesensko pašo, včasih tudi

1289 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Oesterreich ob der Enns, 9/Pr-851.
1290 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

poletno, lahko mnogo bolj izkoristili pašnike in s travo porasle površine v bližini svojih domov. Degradirano gozdno vegetacijo bi bilo treba nujno obnoviti, saj bi sicer po mnenju nekaterih strokovnjakov začelo zmanjkovati lesa za potrebe industrijskih obratov.¹²⁹¹

Kjer so ob koriščenju služnosti nastala cela naselja, se je bilo bati socialnih problemov. Ko so razpravljali o načinu odkupa pašnih servitutov v tešenskih hribih, se je kot glavno pojavilo vprašanje načina odkupa. Zelo revno prebivalstvo, ki je živelo na obrobju družbe, bi od odstopljenih pašnih zemljišč lahko živelo, od denarne odškodnine pa si dolgoročne eksistence ne bi mogli zagotoviti. Z izplačilom odškodnin bi male kmete in pastirje tako rekoč silili v iskanje novih del in proletarizacijo, saj bi ti denar od odškodnine hitro porabili za hrano in obleko, nato pa bi si ga morali služiti drugače. Tako bi namesto razrešitve prebivalstvo prisilili v nove podložniške odnose.¹²⁹²

1291 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Niederoesterreich, 12/Pr-851.
1292 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

REGULACIJA PRAVICE DO NASTILJA IN SKLADIŠČENJA

Sekanje vej za pripravo stelje sta prepovedovala gozdarski red iz 15. septembra 1766 in patent iz 20. avgusta 1768. Kljub temu da naj bi bila priprava stelje za živino v gozdu z grabljenjem tudi po novem zakonu še vedno dovoljena, saj je bil to povsod poznan in dovoljen servitut, bi za red in upoštevanje pravil in omejitev poslej skrbela gozdna policija. Ponekod, kot npr. na Koroškem, so bile potrebe po stelji za živino z nastiljem, ki so ga služnostni upravičenci dobili v gosposčinskih gozdovih, v glavnem pokrite, čeprav so jih dovoljevali pod zelo strogimi pogoji in z veliko omejitvami. Na pravico do stelje se je tesno vezala pravica do skladiščenja. Odkupili naj bi jih delno v denarju in delno z odstopom zemljišč. Potrebe po nastilju so bile velike tudi v drugih delih države, npr. v Šleziji, kjer je bila pašna živinoreja glavni način preživljanja kmečkega prebivalstva.¹²⁹³ Ker so delali služnostni upravičenci z grabljenjem listja za nastilj na gozdnih kulturah in podrasti veliko škodo, naj bi korišćenje tovrstne služnosti vsaj do dokončne regulacije oz. odkupa servitutov nadzorovala gozdna policija,¹²⁹⁴ ki bi poskrbela, da z grabljenjem po gozdnih tleh ne bi onemogočali samoobnove oz. obraščanja gozda.¹²⁹⁵

1293 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Schlesien, 10/Pr-851.

1294 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1295 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Tyrol, 53/Pr-851.

Ker se je z gnojenjem zviševala količina in izboljševala kvaliteta pridelave na poljih, so bile potrebe po gnoju vedno večje. Izračuni so pokazali, da bi služnostni upravičenec, ki bi dobil toliko gozda, da bi z njim zadostil potrebam po lesu, v gozdu še vedno pridobil premalo nastilja za lastne potrebe, zato bi bilo treba najti dodatne surovine za nastilj. Po mnenju poznavalcev bi ga lahko dobili na njivah in travnikih, s tem pa bi se zmanjšala tudi škoda, ki so jo upravičenci naredili s pripravljanjem nastilja v gozdu. Kljub velikim potrebam po stelji so njeno vrednost še vedno nizko ocenjevali, saj je koroška komisija predlagala, da naj bi les cenili z 20-kratnikom cene iste količine stelje.¹²⁹⁶

Količina stelje, ki jo je služnostni upravičenec pridobil v fevdalčevem gozdu, je bila navadno določena po številu voz nastilja, ki jo je posamezni upravičenec odpeljal iz gozda. Češki strokovnjaki so menili, da je grabljenje listja in nabiranje gozdnih sadežev za gozd koristno, zato teh pravic sploh ne bi bilo treba odkupiti in odpraviti, temveč jih regulirati. Natančno bi morali določiti površine, kjer bi bilo grabljenje listja dovoljeno, in poskrbeti, da kmetje ob korišćenju svoje služnosti ne bi delali nove škode.

Steljo različne vrste, npr. listje, mah, lubje, igličevje, je bilo treba različno obračunavati. Na Češkem je veljavno razmerje določalo, da je 1 cent listja enak enemu in pol centa mahu ali dvema centoma nastilja iz iglic in dvema centoma nastilja, ki ga je večinsko predstavljalo drevesno lubje. Pripravljanje enega voza igličastega nastilja je zahtevalo delo treh moških za pol dneva. Po podatkih o količini pridobljene stelje, ki so bili sicer v letu 1851, torej v času nastanka elaboratov, stari že 50 do 120 let, je bilo na enem oralu dobrih tal možno pripraviti 1175 centov suhega nastilja, na srednje dobrih tleh 825 centov in na slabem zemljišču 520 centov suhega nastilja. Mlajši podatki so navajali 880 centov nastilja na dobrih tleh, srednje dobra tla naj bi dajala 620 centov in slaba tla 390 centov suhega nastilja. Ker upravičenci niso bili sposobni pospraviti vsega nastilja, je veljalo, da so

1296 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

na enem oralu dobrih tal pripravili 660 centov suhega nastilja, na srednje dobrih 460 centov in na slabem zemljišču 290 centov suhega nastilja. Pravice posameznih upravičencev do priprave nastilja so se med seboj nekoliko razlikovale, zato bi bilo treba pri izračunu odvezne rente upoštevati tudi te razlike.

Pravica do posnemanja podrasti v gozdu (resje) je bila zelo redka in gozdu zelo škodljiva, ker so s tem zemljišču pobrali najrodovitnejšo humusno plast. Na zemljišču, velikem en oral, je bilo možno v enem letu odpeljati 135 dvovprežnih voz tovrstne stelje za živino. Z vidika čuvanja gozdov se je nekaterim zdela zamenjava nastilja, dobljenega z grabljenjem podrasti, z nastiljem, ki so ga pridobili z obsekavanjem dreves, manjše zlo, posebej v tistih predelih, kjer je bilo pridobivanje nastilja življenjskega pomena za prebivalstvo. Pravice do nabiranja gozdnih sadežev, pripravljanja trsk za osvetljevanje, pripravljanja palic in šibja so bile zelo neugodne za uravnavo ali odkup, ker jih je bilo težko količinsko ovrednotiti. Razrešiti bi jih bilo mogoče le s primerno odškodnino po primerjavi s sorodno oz. podobno služnostjo.¹²⁹⁷

Sani, s katerimi so na Jezerskem pozimi vozili krmo za živino in nastilj. (SEM, F 0000732/II)

¹²⁹⁷ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-851.

REGULACIJA PRAVICE DO KOPANJA ILOVICE, GRAMOZA, LAPORJA, PESKA, PRIDOBIVANJA KAMENJA ZA ŽGANJE APNA

Ilovica, gramoz, lapor, pesek, kamenje in apno so predstavljali gradbeni material, po katerem je bilo zaradi omejevanja sekanja lesa vedno več povpraševanja. Gramoz (šoder) je bil nujno potreben za utrjevanje cestišč, potrebe po njem pa so bile vedno večje tudi zaradi širitve cestne mreže.

Pravico do kopanja ilovice, gramoza, laporja in peska ter pravico do pridobivanja kamenja za žganje apna je bilo možno nadzorovati in omejiti s pomočjo policije, saj po mnenju poznavalcev vsaj na Češkem razrešitev in uravnava zaradi pomembnosti pravice ni bila možna.¹²⁹⁸ Marsikje pa tovrstnih dejavnosti sploh niso več uvrščali med služnosti, temveč med gospodarske dejavnosti, za katere je bilo treba skleniti pogodbo med lastnikom zemljišča in najemnikom oz. vršilcem dejavnosti. Posledično tudi uravnava ali odkup nista prišla več v poštev.

¹²⁹⁸ SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Böhmen, 55/Pr-851.

**TEŽAVE OB
ODPRAVI
SLUŽNOSTNIH
PRAVIC**

Zaradi pogostih sporov glede služnosti v preteklosti, zlasti pa v času pred dokončno regulacijo, so pritožbe v zvezi z njimi zasipavale pristojne uradne organe. Nekatero med njimi so presegale možnost reševanja na lokalni ravni, zato je moralo v dogajanje poseči sodišče ali celo državna oblast. Številni tovrstnih težav niti niso prijavljali, saj sprva ni bilo možnosti za kakršnokoli pomoč. Ko pa so se politične razmere nekoliko stabilizirale in so nekdanji fevdalci ponovno pridobili nekaj moči, so pritiske na oblast stopnjevali ter pri tem uporabljali svoje stare zveze.¹²⁹⁹

Šele ko je zakon o odkupu in regulaciji služnosti stopil v veljavo, so se na terenu začele kazati vse podrobnosti neurejenih lastniških pravic, prepletenih s pravicami koriščenja servitutov. Tisti, ki so imeli težave z njimi, so pričakovali pomoč zlasti od svojih voljenih zastopnikov. A so bili npr. Gorenjci v začetku šestdesetih let 19. stoletja silno nejevoljni, ker po njihovem mnenju Lovro Toman,¹³⁰⁰ ki so ga podprli na volitvah, da bi se potegoval za njihove »gozdne zadeve«, ni opravičil njihovih pričakovanj.¹³⁰¹ Po mnenju Dušana Kermavnerja je bila ta zamera glavni vzrok, da na Gorenjskem do organizacije tabora pred smrtjo Lovra Tomana ni prišlo. Ker je bil Toman znan kot eden pomembnejših mož iz tabora narodnih buditeljev, bi se na taki prireditvi v bližini svojih domačih krajev vsekakor moral pojaviti, zaradi zamer pa so se prireditelji bali, da bi prišlo do težav.¹³⁰²

Težave pri uveljavljanju priznavanja lastništva nad zemljišči (predvsem gozdov, deloma pa tudi travnikov, skupnih poti in podobnega) so imeli večinoma vsi fevdalci, ko so se po uveljavitvi patenta morali lotiti razrešitve oziroma odkupa služnostnih pravic. Postopek servitutne regulacije je namreč sprožal zelo zapletene obravnave s sosedi in tudi z oblastmi.¹³⁰³

1299 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 207–210.

1300 Verjetno nekoliko zaradi zavzemanja za »slovensko stvar«, pa tudi zato, ker je kot advokat slovenskega porekla dobro govoril slovensko, so ga za zastopanje v zadevah odkupa servitutov pooblastile mnoge soseske, med njimi tudi vasi, ki so imele gozdne in pašne služnosti na Blegošu; SI ARS, AS 1026, šk. 7, mapa Blegoš.

1301 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 47; glej tudi Delavec, *Moč vesti*, str. 99.

1302 Kermavner, *O prepovedi gorenjskega tabora*, str. 504.

1303 Clarici, *Knjiga moje mladosti*, str. 22.

Počasnost postopkov uravnave služnosti je do neke mere zavirala oz. ovirala promet z nepremičninami, saj se je kupec moral sprijazniti, da do odkupa servitutov na kupljenem zemljišču z njim še ne bo mogel popolnoma prosto razpolagati in gospodariti. Zaradi slabega finančnega in gospodarskega stanja velikih posesti je bilo tovrstnih prodaj oz. nakupov precej, zato je o težavah z regulacijo servitutov najti veliko omemb in poročil. Kot se je novi snežniški lastnik Jurij Schönburg Waldenburg hitro zavedel, da bo težavno rešiti služnosti skoraj 40 naselij v Loški dolini in pod snežniškimi hribovjem,¹³⁰⁴ je tudi industrialec Kupelweiser v svojih spominih zapisal, da je moral po nakupu Brionskega otočja¹³⁰⁵ pred istrsko obalo pri Pulju najprej od lokalnega prebivalstva odkupiti njihove pravice do pripravljanja drv in pravico do paše ovac, ki so bile vezane na njegovo novo lastnino, preden je lahko začel s kultiviranjem in urejanjem svoje nove posesti.¹³⁰⁶ Enako se je godilo diplomatu in baronu Josefu Schweglu, ki je leta 1869¹³⁰⁷ kupil graščino Grimščice z manjšim posestvom in ga želel z dokupi povečati. Zato je najprej od okoliških kmetov odkupoval od posesti že odprodane zemljiške parcele, mnoge parcele pa je pridobil z odkupom servitutov.¹³⁰⁸

Kmalu se je pokazalo, da nekaterih primerov ne bo mogoče rešiti v kratkem času, kar so nekateri sicer naivno pričakovali. Za čas do dokončne razrešitve oz. regulacije je bilo zato treba poiskati takšne načine izkoriščanja gozda in paše, ki bi zlasti kmečkemu prebivalstvu omogočili preživetje prehodnega obdobja. Vlada je menila, da bi koriščenje služnosti v mejah dogovorjenih pravic moralo do sprejetja zakona ostati nespremenjeno, do tedaj veljavni red pa bi morale spoštovati vse vpletene strani. Nekatera posestva so se, da bi se izognila kmečkemu pustošenju in nedovoljenim posegom v gozd, obvezala, da bodo kmetom za

1304 Schönburg Waldenburg, *Gehörtes und Gesehenes*, str. 21.

1305 Nekdanja Beneška Istra je pripadla Avstriji ob zasedbi Istre, Dalmacije in Boke Kotorske leta 1797. Več glej Žontar, J., *Struktura uprave in sodstva*, str. 156.

1306 Kupelweiser, *Brioni*, str. 35.

1307 SI ARS, AS 315, gl. knj. II/405, glej tudi Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 172.

1308 Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, str. 110.

določen čas do izpeljave odkupa in regulacije sama odstopala določeno količino lesa. Ker so se ponekod postopki vlekli preko razumnih meja, je tudi rok, v katerem bi morali razrešiti služnosti, potekel. Posestniki Martin Dolinar, naslednik umrlega Janeza Keržišnika, Janez Pečan in Anton Golc iz Sel v občini Črni vrh (okraj Ljubljana okolica) so zato pisali deželni vladi, da je potekel tudi čas, v katerem jim je morala nekdanja zemljiška gosposka Polhov Gradec vsako leto zagotoviti določeno količino drv. Sami so si sicer prizadevali za odkup z odstopom zemljišča, vendar s strani graščine to še ni bilo izpeljano. Celo ko so pogzdili lastne gozdne parcele, na katerih bi si lahko pridobili les za lastne potrebe, je graščina ob spravljanju lastnega lesa njihov novozasajeni gozd uničila.¹³⁰⁹ Rok Lončar, posestnik v Ivenci pri Celju, pa se je obrnil na visoki prezidij c. kr. namestništva v Gradcu, ker dogovor o odkupu gozdnih služnosti za njega, Terezijo Bukovnik in Janeza Godca na posestvu Konjice v lasti kneza Windischgrätza kljub uskladitvi med strankami še leta 1908 ni bil potrjen. Vzrok naj bi bila nepopolna sestava odvezne komisije za Štajersko. Ker je bil rok za potrditev že dvakrat predstavljen in je od dogovora poteklo že več kot eno leto, so imeli kmetje veliko škodo in finančne težave. Knez je namreč odkupni znesek plačeval po 1000 kron v 14 dneh po odobritvi pogodbe, kmetje pa so zaradi prelaganja potrditve pogodbe izgubili obresti za več kot leto dni, ob tem pa so morali dodatno zaslužiti denar tudi za življenje in redne finančne obveznosti.¹³¹⁰

Občina Knežak na Notranjskem je leta 1866 zaradi neujejenih zemljiškoodveznih razmer in servitutnih pravic v gozdovih vložila peticijo na deželni zbor, ki jo je v njihovem imenu decembra istega leta prebral poslanec Svetec. Ker gosposčine kmetom služnostnim upravičencem niso odkazovale lesa, so ga ti sekali brez dovoljenj in odkazil, velikokrat pa jih je v to prisilila nuja, npr. plačevanje davčnih obveznosti. V primeru, da so jih pri sekanju odkrili, so bili kaznovani zaradi gozdne kraje.¹³¹¹ Mi-

1309 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1918, No. 10520/1898.

1310 SI ARS, AS 1109, sveženj 32, Konjice, Žiče, Žička vas, 23 GLK, K 240/1908.

1311 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 163.

nistrski ukaz je za vzpostavljanje reda in miru v gozdovih uvedel gozdarje z velikimi pooblastili, katerih naloga je bila varovanje gozdnih posesti pred prevelikim kmečkim pustošenjem.¹³¹²

V kranjskem deželnem zboru so o nerešenih služnostih in problemih v zvezi z reševanjem govorili že na prvem zasedanju sredi aprila 1861 in predlagali uporabo vseh možnih sredstev za čimprejšnji zaključek servitutne odveze. Na pobudo poslanca Ogrinca, okrajnega predstojnika v Ložu, so o isti temi govorili tudi še v letih 1862 in 1865.¹³¹³

Pretežno z gozdom porasla Notranjska je imela tudi največ težav z gozdnimi služnostmi. O težavah s starimi servitutnimi navadami na Notranjskem je junija 1862 predsednik deželnega sodišča v Ljubljani seznanil deželno predsedstvo. Okrajno sodišče Planina naj bi namreč imelo veliko dela in zaostankov zaradi kraj lesa, ki naj bi ga domačini »kradli« v gozdovih gospostva Windischgrätz (Planina-Haasberg). Na gospostvu, ki je obsegalo planinsko, logaško in predjamsko graščino s skupno površino 18.913 ha in jo je leta 1864 od Mihaela Coroninija kupil knez Veriand Windischgraetz za 3.900.000 renskih tolarjev, je služnosti uživalo 2.260 kmetov in 712 kočarjev. Predsednik je kot razlog za pogoste kraje navedel, da je imel les v starih časih majhno vrednost in da je bilo gospostvu vseeno, če so podložniki sekali les tudi za prodajo, ne le za hišno porabo. Gospostvu da je bilo tudi prav, če se je tu pa tam kak kajžar naselil v gozdu, izkrčil majhno parcelo, opravljal tlako za gospostvo in plačeval dajatve. To naj bi pri kmetih ustvarjalo napačen vtis, da so jim gosposki gozdovi vedno na razpolago, in veliko jih je bilo še vedno tako zaslepljenih, da se, čeprav so bili kaznovani kot hudo delci, niso obravnavali za tatove. Iz tega naj bi tudi izhajalo, da so imeli lesni tatovi podporo pri kmetih. Drugi razlog za tak položaj naj bi bila lahkotnost prodaje ukradenega lesa, saj Trst, kjer je imel gradbeni les visoko ceno, ni bil daleč. Kot tretji razlog pa je predsednik priznaval, da je bila gosposčinska uprava dostikrat

1312 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 323.

1313 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 162.

nemarna glede nujnega odkazila gradbenega lesa in lesa za kurjavo, tako da so si upravičenci nujni les jemali sami. Ne nazadnje je omenil tudi možnost, da bi bil lahko ta ali oni gosposčinski gozdar podkupljen od tatov, da jih ni naznanjal, čeprav jih je poznal. Predsednik deželnega sodišča je na te navedbe predlagal občinam vojaško nastanitev na stroške občine, potrebna pa bi bila na področjih, kjer so bile kraje najpogostejše. Vojaška kontrola naj bi bila v veljavi, dokler ne bi bilo konec kraj. Predlagal je strog nadzor nad žagarji in lesnimi trgovci, ki bi jim poslali navodila, da mora biti les, ki je pri njih, žigosan iz gozdnega urada oz. da mora biti izvor lesa vedno dokazljiv. Predlagal je še pospešitev in dokončanje postopkov servitutne regulacije oz. odveze, povečanje števila žandarjev v okraju Planina in postavitve več žandarskih postojank. Predsedstvo deželnega sodišča je s pisanjem seznanilo tudi notranje ministrstvo s pripombo, da tudi gospostvo Planina ni popolnoma brez krivde.¹³¹⁴ Kljub opisanim težavam in vsemu trudu se je odkup servitutov zavlekel. Služnosti na nekdanjem gospostvu Planina so bile dokončno odpravljene v letih med 1870 in 1880.¹³¹⁵ Ob odpravi so bile ocenjene na 4.800.000 kron, lastnik pa je moral kmetom okoliških vasi zanje odstopiti 9.050 ha gozda.¹³¹⁶ Graščaku je ostalo 9.863 ha gozda.¹³¹⁷

Ključ za delitev gozdov in pašnikov med nekdanje služnostne upravičence je bila velikost kmetije oziroma višina davka,¹³¹⁸ čeprav so bili predhodni predlogi komisij različni. Ekvivalenti so bili razdeljeni na podlagi trajnih potreb kmetij po lesu, npr. za ostrejšje hiš, za skednje, kozolce, hleve, kurjavo, ne pa, vsaj praviloma, za prodajo lesa. Oblasti so pričakovale, da bodo kmetje kot novi lastniki gozdnih parcel z njimi gospodarili po načelu trajnosti.¹³¹⁹

1314 Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 163.

1315 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 128.

1316 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 123.

1317 Šivic, *Iz zgodovine našega gozdarstva*, str. 115; glej tudi Perko, *Vasi v objemu železnice*, str. 124.

1318 Fischer, *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo*, str. 33.

1319 Perko, *Vasi v objemu železnice*, str. 123, 124.

Na Goriškem so v času regulacije servitutov velika prizadevanja posvetili pogozdovanju Krasa. Ker so ogolele kraške površine prvenstveno služile paši, je nekatere skrbelo, da po pogozditvi na njih paša ne bo več dovoljena ali pa bo prepovedana vsaj začasno.¹³²⁰

Kjer so k težavam pri reševanju posameznega problema pripomogli zapleteni lastninski, služnostni in zakupni odnosi ter ločevanje posameznih pravic in lastnine, so komisije pri regulaciji in odkupu morale urediti tudi te probleme. Že samo reševanje servitutov je bil dolgotrajen postopek, pritožbe strank v postopkih pa so čas dokončne rešitve še dodatno razvlekale. Kjer je bilo služnostnim upravičencem do menjalne služnosti za odškodnino prepuščeno kar nekdanje služnostno zemljišče, se težavam skoraj ni bilo mogoče izogniti. Če se je bila služnostni pravici pripravljena odreči prva skupina služnostnih upravičencev in si skušala »svoje novo« zemljišče bolj kultivirati, npr. posaditi gozd ali narediti travnike in njive, pa je lahko druga skupina z izvajanjem služnosti vse skupaj uničila.¹³²¹

Ponavadi je pravi obseg služnosti pokazala šele njihova odveza oz. postopki v zvezi z njimi. Ekvivalent v gozdni površini so za odvezo svojih pravic do lesa, paše in stelje v bistrškem gozdu dobili vaščani Županjih njiv, Stahovice, Stranj, Zagorice, Kregarjevega in Gradiš. Že ko je bila odločba o odvezi služnosti pravnomočna, so upravičenci iz Županjih njiv in Stahovice zahtevali, da jim mesto Kamnik dovoli steljarjenje na drugih gozdnih območjih, saj naj bi gozd, kjer so steljo grabili do odveze, kot odvezno zemljišče dobili vaščani iz Stranj. Trdili so še, da iz svojega gozda stelje ne bi mogli spravljati oziroma bi jo zelo težko. Njihova zahteva je bila zavrnjena kot samopašna in nedopustna.¹³²²

Tudi trinajst kmetov iz Vidma v sodnem okraju Velike Lašče se je leta 1894 pritožilo zaradi posledic regulacije pašnih servi-

1320 Gabršček, *Goriški Slovenci I*, str. 37.

1321 SI ARS, AS 33, fasc. 10-6, 1895–1897, št. 13015.

1322 Valenčič, *Bistriški gozd in kamniški meščani*, str. 87.

tutov. Pašno služnost so sicer regulirali tako, da so nekdanji služnostni upravičenci kot skupnost dobili v last nekdanji služnostni pašnik, katerega lastnik je bil pred tem čušperski graščak. A so služnost na zemljišču izvajali tudi kmetje iz Podpeči (»navzkriž«), ki so pasli na pašniku tudi po regulaciji, čeprav videmski kmetje na podpeški pašnik (nekdanji »navzkrižni« pašnik) niso več gonili svoje živine. Ko so kmetje iz Vidma svoj pašnik pogozdili, so jim podpeški kmetje s pašo svoje živine povzročali škodo: »Na večerni strani od obeh vasi Videm in Podpeč, proti Velikem Laščam, leži zemljišče, katero je posestnikom teh vasi, za pokritje njih dervaških in pašenskih pravic – po servitutnem potu, od grajščine Čušperske (Zobelsberg) va last odstopleno. – Prej kot je to zemljišče še v grajščinskih rokah bilo, so posestniki iz vasi Vidma iz posestniki vasi Podpeč ena skupna paša na tem zemljišču, to je, da se je živina iz obeh vasi Videm in Podpeč navkriž, Videmska na Podpeškim, in Podpeška na Videmskim pasla, imeli, in ta skupna ali navzkrižna pravica paše je trajala do zadnjega časa na tem zemljišču imenovano „Nart“; - Kot je grajščina Čušperska, posestnikom iz teh vasi Videm in Podpeč, kar je visoka c. k. deželna komisija, za odvezo in vravnavo zemljišč na Kranjskem za pokritje njih dervaških in pašenskih določila, odstopila; ali vsakej vasi dala, kar je bilo spoznaniga, določeniga in vsakej vasi dala, kar potrebuje, tako so iz tem odstopom vgasnile tudi vse prejšne skupne pravice in vsa navzkrižna paša; in mi ponižno podpisani posestniki iz Vidma ne bomo v prihodne čase pasli po zemljišču posestnikov iz Podpeči; za tega del zahtevamo, da tudi oni po našim zemljišču ne bodo pasli; in da navzkrižne paše med posestniki iz vasi Videm in Podpeč za vselej končajo; zlasti ker mi ponižno podpisani posestniki smo večji del nam odstopleniga zemljišča, iz smrekami pogozdili in to zemljišča v boljši stanje obernali ali kultivirali, naj toraj vsaka vas taisto ima, kar je taistej visoka c. k. deželna komisija spoznala ali določila.«¹³²³

Kmetje so skušali komisije tudi izigravati, saj so prijavljali previsoko število živine, zato tudi zapisi, kakršen je sledeči, niso

1323 SI ARS, AS 33, 10-6, 1894, št. 14102.

bili nobena redkost: »Se vljudno prosi pojasnila ima li pri popisovanji živine število glav pravica vsaki posestnik sam naznati, ali se ima otem županstvo prepričati kajti sumi se da večina posestnikov bi si dali neprimerno živine vpisati ali bi se to pri ujtmeni obravnavi katira je napovedana potem da bo popraviti, kajti pojizvedilo se je pri c. kr. Deželni vladi da število živine je le ono pravo kolikor jim mora vsaki posestnik iz kerma na svoji zemlji pridelana zdrževati.«¹³²⁴

Nekateri kmetje dejansko niso razumeli pomena regulacije menjalnega servituta, saj so kmetje iz Maharovca v svoji pritožbi na odpravo menjalne pašne služnosti potožili, da njena odprava ogroža njihovo eksistenco.¹³²⁵ Pri tem seveda niso pomislili, da bi bilo treba pašo poslej izvajati le na tistem pašniku, ki jim je ostal v lasti in na katerega ni nihče več, razen njih samih, posegal po tem, ko so protiuslužni pašnik odstopili v last svojim partnerjem pri menjalni paši kot odškodnino za njeno regulacijo.

Podobnih primerov je bilo med reguliranimi gozdnimi servituti veliko, do novih nesporazumov pa je prihajalo, ko so nekdanji lastniki pričakovali, da morajo »kmetje smiselno razumeti odvezo zemljišč po odkupu služnosti«¹³²⁶ in da do izkoriščanja neodstopljenih zemljišč nimajo več pravice. Prav tako je bilo kmetom težko razumeti, da jim je zemljišče kot odškodnina odstopljeno v skupno last. Nekateri so to dejstvo kratko malo prezrli in si del, za katerega so menili, da jim pripada, ogradili.¹³²⁷

Tudi država je pričakovala, da bodo kmetje po odstopu zemljišč ali izplačilu odškodnine gospodarili v svojih gozdovih, ostale gozdne površine pa bodo pustili pri miru, vendar ni bilo tako. Predvsem tam, kjer je bil nadzor slabši, so še naprej zahajali v nekdanje gosposčinske gozdove in sekali ali nabirali les, vendar za tako poseganje v gozd izgovor, da koristijo služnosti,

1324 SI ARS, AS 33, 10-6, 1894, št. 13884.

1325 SI ARS, AS 33, 10-6, 1895–1897, št. 17255: » ... dass sie ohne wechselseitige Weideausübung nicht existieren können. ...«.

1326 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 11.

1327 SI ARS, AS 1026, šk. 7, Pritožba vaščanov vasi Breg pri Radovljici zaradi ograditve skupnega zemljišča, 1859.

ni bil več mogoč. Poslej so taka dejanja obravnavali kot kraje, zato so kmetje v primerih, ko so nadzorniki njihovo početje odkrili, pristali na sodiščih.¹³²⁸ Lokalne oblasti so v sporih že po uradni dolžnosti morale ukrepati, pri čemer so iskale vsako možnost, da kmetov v napeti situaciji ne bi dodatno razburjale.¹³²⁹

V primerih, ko je služnost pripadala celotni soseki, je odločilni faktor pri delitvi predstavljalo lastništvo kmetije s služnostno pravico in njena velikost. V bistrškem gozdu v lasti kamniških meščanov so imeli svoje pašne služnosti tudi okoliški kmetje. Leta 1888 je Meščanska korporacija, ki je v imenu lastnikov upravljala z mestnim gozdom, odkupila pašno pravico v bistrških gozdovih od vaščanov šestih okoliških vasi tako, da jim je glede na velikost njihovih domačih posesti odstopila 277 ha gozdov v predelu Konjske in Grohatega potoka, del teh gozdov pa je kasneje odkupila nazaj. Leta 1922 je oblast priznala Meščanski korporaciji status agrarne skupnosti, čeprav so nastajale v zvezi s tem pogoste težave tako v avstro-ogrski monarhiji kakor v kraljevini Jugoslaviji ter po 2. svetovni vojni, ponovno pa v devetdesetih letih oziroma na prehodu v tretje tisočletje.¹³³⁰

Ker so kmetje za skupna zemljišča slabo skrbeli, je bila njihova donosnost zelo nizka. Kmetje vasi Stara Fužina in Studor v Bohinjskem kotu so ugotavljali, da je gozdno zemljišče v skupni lasti z leti postalo zelo siromašno, saj je bilo z drevjem poraslo približno polovico manj, kot bi bilo potrebno. Gozd je bil v stalnem nazadovanju, zaradi česar so nekatere zemljiške parcele sčasoma postale popolnoma neproduktivne. Zaradi gospodarjenja bi bilo nujno take skupne površine razdeliti posameznikom, dodatno skrb za vegetacijo pa so terjale še posebne krajevne razmere. Dotični gozd se je namreč raztezal na zelo strmem območju prepadne verige Uskovice in Mesnove (danes Uskovnica in Mesnovec na Pokljuki) 1600 metrov nad morjem. Podlago rastišča so sestavljali apnenčasti skladi, prekriti

z zemljo, siromašno s humusom, drevesni sestav pa so tvorile smreke in bukve z obsegom 0,4 do 1 cole. Gozd je bil star približno 50 let. Gospodarjenje in ravnanje s tem gozdom je bilo zelo zaostalo (conservative Waldbehandlung).¹³³¹

V postopkih regulacije servitutov, ki so pripadali celotni vasi, občini ali srenji, so svoj delež k zmedi dodale še ustanove, ki so bile njihov sestavni del in so prav tako koristile servitute, pripadajoče celotni skupnosti. Ker pisnih dokazil praviloma niso imele, je problem predstavljalo že samo priznanje obstoja take pravice. Med take je sodilo vzdrževanje cest, poti in mostov, šol, različnih ubožnih ustanov, bolnišnic ali cerkva. Zakon je sicer predvidel njihovo poddržavljenje, če je bilo mogoče, tako da naj bi ustanovo poslej upravljala lokalna skupnost, pri cerkvah pa poddržavljenje ni bilo izvedljivo, saj so cerkve že imele pravnega lastnika.¹³³²

Javnost o težavnosti razreševanja služnostnih pravic sprva ni bila prav dobro obveščena, saj je o dogajanju med kmečkim prebivalstvom poročalo le malo člankov in malo letakov oz. propagandnih brošur.¹³³³ Mnenje večine prebivalstva na Kranjskem so izoblikovale predvsem vesti, objavljene v Novicah, glasilu Kranjske kmetijske družbe.¹³³⁴ Za to je bilo več vzrokov. Poročanje o za državo neprijetnih temah je strogo nadzorovala država in npr. že leta 1790 zahtevala, da smejo časniki o monarhu, vladi in kmečkih nemirih na Ogrskem poročati le tako, kot so to počeli pri uradnem »Wiener Zeitung«.¹³³⁵ Tem zahtevam se je prilagajala tudi uredniška politika časopisov, ki so jo vodili člani odbora iz plemiških vrst in je zato morala na prebivalstvo delovati pomirjevalno, drugi vzrok pa je bila nejasnost razmer, v katerih se uredniški odbor ni znal opredeliti za eno ali drugo stran. Kljub temu so Novice večkrat poročale o slabem stanju gozdov, v letu 1869 pa so še vedno kot enega od vzrokov za to

1331 SI ARS, AS 33, 10-11, 1094, št. 12701.

1332 Matis, *Österreichs Wirtschaft*, str. 41.

1333 Bruckmüller, *Die Kudlich-Legende*, str. 323.

1334 Časopis Kranjske kmetijske družbe *Kmetijske in rokodelske novice*.

1335 Cvirn, *Naj se vrne cenzura*, str. 14.

1328 SI ARS, AS 47, fasc. 402, mapa Kärnten, 50/Pr-851.

1329 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 196.

1330 Kočar, *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*, str. 27.

poleg pomanjkanja sredstev in neznanja kmetovalcev na prvem mestu navajale gozdne služnosti. Zadregi in kritiki se je bilo najlažje izogniti tako, da časopis o zadevi ni poročal.¹³³⁶

Bleiweisove Novice¹³³⁷ so zato po letu 1850, ko se je cenzura ponovno zaostila, svoje objavljane spet omejile na novice o vremenu, letini in nesrečah,¹³³⁸ ali kot je zapisal Andrej Gabršček: »'Novice' so postale zopet silno suhoparne. Omejevale so se na čisto vsakdanja poročila o vremenu, o letini, o nesrečah, o navadnih administrativnih odredbah itd.«¹³³⁹ Sicer pa je časopisje kmete v revolucionarnih časih okoli leta 1848 najpogosteje obravnavalo v zvezi z njihovimi napadi na osovraženo gosposko ter o izgredih. Ob tem je pozivalo k zaščiti miroljubnih podložnikov, k spoštovanju cesarske postave in zakonov ter se zavzemalo za kaznovanje izgrednikov.¹³⁴⁰ Časopis *Sloveniens Blatt*, ki ga je v Novem mestu leta 1848 začela izdajati založba in tiskarna Tandler, pa je kmečkemu vprašanju, ki je družbo na prelomu stoletja močno pretresalo, namenil le en članek v štirih delih.¹³⁴¹

Z regulacijo nihče ni bil popolnoma zadovoljen. Kmetje so se pritoževali, ker jim dodeljene površine niso zadostovale, saj jim na njih ni uspelo dobiti vsega tistega, kar so poprej na skupnih površinah, menili so tudi, da je bila njihova obveznost (v tlaki) večja, kakor je bila nato preračunana vrednost dodeljenih zemljišč. Ponekod so ugotavljali, da so nekdanji zemljiški gospodje pridobili tudi taka zemljišča, na katerih do tedaj niso pridobivali lesa ali pasli svoje živine, kmetje, ki so na omenjenih zemljiščih redno pasli, pa niso dobili nič. V ponujeno zamenjavo vaše zemlje kmetje velikokrat niso privolili, saj so imeli s tem slabe izkušnje. Nekdanji beltinski podložniki so namreč trdili, da jim je že sama regulacija vzela dovolj zemljišč, gospostvo je v

1336 Granda, *Gospodarske razmere pri Slovencih*, str. 322.

1337 Gozdar Franc Perko je leta 2013 izdal knjigo *Gozd in gozdarstvo v Bleiweisovih novicah*, ki povzema vse članke, objavljene v *Novicah*, ki so se tako ali drugače dotaknili dogajanja v gozdovih.

1338 Cvirn, *Naj se vrne cenzura*, str. 29.

1339 Gabršček, *Goriški Slovenci I*, str. 34.

1340 Peternel, *Cillier Wochenblatt*, str. 78, 79.

1341 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 414, 440.

času regulacije precej spreminjalo za odstop predvidene parcele in jih končno potisnilo na nerodovitna in zapuščena zemljišča. V »nova« zemljišča so morali vložiti veliko denarja in svojega dela, da so travnike izboljšali s kanalizacijo in gnojenjem, z novimi prerazporeditvami in združevanjem zemljišč pa bi ponovno dobili zamočvirjene, preoddaljene in nerodovitne pašnike, s čimer bi bili ponovno osiromašeni za svoj vložek in trud.¹³⁴²

V okolici kostanjeviške cisterce so si nekateri kmetje prilščali nekdanje samostanske pašnike, imenovane krakovski travniki, ki so bili tedaj državna last, ob čemer se je izkazalo, da je bila država slab skrbnik dominikalne posesti.¹³⁴³ Drugod se je dogajalo, da so se kmetje gozdov otepali, češ da bodo zaradi njih imeli le višje davke, dohodkov pa nobenih. Po pripovedovanju nekaterih naj bi se to dogajalo npr. v Jurščah, kasneje pa so se za tako odločitev kesali in vlagali tožbo za tožbo, da bi gozdove kljub temu dobili.¹³⁴⁴ V Trnovskem in Idrijskem gozdu so smeli kmetje do leta 1848 brezplačno pasti 9000 ovac in 600 glav govedi, ob regulaciji pa so kot odškodnino dobili del gozda, ki je bil mnogo manj vreden kot služnosti.

Kljub temu so bili kmetje iz Otlice na Gori z odškodnino zadovoljni, Dolanarji pa so se pritožili. Gozdno ministrstvo je ukazalo ponovno cenitev letnega donosa odstopljenega kompleksa, ki sta jo izvedla gozdna strokovnjaka Ouschan in Feber. Čeprav se je ob cenitvi leta 1880 pokazala razlika 17.000 goldinarjev, ki naj bi pripadli kmetom, je gozdni erar odklonil odstop dodatnih zemljišč, pripravljen pa jim je bil dati drugačne koncesije. Po večkratnih prošnjah je c. k. namestništvo v Trstu v imenu ministrstva kmetom dovolilo pašo 120 glav govedi v Trnovskem gozdu in pridobivanje stavbnega lesa po tretjinski ceni.¹³⁴⁵

Na skrajnem vzhodu slovenskega ozemlja so se kmetje beltinškega gospostva leta 1864 pritožili na sedemčlansko prizivno sodišče, saj se je spor, katerega ena glavnih točk je bilo

1342 *Források a Muravidék történetéhez*, 2, str. 55–58.

1343 Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*, str. 209.

1344 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 41.

1345 Čibej, *Zbrani spisi*, str. 98.

tudi lastništvo služnostnih površin, vlekli že vrsto let. Kmetje štirinajstih vasi so gozdne pašnike, imenovane gaji, šteli za svoje, medtem ko je pristojno sodišče razsodilo, da so last bivšega gospostva. Ob regulaciji jim je lastnik gospostva oz. veleposestva nameraval odstopiti le drevje. Pritožba ni bila uspešna, saj je tudi najvišji sodni zbor potrdil prejšnjo sodbo.¹³⁴⁶

Leta 1863 je bilo na Salzburškem od 70.000 oralov gozdov 40.000 spornih, ker sta se za lastništvo tožila erar in domače občine. Podobno je bilo na Tirolskem, kjer je bilo od leta 1847 v sodnih procesih zaradi lastništva zemljišč 203.000 ha gozdov, tožila pa sta se država in zasebni sektor. Primera dobro prikazuje kaotično stanje, v katerem se je znašla država na kmetijskem področju v drugi polovici 19. stoletja.¹³⁴⁷

V notranjeavstrijskih deželah je bil večji del služnosti uravnani dvajset let po uveljavitvi zakona, torej v sedemdesetih letih 19. stoletja. Kljub temu je bilo leta 1878 na Kranjskem s servituti obremenjenih še okoli 18 % gozdnih površin (t.j. okoli 73.000 ha od približno 400.000 ha površin), na Primorskem celo 37 % (okoli 66.000 ha).¹³⁴⁸ Na Koroškem so se številke s servituti obremenjenih zemljišč leta 1895 gibale okoli 170.000 ha od okoli 1.000.000 ha zemljišč.¹³⁴⁹ Na Goriškem se je ohranilo največ skupnih zemljišč. Čeprav je bilo med letoma 1861 in 1910 razdeljenih okoli 30.000 hektarov gozdnih površin, pašnikov in neobdelanih zemljišč, so nerazdeljeni ostali planinski pašniki, njihov ostanek pa so današnje pašne skupnosti,¹³⁵⁰ ki s temi zemljišči še danes gospodarijo. Služnostne pravice do lesa in paše so se v kmetijstvu ohranile kot relikv fevdalnega sistema, v splošnem pa je imelo leta 1902 še 20 % vseh kmečkih gospodarstev pravico do paše, 10,09 % pa do izrabe gozda. Na Koroškem jih je bilo malo, nekoliko več na Štajerskem, največ pa na Kranjskem.¹³⁵¹ Država se je z regulacijo

servitutov spopadala še dolga leta, saj so zavirali razvoj kmetijstva in slabili njeno ekonomsko moč.

Napetosti v zvezi z regulacijo so prispevale tudi k ostalemu dogajanju v takratni družbi, npr. odklonitvi dovoljenja za tabor v Lescah leta 1871, zaradi regulacije servitutov pa so se pretepali v okolici Idrije leta 1873, Knežaka in verjetno še kje.¹³⁵² Pretep v Knežaku je verjetno razumeti v sklopu dogajanja na Mašunu, ko so kmetje sedmih pivških vasi (Koritnica, Knežak, Bač, Bistrica, Trnovo, Vrbovo in Spodnji Zemon) nasilno pregnali gradbene delavce, ki so na posestvu Snežnik v lasti saškega kneza Jurija Schönburga Waldenburga postavljali gozdarsko postojanko. Položaj postojanke na sedlu bi omogočal lažji nadzor dogajanja v gozdovih na pivški strani snežniškega pogorja, kjer so kmetje neovirano in ne glede na razrešene služnosti še naprej gozdarili po svoje. Ti so na gradnjo gledali kot na omejevanje svoje pravice in so iz naslova dodatne rabe zemljišč mimo vedenja graščine želeli na ministrstvu izposlovati višjo odškodnino. 120 moških iz vasi Bač, Knežak in Koritnica je 24. avgusta 1874 nagnalo mašunske gradbene delavce, dvema med njimi in žandarju pa se je uspelo skriti in so rušenje opazovali iz varne razdalje. Lastnik posestva Jurij Schönburg Waldenburg je kmete prijavil policiji, v razsodbi pa so vse sodelujoče kmete obsodili na zaporne kazni, povrnitev stroškov za prizadejano škodo, vas Knežak je dobila kazensko namestitev in imela še dalj časa težave, saj niso mogli najti nekaznovanega člana svoje občine, ki bi lahko občinske interese zastopal zunaj domače občine.¹³⁵³

Tudi v Bohinju na območju rovtov Voje in Vogar gozdnih servitutov do leta 1870 še niso uravnali. Do njih so bile upravičene vasi Studor in Stara Fužina ter Kranjska industrijska družba kot naslednica Zoisovih obratov v Bohinju. Kranjska industrijska družba si je pri okrajni komisiji za ureditev zemljiških bremen izposlovala pravico do nadzorovanja gozdov Voje in Vo-

1346 *Források a Muravidék történetéhez*, 2, str. 55, 56.

1347 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 52.

1348 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 40.

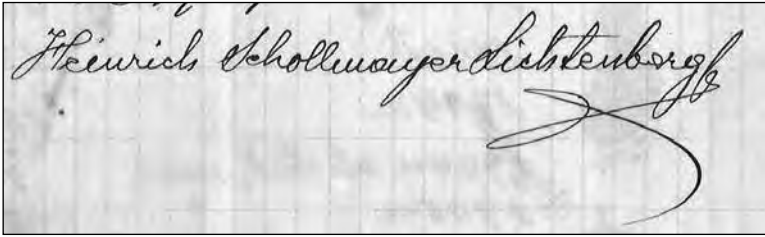
1349 Granda, *Kratek prerez*, str. 70.

1350 Marušič, *Spor zaradi delitve zemljišč v Doberdobo*, str. 454.

1351 Maček, *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata*, str. 24.

1352 Granda, *Kratek prerez*, str. 70.

1353 Schollmayer-Lichtenberg, *Snežnik in schönburški vladarji*, str. 44; glej tudi Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 149 in Stariha, *Politične razmere na Slovenskem*, str. 163.

Podpis snežniškega upravitelja Henrika Schollmayerja – Lichtenberga, ki je bil kot nadgozdar najprej nastanjen na Mašunu, kjer se je soočal s posledicami razreševanja servitutov na Snežniku.
(AS 788, šk. 312)

gar z lastnim osebjem, čemur so se vaščani iz Studorja in Stare Fužine uprli. Tudi ob navzočnosti okrajnega glavarja gozdarjev Kranjske kmetijske družbe niso pustili v gozd. Deželno sodišče je to ocenilo kot upor proti državni oblasti in 62 obtožencem izreklo zaporne kazni tudi prek dveh let.¹³⁵⁴

Ponekod so se kmetje in lastniki služnostnih zemljišč pritoževali zaradi počasnosti postopkov, drugod so nekateri nasprotovali odkupu in razrešitvi služnosti. Zapisnik, sestavljen dne 12. avgusta 1894 v občinski pisarni na Bledu, ki so ga podpisali vsi navzoči, priča o močnem nasprotovanju in zaskrbljenosti služnostnih upravičencev ob načrtovanem odkupu servitutov: »Vsled tukajšnjega povabila zglase se posestniki iz Sela in ko se jim prebere ukaz c. kr. Okrajnega glavarstva v Radoljci z dne 9. julija t. l. št. 1102 o predmetu sledeče izjavijo: Mi smo zoper vsaki odkup pravic, ker bi bilo nam posestnikom to silno v kvar – in sicer zato, ker mi naše črede ne moremo potem v pašo goniti ker so te skupne parcele na vse strani rastresene – in tudi živina se ne more pri paši razprostirati če pa mi nimamo proste paše, pogine nam vsa živina ker imamo prevroče hleve, in nam je potreba da je živina na prostem. To lahko pregleda tudi živinozdravnik, saj je resnično temu tako. – Naša želja je torej ta da ostane vse pri starem, ker naša živina bi nasprotno silno trpela.«¹³⁵⁵

1354 Žontar, M., *Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja*, str. 65.
1355 SI ARS, AS 33, 10-6, 1894, št. 11279.

Tudi tam, ker je regulacija po eni strani skušala zemljiško-posesstne razmere urediti, a je po drugi strani nekaterim prizadejala škodo, so se nekateri postopki vlekli dolga leta. Kmetje sami so ugotavljali škodljive posledice nekaterih dejanj: »Glasom priložene razsodbe c. kr. Deželne komisije za odkup in odvezo zemljiških bremen z dne 10. oktobra 1861. leta štev. 2408/1861 posedujemo posestniki iz Studenca (Brunndorf) iz Staj in iz Kota skupne pašne pravice na dotičnih v priloženih izkazih pod C in D navedenih gozdih to je po nekdanjih gmajnskih partih in po borštih.

Paša izvršuje se medsebojno tako da sme vsak opravičen posestnik čez vse dotične parcele počrez pasti.

Ker so pa posestniki iz Staj in iz Kota preveč čez deleže drugih posestnikov pasli in ker več živine na pašo gonijo, kot imajo pravico, zahtevali so posestniki iz Studenca, da bi se medsebojne pašne pravice po tujih gozdih prepovedale in odpravile, osobito ker se v gozdih po paši velika škoda dela, tako da živina vso podrast zatre.

Vsled tega sklenil je občinski odbor občine Studenec pri svoji zadnji seji dne 10. julija t. l. da se naj medsebojna paša po gmajnskih delih in po borštih vstavi in za vedno odpravi.

Na podlagi dotičnega z veliko večino glasov storjenega sklepa pod B prosi toraj podpisano županstvo odgovorno z drugimi vdeleženimi posestniki.

Veleslavna c. kr. deželna vlada blagovoli potrebno ukreniti, da se ravno navedene naše medsebojne pašne pravice za vedno odpravijo in ako drugače ni mogoče tudi odkupijo. Županstvo v Studencu dne 20. julija 1898.«¹³⁵⁶

Podobno sta pravico paše v svojih gozdovih zaradi škode želela leta 1898 od svojih sovaščanov odkupiti Matija Rajer in Janez Jančar: »France Rebol iz Razrtega št. 3, Janez Borse od tam št. 1, Jože Škedelj od tam št. 2, Andrej Grabner od tam št. 7, Janez Hočever od tam št. 8 in Janez Zrimšek od tam št. 11 pasejo od nekdanj neprepirno in neizpodbijano po naših gojzdih, ležečih

1356 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861–1918, 10920.

v kat. občini Gradišče, namreč po mojih Rajer-ja Matije iz Razdrtega št. 6 in Janez-a Jančar-ja od tam št. 4 gojzdih, med tem ko sva midva vže davno opustila pašo po gojzdih.

Midva želiva te njih pašne pravice v svrhu, da se dvigne kultura najinih gojzdov odkupiti.«¹³⁵⁷

Za nekatere kmete je bila odprava služnosti neustrezna, ker je zavirala njihove potrebe po širjenju kmečke proizvodnje. Leta 1894 so se pritožili prebivalci Velikega Črneta. Ko je bila njihova pašna služnost regulirana z odstopom zemljišča, na katerem so smeli po dogovoru dopoldne in popoldne pasti poljubno število živali od sv. Jurija do Male gospe (8. september), so ugotovili, da jim velikost zemljišča ne zadošča za njihove »gospodarske interese«. Zemljišče je bilo malo, veliko 7 oralov 1381 kvadratnih klafter, ležalo je v ozki dolini, zaradi tega je bilo precej neuporabno, saj je živina kljub skrbnemu nadzoru pastirja redno zahajala v bližnji gozd, ki pa ni bil njihov, in delala škodo. Da bi prehajanje živali v gozd preprečili, bi morala vsaka žival imeti lastnega pastirja.¹³⁵⁸ Lastniki živine so se s pašo dnevno izpostavljali nevarnosti, da bodo zaradi tega kaznovani. Zato so se spraševali, zakaj morajo živino vsak dan odvracati od paše v gozdu in kje je v takem primeru interes države po dvigu kmečke proizvodnje, za katero se deklarativno tako zavzema. Nerazumljiva jim je bila presoja strokovnjakov, ki so izračunali, da mala parcela izpolnjuje zahteve po bližini doma, donosu, legi in kulturi ter je obenem dovolj velika za pašo 63 glav normalne živine v lasti 13 kmečkih posestnikov.¹³⁵⁹

Mnogo predlaganih rešitev se je iz rok reševanja na deželni ravni selilo na Dunaj, saj so bile neustrezno rešene ali pa jih okrajne komisije niso znale rešiti. Ko so kmetom iz Malega Korena za pravico do lesa odstopili gozdno parcelo št. 1589/1 v katastrski občini Veliko Globoko, je problem postala služnostna pot kmetov iz Laz v žužemberškem okrožju. Ti so imeli

pravico do prehoda ljudi in živine do vodnih zajetij, v katerih so jo »nepojmljivo dolgo«¹³⁶⁰ za domače potrebe do takrat zajemali v dveh izvirih čušperškega gospostva. Ker kmetje iz Laz zapisanemu dogovoru okrajnega glavarstva in nekaterih kmetov iz Malega Korena niso zaupali, saj so v nekaterih zapisanih besedah prepoznali »drzne in gnusne laži«, ¹³⁶¹ je kranjska deželna komisija prosila za pomoč, ker se sama ni znala odločiti, kaj je »prava pravica«.¹³⁶²

Čeprav se je glavni del regulacije oz. odkupa služnosti končal do leta 1880, so nekateri imeli pašniško pravico in planšarji pravico do lesa še v letih, ko je gozdove na Gorenjskem skušal kupiti Kranjski verski sklad. Ta se je o nakupu gozdne posesti začel s Kranjsko industrijsko družbo pogajati leta 1889.¹³⁶³ Tudi pravica rože konec 19. stoletja še ni bila v celoti niti pozabljena niti odpravljena oz. regulirana, pa tudi vse dileme glede regulacije še niso bile popolnoma razjasnjene. Ko so strokovnjaki leta 1884 za ministrstvo za kmetijstvo pripravili anketo o stanju v kmetijstvu in vzrokih za njegovo nazadovanje, je Luka Svetec menil, da bi kmetiji morale pripasti vse tiste pritikline in pravice, ki so bile pri kmetiji vpisane v zemljiško knjigo in brez katerih kmetija ne more obstati. To so bile med drugim tudi »pravica do paše, potrebnega stavbenega lesa, drv, stelje itd.«¹³⁶⁴

Kmetje iz Poljan v okraju Kamnik so smeli še leta 1892 iz gozda, imenovanega Savinjski vrh v katastrski občini Tirosek, katerega lastnik je bilo nekdanje gospostvo Gornji Grad, posekati smreke in bukve v vrednosti 25 goldinarjev. Ob tem so se pritoževali, da njihovi primeri regulacije služnosti še niso končani.¹³⁶⁵ Na nekaterih zemljiščih, ki jih je nekdanje gornjegrajsko gospostvo imelo na Solčavskem, pa so tudi po regulaciji servituti okoliških kmetov ostali, saj so kmetje na njih še naprej

1360 »seit undenklichen Zeiten«.

1361 »die freche und abscheuliche Lüge«.

1362 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1918, 6300/1898.

1363 Rajšp, Verski skladi na področju Slovenije in gozdovi na Gorenjskem, str. 110.

1364 *Poročilo o kmetijski enketi*, str. 12.

1365 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1895, leto 1892, št. 13809.

1357 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1918, 10941.

1358 »... Da müßte man für jedes Stück Vieh einen besonderen Hirte aufnehmen ...«

1359 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861—1918, 11001/1898.

smeli pasti živino: kmetije v Citriji in za Riglom so dalje pasle na planini Grohot, kmet Pastirek (in Ložekar) na planini Okrešelj, Stahalco pa je užival kmet Knez, vendar s pogojem, da je še do prve svetovne vojne v pašo jemal farovške vole.¹³⁶⁶

Nekateri kmetje iz radovljiškega okraja so se še leta 1894 pritoževali, da njihove služnosti še niso uravnane in odkupljene, zato na pašnih služnostnih zemljiščih, ki pripadajo več koristnikom, ni mogoče gospodariti: »Te pašne pravice pripadajoče posestnikom na tujih zemljiščih, so lastnikom obremenjenih parcel v veliko škodo, tako, da se sme trditi da bi ta zemljišča donšale še enkrat toliko, ako bi bila ista prosta teh pašnih pravic; kajti dotične njive se sedaj v jeseni ne smejo obsejati; travniki, kateri so bolj mokri ali pa močvirnati, se tako pohodijo, da drugo leto komaj kaj more rasti; vrh tega pa še mnogi opravičenci še pred določenim časom začenjajo goniti živino na ta zemljišča, iz katerih činov nastajajo le prepiri in sovraštvo mej sosedih.«¹³⁶⁷

Ponekod so se spori zaradi služnosti zavlekli krepko v 20. stoletje. Na Jožefovem hribu nad Celjem, kjer so na travniški površini v lasti mestnega sveta pred cerkvijo želeli povečati beneficijno hišo, so imeli lazaristi pravico paše dveh krav. Po dolgih letih pravdanja jim je leta 1902 najvišje sodišče na Dunaju pravico tudi priznalo.¹³⁶⁸ Leta 1935 pa so lazaristi z mestnim svetom podpisali pogodbo, s katero so se odpovedali služnostni paši in v zameno dobili del zemljišča pred cerkvijo, ki je že pred tem služilo cerkvenim namenom, ter s tem omogočili pozidavo Jožefovega hriba.¹³⁶⁹

Po posameznih deželah so se z odkupom in regulacijo spopadali na različne načine. Na Spodnjeavstrijskem so bile skoraj vse služnosti popolnoma odpravljene. V sudetskih deželah (Sudetenländern) je bilo več odstopov zemljišč kakor regulacije, ponekod pa se je bilo treba soočiti s katero od zelo starih služnosti. Na Kranjskem je bilo od 108.893 različnih pravic 99.048 od-

pravljenih in le 9845 (9 %) reguliranih. Večina je bila odkupljena z odstopom zemljišč (59.910 pravic ali 60 %). Na Koroškem je bila večina gozdnih servitutov odpravljena z odstopom zemljišč, medtem ko so velik del pašnih služnosti regulirali. Prav nasprotno pa so na Tirolskem le eno tretjino služnosti odpravili in dve tretjini regulirali. V Galiciji je bilo do konca decembra 1893 za obravnavo v postopkih odprave in regulacije prijavljenih 30.625 služnostnih pravic, od katerih so jih dokončno odpravili 30.571. Služnostni upravičenci so za odškodnino dobili v denarju 1.217.166 goldinarjev in 278.374 oralov zemljišč. Od tega je bilo 162.368 oralov gozdov, 116.000 oralov pa je bilo pašnikov, travnikov in njiv. Na Štajerskem je bilo za odpravo oz. regulacijo prijavljenih 3158 služnostnih pravic, ki so obremenjevale 504.045 oralov gozdov in 134.582 oralov pašnikov, skupaj 638.627 oralov ali 367.500 ha zemljišč.¹³⁷⁰

Način razrešitve služnosti (stanje v devetdesetih letih 19. stoletja):¹³⁷¹

	Pravica do lesa	Pašna pravica	Pravica do nastilja	Pravica izkoriščanja gozdnih tal	Pravica pridobivanja gozdnih produktov	
Obravnavanih pravic	18.491	16.339	8.788	4.056	15	
Od tega odkupljenih z	zemljiščem	5.843	6.270	4.351	317	
	lesom	275	91	232	15	
	denarjem	3.450	2.029	559	513	5
	skupaj	9.568	8.390	5.142	845	5
Reguliranih s	sodbo	1.289	1.312	440	166	
	poravnavo	6.684	5.614	2.737	2.840	5
	skupaj	7.973	6.926	3.177	3.006	5
Nepriznane pravice	950	1.023	469	199	5	

¹³⁶⁶ Vider, *Zapiski o Solčavi*, str. 11.

¹³⁶⁷ SI ARS, AS 33, 10-6, 1894, št. 11279.

¹³⁶⁸ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, II. del*, str. 29.

¹³⁶⁹ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, II. del*, str. 357.

¹³⁷⁰ Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 131, 132.

¹³⁷¹ Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 132. Podatki v tabeli niso popolni, ker jih (po besedah avtorja) za Gornjo Avstrijo in Primorje ni bilo najti.

Dolgotrajnost postopkov je pripomogla k temu, da je leta 1895 stanje odvezanih gozdnih zemljišč v državi kazalo sledečo podobo (površina v ha):¹³⁷²

Dežela	Skupna površina	Obremenjeno s služnostmi			V %
		Državni gozdovi	Privatni gozdovi	Skupaj	
Spodnja Avstrija	681.495	23	4.024	4.047	0,6
Zgornja Avstrija	407.758	57.309	26.829	84.138	20,6
Salzburg	231.889	115.826	27.805	143.631	61,9
Tirolska in Predarlško	1.109.131	103.356	221.198	324.554	20,9
Štajerska	1.075.141	52.105	59.294	111.399	10,3
Koroška	456.871	20.532	148.887	169.419	37,1
Kranjska	442.309	2.964	45.512	48.476	10,9
Primorska	233.713	3.152	287	3.439	1,5
Dalmacija	381.790	2.880	31.596	34.476	9,0
Češka	1.507.325	-	26.315	26.315	1,8
Moravska	609.993	-	22.023	22.023	3,6
Šlezija	174.110	-	5.755	5.755	3,3
Galicija	2.019.700	135.337	326.636	461.973	24,8
Bukovina	451.195	-	-	-	
Skupaj	9.782.420	493.484	946.161	1.439.645	14,7

Ob razreševanju služnosti so nekateri v postopkih, verjetno večinoma nehote, zagrešili tudi nove napake, ki so se pokazale šele po dolgih letih. Med odmevnejšimi je bil primer zakonskega para Čuš, ki se je zapletel prav zaradi regulacije servitutov. Ko sta 16. januarja 1894 Blaž in Veronika Čuš iz Klaponcev (danes Hlaponci) s predajno pogodbo od svojih prednikov Johanna in Marije Čuš v lastništvo prevzela parcelo št. 1512 v katastrski občini Mostje¹³⁷³ in lastništvo vpisala v zemljiško knjigo, si niti predstavljala nista, da bosta zaradi nje imela težave. Leta 1897 jima je okrajno sodišče

na Ptuju sporočilo, da je deželna komisija za razrešitev zemljiških bremen in regulacijo pri deželnem namestništvu ugotovila, da sta to zemljišče od prednikov prevzela neupravičeno, saj ni bilo njihovo. Parcelo so jima odvzeli in jo namenili kot odškodnino za skupno pašno zemljišče kajzarjem iz Dornave. S posledicami ukrepa se je ukvarjalo okrajno sodišče na Ptuju. Ko so kajzarji želeli koristiti »svoje« zemljišče, sta se zakonca Čuš v ugovoru na odločbo sklicevala na to, da administrativni postopki še niso končani in zanju še niso pravno obvezujoči, zadeva pa je romala naprej na vse možne apelacijske instance. Glede na dve enaki razsodbi, ki sta ugotavljali ničnost pritožb, je bila parcela zakoncema kljub vsemu trudu po kratkem postopku odvzeta, ne glede na to, da je zbor upravnega sodišča njuno težavo vzel v poseben pretres. Pri tem so priznali tudi procesno napako, saj jima sodba namestništva ni bila vročena. V javno objavljeni interpelaciji je bilo navedeno, da je bilo za postopke regulacije na Štajerskem značilno, da se je stranka v postopku morala obrniti na višjo instanco, če je želela, da se v postopku upošteva še njeno mnenje oz. njena »pravica«. V konkretnem primeru zakoncev Čuš je bila njuna tožba vrnjena v ponovno presojo, za »grešnega kozla« pa so ožigosali deželno namestništvo v Gradcu, zato so na ramena namestništva prevalili vse stroške postopkov in ponovne razsodbe. Višje deželno sodišče v Gradcu je potrdilo sodbo mariborskega okrožnega sodišča ter spomnilo, da sodišče pri odločitvi ni prepoznalo konflikta z nadrejenim zakonom o nedotakljivosti lastnine. Ob naštevanju vseh procesnih napak, ki so bile storjene v dolgem sodnem postopku, je interpelacija omenila še, da je bilo vse skupaj za zakonca Čuš, ki sta zaupala v delovanje pravne države in verodostojnost njenih postopkov in evidenc, še toliko težje, ker sta Slovenca in sta v postopkih uporabljala slovenski jezik, odločujoči uradniki pa so slovenščino slabo razumeli. Zato so jima lahko le slabo obrazložili pravice glede lastništva, ki jih imata po določilih državlanskega zakonika, in so uničili njuno vero in zaupanje v pravni red. Ob tem sta morala nositi vse stroške procesa, ki so z leti »kolosalno« narasli. Njun zastopnik dr. Anton Brumen s Ptuja se je zavedal, da

¹³⁷² Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 130.
¹³⁷³ Brückldorf, SI ARS, AS 177, k. o. Mostje M 37.

ob nerazumevanju sodniških uslužbencev, ki so vso kalvarijo zakonskega para Čuš povzročili, še tako pazljivo vodenje procesa z uporabo vseh ustreznih pravnih sredstev Čuševima ne bo moglo pomagati v iskanju pravice. Prisluzil si je celo 400 goldinarjev kazni, ker si je dovolil kritizirati sodniške odločitve, čeprav je izrek kritike razumel kot svojo dolžnost. Kazen je bilo zato razumeti tudi kot ukrep za discipliniranje štajerske advokatske zbornice in odvetnika Brumna. Ker se je zagovornik oškodovancev strokovno posvetil problemu, sodba pa je bila izrečena »tako protizakonito in strahotno«, je bil odvetnik po odločitvi višjega sodišča dolga in kazni oproščen. Vzrok in način tovrstnega izrekanja kazni naj bi (v zadnjem času) postal obžalovanja vreden tipičen primer, ki ne temelji na zakonskih predpisih, temveč veliko bolj na osebni nenaklonjenosti. K težavam je torej prispevala tudi narodnost Blaža in Veronike Čuš, na svojo nesrečo pa sta imela tudi slovenskega zagovornika.¹³⁷⁴ Zaradi razvpitosti je o procesu poročalo štajersko časopisje,¹³⁷⁵ s čimer je zadeva dobila celo medijsko odmevnost. Ker pa Čuševa nista več zaupala štajerski komisiji za regulacijo služnosti, da bo zadevo ustrezno rešila, sta predlagala, da se njuna zadeva predodeli v reševanje komisiji na Kranjskem.¹³⁷⁶

Posestniki po odpravi gozdnih servitutov dejansko niso začeli takoj urediti in ustrezno izkoriščati gozdov. Najpogosteje je k temu prispevalo pomanjkanje denarja. Odkup servitutov in uravnavanje zemljiških davkov sta popolnoma spremenila strukturo lastništva zemljišč, ki so bila do tedaj njihov osnovni vir dohodkov. Po drugi strani pa so bili kmetje zaradi plačilne nesposobnosti mnogokrat prisiljeni iskati posojila, kar pa je bilo na področju s slabo razvitimi denarnimi ustanovami težko. V stiski so se zato zatekali k posojilodajalcem »na črno«, ki so za posojeni denar zahtevali oderuške obresti.¹³⁷⁷ Za plačevanje kreditov so bili pri-

ljeni izsekavati kot odškodnino dobljeni gozd.¹³⁷⁸ S svojim lesom so na trgu postali močni konkurenti velikim posestnikom. Velika ponudba lesa je na trgu povzročila močno pocenitev, zato so morali veleposestniki izkoriščanje svojih gozdov omejiti, kolikor je bilo mogoče.¹³⁷⁹

Kljub odstopu zemljišč so nekdanji fevdalci obdržali večinski delež kmetijskih zemljiških površin. Turjačanom je npr. po odkupu ostala še okoli petina prvotne gozdne posesti, v letu 1886 je bilo to okoli 2.900 ha.¹³⁸⁰

Lastniki velikih zemljiških posesti so se morali spopasti še s problemom rovtov, ki so jih skozi daljši čas z dovoljenji ali brez njih v gozdovih naredili kmetje. S tistimi, ki so bili izkrčeni brez privoljenja nekdanjega zemljiškega gospoda, običajno ni bilo posebnih težav, za nekatere pa so kmetje imeli kupoprodajne pogodbe in izvlečke iz zemljiških knjig, s katerimi so dokazovali svoje lastništvo. Ker so novi veleposestniki želeli zaokrožiti svoja zemljišča in preprečiti vstop v gozdove kmečkemu prebivalstvu, je bilo potrebnega veliko truda, da jim je uspelo rovtve z odkupi spet vključiti v ostalo posestvo.¹³⁸¹ Marsikje pa se je z željo po zaokrožitvi gozdne posesti križala tudi želja po čim večjem lastnem lovu, ki je bila glavni motiv von Borna, lastnika nekdanjega tržiškega zemljiškega gospostva, da je od kmetov odkupoval pašne planine, obdane z visokim gozdom, v k. o. Sv. Katarina.¹³⁸²

Razmere so za kmete postajale vse slabše. Zaradi nezmožnosti pokrivanja življenjskih stroškov in ob tem še odplačevanja obveznosti regulacije služnosti so bili prisiljeni najemati vedno več kreditov, ki jih niso mogli več odplačevati. V začetku 20. stoletja so zato na Štajerskem obresti od kmečkih dolgov znašale petkrat več kot ves zemljiški davek.¹³⁸³

Služnosti so po letu 1853, ko je bil sprejet zakon o regulaciji

1374 SI ARS, AS 185, Splošni spisi II, (Fasz. 353, sign. 10/1 Stmk., Spez. Veroz. S. 361), leto 1904, št. 27419.

1375 Südsteirische Presse, št. 97. Maribor, sreda, 3. december 1902, str. 1–2.

1376 SI ARS, AS 185, Splošni spisi II (Fasz. 353, sign. 10/1 Stmk., Spez. Veroz. S. 361), leto 1905, št. 36580-905.

1377 Pančur, Oderuštvo na Slovenskem, str. 41.

1378 Pančur, Oderuštvo na Slovenskem, str. 44.

1379 Perko, *Zapisano v branikah*, str. 127.

1380 Kočar, Knafelc, *Svet med Mačkovcem, Mokrcem in Iško*, str. 136.

1381 Schollmayer-Lichtenberg, *Snežnik in schönburški vladarji*, str. 63–67.

1382 SI ARS, AS 33, fasc. 10/11, 1861–1918, mapa 2, 7199/1892 Medvode-Rob, z. z. 5668.

1383 Toš, Franc Robič, str. 45.

in odkupu služnosti, urejali še večkrat. Leta 1883 so bili sprejeti trije zakoni, ki so urejali zložbe, razdelitve in enklave v gozdovih. Kljub temu so še leta 1908, ko je zasedal XXII. avstrijski gozdarski kongres, udeleženci ugotavljali, da na področju servitutnih pravic s pravnega vidika še vedno niso dosegli posebej velikega premika, predvsem pa jih je vznemirjalo dejstvo, da so kmetje na večini področij, kjer so bile služnosti že regulirane in odkupljene, še vedno posegali v graščinski oz. posestniški lastniški gozd.¹³⁸⁴ Tudi zato je bil leta 1909 sprejet zakon o varstvu planin.¹³⁸⁵ Ker je »Einforstungen« (»vgozdenje«) tudi po izpeljavi reform ostalo velik problem, so dežele, 1907. leta Spodnja Avstrija, 1909. Štajerska in Tirolska, 1910. Koroška in 1917. Salzburg, sprejele dopolnitve k obstoječi zakonodaji (Ergänzungsregulierung, Ablösung und Sicherung der Nutzungsrechte an Holz-, Weide- und Forstprodukten).¹³⁸⁶ Kranjska je nov deželni zakon o ureditvi in odkupu služnostnih pravic sprejela leta 1911¹³⁸⁷ in istega leta so bile služnostne pravice priznane kot realne pravice.¹³⁸⁸

1384 Jugoviz, *Wald und Weide in den Alpen*, str. 53.

1385 Zupan, Srenje, str. 186-187.

1386 Rumpler, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 1413.

1387 Maček, *Na zemlji domači*, str. 282. Za Koroško Maček navaja leto 1908.

1388 Zupan, Srenje, str. 186—187.

ZAKLJUČEK

Drugače kot odprava nevoljništva, ki je bila kmetom naklonjena, sta bila odkup in regulacija služnostnih pravic v habsburški monarhiji kmetom veliko manj prijazna.¹³⁸⁹ Medtem ko je zemljiška odveza posegla bolj v etično in socialno sfero življenja, sta odkup in uravnava služnosti bistveno bolj spremenila ekonomske temelje celotne družbe. Da je regulacija servitutov za kmečki stan veliko bolj pomembna kot sama odprava fevdalnih vezi, ki so v svoji, »v današnjih očeh najbolj trdi obliki že zdavnaj izzvenele«, je pri preučevanju servitutov in pripravi elaborata oz. poročila že v letih 1849 do 1851 spoznala tudi istrska komisija, ki je pripravljala elaborat o stanju servitutov na njihovem območju.¹³⁹⁰

Za kmete so gozdni servituti, s katerimi so si zagotavljali les za kurjavo in gradnjo ter obnovo stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, predstavljali surovino, brez katere njihovo preživetje ni bilo možno.¹³⁹¹ Nič manj pa niso bile pomembne pašne služnosti, ki so prevladovale predvsem v visokogorskem svetu in so marsikje predstavljale temelj kmečkega gospodarstva. Dokaj pogosta je bila tudi pravica do stelje, ki pa bi jo glede na material za nastilj lahko uvrščali tako med gozdne kakor med pašne služnosti. Kmetje so namreč za nastilj najpogosteje grabili listje ali igličevje v gozdu, če tega ni bilo dovolj na razpolago, pa so za nastilj želi grobo travo ali šaš različnih vrst, v Beli krajini pa praprot. Glede na geografske danosti, od katerih so bili odvisni npr. podnebje, kakovost zemljišč itd., so se ponekod razvile posebne služnostne pravice. Mednje lahko štejemo pravico Blejk do pranja perila v toplen vodnem izviru, pravico košnje na zemljiščih, ki jih je od časa do časa poplavila voda presihajočega jezera, s čimer se je velikost služnostnega zemljišča od sezone do sezone spreminjala, zasaditev drevesa na zemljišču nekoga drugega ipd.

1389 Rumpler, Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie*, str. 1413.

1390 AS 47, fasc. 402, mapa F. Istrien, 49/Pr-851: »... Da die Verhandlung von Servitutssachen oft von größerer Bedeutung und von weit wichtigeren Folgen sind, als die Vorhandlungen über das Entlastungsgeschäft ...«

1391 Predvsem v avstrijskih deželah z alpskim podnebjem skorajda ni bilo gozdne parcele, ki bi bila popolnoma prosta vseh služnosti; glej Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 129.

Popolnoma enotne oblike servitutov niso obstajale, saj so se služnosti lahko zelo razlikovale med seboj. Če je imel kmet v določenem delu gozda enako pravico pripravljanja lesa za kurjavo kakor njegov sovaščan, je lahko eden od njiju za sabo pobral tudi suhljad, drugi pa je moral suhe ostanke pustiti, saj je prišel tretji kmet, ki je smel suhe veje pobirati v celotnem gozdu ipd. Primerjava služnosti med seboj tako skoraj ni mogoča, zato tudi zbirnih evidenc ni. Obstaja le še možnost ugotavljanja za regulacijo porabljenih sredstev in števila rešenih zadev, za kar pa je na voljo premalo točnih podatkov, ki so zelo razdrobljeni po arhivskem gradivu, v samo sliko stanja servitutov pa njihovo navajanje ne bi prineslo nove podobe.

Kot so bile različne zgodovinske podlage nastanka služnostnih pravic in njihove oblike, so bili zelo različni tudi rezultati njihove odprave ali regulacije.¹³⁹² Temelj razreševanja predstavlja cesarski patent o odkupu in uravnavi zemljiških dolžnosti iz leta 1853. Čeprav so bili za njegovo izpeljavo izdani dopolnilni zakoni in navodila, sta odprava in regulacija služnosti marsikje povzročili nered, obubožanje ali celo pripravili razmere za nastanek novih služnosti, če je bilo večjemu številu nekdanjih služnostnih upravičencev kot odkupnina odstopljeno zemljišče v skupno last. Take skupnosti niso bile zakonsko regulirane in urejene, pa tudi pri gospodarjenju na odstopljenih zemljiščih so bili novi sodružbeniki prepuščeni sami sebi. Gospodarstvo na skupnih zemljiščih je še naprej ostajalo neurejeno, saj so bila zemljišča prepuščena samovoljnemu izkoriščanju posameznikov,¹³⁹³ zato so tudi v novi ureditvi pogosto vzplamtevali medsebojni spori.

Cena, po kateri so preračunavali vrednost posamezne služnostne pravice, je bila izračunana iz zelo nizkega povprečja tržne vrednosti pridelkov, določenega za obdobje od 1836 do 1845. Povprečje je zato padlo pod raven petdesetletnega pov-

1392 Mischler, Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch, Agrarverfassung D*, Bd. I, G 65 ff, glej tudi Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače*, str. 34–36.

1393 Sunčič, *Komisije za agrarne operacije, 1. del*, str. 5.

prečja cen, s čimer so upravičenci izgubili 70 % od vrednosti pred regulacijo na služnostnih zemljiščih pridobljenih naravnih dobrin. Sandgruber meni, da je bil vzrok taki odločitvi dejstvo, da je bila država sama največji pobiralec davkov od servitutnih upravičencev.¹³⁹⁴

Največ služnosti je bilo odkupljenih z odstopom zemljišč nekdanjim služnostnim upravičencem. V celotni državi je bilo tako odstopljenih 276.198 ha zemljišč, od katerih je bilo 213.000 ha gozdov in 63.000 ha drugih zemljišč, skupna višina denarnih odškodnin pa je znašala 668.031 goldinarjev.¹³⁹⁵ Pomemben faktor pri odločanju o obliki odkupa so predstavljale potrebe kmetij, pa tudi geografske danosti, od katerih sta bila odvisna obdelava tal in dohodek od pridelave. Zato so se v nasprotju z drugimi deželami predvsem na Salzburškem v primerih urejanja pašnih servitutov veliko bolj kot za odkup odločali za regulacijo.¹³⁹⁶

Celoten postopek regulacije in odkupa servitutov je trajal zelo dolgo. Glavna dela v zvezi z odkupom in uravnavo zemljiških obveznosti so se vlekla tja do leta 1880, usmerjena pa so bila tako, da so koristila veleposestnikom, kmetom pa veliko manj.¹³⁹⁷ Predvsem manjšim kmetom in zlasti kajžarjem, ki so izgubili osnovni vir svoje kmečke pridelave, je izguba služnosti predstavljala eksistenčni problem. Med kmečkim prebivalstvom se je oblikoval sloj bogatih kmetov, ki se je poleg kmetijstva ukvarjal še z drugimi, največ trgovskimi in gostilničarskimi dejavnostmi, kar je še povečevalo njihovo premoženje in vpliv ter veljavo v družbi. Z dednim zakonom je bilo leta 1868 uvedeno načelo proste delitve kmetij, kar je vodilo k drobitvi in prodaji kmetijske posesti, zato je raslo tudi število ljudi, ki so predstavljali najnižji sloj prebivalstva; to so bili kajžarji, kočarji, dninarji, delavci na domu, gostači in viničarji, ki v glavnem niso bili lastniki zemlje.

1394 Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 84.

1395 Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 131.

1396 Schiff, *Die Regulierung und Ablösung*, str. 132.

1397 Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, str. 187.

Po mnenju nekaterih avtorjev naj bi v Avstriji sredi 19. stoletja delež kmečkega proletariata dosegel tretjino celotnega prebivalstva.¹³⁹⁸ Kriza v kmetijstvu, ki so jo v petdesetih letih povzročile liberalnejša, tržno usmerjena gospodarska politika, povečane davčne obremenitve in kmetove denarne obveznosti, povezane z odškodnino za zemljiško odvezo, se je v šestdesetih letih še stopnjevala, podeželje pa je postalo s prenehanjem fužinarstva in propadanjem kmečke obrti, ki ni mogla tekrovati s cenejšimi industrijskimi izdelki, celo bolj odvisno od agrarne proizvodnje. Kmetijstvo se zaradi veljavne zemljiško gospodske odvisnosti kmetov ni posodabljalno ter z lastnimi močmi ni ustvarjalo kapitala.¹³⁹⁹ V kranjskem deželnem zboru so leta 1865 ugotavljali, da je tudi južna železnica prispevala k poslabšanju kmetovega položaja, in trdili, da so bili kmetje po gradnji železnice samo zaradi izgube zaslužka od prevoznitva prikrajšani za okoli 2 milijona guldnov na leto.¹⁴⁰⁰ Propadanje kmetij je pomenilo proletarizacijo prebivalstva, saj so kmetje tudi zaradi posledic odprave fevdalizma in odkupa služnosti propadali in postajali baza za nabor delavcev v razvijajoči se industriji. Nekateri so skušali svoje družine na domačih posestih rešiti z zaslužkom, ki bi ga zaslužili v tujini. Zato je bilo med njimi veliko takih, ki so se odpravili v države zahodne Evrope ali celo Ameriko, kar pa je doma povzročalo hude socialne težave.

Ob pregledovanju in preučevanju služnosti po avstrijski monarhiji se je še enkrat znova pokazalo, da so bile s slovenskim življenjem poseljene dežele v okviru avstrijske monarhije sprva na popolnoma enaki ravni in enaki stopnji kmetijskega razvoja kakor ostale dežele habsburške monarhije, dejstvo pa je, da nekaterih ponujenih priložnosti niso znale izkoristiti, zato so v drugi polovici 19. stoletja v razvoju zelo zaostale.¹⁴⁰¹

Kot resnična se je pokazala tudi doslej le bežno omenjena domneva, da služnosti niso bile nujno vezane na fevdalni odnos

1398 Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 12.

1399 Drobosch, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 185.

1400 Vodopivec, Južna železnica in industrializacija, str. 66.

1401 Lazarevič, *Gospodarski vidiki delovanja Ivana Hribarja*, str. 105, 106.

med zemljiškim gospodom in podložnikom. Med imetniki služnostne pravice so bili namreč poleg domačih podložnikov tudi podložniki drugih zemljiških gosposk, svobodniki, ki niso bili podložni nobenemu zemljiškemu gospodu, ponekod pa je obstajala tudi služnostna pravica plemiča na kmečkem zemljišču. Zato je mogoče zaključiti, da odprava samih služnosti v osnovi ni imela močne povezave z odpravo fevdalnih vezi. Dejstvo je, da so postale služnosti zelo moteče za razvoj kmetijstva in posledično gospodarstva v državi, spori, ki so se razvili zaradi njih in njihovega koriščenja, pa so obremenjevali pravni sistem prek razumnih meja; odprava fevdalizma je le ustvarila pogoje, da je bilo mogoče servitute v opisanih oblikah tudi zakonsko odpraviti.

POVZETEK

**»TO SMEMO ŽE
TAKO DOLGO«:**

**KMEČKE SLUŽNOSTI
IN NJIHOVA
ODPRAVA**

Ob spremembah, ki so se leta 1848 kot posledica marčne revolucije zgodile na agrarnem področju, so odprava, odkup in regulacija služnosti tiste spremembe, ki so ekonomsko najbolj posegle v življenje večinskega dela prebivalstva, ki se je še vedno preživljalo z obdelovanjem zemlje in gospodarjenjem z zemljišči. Način izkoriščanja zemljišč s kmečkimi služnostmi se je oblikoval predvsem v vzhodnem germanskem prostoru, v večini avstrijskih dežel pa je prevladal do take mere, da je bilo leta 1848 težko najti zemljišče, ki ne bi bilo obremenjeno s katero od oblik služnosti. Pričujoča knjiga obravnava služnosti kot pomemben dejavnik kmetovanja v avstrijskih deželah s poudarkom na Kranjski, pa tudi kot sestavni del kmetijskega gospodarstva, kjer so služnosti predstavljale včasih težko nadomestljiv ekonomski vir. S tem so vplivale tudi na življenje kmečke družine in širše družbene skupnosti.

Služnosti so bile kot pravna kategorija poznane že v rimskem času. Prebivalci rimskega imperija so ločevali osebne služnosti in služnosti, vezane na posest. Nekatere osebne služnosti so sčasoma izgubile praktični pomen, pašne, gozdne in podobne pravice večjih ali manjših skupin prebivalstva, naselbinskih enot ali drugačnih deležnikov pa so pravno obveljale kot zemljiške služnosti. Kot pravni problem jih je kot eden zgodnejših poizkušal v 16. stoletju razložiti Martin Pegius, doma iz Polhovega Gradca, ki je sicer večinoma živel v Salzburgu. V svojem spisu o služnostih, ki je med vsemi njegovimi deli doživel največji odmev, je ostal pri rimskem pojmu servitut in je le okvirno skušal okvalificirati različna fevdalna pravna razmerja po rimskem pravu.

Služnosti, ki so se oblikovale v pravnem redu skozi zgodovino, imajo najrazličnejše klasifikacije in poimenovanja. Delili so jih glede na način pridobitve, rabo in različne druge, praviloma zelo niansirane pojavne oblike. Pegius jih je kategoriziral v osebne, stvarne in mešane. Sredi 19. stoletja so služnosti že spadale med zadeve stvarnega prava. Čeprav je njihov izvor težko dokazati, pa naj bi bila po mnenju večine strokovnjakov najsta-

rejša služnost pravica do poti in napeljave vode, pri ljudstvih, ki so se še selila, pa pravica do paše.

Po nastanku so služnosti delili na prostovoljne in izsiljene. Medtem ko so prve nastale po svobodni odločitvi lastnika služnostnega zemljišča, so izsiljene služnosti nastale iz nujne potrebe. Kot hišne služnosti so nekdanj pojmovali npr. naslonitev lastne hiše na poslopje v lasti nekoga drugega, umestitev okna v steni svoje hiše tako, da se bo odpiralo v okno v steni sosedove hiše in ji s tem jemalo razgled in dnevno svetlobo, izdelavo take strehe na svoji hiši, ki bo s svojim vogalom ali nadstreškom posegla v sosedov (zračni) prostor, pozidavo svojega dimnika tako, da bo dim prehajal v sosedovega in od tod na prosto, ter odvajanje tekočin iz svoje hiše na sosedovo zemljišče. Kot osebne služnosti so bile pojmovane tiste pravice, ki so zadovoljevale osebne potrebe z uporabo nekega tujega predmeta. Pri tem uživalec tujega predmeta ni smel poškodovati, kot osebna služnost pa je bilo pojmovano tudi uživanje oz. zagotavljanje stanovanja. Osebnih služnosti niso vpisovali v javne knjige ali različne druge posestne evidence, regulirane so bile npr. s časovnimi omejitvami in so s smrtjo imetnika pravice tudi ugasnile.

Pri zemljiškem servitutu zemljišče koristi nekemu drugemu, ki ni pravni lastnik zemljišča. Zemljiške služnosti na obdelovalnem zemljišču so se oblikovale kot pravica, pri kateri je lastnik zemljišča izkoriščal svojo posest za en namen, sočasno pa dovoljeval, da nekdo drug izkorišča isto zemljišče za isti ali tudi drug namen.

Služnosti so bile lahko vezane na osebo, ki jih je uživala, velika večina pa jih je bila vezana na kmetijo, ki jo je imel kmet v zakupu ali lastništvu. Ker se je s kmečkim delom nekdanj preživljala večina prebivalstva, so kmečko življenje, gospodarjenje z zemljiško posestjo, lastniška struktura ter spremembe in njihovi vzroki v zvezi z njo pogosto predstavljali raziskovalni izziv. Pri tem je težavno ločevati med zakupom in služnostjo brez dokazil, torej samo na podlagi ustnega izročila ali domnev. Arhivskega gradiva o obstoju in obliki je za starejše služnosti malo, listine,

ki bi dokazovale pravni status užitka posesti kmečke služnosti, pogosto niso ohranjene, oblike užitka pa si tudi sami nosilci pravice pogosto niso znali razložiti že v času njenega obstoja. Med pravice služnosti so se zelo uspešno mešale tudi pravice lastništva nad služnostnim zemljiščem, saj se služnost na zemljišču ni spremenila kljub menjavi lastnika služnostnega zemljišča. Preplet vseh pravic je postal sčasoma marsikje zavozlan do neprepoznavnosti.

Kmečke zemljiške služnosti so omogočale kmetom, da so potrebe, ki jih na svoji kmetiji niso mogli zadovoljiti, zlasti po lesu in paši, zadovoljili na zemljiščih, ki niso bila v njihovi lasti oz. niso spadala v okvir kmetij, ki so jih imeli v zakupu ali lasti. Zato so za kmeta nekdanje predstavljale velik del vrednosti domače kmetije, na katero so bile vezane. S koriščenjem služnosti so kmetje marsikje reševali svoj eksistenčni položaj, saj so bile kmetije pogosto premajhne, zemljišča, ki so spadala v njihov okvir, pa nemalokrat slabo rodovitna in letina pogosto ni omogočala preživetja kmečke družine od ene do druge jeseni. Večinoma je služnost na določenem zemljišču omogočala lastniku, da je izvajal eno vrsto rabe, služnostni upravičenec pa drugo, še pogosteje pa sta oba zemljišča izkoriščala za isti namen (gozdarjenje ali pašo). Pravica služnosti, običajno vezana na kmetijo, je imetnikom pripadala kot plačilo za opravljeno delo ali obliko hvaležnosti za posebno uslugo, obstajala je kot pravica, vezana na določeno obveznost, npr. skrb za lovske pse, nastala pa je lahko tudi zaradi interesa fevdalca, da bi naselil kmete na kmetijah, ki so bile ogrožene in zato prazne, npr. zaradi nevarnosti opustošenja ali slabih razmer kmetovanja, kot je bil to primer kmetij na gospostvu Snežnik.

Oblik kmečkih služnosti je bilo veliko, skozi čas pa so se spreminjale tako po obliki, razširjenosti in načinih izkoriščanja kot po obveznostih, ki so jih morale ena ali druga stranka v postopku koriščenja izpolnjevati. Nekatere služnosti so se izgubile ali bile ukinjene. Ena od takih je bila pravica bohinjskih kmetov do ribarjenja v Bohinjskem jezeru in lova gamsov, ki so jo dobili

kot nagrado za branjenje meje proti Beneški republiki visoko v hribih, izpričana v 16. stoletju. Druge so se zaradi nezmožnosti preverjanja dejstev kot posledice pomanjkanja pisnih dokazov spremenile in popolnoma izgubile svojo prvotno obliko.

Najpogostejše so bile pašne in gozdne služnosti, pravica do stelje, lomljenja kamenja, kopanja peska, nabiranja odpadnega lesa najrazličnejših oblik in različnih gozdnih sadežev itd. Za kmete so gozdni servituti, s katerimi so si zagotavljali les za kurjavo in gradnjo ter obnovo stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, predstavljali pridobivanje surovine, brez katere njihovo preživetje ni bilo možno, saj kmetije večinoma niso posedovale gozdnih zemljiških površin. Nič manj niso bile pomembne pašne služnosti, ki so prevladovale predvsem v visokogorskem svetu in so marsikje predstavljale temelj kmečkega gospodarstva. Dokaj pogosta je bila tudi pravica do stelje, ki pa bi jo glede na material za nastilj lahko uvrščali tako med gozdne kakor med pašne služnosti. Kmetje so namreč za nastilj najpogosteje grabili listje ali igličevje v gozdu, če tega ni bilo dovolj, pa so za nastilj želi grobo travo ali šaš različnih vrst, v Beli krajini pa praprot. Druge oblike servitutov so bile redkejšje, odvisne pa so bile predvsem od tega, kar je prebivalstvu ponujal življenjski prostor.

Servituti niso imeli popolnoma enotnih oblik. Če je imel kmet v določenem delu gozda enako pravico pripravljanja lesa za kurjavo kakor njegov sovaščan, je lahko eden od njiju za sabo pobral tudi suhljad, drugi pa je moral suhe ostanke pustiti, saj je prišel tretji kmet, ki je smel suhe veje pobirati v celem gozdu itd. Podobno je veljalo tudi za pašne služnosti. Večina do sedaj poznane slovenske zgodovinarske literature je poudarjala predvsem gozdne služnosti, izkazalo pa se je, da za kmečko gospodarstvo pašne služnosti niso bile nič manj pomembne. Predvsem v hribovitih območjih je visokogorska paša predstavljala velik delež dohodka kmečke hube.

Ob omenjenih in najpogostejših se pojavljajo različne oblike neobičajnih služnosti, npr. pravica pranja v toplih vodnih

izvirih na Bledu ali pravica paše ali košnje na kraških tleh periodičnega poplavljanja presihajočih jezer na Moravskem. Kmetje na Kočevskem so se s posebnim dovoljenjem začeli ukvarjati z izdelavo in prodajo svojih suhorobarskih izdelkov, ena takih služnostnih pravic pa je bila tudi pravica do sekanja in pripravljanja lesa za prodajo v lastni režiji, ki so si jo pridobili kmetje na loški in postojnski strani snežniškega hribovja ter tudi ponekod drugod. Nenavadna je pravica, ko so nosilci pravice lahko žito sejali kar v vinograde med vrste trsov, zlasti je bilo to pogosto pri brajdačah na Primorskem. Ponekod so lahko nosilci služnostne pravice na služnostnem zemljišču posadili drevo, ga vzgojili in uživali njegove sadeže, lastnik služnostnega zemljišča pa je moral tako izkoriščanje svojega zemljišča dopuščati. Oblike koriščenja servitutov so se razvijale glede na geografske danosti, vremenske razmere in zgodovinski razvoj. Že omenjena paša ali košnja trave po dnu presihajočega jezera ne bi bila mogoča, če jezero ne bi bilo na kraškem terenu, zaradi česar je voda v periodičnih presledkih odtekala in se nato spet pojavljala, prav tako pranje perila v toplih vodnih izviroh ne bi bilo mogoče, če ne bi bilo prav tam zemeljske razpoke, iz katere je pritekala topla voda.

S pravnega vidika so poleg čistih pašnih in gozdnih kmečkih služnosti obstajale še številne pravne različice. Med njimi je npr. pravica »Wunn und Weide«, ki sicer na ozemlju, ki ga danes pokriva država Slovenija, listinsko ni bila izpričana, kmet, ki jo je imel, pa je lahko zemljišče uporabil po lastni presoji za njivo ali travnik oz. pašnik. Tam, kjer je bilo zemljišče izkoriščano kot njiva, osnovne uporabe lastnik ni mogel izvajati. Nosilec pravice je lahko zemljišče brez zadržkov uporabljal tudi za profitne namene in je lahko produkte prodajal na trgu. Ker lastnik zemljišča svoje osnovne pravice do obdelave in pobiranja pridelkov zlasti tam, kjer je služnostni upravičenec na zemljišču uredil njivo, ni mogel koristiti, je taka služnost predstavljala vmesno stopnjo med pravico služnosti in zakupno pravico.

Služnosti so lahko pripadale skupnostim ali posameznikom. Predvsem pravica visokogorske paše je bila mnogo po-

gosteje v lasti vaških skupnosti ali sosesk kakor posameznikov. Običajno je bila to zelo stara pravica, ki so jo ponekod opredeljevale nekatere posebne značilnosti, npr. določen čas paše, pravica koriščenja vsega, kar ponuja narava v času, ko se je izvajala paša itd. Tako pravico so imenovali tudi pravica do rože (nemško poimenovana Blumsucht). Od lastništva služnostnega zemljišča je bilo odvisno, ali je roža obstajala kot klasična služnost na zemljišču, ki je spadalo v sklop katerega od zemljiških gospodstev, ali pa je obstajala kot pravica paše na zemljišču v lasti domače ali druge soseske. Pred odpravo servitutov za uživalca pravice med njima ni bilo razlike.

Podatke o stanju služnosti po posameznih avstrijskih deželah sredi 19. stoletja so oblikovalci zakona o regulaciji in odkupu služnosti pridobili v posebnih elaboratih, ki so jih pripravile posebne deželne komisije vseh dežel Avstrije, oblikovane za ta namen. Izvodi elaboratov, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, omogočajo primerjavo služnosti in pregled njihove razširjenosti, obsega in dejanskega stanja po avstrijskih deželah v času pred njihovo regulacijo. Izsledki pričajo, da se stanje na Kranjskem oz. tudi v ostalih, s Slovenci poseljenih deželah ni razlikovalo od stanja, ki so ga prikazovali v drugih avstrijskih deželah. Kljub enakemu načinu oblikovanja služnosti je imela vsaka dežela svoje posebnosti in posebej problematične služnosti, pa tudi take, ki v pregledanem arhivskem gradivu sploh niso bile omenjene. Upoštevajoč geografske razmere, vremenske pojave in zgodovinski razvoj je bilo nekje enih služnosti več in drugih manj ali pa so na določenem območju določene služnosti predstavljale običajne servitute, drugod pa vsaj rariteto, če ne že nepoznane oblike. Zaradi presejanja dogovorjenih okvirov so služnosti povzročale težave, zaradi katerih so začeli iskati načine, kako jih odpraviti ali vsaj preoblikovati.

Sčasoma so začele služnosti ovirati napredek pri gospodarjenju s kmetijskimi zemljišči. Nekateri lastniki služnostnih zemljišč so se vzrokov težav zavedali in so se s problemom njihovega odkupa spopadli že pred intervencijo države. Po letu 1848,

ko je bil tudi formalno ukinjen fevdalni družbeni sistem, se je pokazalo, da popolna kmečka odveza brez odprave služnosti ni mogoča. Zato se je država lotila priprave postopkov, s katerimi bi jih odpravila na način, ki bi povzročil čim manj škode obema v služnostnem odnosu prizadetima stranema.

Razrešitev kmečkih služnostnih pravic je bila tako za lastnika zemljišča kot za kmete bistvenega, če ne že kar življenjskega pomena. Izguba služnosti je precej bolj kakor velike prizadela male kmete, saj je močno omejila njihove ekstenzivne možnosti. Za lastnika zemljišča, na katerem so kmetje koristili služnostne pravice, je pomenila neke vrste olajšanje, kmetje pa so se zaradi načina odkupa znašli v ekonomsko ogroženem položaju. Težave pri razpletanju zapletenih odnosov so imeli vsepovsod, saj so tako lastniki služnostnih zemljišč kakor služnostni upravičenci želeli iztržiti čim več. Zemljiški posestniki so želeli služnostne upravičence izplačati z malimi denarnimi zneski ali pa jim odstopiti manjše gozdne površine, služnostni upravičenci pa so pričakovali velike gozdne in pašne komplekse. Kompromis, ki so ga na koncu sklenili, ni zadovoljil nikogar. Služnostni upravičenci so v trajno last pogosto dobili že opustošena zemljišča, na katerih jim večinoma ni uspelo zadostiti vsem potrebam svoje kmetije po lesu, paši, nastilju itd. Mnogi med njimi so bili prisiljeni opustiti kmetovanje, potreba po preživetju pa je prebivalstvo vodila v proletarizacijo in izseljevanje. Lastniki služnostnih zemljišč so bili prepričani, da so morali služnostnim upravičencem odstopiti prevelike zemljiške komplekse, kar naj bi po njihovem mnenju v prihodnosti povzročilo njihovo osiromašenje in padec produktivnosti velikih zemljiških posesti.

Čeprav je bila sprejeta krovna zakonodaja enotna za celotno monarhijo, je kazal potek dogodkov v vsaki izmed avstrijskih dežel nekatere specifične lastnosti. Če si ponekod niso znali zamisliti gospodarjenja brez določene pravice in so jo zato regulirali, je bilo treba drugod isto obliko služnosti brez razprave popolnoma odpraviti, saj gospodarjenje na zemljiščih sicer ni bilo možno. Kot posebej problematične so v Šleziji izpostavili

salaše, naselja, ki so nastala iz močno razširjenih pastirskih začasnih bivališč na šlezijemskem območju Karpatov. Zlasti so bili poznani salaši v okolici mesta Tešin. Tirolska in Predarlško sta se spopadala s pravico »Wunn und Weide«, razreševanje pašnih služnosti pa je bilo težavno vsepovsod tam, kjer so ob planinskih pašnikih nastale majerije oz. pristave, nekaj gospodarsko pomemben del osnovne, v nižini ležeče kmetije. Te so npr. na Salzburškem in v Gornji Avstriji preraščale v samostojne kmetije in bile ponekod kot samostojni zemljiškoknjižni vložek vpisane v zemljiško knjigo. Za Tirolsko je poleg pašnih servitutov in poti na visokogorske pašnike posebej pomembno pravico predstavljalo sekanje lesa in njegovo spravlanje iz gozdov ter transport v Italijo. V Gornji Avstriji so imeli težave s služnostmi v upravno ločenem in skoraj zaprtem območju Salzkammerguta, ki so se tesno prepletale z življenjskimi razmerami industrijskih delavcev in rudarjev v solnih in drugih rudnikih, na Kranjskem pa so bile za regulacijo najbolj težavne že omenjene služnosti na gospostvu Snežnik. Te so kot problem za regulacijo navajali tudi na zborovanju kmetijcev na Dunaju leta 1849, kjer so razreševanje, regulacija in odkup služnosti predstavljali posebno temo v razpravi.

Ker je država težila k oblikovanju enotne zakonodaje za vse, je bilo treba pri oblikovanju zakona predpisati samo osnovne smernice, s posameznimi primeri pa so se ukvarjale komisije na nižjih ravneh. V končni verziji je zakon o regulaciji in odkupu služnosti, sprejet leta 1853, upošteval večino predlogov in pripomb glede postopkov, ki so jih predlagale posamezne dežele. Čeprav so bili za njegovo izpeljavo izdani dopolnilni zakoni in navodila, pa sta odprava in regulacija služnosti marsikje povzročili nered, obubožanje ali celo pripravili razmere za nastanek novih služnosti, če je bilo večjemu številu nekdanjih služnostnih upravičencev kot odkupnina odstopljeno zemljišče v skupno last. Take skupnosti niso bile zakonsko regulirane in urejene, pa tudi pri gospodarjenju na odstopljenih zemljiščih so bili novi sodružbeniki prepuščeni sami sebi. Gospodarstvo na skupnih

zemljiščih je še naprej ostajalo neurejeno, saj so bila zemljišča prepuščena samovoljnemu izkoriščanju posameznikov, zato so tudi v novi ureditvi pogosto vzplamtevali medsebojni spori.

Največ služnosti je bilo odkupljenih z odstopom zemljišč nekdanjim služnostnim upravičencem. Zaradi različnih pojavnih oblik je problematiko služnosti statistično težko ovrednotiti. Možno je sicer ugotavljati, koliko je bilo za regulacijo porabljenih finančnih sredstev ter koliko in kako se je zaradi regulacije služnosti spreminjalo lastništvo zemljišč, druga možnost pa je ugotavljanje števila rešenih primerov. Vsa ostala obravnava servitutov prehaja na področje obravnave posamezne pravice.

Raziskava je pokazala, da do sedaj uveljavljeno splošno mnenje, da kmetje za svoje pravice niso dobili ustrezne odškodnine, drži le deloma. Kmetje so k slabemu stanju gozdnih in pašnih zemljišč veliko pripomogli tudi sami. S prekomernim sekanjem in podiranjem dreves v neustreznem letnem času ali skupnim izkoriščanjem nekaterih zemljišč, ki jih je vsak želel izkoristiti, kolikor se je le dalo, vanje pa ničesar vložiti, so tudi sami pomagali iztrošiti in oropati gozdne in pašniške parcele, ki so jim bile na razpolago. Na pogovorih o odkupu služnosti oz. ustrezni ceni zanje so mnogokrat izsiljevali in postavljali za lastnike posesti nesprejemljive pogoje, spori pa so uravnavo služnosti nerazumno razvlekli in dolgo obremenjevali gospodarski razvoj in družbene odnose.

Kot resnična se je pokazala tudi do sedaj le bežno omejenjena domneva, da služnosti niso bile nujno vezane na fevdalni odnos med zemljiškim gospodom in podložnikom. Med imetniki služnostne pravice so bili namreč poleg domačih podložnikov tudi podložniki drugih zemljiških gospodov, svobodniki, ki niso bili podložni nobenemu zemljiškemu gospodu, ponekod pa je obstajala tudi služnostna pravica plemiča na kmečkem zemljišču. Služnosti so postale zelo moteče za razvoj kmetijstva in posledično gospodarstva v državi, spori, ki so se razvili zaradi njih in njihovega koriščenja, pa so obremenjevali pravni sistem prek razumnih meja. Odprava fevdalizma je le pripravila raz-

mere, da je bilo mogoče servitute v opisanih oblikah tudi zakonsko odpraviti.

Zaradi raznovrstnosti nastanka služnosti in njihovega pravnega položaja je bilo nemogoče vse služnosti razrešiti v kratkem času in po novitem postopku. Individualna obravnava vsakega primera je dokončanje zgodbe o uravnavi služnosti ponekod še razvlekla. Postopki regulacije in odkupa so predvsem tam, kjer do dogovora nikakor niso mogli ali znali priti, trajali dolgo in na današnjih slovenskih območjih ponekod sovpadli z agrarnimi operacijami po prvi svetovni vojni. Dodatno zmedo je po demokratičnih spremembah v devetdesetih letih 20. stoletja vnesla denacionalizacija, ki je omogočila obujanje nekdanjih pašnih skupnosti, ki pa v pravnem smislu niso ustrezno regulirane, saj njihove nekdanje pravice odstopajo od današnjega pravnega reda.

SUMMARY

**“WE HAVE BEEN
ABLE TO DO THAT
FOR SUCH A LONG
TIME”:**

**PEASANT EASEMENT
AND ITS ABOLISHMENT**

Of the changes taking place in the agrarian field in 1848 as a consequence of the March Revolution, the abolishment, purchase and regulation of easement were the most significant economic changes that influenced the lives of the majority of the population still making a living by farming and managing the land. The way of land exploitation through peasant easement had been established especially in the eastern Germanic space. In most Austrian countries this was dominant to such a degree that in 1848 almost all land was burdened by some form of easement. This book focuses on easement as an important factor of farming in the Austrian provinces with the emphasis on Carniola and as an integral part of the agricultural economy, where easement sometimes represented an economic resource that was difficult to replace. In this manner it also affected the lives of peasant families and wider social community.

As a legal category easement was already known in the Roman times. The inhabitants of the Roman Empire distinguished between personal easement and property-related easement. Certain forms of personal easement gradually lost the practical significance, while the rights with regard to grazing, forests and similar rights of the larger or smaller groups of the population, settlement units or other parties persisted legally as land easement. Martin Pegius from Polhov Gradec, who mostly lived in Salzburg, was among the first who tried to explain easement as a legal problem in the 16th century. In his essay on easement, which was the most resounding of all his works, he kept using the Roman concept of “servitude” and attempted to qualify the various feudal legal relationships according to the Roman law only broadly.

Different forms of easement, established in the legal order throughout the history, have various classifications and names. They were distinguished in view of how they had been acquired and used, as well as in accordance with their various nuances and manifestations. Pegius categorised easement as personal, material, and mixed. In the middle of the 19th century easement

was already a matter of property law. Although its origin is hard to prove, according to the majority of the experts the oldest form of easement was the right of access and water supply, and in the case of nomad peoples the right to grazing.

According to its origin, easement was separated into voluntary and forced. While the former was established in accordance with the easement landowners’ voluntary choice, forced easement originated from urgent need. The following used to be deemed as house easement: building one’s own house so that it touches someone else’s building; placing a window into one’s own wall so that it opens in front of the window of the neighbouring house, thus spoiling its view and daylight; building one’s roof in such a manner as to interfere with the (air) space of one’s neighbour because of a corner or by jutting; building one’s chimney so that the smoke has to escape through the neighbour’s chimney; and diverting water from one’s house to the neighbour’s land. The rights that satisfied one’s personal needs by using somebody else’s objects were deemed as personal easement. The beneficiary of this right had to take care not to damage any items belonging to others. Apartment use and renting was also seen as personal easement. Personal easement was not entered into any public registers or other property registers, and it was, for example, regulated by time constraints and ended with the death of the right holder.

In case of land servitude somebody else, who is not the legal owner of the land, benefits from the property. Land easement of farmed land had been established as a right where the landowners exploited their land for one purpose, while they simultaneously allowed somebody else to exploit the same land for the same or other purpose.

Easement could be granted to certain individuals, but in the majority of cases it was bound to the farm leased or owned by the peasants. Since in the past the majority of the population made a living with agriculture, the peasant life, land management, ownership structure and changes as well as reasons for

this structure often represented a challenge for the researchers. In this regard it is difficult to distinguish between lease and easement without any proof, on the basis of oral reports or suppositions. Archive materials about the existence and forms of older easement are rare. Documents proving the legal status of peasant easement have rarely been preserved, and the right beneficiaries themselves were often unable to explain the forms of easement even while they still enjoyed them. The rights of ownership of easement land very often got mixed up with easement rights, since the easement for the land did not change even if the ownership of the easement land did. Frequently the conundrum of all the rights became irreversibly entangled.

Peasant land easement allowed the farmers to satisfy the requirements they were unable to meet on their own farms, especially with regard to wood and grazing, on the lands that were not owned by them or did not belong to the farms leased or owned by them. Thus for these farmers easement once represented a significant part of the value of their own farm. By means of easement peasants commonly solved their existential situation, as their farms were often too small and their lands frequently not very fertile, so harvests were too meagre to make the survival of the peasant families possible from year to year. Easement at certain lands mostly allowed the owners to exploit these lands in one way, while the easement beneficiaries exploited them for other purposes. Even more frequently both parties used the lands for the same purpose (forestry or grazing). Easement rights, usually bound to certain farms, belonged to the beneficiaries as payment for services rendered or were a form of gratitude for special services. They existed as rights related to certain obligations, for example taking care of hunting dogs, and they could also arise if the feudal landowners wanted to settle peasants on farms that were threatened and therefore empty, for example because of the dangers of desolation or poor farming conditions. This was the case on the farms of the Snežnik land holding.

Many forms of peasant easement existed. With time they kept changing in terms of form, frequency, ways of use, as well as obligations of either party in this process. Some forms of easement were lost or abolished. One of these was the right of the Bohinj peasants to fish in the Bohinjsko jezero lake and hunt chamoix, which had been their reward for defending the border against the Venice Republic in the highlands that they had received in the 16th century. Other forms of easement changed because the facts could not be checked in the absence of written proof, so they lost their initial form completely.

The most frequent forms of easement involved grazing and forestry, the right to strewing, sand digging, gathering waste wood of various forms, gathering of forest fruits, etc. For the peasants the forest servitude, providing the wood for heating, construction as well as restoration of residences and agricultural buildings represented a way of acquiring raw materials. Without this easement they were unable to survive, as the farms most often lacked forests. Grazing easement was equally important. It was most frequent especially in the highlands and it often represented the basis for the agricultural economy. The right to strewing was quite frequent as well. In terms of the material used for litter we could see it as forest or grazing easement, because the peasants most often gathered leaves or fallen needles in the forest. If this was not enough, they used rough grass or different kinds of sedge for litter as well, while in Bela krajina they used fern. Other forms of servitude were rarer and depended mostly on the living space conditions.

Servitude did not manifest itself in completely identical forms. If a peasant had the same right to gather wood for burning in a certain part of the forest as his fellow villager, one of them could also pick up the dry wood, while the other had to leave the dry remnants, because a third peasant was allowed to pick up dry branches all over the forest, etc. Similarly was true of the grazing easement. Most of the Slovenian historical literature known to date has focused on forest easement, but it turned out

that grazing easement was no less important for the agricultural economy. Especially in the highlands the highmountain grazing represented a significant percentage of the farm income.

Besides the aforementioned and most frequent forms, certain unusual forms of easement also existed, for example the right to washing clothes in the warm springs in Bled, or the right to grazing or mowing grass at the intermittent Karst lakes in Moravia. The Kočevje peasants had a special permission for the manufacture and sale of woodenware, and one of the forms of easement was the right to cutting and preparing wood for sale, enjoyed by the peasants at the Lož and Postojna side of the Snežnik mountains as well as elsewhere. Another unusual right was the right to sowing wheat in the vineyards, between the lines of vines. This was especially frequent in the vineyards in the Littoral region. Occasionally the beneficiaries of easement were allowed to plant a tree at the easement land, grow it, and enjoy its fruits, while the owner of this land had to allow such exploitation of his land. The forms of servitude developed in view of geographic and weather characteristics as well as historical development. The aforementioned grazing or mowing of the grass at the bottom of intermittent lakes would not have been possible, had the lakes not been located on Karst terrain where water could periodically disappear and reappear. Washing the clothes in the warm springs would also not have been possible but for a crevice from which the warm water poured.

From the legal point of view many legal versions existed besides pure grazing and forestry peasant easement, among them, for example, the so-called “Wunn und Weide” right. This was a right that was not certified with written documents in what is today the Slovenian territory, and peasants that had this right could use the lands under consideration as fields, meadows or pastures. Where the lands were exploited as fields, the basic use by the landowners was not possible. The owners of this right could also use the land for profit and sell the products in the market. Because the landowners were not able to exer-

cise their basic right to farming the land and harvesting where the easement beneficiaries had tilled the land, such easement represented an intermediate level between easement rights and leasing.

Communities or individuals could benefit from easement. Especially the right to highmountain grazing far more often belonged to village communities or districts than individuals. This was usually a very old right, sometimes defined by certain special characteristics, for example a specific time of grazing, the right to using everything that nature offered during the time of grazing, etc. Such a right was also called the “right to flowers” (in German called the “Blumsucht”). It depended on the ownership of the easement land whether this right existed as a classic easement in the areas belonging to one of the land holdings or as the right to grazing on the land owned by the home or neighbouring district. Before the servitude for the beneficiaries of this right was abolished, there had been no differences between the two.

The information about the state of easement in the individual Austrian provinces in the middle of the 19th century was acquired by the authors of the Regulation and Purchase of Easement Act during the special elaborations prepared by the special provincial commissions, established for this purpose in all of the Austrian provinces. The copies of these elaborations, preserved in the Archives of the Republic of Slovenia, allow for the comparison between forms of easements, their frequency, scope, and actual state of affairs in the Austrian provinces before they were regulated. The findings show that neither the situation in Carniola nor in the other territories inhabited by Slovenians differed from the state of affairs in the other Austrian provinces. However, despite the identical ways in which easement was established, each of the provinces had its peculiarities and forms of easement that were especially problematic, as well as those which were not even mentioned in the analysed archive materials. Depending on the geographic circumstances,

weather patterns and historical development, certain forms of easement were more frequent in certain places as others, or they represented ordinary servitude in certain places while they were at least rare if not unknown elsewhere. When it started exceeding the agreed-upon contexts, easement caused problems, which is why eventually ways were sought of abolishing or at least transforming it.

Gradually easement started hindering the progress of agricultural land management. Some owners of easement lands were aware of the reasons for these issues, and therefore they had tackled the problems involved in the purchase of these lands already before the state intervened. After 1848, when the feudal social system was also formally abolished, it turned out that a complete abolishment of serfdom was impossible without abolishing easement. Thus the state started preparing the procedures for the abolishment of easement in such a manner as to cause as little damage as possible to both sides involved in the easement relationship.

The abolishment of the peasant easement was essential if not critical for the landowners as well as peasants. The loss of easement was far more detrimental to small rather than large peasants, since it severely limited their existential possibilities. For the landowners where the peasants had enjoyed easement this was a kind of a relief, but the peasants found themselves in an economically threatened position due to the manner of purchase. The problems with solving the complicated relations arose everywhere, since the owners of the easement lands as well as easement beneficiaries wanted to gain as much as possible from the process. The landowners wanted to pay off the easement beneficiaries with meagre monetary sums or let them have smaller forested areas, while the easement beneficiaries expected to gain extensive forests and pastures. The compromise reached in the end did not satisfy anyone. Easement beneficiaries gained the permanent ownership in what had frequently been already desolated lands, where they were mostly incapable of satisfying the

demand of their farms for wood, pasture, litter, and so on. Many of them were forced to give up farming, and the need for survival led the population into proletarianisation and emigration. On the other hand the owners of easement lands were convinced that they had to give up stretches of land that were too large. In their opinion this would in the future result in their destitution and the decline in the productivity of large land properties.

Although the adopted framework legislation was the same for the whole Monarchy, the developments in each of the Austrian provinces had certain specific characteristics. While in some areas it was impossible to envision land management without certain rights and thus these rights were regulated, elsewhere the same forms of easement had to be abolished without question, as working these lands was otherwise impossible. The settlements that developed from the very frequent temporary shepherd dwellings in the Silesian part of the Carpathian Mountains were underlined as especially problematic. Such settlements around the city of Teschen were especially wellknown. In Tyrol and Vorarlberg the “Wunn und Weide” right had to be dealt with, while the solving of the grazing easement was problematic wherever the herdsman dwellings or dairy farms – once an economically significant part of the primary farm, located in the lowlands – had been established next to highland pastures. For example around Salzburg and in the Upper Austria these facilities grew into independent farms, and in certain places they were entered in the land register independently. In Tyrol wood-cutting, wood storage and its transport to Italy represented an especially important right besides grazing servitude and the right to crossing certain areas on the way to highmountain pastures. In Upper Austria problems arose involving the easement in the administratively separate and almost isolated region of Salzkammergut, intertwined with the living conditions of the industrial workers and miners in the salt and other mines, while in Carniola the aforementioned easement at the Snežnik land holding was most difficult to regulate. These were also listed as

difficult to regulate at the assembly of farmers in Vienna in 1849, where the resolution, regulation and purchase of easement represented a special topic of the discussion.

As the state strived to establish a single legislation for everyone, it was only necessary to provide for the basic guidelines, while individual cases were addressed by the commissions at the lower levels. In its final version the Regulation and Easement Purchase Act, adopted in 1853, took account of most proposals and remarks with regard to the proceedings presented by the individual provinces. Although complementary legislation and instructions were drawn up for its implementation, the abolishment and regulation of easement frequently resulted in disorder, impoverishment, or even creation of new forms of easement, if certain lands were given to a large number of former easement beneficiaries as a purchase fee. Such communities were not regulated by law, and the management of the lands given in this manner was up to the new partners. Thus the management of joint lands remained unregulated, since these lands depended on the arbitrary exploitation by certain individuals. Therefore mutual disputes often arose under the new system as well.

Most often easement was purchased by assigning lands to the former easement beneficiaries. Due to the various manifestations the issue of easement is hard to evaluate statistically. It is possible to establish how many financial resources were used for regulation and how and to what degree land ownership changed because of the regulation, while another option is to establish a number of solved cases. All other ways of analysing servitude focus on individual rights.

The research has shown that the opinion that peasants did not receive a suitable compensation for their rights only holds true up to a certain point. Peasants themselves had contributed significantly to the poor state of forests and pastures. By cutting down too many trees, also during the wrong time of the year, or due to the joint exploitation of certain lands where everyone wanted to profit from this exploitation as much as possible

and invest nothing, peasants themselves helped to wear out and strip clean the forests and pastures they had at their disposal. During the negotiations about easement purchase or a suitable price they often extorted the landowners and made impossible demands. The disputes delayed the easement regulation excessively, hindering the economic development and social relations for a long time.

What has until now been only a supposition mentioned in passing – that easement did not necessarily depend on the feudal relationship between the landowners and their subjects – turned out to be true. Apart from the local subjects, easement beneficiaries also included the subjects from other land holdings or freemen who were not subjects of any landlords, while noblemen sometimes also enjoyed easement on the lands belonging to peasants. Gradually easement became a significant obstacle to the development of agriculture and consequently state economy, while the disputes resulting from easement and its exploitation burdened the legal system excessively. The abolishment of feudalism only prepared the conditions for the legal abolishment of servitude as described above.

Due to the various ways in which the forms of easement and their legal status had been created, it was impossible to address all of the cases quickly and in accordance with a single procedure. The examination of each individual case even postponed the completion of the story of easement regulation. The procedures involved in regulation and purchase lasted a long time, especially where the parties involved could not or did not know how to reach an agreement. In certain places on the today's Slovenian territories they were sometimes delayed until the agrarian operations after World War I. Additional confusion was introduced by the denationalisation after the democratic changes during the 1990s, allowing for the restoration of the former pasture communities. These are not suitably regulated in the legal sense, as their former rights derogate from the today's legal order.

**VIRI IN
LITERATURA**

Arhivski viri

SI ARS – Arhiv Republike Slovenije

- AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko 1781–1918
AS 33, Deželna vlada za Kranjsko
AS 47, Direkcija zemljiško odveznega sklada, Presidialni akti, Serviturna zakonodaja
AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko
AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko
AS 178, Franciscejski kataster za Koroško
AS 185, C. kr. Ministrstvo za notranje zadeve, Dunaj
AS 315, Deželna deska za Kranjsko
AS 788, Graščina Snežnik, GUS – Gozdni urad Snežnik
AS 1026, Toman Lovro
AS 1109, Deželna komisija za odkup in uravnavo zemljiških bremen pri štajerskem namestništvu 1888–1918

Periodični tisk

- Das Ausland*
Gratzer Zeitung
Novice gospodarske, obertniške in narodne Sloveniens Blatt
Slovenski narod
Südsteirische Presse
Wiener Zeitung

Literatura

- Apih, Josip. *Slovinci in 1848. leto*. V Ljubljani: Matica Slovenska, 1888.
Bachinger, Karl, Hemetsberger-Koller, Hildegard, Matis, Herbert. *Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart*. ÖBV-Klett-Cotta: Stuttgart, 1989.
Bäck, Roland. Die kärntner »Ackerbaugesellschaft« als Motor agrarischer Modernisierung vom thesesianischen Zeitalter bis in den späten Vormärz: Mitgliederentwicklung, Sozialstruktur und Aktivitäten. V: Drobesh, Werner, Fräss-Ehrfeld, Claudia (redaktion). *Die Bauern werden frei: Innerösterreichs Landwirtschaft zwischen*

Beharren und Modernisierung im frühen 19. Jahrhundert. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2007, str. 109–132.

- Bäck, Roland. Sozioökonomischer Wandel im landlichen Raum im ausgehenden 18. und frühen 19. Jahrhundert in Kärnten: Die Katastralgemeinden St. Filippen, Kraßnitz und Gurk (Markt). Ein Vergleich auf Basis von Josephinischem und Franziszeischem Kataster. *Carinthia I: zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten*, 2010, str. 391–432.
Bäck, Roland. Zur Geschichte des Gartens der »Kärntner Landwirtschaftsgesellschaft« in Klagenfurt. *Carinthia I: zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten*, 2007, str. 510–515.
Barth, Anna. *Agrarpolitik im Vormärz: die Steirische Landwirtschaftsgesellschaft unter Erzherzog Johann*. Graz: Leykam, 1980.
Bartels, Christoph. Grubenholz – Holz und seine Verwendung im Bergwerksbetrieb des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit. V: Ingenhaeff, Wolfgang, Bair, Johann (Hrsg.). *Bergbau und Holz: Schwazer Silber: Tagungsband. 4. Internationaler Montan-historischer Kongress*. Schwaz, 2005, str. 9–30.
Baš, Franjo. *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije: izbrani zgodovinski spisi*. Maribor: Obzorja, 1989.
Bavdek, Srdan V.. Delovanje dr. Janeza Bleiweisa in njegova osebnost. *Slovenski veterinarski zbornik*, 45, 2008, Supplement 12, str. 123–229.
Beimrohr, Wilfried. Die Grundentlastung in Tirol. V: Sporer-Heis, Claudia (hrsg.). *Tirol in seinen alten Grenzen: Festschrift für Meinrad Pizzinini zum 65. Geburtstag*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 2008, str. 21–39.
Benedik, Božo. Čolnarji in izvoščki na Bledu. *Kronika*, 32, 1984, št. 2–3, str. 214–223.
Bezovšek, Franc. *Pašniška zadruga Gornji Grad: 1908–2008*. Gornji Grad: Pašna skupnost Gospodnje – Globače, 2008.
Blaznik, Pavle. Enote kmetskih gospodarstev na Slovenskem. *Kronika*, 9, 1961, št. 3, str. 129–134.
Blaznik, Pavle. Kolektivna kmečka posest. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 149–160.
Blaznik, Pavle. Posebnosti starejše agrarne strukture na Dolenjskem. *Kronika*, XIV, 1966, št. 1, str. 1–8.

- Blaznik, Pavle. Škofja Loka in loško gospostvo: (973–1803). Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Kos, Milko, Zwitter, Fran. *Kolonizacija in populacija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.
- Bled, Jean Paul. *Franc Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Bleiweis-Trsteniški, dr. Demeter vitez. Dr. Janez Bleiweis kot zdravnik in živinozdravnik. V: Tominšek, dr. Jos. (ur.). *Bleiweisov zbornik*. V Ljubljani: Slovenska Matica, 1909, str. 320–327.
- Britovšek, Marjan. *Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji*. Maribor: Založba Obzorja, 1970.
- Britovšek, Marjan. *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1964.
- Britovšek, Marjan. Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis*, XII–XIII, 1958–59, str. 111–149.
- Bruckmüller, Ernst. Die Kudlich-Legende. Šenk, Tatjana (ur.). *Arhivistika, zgodovina, pravo: Vilfanov zbornik*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2007, str. 321–343.
- Bruckmüller, Ernst. *Landwirtschaftliche Organisationen und gesellschaftliche Modernisierung. Vereine, Genossenschaften und politische Mobilisierung der Landwirtschaft Österreichs vom Vormärz bis 1914*. Salzburg: Verlag Wolfgang Neugebauer, 1977.
- Bruckmüller, Ernst. Rigaer Leinsamen und eiserner Pflug-Tendenzen der Neuorientierung der Landwirtschaft in den österreichischen Ländern im spätern 18. und frühen 19. V: Jahrhundert. Drobesch, Werner, Fräss-Ehrfeld, Claudia (redaktion). *Die Bauern werden frei: Innerösterreichs Landwirtschaft zwischen Beharren und Modernisierung im frühen 19. Jahrhundert*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2007, str. 31–54.
- Bruckmüller, Ernst. *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien; München: Herold Verlag, 1985.
- Brunner, Otto. *Land und Herrschaft: Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*. Brunn, München, Wien: Rudolf M. Rohrer, 1943.
- Brusatti, Alois. *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918. Die wirtschaftliche Entwicklung*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1973.
- Butschek, Felix. *Österreichische Wirtschaftsgeschichte: von der Antike bis zur Gegenwart*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2011.
- Cevc, Tone. Občasna naselja na Slovenskem. *Traditiones*, 7/9: 1978/80 (1982), str. 93–126.
- Cevc, Tone. *Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: (samozaložba), Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1993.
- Clarici, Karel. *Knjiga moje mladosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Cvirn, Janez. Agrarna revolucija. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 292.
- Cvirn, Janez. »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila.« Avstrijsko tiškovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914). V: Režek, Mateja (ur.). *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija, 2010.
- Cvirn, Janez. Pred nami je odprava posestnih razmerij. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 93.
- Cvirn, Janez. *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006.
- Cvirn, Janez. Zgodovinski okvir Kocenovega časa. V: Kunaver, Jurij (ur.). *Blaž Kocen: 1821–1871: Življenje in delo očeta Kocenovih atlasov*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Čeč, Dragica. »Nisem kradel lesa, samo veje se pobiral!« *Kronika*, 52, 2004, št. 1, str. 17–34.
- Čibej, Edmund. *Zbrani spisi*. Predmeja: Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora, 2005.
- Čibej, Ljubo. Gozd in gozdarstvo na Gori. V: Černigoj, Franc (ur.). *Mati Gora: zbornik o Gori, Gorjankah in Gorjanih: ob 400-letnici naselitve Gore*. Predmeja: Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora, 2001, str. 91–110.
- Davis, James Cushman. *Vzpon z dna: slovenska kmečka družina v dobi strojev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.
- Delavec, Mira. *Moč vesti: Josipina Urbančič Turnograjska: prva slovenska pesnica, pisateljica in skladateljica*. Brežice: Primus, 2009.
- Delavec, Mira. *Nedolžnost in sila: življenje in delo Josipine Urbančič-Turnograjske*. Kranj: Gorenjski glas, 2004.
- Dinklaga, Karl. *Geschichte der kärntner Landwirtschaft*. Klagenfurt: Kammer für Land- und Forstwirtschaft in Kärnten, 1966.
- Dolenc, Janez. Pastirjevanje na Starem Vrhu nekdanj. *Loški razgledi*, 30, 1983, str. 50–55.

- Dolenc, Metod. *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.
- Dolžan, Tatjana. Planšarske stavbe v jugozahodnem delu Karavank. V: Cevc, Tone (ur.). *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine: zbornik*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995, str. 66–72.
- Dražnerič, Marinka. Nagrobniki klevevških graščakov na pokopališču v Slapih. V: Pungercar, Majda (ur.). *Klevevž: biser narave z bogato zgodovino*. Novo mesto: Goga, 2009, str. 131–146.
- Drobesch, Werner. Bodenerfassung und Bodenbewertung als Teil einer Staatsmodernisierung: Theresianische Steuerrektifikation, Josephinischer Kataster und Franziszeischer Kataster. *Rückwanderungen, Geschichte der Alpen*, 14, 2009, str. 165–183.
- Drobesch, Werner. Das »Unternehmen« Grundherrschaft in den innerösterreichischen Ländern am Vorabend der Grundentlastung-Hemmnis einer ökonomischen Modernisierung? V: Drobesch, Werner, Fräss-Ehrfeld, Claudia (redaktion). *Die Bauern werden frei: Innerösterreichs Landwirtschaft zwischen Beharren und Modernisierung im frühen 19. Jahrhundert*. Klagenfurt, 2007, str. 55–76.
- Drobesch, Werner. *Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung: die »Agrarrevolution« in den innerösterreichischen Ländern*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2003.
- Dukovski, Darko. Uvod u procese i procesi modernizacije u Istri na prijelomu stoljeća (1880-1910). *Acta Histriae*. 16, 2008, št. 3, str. 233-260.
- Erker, Konrad. Agrarpublizistik in Kärnten unter dem Einfluss der Ackerbaugesellschaft 1765-1848. V: Drobesch, Werner, Fräss-Ehrfeld, Claudia (redaktion). *Die Bauern werden frei: Innerösterreichs Landwirtschaft zwischen Beharren und Modernisierung im frühen 19. Jahrhundert*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2007, str. 133–144.
- Ernst Mayrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen. Fünfter Band*. Wien: Manz, 1901.
- Ertl, Rudolf Franz. *Heiligenblut: das Glockendorf: eine Chronik der Gemeinde Heiligenblut*. Heiligenblut: Gemeinde, 2002.
- Fertil, Aurelie. Prometne poti v Ilirskih provincah oziroma strategije integracije nepovezanega in strateškega prostora. *Zgodovinski časopis*, 64, 2010, št. 1–2, str. 136–152.
- Ficko, Peter. Skupni ljudski delovni običaji. V: Poberžnik, Rajko (ur.). *Med Peco in Pohorjem. Pripravljalni odbor za proslavo 20-letnice gimnazije Ravne na Koroškem*. Maribor: Založba Obzorja, 1965, str. 147–170.
- Fischer, Jasna. *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 9–40.
- Források a Muravidék történetéhez: Szöveggűjtemény: Viri za zgodovino Prekmurja: zbirka dokumentov. Köt. 1 = Zv. 1: 871-1849*. Szombathely-Zalaegerszeg: Arhiv županije Vas, Arhiv županije Zala, 2008.
- Források a Muravidék történetéhez: Szöveggűjtemény: Viri za zgodovino Prekmurja: zbirka dokumentov. Köt. 2 = Zv. 2: 1850-1921*. Szombathely-Zalaegerszeg: Arhiv županije Vas, Arhiv županije Zala, 2008.
- Frauendorfer, Sigmund von. *Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet. Band 1, Von den Anfängen bis zum Ersten Weltkrieg*. München, Basel, Wien: Verlagsgesellschaft, 1963.
- Gabršček, Andrej. *Goriški Slovenci I: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*. Ljubljana: samozaložba, 1932.
- Gašperšič, Rok. *O loviščih, lovu in lovcih pod Jelovico*. Kropa: Lovska družina, 2011.
- Gehl, Hans. *Wörterbuch der donauschwäbischen Baugewerbe*. Stuttgart: Thorbecke, 2000.
- Gestrin, Ferdo. Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918). *Kronika*, 17, 1969, št. 3, str. 129–138.
- Gestrin, Ferdo, Melik, Vasilij. *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Ginzburg, Carlo. *Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2010.
- Goldstein, Ivo. *Hrvaška zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.
- Gomiršek, Tanja. Spremembe na področju agrarnih panog v jugovzhodnem delu Goriških brd v 19. stoletju. *Kronika*, 59, 2011, št. 2, str. 257–282.
- Good, David F. *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750–1914*. Wien, Köln, Graz: H. Böhlau, 1986.
- Goody, Jack. *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain*. Cambridge: University Press, 1976.

- Gozdni red za Ilirske province: 1810 (ur. Boštjan Anko). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1989.
- Gräbner, Herwig. *1000 Jahre Bergbauer in Gall: (Gemeinde St. Urban): ein Fallbeispiel für die Berglandwirtschaft in Kärnten*. Klagenfurt am Wörthersee, 2013.
- Grafenauer, Bogo. Poljedelski obdelovalni načini. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1970, str. 225–250.
- Grafenauer, Bogo. Slovenski kmet v letu 1848. *Zgodovinski časopis*, II–III, 1948–1949, str. 7–68.
- Grafenauer, Bogo. *Zgodovina slovenskega naroda, II. zvezek: Doba zrele fevdalne družbe od uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda do začetka kmečkih uporov*. Ljubljana: Kmečka knjiga, 1955.
- Grafenauer, Bogo. *Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek: Doba hitrega razkrajanja fevdalne organizacije, razvoja manufakturne in začetkov industrijske proizvodnje od srede XVIII. do srede XIX. stoletja*. Ljubljana: Kmečka knjiga, Glavna zadružna zveza, 1962.
- Graham, Hamish. Rural society and agricultural revolution. V: Berger, Stefan (ur.). *A companion to nineteenth-century Europe 1789–1914*. Malden (MA): Wiley-Blackwell, 2009, str. 29–43.
- Granda, Stane. Anastasius Grün pomaga znižati zemljarino. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 280–281.
- Granda, Stane. Anastazij Grün – gospodarstvenik. V: Miladinović Zalaznik, Mira, Granda, Stane (ur.). *Anton Aleksander grof Auer-sperg – Anastazij Grün: razprave*. Ljubljana: Nova revija, 2009, str. 31–46.
- Granda, Stane. Baron ostal brez gradu. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 69
- Granda, Stane. Die Servitutenfrage und die bäuerliche Revolte 1848/49 in Krain. V: Drobesh, Werner, Fräss-Ehrfeld, Claudia (redaktion). *Die Bauern werden frei: Innerösterreichs Landwirtschaft zwischen Beharren und Modernisierung im frühen 19. Jahrhundert*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2007, str. 77–92.
- Granda, Stane. *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Novo mesto: ZRC SAZU, Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1995.
- Granda, Stane. Gospodarske razmere pri Slovencih v revolucionarnem letu 1848/49. V: Mihelič, Darja (ur.). *Gestrinov zbornik*. Ljubljana: ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 315–334.
- Granda, Stane. Gozdna revolucija. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 315–316.
- Granda, Stane. Gozdovi zahtevajo uvedbo parnih strojev. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 277.
- Granda, Stane. Grad Klevevž in njegovi lastniki. V: Pungerčar, Majda (ur.). *Klevevž: biser narave z bogato zgodovino*. Novo mesto: Goga, 2009, str. 115–129.
- Granda, Stane. Inflacija in devaluacija. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 79–80.
- Granda, Stane. Kratek prerez zgodovine gozda in gozdarstva na Slovenskem-II. V: Anko, B. (ur.). *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu: gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, str. 67–73.
- Granda, Stane. Ni spodbud za modernizacijo. V: Smrekar, Andrej (ur.). *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252-2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost, 2003, str. 213–231.
- Granda, Stane. Patent o uvedbi stabilnega katastra. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 129.
- Granda, Stane. Preprodaja gradov in zemljiških gopostev na Kranjskem v 19. stoletju. *Kronika*, 60, 2012, št. 3, str. 699–720.
- Granda, Stane. Ribnica. V: Voglar, Dušan (ur.). *Enciklopedija Slovenije: 10. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 206–209.
- Grdina, Igor. *Ipavci: Zgodovina slovenske meščanske dinastije*. 2. pregledana izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002.
- Grißmair, Hans. *Bewahrte Volkskultur: Führer durch das Volkskundemuseum in Dietenheim*. Brixen: Südtiroler Landesmuseen, 2004.
- Grossi, Paolo. *Pravna Evropa*. Ljubljana: Založba /*cf., 2010.
- Grundacker, Felix. *Die Besitzer der Bauparzellen in Niederösterreich im Franziszeischen Kataster 1817–1824*. Einverlag, 2008.
- Gspan, Peter Erasmus. *Abhandlung über Fideicommiss; nach dem österreichischen Gesetze bearbeitet. Erster Band*. Wien, 1842.

- Guzelj, Avgust. *Navod za oskrbovanje malih gozdnih posestev na Kranjskem in Primorskem*. V Ljubljani: Gozdarsko društvo za Kranjsko in Primorsko, 1903.
- Hernja Masten, Marija. Zgodovina prostora občine Kidričevo s prikazom nekdanje občine Sveti Lovrenc na Dravskem polju. V: *Zbornik Občine Kidričevo*. Kidričevo: Občina, 2010, str. 122–141.
- Hlačer, Teja. *Ko se planina preobleče: bajtarstvo Velike planine*. Ljubljana, Trzin: samozaložba, 2000.
- Hlubek, F. X.. *Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark als Denkmal dankbarer Erinnerung an Weiland Se. kaiserliche Hoheit den durchlauchtigsten Erzherzog Johann*. Gratz: K. k. steiermärkische Landwirthschafts-Gesellschaft., 1860.
- Hobsbawm, Eric. *Obdobje revolucije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.
- Hochedlinger, Michael, Tantner, Anton (hrsg.): *»Der größter Teil der Untertanen lebt elend und mühselig«: die Berichte des Hofkriegsrates zur sozialen und wirtschaftlichen Lage der Habsburgermonarchie 1770–1771*. Innsbruck: StudienVerlag, 2005.
- Holz, Eva. Nekaj utrinkov o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in v času med obema vojnama. V: Hribar, Angelika: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Celje: Društvo Mohorjeva družba, 2008, str. 285–301.
- Ilešič, Svetozar. *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1950.
- Jalen, Janez. *Vozarji*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Janša-Zorn, Olga. Vprašanje razkosanja kmetij v slovenskih deželah v 19. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko. V: Rajšp Vincenc (in dr.) (ur.). *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 441–460.
- Johann, Elisabeth. *Wald und Mensch: die Nationalparkregion Hohe Tauern (Kärnten)*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 2004.
- Jugoviz, Rudolf A.. *Wald und Weide in den Alpen. T. 1, Ein Beitrag zum Ausgleiche der Spannungen zwischen Forst- und Landwirtschaft in den österreichischen Alpenländern: mit einem Titelbilde und mit 42 Abbildungen im Texte*. Wien: W. Frick, 1908.
- Juričić Čargo, Daniela. Potovanje Franca Antona Breckerfelda v Istro leta 1803. *Kronika*, 2002, 50, št. 2, str. 171–184.
- Juričić Čargo, Danijela. Urejanje občinskih zadev na območju tržaškega gubernija pred letom 1849. *Arhivi*, 32, 2009, št. 2, str. 181–214.
- Juričić Čargo, Danijela, Žnidaršič Golec, Lilijana. *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije, 2. zvezek: Urbarji v upravnih in rodbinskih fondih ter v delu fonda Terezijanski kataster za Kranjsko*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009.
- Kačičnik Gabrič, Alenka. Gospostvo Brdo v luči franciscejskega katastra. *Kronika*, 52, 2004, št. 2, str. 175–184.
- Kačičnik Gabrič, Alenka. Henrik Schollmayer Lichtenberg. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 57–64.
- Kačičnik Gabrič, Alenka. Jezersko-pozabljen delček Koroške. *Kronika*, 57, 2009, št. 1, str. 29–46.
- Kačičnik Gabrič, Alenka. Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah na primeru doline Tople v 19. stoletju. *Kronika*, 56, 2008, št. 2, str. 289–304.
- Kačičnik Gabrič, Alenka. *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače: problem služnostnih pravic na posestvu Snežnik*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.
- Karničar, Andrej. *Jezerska kronika: Jezersko v ustnem izročilu*. Kranj: Gorenjski muzej, 1998.
- Kaspert, Anton. Razmere gorenjskih kmetov okoli leta 1500. *Ljubljanski zvon*, 11, 1891, str. 202–208, 5, str. 267–271, str. 331–335, str. 417–420, str. 655–659.
- Kavčič, Jožica. Grof Rihard Ursini Blagaj in Polhograjci. V: Bokal, Milka (ur.). *Gospod z rožo: zbornik simpozija Rihard Ursini Blagaj v slovenski kulturi*. Polhov Gradec: Turistično društvo; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 141–165.
- Kebe, Janez. *Cerkniško jezero in ljudje ob njem*. Koper: Ognjišče, 2011.
- Kebe, Janez. *Loška dolina z Babnim Poljem*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Kermavner, Dušan. O prepovedi gorenjskega tabora in o bohinskem uporu leta 1871. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 40=5, 1969, str. 504–516.
- Keršovan, Ferid G. Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju. *Kronika*, 12, 1964, št. 3, str. 169–184.
- Kjuder, Albin. *Zgodovinski mozaik Primorske: s posebnim poudarkom gornjega Krasa/zbral in sestavil v letih 1956–1960 Albin Kjuder*. Sežana: Občinska skupščina, 1972.
- Kocijančič, Štefan, Rutar, Tomaž. Zgodovinske in krajepisne drobtinice

- s Tolminskega. V: *Tolminski zbornik 1975, druga knjiga*. Tolmin: Kulturna skupnost, 1975, str. 253–269.
- Kočar, Tomaž. *Kamniška Bistrica-Bistriški gozd*. Ljubljana: samozaložba, 2003.
- Kočar, Tomaž, Knafelc, Srečko. *Svet med Mačkovcem, Mokrcem in Iško – Krvava Peč z okolico*. Maribor: Ostroga, 2011.
- Kolenc, Petra. »V osrčju brezmejnega gozda«. Raba, izkoriščanje in gospodarjenje s Trnovskim gozdom od naselitve do konca 19. stoletja. *Kronika*, 60, št. 2, 2012, str. 203–220.
- Kolšek, Tone. Žovneško gospostvo v luči urbarja iz leta 1550. V: *Savinjski zbornik IV*. Žalec: Temeljna kulturna skupnost, 1978, str. 235–265.
- Kopač, Vlasto. *Iz preteklosti Velike planine. Iverí z Grintovcev*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2006.
- Korošec, Branko. *Gozdovi Slovenije skozi čas. Prostorske registrature in popisovanje gozdov do leta 1828: kartografske predstavitev gozda pred uveljavitvijo franciscejskega katastra*. Ljubljana: Kmečki glas, 1993.
- Kotar, Alja. Če je vino dobro, bo osmica uspela! *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 42, št. 1/2, 2002, str. 4–11, 106.
- Kovačič, Fran. *Slovenska Štajerska in Prekmurje: zgodovinski opis*. Ljubljana: Slovenska Matica, 1926.
- Krajevni leksikon Dravske banovine. Krajevni repertorij u uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujkoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.
- Kramar, Janez. *Izola: mesto ribičev in delavcev*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije, 2003.
- Krchnáková, Lucia. Die Taxation der Wälder zu Sklené Teplice (Glashütte) von H. D. Wilckens. V: Ingenhaeff, Wolfgang, Bair, Johann (Hrsg.). *Bergbau und Holz: Schwazer Silber*: Tagungsband. 4. Internationaler Montanhistorischer Kongress, Schwaz, 2005, str. 111–115.
- Krivograd, Alojz. Prispevek k poznavanju oglarjenja pri nekdanji mlinjski železarni. *Koroški zbornik*, 3, 2001, str. 5–29.
- Krivograd, Alojz. Rudniški rovi železove rude v okolici Ribnice na Pohorju in Vitanja v letih 1807–1810. V: *Koroški zbornik*, 4, 2005, str. 51–64.
- Krošl, Anton. *Zemljiška odveza na Kranjskem*. Ljubljana, 1941.
- Kulišer, Josif. *Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.
- Kupelweiser, Paul. *Brioni: Aus den Erinnerungen eines alten Österreichers-Iz sjećanja starog Austrianca*. Pula: Amforapress, 2005.
- Küpper-Eichas, Claudia. Bergvolk und Wald: Waldnutzung durch die Einwohner der Oberharzer Bergstädte. V: Ingenhaeff, Wolfgang, Bair, Johann (Hrsg.). *Bergbau und Holz: Schwazer Silber: Tagungsband. 4. Internationaler Montanhistorischer Kongress*. Schwaz, 2005, str. 117–132.
- Kuret, Niko. *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842) (4 zvezki)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1985–1993.
- Kurz, Michael. Von der Grundherrschaft zur Tourismusdestination: 350 Jahre »Salzkammergut«. *OÖ. Heimatblätter*, 2006, št. 3–4, str. 139–152.
- Kustatscher, Erika. *Mehr als acht Generationen ... Die traditionale und die moderne Welt im Spiegel der Geschichte der Familie Pechlaner vom Ritten*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 2009.
- Lačen Benedičič, Irena. Dediščina fužinskega kompleksa na Stari Gori. V: Oder, Karla (ur.). *Med železom in kulturo: naša dediščina, naša pot*. Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, 2007, str. 55–60.
- Lazarevič, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem: socialno-ekonomski vidiki zadolženosti kmetov 1848–1948*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Lazarevič, Žarko. Slovensko kmetijstvo od zemljiške odveze do druge svetovne vojne. V: *Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1998, str. 13–30.
- Litrow, Karl L. *Vergleichung der vorzüglichsten Masse, Gewichte und Münzen mit den im österreichischen Kaiserstaate Gebräuchlichen*. 2., für Decimal- und gewöhnliche Rechnung eingerichtete Aufl. Wien: In der Fr. Beck'schen Universitäts-Buchhandlung, 1844.
- Lobe, Gregor, Malešič, France. Mlinarjev stan Za Koglom v Kamniški Bistrici. *Kamniški zbornik*, XIX, 2008, str. 59–67.
- Ložar, Rajko. *Narodopisje Slovencev*. Ljubljana: Klas, 1944–1952.
- Maček, Jože. Die Wälder der Herrschaft Žiče und Frajštanj und ihre Bewirtschaftung im Übergang vom 18. ins 19. Jahrhundert=Gozdovi gospostev Žiče in Frajštanj in gospodarjenje z njimi na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Acta agriculturae Slovenica*, 89, št. 1, 2007, str. 189–206.

- Maček, Jože. Die Waldungen der Herrschaft Gornji grad in ihrer althergebrachten Wirtschaftsweise und fehlgeschlagene Versuche zur Einführung der rationellen Forstökonomie im Übergang aus dem 18. ins 19. Jahrhundert=Gozdovi gospostva Gornji grad z gospodarjenjem na tradicionalni način in neuspešni poskusi za uvedbo racionalnega gospodarjenja na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Acta agriculturae Slovenica*, 93, št. 1, 2009, str. 105–132.
- Maček, Jože. Gospodarjenje z gozdovi na državnih gosposčinah v Sloveniji v XVIII. stoletju. V: Anko, B. (ur.). *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu. Gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, str. 75–87.
- Maček, Jože. *Kranjski verski sklad: organizacijski, gospodarski in premoženjskopравни posegi državnih organov in Kranjskega verskega sklada v cerkvene strukture na Kranjskem in v Avstrijski Istri od 1782 do 1809*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2006.
- Maček, Jože. *Na zemlji domači: kratka zgodovina slovenskega kmečkega stanu*. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba, 2007.
- Maček, Jože. Paberki k zgodovini opatijskega gospostva Kostanjevica. V: Smrekar, Andrej (ur.). *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost, 2003, str. 123–131.
- Maček, Jože. *Podčetrtek skozi stoletja*. Maribor: Založba Pivec, 2008.
- Maček, Jože. Prizadevanja podložnikov gospostva Snežnik za pridobitev pravne lastnine nad lazi ali ogradami v osemdesetih letih 19. stoletja. *Kronika*, 53, št. 1, 2005, str. 29–36.
- Maček, Jože. *Relucija tlake v slovenskih deželah v stoletju pred zemljiško odvezo*. Ljubljana: Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, 1994.
- Maček, Jože. *Schwizenova inštrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788.* Ljubljana: Agronomski oddelek Biotehniške fakultete Univerze, 1992.
- Maček, Jože. *Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata v slovensko kmetijstvo v obdobju 1848–1941*. Ljubljana: Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete : Kmetijski inštitut Slovenije : Zveza društev kmetijskih inženirjev in tehnikov Slovenije, 1995.
- Makarovič, Marija. *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.
- Makarovič, Marija. Kmečki posli. *Slovenski etnograf*, 33/34, 1988/90, str. 433–460.
- Makarovič, Marija. *Korte in Korčani*. Korte=Trögern: samozaložba Skupnosti prebivalcev: avtorji, 2005.
- Makarovič, Marija, Modrej, Ivan. *Črna in Črnjani: narodopisna podoba koroškega delavskega naselja do druge svetovne vojne*. Črna na Koroškem: Krajevna skupnost, 1986.
- Mal, Josip. *Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba*. V Celju: Družba sv. Mohorja, 1929.
- Manin, Marino. *Zapadna Istra u katastru Franje I: (1818.–1840.)*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.
- Marguč, Maša. *Zdravnik iz Dolenjskih Toplic: dr. Konstantrin Konvalinka*. Dolenjske Toplice: Kulturno kongresni center Dolenjske Toplice, 2011.
- Marušič, Branko. Spor zaradi delitve zemljišč v Doberdolu. V: Cvirn, Janez (ur.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 454.
- Matijević, Meta. *Novomeške hiše in ljudje: s poudarkom na obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2007.
- Matis, Herbert. *Österreichs Wirtschaft 1848–1913: konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im zeitalter Franz Josephs I*. Berlin: Duncker & Humblot, 1972.
- Medle, Bojana, Gorenc, Miha. Ljudske pripovedke in verovanja v povezavi z gradom Klevevž. V: Pungercar, Majda (ur.). *Klevevž: biser narave z bogato zgodovino*. Novo mesto: Goga, 2009, str. 175–196.
- Megušar, France F. Franz, François, Francesco Meguscher – Tirolec iz Železnikov. *Ampak*, 11, november-december 2010, št. 11–12, str. 22–25.
- Melik, Vasilij. Nacionalnopolitične razmere v slovenskih deželah. V: Lah, Avgustin (ur.). *130 let visokega šolstva v Mariboru: zbornik simpozija*. Maribor: Škofijski ordinariat, Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 37–43.
- Mihelič, Darja. Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja. *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, IV, br. 4, 2008, str. 27–51.
- Miklavčič Brezigar, Inga. Dolina Trente nekoč in danes. V: *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, 15/16. Nova Gorica : Goriški muzej, 1989, str. 25–62.
- Miklavčič Brezigar, Inga. *Etnološka topografija slovenskega etničnega*

- ozemlja – 20. stoletje. *Občina Tolmin*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Miklavčič Brezigar, Inga. Robidišče – razvoj in življenje podeželja na nekdanji avstrijsko-beneški meji v baroku. V: Šerbelj, Ferdinand (ur.). *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 159–164.
- Miklavčič Brezigar, Inga. Tipi planinskih naselij v gornjem Posočju. V: Cevc, Tone (ur.). *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah: stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine: zbornik*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995, str. 94–109.
- Mischler, Ernst, Ulbrich, Joseph. *Österreichisches Staatswörterbuch: Handbuch der gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes. Wien: A. Hölder, 1905–1909.*
- Mlinarič, Jože. Odnosi med kostanjeviškim mestom in opatijo. V: Smrekar, Andrej (ur.). *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost, 2003, str. 111–121.
- Montanari, Massimo. *Lakota in izobilje: evropska zgodovina prehranjevanja*. Ljubljana: Založba / *cf., 1998.
- Murko, Matija. *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1951.
- Nipperdey, Thomas. *Deutsche Geschichte 1800–1866: Bürgerwelt und starker Staat*. München: Beck, 1983.
- Nouvertné, Richard. *Dienstbarkeiten und Reallasten als Sicherungsmittel: Inaugural-Disertation*. Bonn, 1986.
- Novak, Vilko. Odkup in ureditev služnostnih pašnih pravic v Bohinju (Slovenija). *Zbornik Filozofske fakultete II*. Filozofska fakulteta, Ljubljana: Univ. založba, 1950–1962, str. 258–315.
- Novak, Vilko. *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: DZS, 1960.
- Novak, Vilko. Živinoreja. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 343–394.
- Občni deržavljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstijanskega cesarstva. Del 1*. Na Dunaji, 1853.
- Oder, Karla. *Tri tisočletja železarstva na Slovenskem: slovenska pot kulture železa*. Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, 2008.
- Okoliš, Stane. Izseki iz zgodovine Loža in okolice. *Zgodovinski časopis*, 49, 1995, št. 4, str. 557–581.
- Orožen, Janko. Celjski meščani in cerkvena zgodovina (pravni spor iz preteklih dni). *Kronika slovenskih mest*, 1934, 1, št. 4, str. 301–305.
- Orožen, Janko. *Zgodovina Celja in okolice: del 1*. Celje: Kulturna skupnost, 1971.
- Orožen, Janko. *Zgodovina Celja in okolice: del 2*. Celje: Kulturna skupnost, 1974.
- Osterhammel, Jürgen. *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. München: C. H. Beck, 2009.
- Österreich-Ungarn. Izvršilni red z dne 27. maja 1896 drž. zak. št. 79 z uvodnim zakonom z dne 27. maja 1896 drž. zak. št. 78 in drugimi zadevnimi zakoni, ukazi in razpisi ter odločbami c. kr. najvišjega sodišča*. Ljubljana: Društvo »Pravnik«, 1902.
- Palmer, Alan. *The lands between: a history of East-Central Europe since the Congress of Vienna*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
- Palmer, R. R., Colton, Joel, Kramer, Lloyd. *A history of the modern world to 1815*. McGraw-Hill international edition, 2007.
- Pančur, Andrej. Ouderštvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. *Zgodovinski časopis*, 53, 1999, št. 1, str. 33–55.
- Pančur, Andrej. Porajanje modernega gospodarstva v 18. in 19. stoletju. V: Fikfak, Jurij (ur.). *Postojna: upravno in gospodarsko središče*. Postojna: Galerija 2; Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 51–66.
- Pančur, Andrej. Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije do druge svetovne vojne. V: Lazarevič, Žarko, Lorenčič, Aleksander (ur.). *Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 249–296.
- Pančur, Andrej. *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2003.
- Papež, Jože, Černigoj, Vojko. Zgodovina gospodarjenja z gozdovi v GGE Predmeja. *Gozdarski vestnik*, 65, 2007, št. 1, str. 46–59.
- Perko, Franc. *Gozd in gozdarstvo v Bleiweisovih novicah 1843–1902*. Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije, Gozdarska založba: Jutro, 2013.
- Perko, Franc. *Gozd lahko živi brez človeka, ljudje ne morejo brez gozda: raba in gospodarjenje z gozdovi v Sloveniji od začetkov do danes*. Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije, Gozdarska založba: Jutro, 2011.
- Perko, Franc. *Vasi v objemu železnice: Ivanje selo, Rakek, Rakov Škočjan, Slivice in Unec skozi čas*. Ljubljana: Jutro, 2008.
- Perko, Franc. *Zapisano v branikah: gozdovi in gozdarstvo od Snežnika do Nanosa skozi čas*. Postojna: Gozdarsko društvo, 2002.

- Peternel, Marija Mojca. *Cillier Wochenblatt (Zeitung): celjski nemški časopis iz leta 1848*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2006.
- Pirnat, Peter. Rodbina Pirnat na gradu Tuštanj. *Kronika*, 57, 2009, št. 2, str. 221–234.
- Počkar, Ivanka. Kolnarji-Lovilci in nabiralci naplavljenega premoga v Savi pri Brežicah, po toku navzgor in navzdol. V: Škofljanec, Jože (ur.). *Gospa, če ni dobro, ni treba nič plačat: Brežice, trgovsko mesto*. Krško: Neviodunum, 2009, str. 319–387.
- Polec, Janko. *Kraljestvo Ilirija: prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna, 1925.
- Polec, Janko. *O odpravi nevoljništva na Kranjskem*. V Ljubljani: Pravna fakulteta, 1933.
- Polec, Janko. Svobodniki na Kranjskem. *Glasnik Muzejskega društva za Kranjsko*, XVII, 1936, št. 1–4, str. 5–142.
- Poročilo o kmetijski ênketi dne 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani*. V Ljubljani: Deželni odbor kranjski, 1884.
- Preinfalk, Miha. *Auerspergi: po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha. Rodbina Auersperg in njeno kulturno udejstvovanje. V: Miladinović Zalaznik, Mira, Granda, Stane (ur.). *Anton Aleksander grof Auersperg – Anastazij Grün: razprave*. Ljubljana: Nova revija, 2009, str. 157–172.
- Preinfalk, Miha. Rodbina Scaria na Tuštanju. *Kronika*, 57, 2009, št. 2, str. 201–220.
- Preinfalk, Miha. »To in nič drugega je volja gospode«. *Kronika*, 52, 2004, št. 2, str. 151–156.
- Preinfalk, Miha, Zadavec, Dejan, Hozjan, Andrej, Bonin, Zdenka, Porcedda, Donatella. Herrschafts-, Adels- und Privatarhive in Slowenien. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 56, 2011, str. 625–660.
- Puff, Rudolf Gustav. *Maribor: njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor: Obzorja, 1999.
- Rajšp, Vincenc. Verski skladi na področju Slovenije in gozdovi na Gorenjskem, ki jih je kupil Kranjski verski sklad. V: Šelih, Alenka, Pleterski, Janko (ur.). *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001*. Ljubljana: SAZU, 2002, str. 105–112.
- Rauter, Franc. *Gozdno gospodarstvo agrarnih skupnosti*. Ljubljana, 1940.
- Ribnikar, Peter. Kataster in zemljiška knjiga – vira za zgodovino gozda in gozdarstva. V: Anko, B. (ur.). *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu: gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, str. 167–178.
- Ribnikar, Peter. Komisija za agrarne operacije v Ljubljani in njeno arhivsko gradivo. *Arhivi*, 14, 1991, št. 1–2, str. 10–16.
- Ribnikar, Peter. Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis*, 36, 1982, št. 4, str. 321–337.
- Riegler, Josef. *Der langsame Wandel der steirischen Landeskultur im 18. Jahrhundert. Steiermark: Wandel einer Landschaft im langen 18. Jahrhundert*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2006.
- Rösener, Werner. *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba / *cf., 2007.
- Rozman, Franc. Socialna struktura naročnikov »Novic« v letu 1845. *Zgodovinski časopis*, 24, 1970, št. 1–2, str. 81–89.
- Rubbia, Konrad. *Petindvajset let pogozdovanja Krasa na Kranjskem: poročilo komisije za pogozdovanje Krasa leta 1911: z dvema podobama*. V Ljubljani: Pogozdovalna komisija, 1912.
- Rugále, Mariano, Preinfalk, Miha. *Blagoslovljeni in prekleti. Del 1. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.
- Rumpler, Helmut. *Eine Chance für Mitteleuropa: bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall der Habsburgermonarchie*. Wien: Ueberreuter, 1997.
- Rumpler, Helmut, Urbanitsch, Peter. *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918. Bd. 7, Verfassung und Parlamentarismus*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2000.
- Rutar, Simon. *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska: zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1893.
- Rutar, Simon. *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodoznanskim in statističnim opisom*. Nova Gorica: Branko, 1994.
- Sammlung von Civilrechtlichen Entscheidungen des k.k. obersten Gerichtshofes*. Herausgegeben von Dr. Julius Glaser und Dr. Joseph Unger. Wien, 1859.
- Sandgruber, Roman. *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*. München: R. Oldenburg Verlag, 1982.
- Sandgruber, Roman. *Ökonomie und Politik: Österreichische Wirt-*

- schaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Wien: Ueberreuter, 1995.
- Sapač, Igor. *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji: knjiga 5: Kras in Primorje*. Ljubljana: Viharnik, 2011.
- Scheyer, Mavricij. *Navod, kako naj ravnajo posamesni kmetje ali cele soseske z gozdom*. Ljubljana: Deželni odbor kranjski, 1869.
- Schiff, Walter. *Die Regulierung und Ablösung der Wald- und Weide-Servituten. Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848 bis 1898*. Wien: Commissionsverlag Moritz Perles, 1899.
- Schollmayer-Lichtenberg, Henrik E. von. *Snežnik in schönburški vladarji: zgodovina gospostva Snežnik na Kranjskem*. Postojna: Gozdno gospodarstvo, 1998.
- Schönburg Waldenburg, Hermann. *Gehörtes und Gesehenes*. Firenze: samozaložba, 1993.
- Schönemann, Oscar. *Die Servituten: Eine Civilistische Abhandlung*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1866.
- Schwegel, Josef. *Na cesarjev ukaz: spomini politika in diplomata*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Sernec, Josip. *Spomini*. Celje: Osrednja knjižnica, 2003.
- Semlič Rajh, Zdenka. Gradbeni predpisi v požarnih redih pred sprejetjem gradbenega reda za Štajersko leta 1857. V: Kemperl Metoda (ur.). *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih mojstrov na slovenskem Štajerskem: (1786–1849)*. Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 16–18.
- Serše, Aleksandra. Namestništvo v Ljubljani 1850–1854, Deželna vlada v Ljubljani 1854–1860. *Arhivi*, 32, 2009, št. 1, str. 95–110.
- Serše, Saša. Upravna ureditev na Kranjskem po letu 1848. *Arhivi*, 22, 1999, str. 50–59.
- Sieder, Reinhard. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC, 1998.
- Simony, Friedrich. *Schutz dem Walde!* Wien, 1878.
- Slana, Lidija. Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.
- Slovenski biografski leksikon*. V Ljubljani: Zadržna gospodarska banka, 1925.
- Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Smole, Majda. Gospodarski položaj ribniških podložnikov v začetku XIX. stoletja. *Kronika*, 4, 1956, št. 3, str. 170–173.
- Smole, Majda. Gozdni redi in zakoni kot vir za gozdarsko zgodovino. V: Anko, B. (ur.). *Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu: gozdarski študijski dnevi 1985*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985, str. 151–156.
- Smole, Majda. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stariha, Gorazd. *Politične razmere na Slovenskem od obnove ustavnega življenja (18860/61) do dualizma (1867): doktorsko delo*. Ovsišje, 2003.
- Stegenšek, Avguštin. *Konjiška dekanija: s 75 nariski v tekstu in 94 slikami na 59 tablicah*. V Mariboru: (samozal.), 1909.
- Stekl, Hannes. *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, München: Oldenbourg, 2004.
- Steppan, Markus. *Agrar- und Forstrechtliche Bestimmungen als soziales, wirtschaftliches und rechtliches Steuerungsinstrument. Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem (Elektronski vir)*.
- Stopar, Ivan. Klevevž, v vihri vojnih in povojnih let izginuli grad. V: Pungerčar, Majda (ur.). *Klevevž: biser narave z bogato zgodovino*. Novo mesto: Goga, 2009, str. 99–113.
- Studen, Andrej. Človek mora delati za svojo srečo! V: Studen, Andrej (ur.). *Pomislil na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 9–36.
- Sunčič, Vladimir. *Komisije za agrarne operacije 1885–1945, 1. del: A–K*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991.
- Šega, Polona. Slovenski kostanjarji na Dunaju. V: Mihelič, Darja (ur.). *Dunaj in Slovenci*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ZRC SAZU, 1994, str. 105–108.
- Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor, Šepić, Dragovan. *Povijest hrvatskog naroda: g. 1860–1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Šiferer-Bulovec, Mojca. Loški potok v luči franciscejskega katastra in cenilnega operata ter matičnih knjig od 1801 do 1840. *Etnolog*, 6=57, 1996, str. 197–216.
- Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata: pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Split: Marjan tisak, 2004.
- Šivic, Anton. Iz zgodovine našega gozdarstva: prispevki k zgodovini urejanja naših gozgov. *Gozdarski vestnik*, 25, 1967, str. 113–118.
- Šolar, Marjan. Blejske zgodbe iz ustnega izročila. V: Dežman, Jože

- (ur.). *Bled 1000 let: Blejski zbornik 2004*. Radovljica: Didakta, 2004, str. 241–258.
- Šorn, Jože. *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1984.
- Šorn, Jože. Donesek h kmečkim uporom v letih 1705 in 1713. *Zgodovinski časopis*, 4, 1950, str. 169–183.
- Štih, Peter, Simoniti Vasko. *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko, Vodopivec, Peter. *Slovenska zgodovina: družba-politika-kultura*. <http://www.sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska-zgodovina-SLO.pdf>. Dostop: 25. 08. 2009.
- Štuhec, Marko. *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. V Ljubljani: Slovenska matica, 2009.
- Šumrada, Janez. Državnopravni status Ilirskih provinc s kratkim pregledom upravne ureditve. V: Rajšp, Vincenc, Bruckmüller, Ernst (ur.). *Vilfanov zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 375–390.
- Šumrada, Janez. *Nekateri temeljni problemi Ilirskih provinc: disertacija*. Ljubljana: [J. Šumrada], 1992.
- Šumrada, Janez. Poglavitne poteze napoleonske politike v Ilirskih provincah. *Zgodovinski časopis*, 61, 2007, št. 1–2, str. 75–84.
- Šušteršič, Mario. Josip Gorup pl. Slavinjski v Trstu. *Kronika*, 58, 2010, št. 1, str. 163–174.
- Tavčar, Ivan. *Slovenski Pravniki: poduk o najpotrebnejših zakonih*. V Celovcu: Družba sv. Mohora, 1883 – (1888).
- Taylor, Alan J. Percivale. *Habsburška monarhija 1809–1918*. Ljubljana: DZS, 1956.
- Teplý, Bogo. Razvoj kmetijstva pri nas v stoletju pred marčno revolucijo. *Nova obzorja*, 4, 1951, str. 20–30.
- Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771* (Anko, Boštjan, ur.). Ljubljana: VTOZD za gozdarstvo BF Ljubljana, 1985.
- Torelli, Niko. Beli les in beli lesovi. *Les, revija za lesno gospodarstvo*, 51, 1999, št. 1–2, str. 18.
- Toš, Marjan. Franc Robič (1841–1913): profesor, slovenski javni in narodnobuditeljski delavec, deželni in državni poslanec, umni gospodar. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 78 = n. v. 43, 2007, št. 1, str. 42–53.
- Trstenjak, Anton. *Slovenci na Ogrskem: narodopisna in književna črtica: objava arhivskih virov*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2006.
- Turk, Jakob. *Pašništvo: slovenskim živinorejcem v pouk*. V Celju: Družba sv. Mohorja, 1938.
- Umek, Ema. Kranjska kmetijska družba 1767–1787. *Arhivi*, 29, 2006, št. 1, str. 1–34.
- Umek, Ema. Lov in lovstvo. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 469–494.
- Umek, Ema. Plovba po Savi v 18. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 40, 1986, št. 3, str. 233–268.
- Umek, Ema. Reformirani urbarji deželno knežjih gospodstev na Kranjskem. *Zgodovinski časopis*, 36, 1982, št. 4, str. 311–320.
- Valenčič, Vlado. Bistriški gozd in kamniški meščani. *Kamniški zbornik*, III, 1957, str. 69–101.
- Valenčič, Vlado. Gozdarstvo. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 417–463.
- Valenčič, Vlado. Gozdovi in preskrba z lesom v stari Ljubljani. *Gozdarski vestnik*, 12, 1954, št. 6/7, str. 1–16.
- Valenčič, Vlado. Organizacija za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura Kmetijske družbe. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 525–556.
- Valenčič, Vlado. Posestne razmere na Veliki in Mali planini ob koncu fevdalne dobe. *Traditiones*, 7/9: 1978/80 (1982), str. 127–158.
- Veber, Ivan. Gospodarjenje v bohinjskih gozdovih. *Bohinjski zbornik*. Radovljica: Skupščina občine, Kulturna skupnost, Izobraževalna skupnost, str. 24–29.
- Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002.
- Verbinc, France. *Slovar tujk (sedma izdaja)*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Vider, Valent. *Zapiski o Solčavi in njeni okolici: prispevki k zgodovinskemu in etnografskemu gradivu*. Solčava: Občina, 2004.
- Vilfan, Sergij. Agrarna premoženjska razmerja. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II*. Ljubljana:

- Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa; Državna založba Slovenije, 1980, str. 403–479.
- Vilfan, Sergij. Delavci v agrarnem gospodarstvu. V: Blaznik, Pavle, Grafenauer, Bogo, Vilfan, Sergij (ur.). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa; Državna založba Slovenije, 1980, str. 355–402.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije.* V Ljubljani: Slovenska matica, 1996.
- Vilman, Vladimir, Serše, Aleksandra. *Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku.* Postojna: Gozdarski šolski center, 1989.
- Vodopivec, Peter. Južna železnica in industrializacija. V: Lazarevič, Žarko, Lorenčič, Aleksander (ur.). *Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije v 19. in 20. stoletju.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 57–78.
- Vodopivec, Peter. O »duševnem profilu« in nazorih Janeza Bleiweisa. V: *Dr. Janez Bleiweis in njegov čas.* Kranj: Gorenjski muzej, 1996, str. 23–29.
- Vodopivec, Peter. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Vodopivec, Peter. O kmetijskih družbah na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem v predmarčni dobi. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVIII, 2008, št. 1, str. 7–20.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja.* Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vodopivec, Peter. O pomenu graških gospodarskih ustanov in tehničnega oddelka Joanneuma za Slovence v prvi polovici 19. stoletja. V: Karničar, Ludwig, Rajšp Vincenc (ur.). *Graz und Slowenen = Gradec in Slovenci.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; na Dunaju: Slovenski znanstveni inštitut; Graz: Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität, 2011, str. 191–198.
- Vodopivec, Peter. Slovenski duhovniki in družbeno-gospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju. V: Dolinar, France M., Mahnič, Jože, Vodopivec, Peter (ur.). *Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja: simpozij 1988.* V Ljubljani: Slovenska matica, 1989, str. 175–187.
- Vošnjak, Josip. Socijalni problem in kmečki stan. *Letopis Matice slovenske*, 1885, str. 1–93.
- Vrbnjak, Viktor. Kulturna podoba vzhodne Slovenske Štajerske na prelomu 18. v 19. stoletje. V: Vrbnjak, Viktor (ur.). *Miklošičev zbornik.* Maribor: Kulturni forum, 1991, str. 57–86.
- Vrhovec, Ivan. Topografski opis Ljubljane : in zgodovina ljubljanskega mestnega zastopa v minulih stoletjih. *Letopis Matice Slovenske*, 16, 1885, str. 184–270 V Ljubljani: Matica Slovenska, 1885, str. 184–270.
- Walcher, Josefa. Brandenberger Holz und Holzkohle als Brennstoffgrundlage für die Schmelzhütten und Bergwerke in Rattenberg und Brixlegg im Überblick. V: Ingenhaeff, Wolfgang, Bair, Johann (Hrsg.). *Bergbau und Holz: Schwazer Silber: Tagungsband: 4. Internationaler Montanhistorischer Kongress.* Schwaz 2005, str. 301–320.
- Wehler, Hans-Ulrich. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Bd. 2: von der Reformära bis zur industriellen und politischen »Deutschen Doppelrevolution«: 1815–1845/49.* München: C. H. Beck, 2008.
- Wehler, Hans-Ulrich. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Bd. 3: von der »Deutschen Doppelrevolution« bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges: 1849–1914.* München: C. H. Beck, 2008.
- Wurzbach, Constant Von. *Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 31. Teil.* Wien, 1876.
- Zalokar, Polona. Iz zgodovine Malijeve domačije na Golniku. *Kronika*, 59, 2011, št. 1, str. 57–74.
- Zeloth, Thomas. *Zwischen Staat und Markt: Geschichte der Bleiberger Bergwerks Union und ihrer Vorläufbetriebe.* Klagenfurt/Celovec: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 2004.
- Zgodbe s Trnovske planote* (zbral in uredil Jože Šušmelj). Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 2011.
- Zupan, Janez. Srenje v radovljiško-blejski kotlini. V: Dežman, Jože (ur.). *Gorenjska: 1900–2000: knjiga gorenjske samozavesti.* Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 186–189.
- Zwitter, Fran. Linhartova doba, misel in delo. V: Linhart, Anton. *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije.* Ljubljana: Slovenska matica, 1981, str. 303–350.
- Železnikar, Janja. Zgodovina polhograjskih graščin in njihovih lastnikov. V: Bokal, Milka (ur.). *Gospod z rožo: zbornik s simpozija Richard Ursini Blagaj v slovenski kulturi.* Polhov Gradec: Turistično društvo; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 169–184.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. Spori zaradi Velike planine po sodnem zapisniku iz leta 1540. *Kamniški zbornik*, XIX, 2008, str. 121–133.

- Žontar, Jože. Kmečki upori ob davčni in urbarialni regulaciji in njeni odpravi v letih 1789 in 1790. *Kronika*, 21, 1973, št. 1, str. 13–16.
- Žontar, Jože. Položaj podložnikov gospodstva Brdo pri Kranju v drugi polovici 18. stoletja. *Kranjski zbornik: 1980*. Kranj: Skupščina občine, 1980, str. 144–162.
- Žontar, Jože. *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918: zgodovinsko-bibliografski vodnik*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1988.
- Žontar, Jože. *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Žontar, Majda. Gospodarski in družbeni razvoj Bohinja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. V: Dežman Jože (ur.). *Bohinjski zbornik*. Radovljica: Skupščina občine, Kulturna skupnost, Izobraževalna skupnost, str. 61–67.

Internetne strani:

- [http://www.tiscover.at/guide/85549sy,en,SCH1/objectId,SIG1750at,b,129027,curr,EU ...](http://www.tiscover.at/guide/85549sy,en,SCH1/objectId,SIG1750at,b,129027,curr,EU...), 9. 2. 2009
- [http://doris.ooe.gv.at/downloads/pdf/Salzkammergut-Geschichte ...](http://doris.ooe.gv.at/downloads/pdf/Salzkammergut-Geschichte...), 18. 2. 2009
- <http://www.sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska-zgodovina-SLO.pdf>
- <http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>, 17. 1. 2012
- http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3686/is_199712/ain8766359, 21. 8. 2006
- http://www.drustvo-gora.si/o%20gori/cibejeva_kronika.htm, 7. 4. 2011
- <http://www.austria-lexikon.at/af/Wissensammlungen/Bibliothek/Almen/Wisseswerte>, 14. 4. 2011.
- <http://wwwg.uni-klu.ac.at/kultdoku/kataloge/19/html/1529.htm>, 17. 1. 2012.
- <http://sl.wikipedia.org/wiki/Terpentin>, 7. 12. 2011.
- <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>, 7. 12. 2011.

MERE

MERE¹⁴⁰²

Dolžinske mere

1 seženj (klafta) = 1,896 m

1 čevelj = 0,316 m

1 avstrijska milja = 7,585 km

Površinske mere

1 geografska kvadratna milja = 55,063 kv. km

1 avstrijska kvadratna milja = 57,546 kv. km

1 spodnjeavstrijski oral = 0,575 ha

1 kvadratni seženj (klafta) = 3,597 kv. m

Utežne in votle mere

1 spodnjeavstrijski mernik = 61,487 l

1 dunajski stot (ztt) = 56,006 kg

1 dunajski funt = 0,56 kg

1 kubična klafta (mera za les) = 6,82 m³ ¹⁴⁰³

Valuta

1 goldinar konvencijske veljave = 60 krajcarjev

IMENSKO KAZALO

1402 Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer*, str. 187.

1403 Šifrer-Bulovec, *Loški potok*, str. 213.

A

Achazhizh, dr. Johann 280
 Aichelburg, Aug. 311
 Aichelburg, baron 310
 Ambrož, Mihael 227
 Anko 78
 Apih, Josip 29, 267, 271
 Attems, družina 85
 Auersperg, Aleksander 31
 Auersperg, Anton 261
 Auersperg, družina 82, 304
 Auersperg, Jožef Marija 127, 128, 310
 Auersperg, Karl 316
 Augustich 272

B

Bachinger, Karl 78
 Bäck, Roland 65, 72, 76, 78, 247, 248, 250, 300
 Barth, Anna 22, 54, 70, 101, 249
 Bartels, Christoph 119
 Barzellini, Gian Guisepppe 141
 Baš, Franjo 25, 48, 60, 76, 93, 125, 272, 282
 Batthyány, Lajos 272
 Baudisch 300
 Bavdek, Srdan V. 267
 Beck, Janez 311
 Beimrohr, Wilfried 14, 70, 209
 Benedik, Božo 116
 Bezovšek, Franc 77, 104, 108, 110
 Blagatinšek, Franc Serafin 23
 Blaznik, Pavle 18, 64, 65, 68, 88, 90, 91, 92, 120, 127
 Bled, Jean Paul 86
 Bleiweis, Janez, dr. 251, 267, 358

Bleiweis-Trsteniški, dr. Demeter 251

Born 371
 Born, Julius 337
 Borse, Janez 363
 Bosizio, Janez 311
 Brandstetter, Dominik 280
 Breckerfeld, Franc Anton 254
 Britovšek, Marjan 13, 14, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 48, 50, 57, 74, 77, 94, 96, 97, 103, 105, 106, 107, 108, 114, 120, 122, 127, 225, 227, 229, 230, 260, 261, 262, 269, 274, 277, 279, 293, 309, 313, 317, 329
 Bruckmüller, Ernst 12, 15, 19, 22, 26, 27, 65, 75, 84, 86, 245, 247, 248, 250, 253, 265, 357

Brumen, dr. Anton 369, 670
 Brunner, Ernest 310, 316
 Brunner, Otto 64, 70
 Brusatti, Alois 77, 78, 79, 86, 229, 264
 Bukovnik, Terezija 350
 Buxbaum, Jožef 310
 Butschek, Felix 246
 Buzzi, Reinh. 311

C

Canal, Anton 311
 Cencič, družina 140
 Cevc, Tone 67, 110, 112, 329
 Cigale, Matej 25
 Chorinsky, grof 310
 Clarici, Jurij 316
 Clarici, Karel 316, 348
 Codelli, Anton, baron 126, 310
 Codelli, Karel 311
 Colton, Joel 16

Coronini, Mihael 351
 Crusiz, Eduard 280
 Curti 259
 Cvirn, Janez 9, 23, 25, 69, 263, 265, 357, 358

Č

Čeč, Dragica 101
 Černigoj, Vojko 237
 Černuta, Miha 250
 Čibej, Ljubo 116, 232
 Čuš 369, 370
 Čuš Blaž 368, 370
 Čuš Johann 368
 Čuš Marija 368
 Čuš Veronika 368, 370

D

Davis, James Cushman 68
 Decente, Leopold 280
 Delavec, Mira 226
 Diebl 285
 Diglass 290
 Dinklage, Karl 56, 244
 Dolenc, Janez 107
 Dolenc, Metod 20, 23
 Dolinar, Martin 350
 Dolžan, Janez 235
 Dolžan, Tatjana 105, 109
 Drasch, Jan 311
 Dražumerič, Marinka 84
 Drobesh, Werner 18, 20, 21, 22, 30, 34, 52, 60, 67, 71, 75, 78, 80, 86, 244, 246, 247, 250, 272, 379, 432
 Dukovski, Darko 254

E

Edger, grofje 249

Eggenberg, knezi 304
 Engelthaler, Johann 229, 281
 Erker, Konrad 78
 Ernest Železni 225
 Ertl, Rudolf Franz 70, 94, 104, 123, 167, 216

F

Feber 359
 Fekoja, Franz 331
 Fekonja, Mathias 331
 Ferdinand I. 119, 120, 125, 176, 204
 Ferdinand III. 159
 Ferdinand, cesar 25, 52, 202, 208, 217
 Ferles 285
 Fertl, Aurelie 13
 Ficko, Peter 54
 Fischer, Janez 311
 Fischer, Jasna 52, 352
 Fleisinger, Jožef 311
 Franc, cesar 23, 25, 29
 Franc Jožef, Habsburški 31
 Fras, Ursula 331
 Frauendorfer, Sigmund 12
 Friedau, Franc 226
 Fuchs 76, 226
 Fuster, Anton 14
 Fürstenwärther, Joah., baron 310

G

Gabrič, Aleš 36, 98
 Gabršček, Andrej 250, 353, 358
 Galle, F. 226
 Gantschnigg, Ed. 311
 Gašpersič, Rok 328
 Gatterer, Anton 280

Gerstenbrand 311
Gestrin, Ferdo 14, 18, 20, 58, 75, 266, 268
Gianetti 217
Ginzburg, Carlo 19
Gionatti → Gianetti
Glass, Karel 311
Godec, Janez 350
Golc, Anton 350
Gold, Karel 311
Goldstein, Ivo 15, 22
Gomiršek, Tanja 139, 143, 146, 250
Good, David F. 13, 14, 17, 122, 266
Gorenc, Miha 84
Gorup, Matija 103, 104
Grabmayer 289
Grabner, Andrej 363
Grabner, 305
Gräbner, Herwig 78
Grafenauer, Bogo 14, 16, 18, 21, 27, 31, 65, 68, 69, 70, 74, 75, 109, 111, 122, 269, 270, 271, 274
Graham, Hamish 12, 47, 250, 270
Granda, Stane 28, 34, 42, 48, 55, 61, 62, 67, 79, 81, 83, 84, 94, 100, 116, 227, 228, 229, 234, 235, 250, 260, 262, 263, 265, 269, 270, 271, 273, 298, 348, 351, 356, 358, 360, 361
Gravisi, Jož. 312,
Grdina, Igor 29, 30, 263, 265
Grißmair, Hans 212
Gross, Mirjana 15
Grossi, Paolo 45
Grossman, Fr. 311
Grün, Anastasius → Auersperg, Aleksander

Grundacker, Felix 29, 30
Gspan, Peter Erasmus 81, 82
Gumsi, Josef 331
Gutman, Janez 267
Guzelj, Avgust 262

H

Haberler 82
Hacquet, Baltazar 57
Harsch 140
Hemetsberger-Koller, Hildegard 76
Henrik, vojvoda 127
Herbert, Franz Paul 249
Herndl, Janez 311
Hernja Masten, Marija 94
Hlačer, Teja 110
Hlubek F. X. 26, 248, 249
Hobsbawm, Eric 12, 13, 22, 83
Hochedlinger, Michael 67, 68
Hočevar, Janez 363
Hohenwart, Karl 280
Hohenwart, Andrej 310
Holz, Eva 22, 86
Hren, Alenka 9
Hren, Tomaž 117
Hribar, Ivan 379
Huber, dr. 316
Huber, Ferdinand 250
Hueber, Jožef 311
Hufnagl, Leopold 316

I

Ilešič, Svetozar 65

J

Jakomini, 289
Jalen, Janez 111, 118

Jančar, Janez 363, 364
Janez, nadvojvoda 247, 248, 249
Jelačić 15
Jansa-Zorn, Olga 66, 68, 69, 281
Jettmar, Vilhelm 310
Johann, Elisabeth 40, 44, 54, 66, 89, 102, 122, 125, 189, 258
Jožef II. 14, 17, 22, 69, 70, 117, 120, 167, 327
Jugoviz, Rudolf A. 55, 259, 261, 276, 279, 316, 328, 355, 360, 372
Juričić Čargo, Daniela 25, 129, 254, 304

K

Kačičnik Gabrič, Alenka 38, 40, 47, 52, 54, 61, 67, 72, 74, 76, 81, 84, 90, 117, 227, 232, 234, 236, 316, 322, 361, 377
Kaiserssiseg, Ludvik Crophius 310
Karaman, Igor 15
Karel V. 117, 212
Karel VI., Habsburški 52
Karel Lotarinški 208
Karničar, Andrej 46, 65, 73, 76, 78, 337
Kaspret, Anton 40
Kavčič, Jožica 250
Kavčič, Matija 227
Kavs, Anton 250
Kebe, Janez 61, 72
Kermavner, Dušan 348
Kerschbaumer, Jožef 310
Keršovan, Ferid G 85
Keržišnik, Janez 350
Khaelsberg, Janez Paul 311
Kirsch 311
Kjuder, Albin 143, 144
Klasinc Škofljanec, Andreja 9
Klemenčič, Ignac 310
Klementsčitsch, Josef 332
Knafelc, Srečko 225, 371
Knez 366
Kociančič, Štefan 115
Kočar, Tomaž 56, 98, 105, 127, 225, 356, 371
Kolenc, Petra 48, 56, 57, 117, 301
Koller, Josip/Jože 56
Koller, Jož. 311
Kolowrat, Franz Anton 25
Kolšek, Tone 93
Konšek, Gregor 68
Kopač, Vlasto 111
Koprivnik 337
Koren 267, 268
Korošec, Branko 41, 53, 55
Kos, Milko 18
Koschaker, Jožef 311
Kotar, Alja 117
Kottulenski, grof 311
Kotzmuth, Mathias 331
Kovačič, Fran 30, 75, 272
Kramar, Janez 129, 254
Kramberger, Johann 332
Kramer, Lloyd 16
Kranjanja, Tomaž 250
Krchnáková, Lucia 99
Kreyg, Hartman 114
Kriehuber, Jožef 310
Krivograd, Alojz 119, 121
Kropivnik 337
Kropivnik, družina 37
Krošl, Anton 15, 264
Kübeck, Karl Friedrich 28
Kulišer, dr. Josif 13

Kupelweiser, Paul 349
Küpper-Eichas, Claudia 99, 119
Kuret, Niko 48, 205, 283
Kurz, družina 217
Kurz, Michael 157, 159
Kustatscher, Erika 51, 72

L

Lačen Benedičič, Irena 57
Lamberg, Andrej pl. 109
Laner, Thadeus v. 300
Lanthieri, družina 83
Lanthieri, grof 83
Lasser, Josef 265
Lazarevič, Žarko 31, 266, 267, 379
Leitsch, Balthasar 212
Lendenfeld, vitez 310
Leopold, cesar 212, 214, 219
Leopold I. 159
Lehmann, dr. Ernest 281
Lichtenberg, družina 236
Lichenstein 200
Liechenstein, družina 85
Littrow, Karl L. 293
Lobe, Gregor 105
Lončar, Rok 350
Lorentschitsh, Jakob (Franz) 332
Ložar, Rajko 45, 67, 93, 110
Ložekar 366
Lukanizh, Nikolaus 280

M

Maček, Jože 14, 15, 17, 18, 29, 39, 42, 43, 46, 47, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 69, 74, 75, 83, 87, 89, 93, 94, 102, 108, 117, 118, 323, 360, 372

Maier, Martin 311
Makarovič, Marija 57, 67, 73, 100, 102, 105, 107, 108, 115, 172
Maksimiljan, cesar 202
Mal, Josip 24, 30, 139, 264
Malešič, France 105
Mal, Josip 24, 225, 263, 269
Mali 235
Manin, Marino 28, 30
Margaretha 331
Marguč, Maša 316,
Marija Terezija 14, 17, 66, 68, 88, 95, 99, 133, 139, 141, 167, 202, 217, 259
Marušič, Branko 55, 360
Matauschek, Emanuel 280
Matijevič, Meta 46, 128
Matis, Herbert 24, 27, 76, 85, 86, 249, 267, 318, 357
Mayer László
Mayrhofer, Ernst 82
Medle, Bojana 84
Meguschar 218
Megušar, Franc 214
Megušar, France F. 214, 252
Megušer, Franc 252, 286
Melik, Vasilij 14, 18, 20, 58, 75, 268
Metternich, Klemens Wenzel 25
Mihelič, Anton 250
Mihelič, Darja 99
Miklavčič Brezigar, Inga 100, 106, 109, 110, 111, 113, 140, 144
Mischler, Ernst 52, 59, 123, 377
Mlekuš, Tomaž 250
Mlekuž, Tomaž 312
Mlinar 105
Mlinarič, Jože 127

Modrej, Ivan 108
Montanari, Massimo 75
Mörtlitsch, dr. Herm. 311
Mrak, dr. Egid 312
Murko, Matija 66
Musina, Gašpar 260

N

Napoleon 22, 24, 84
Nipperdey, Thomas 17, 25, 27, 28, 65, 72, 73, 86, 244, 246, 247, 263, 267
Nouvertné, Richard 35
Novak, Vilko 40, 45, 65, 90, 104, 106, 107, 112, 113, 114, 115, 225, 228, 229, 231, 261, 277, 318
Nugent 267

O

Obereigner, Josef 316, 317
Oberrascher, Matija 311
Oder, Karla 58, 99, 123
Ogrinc, poslanec 351
Okoliš, Stane 117
Orožen, Janko 66, 121, 125, 249, 272, 366
Orrasch, Karel 310
Osterhammel, Jürgen 19, 27
Ostrogovič, Fr. 311
Ouschan 359

P

Pallen, Jak. 311
Palmer, Alan 16
Palmer, R. R. 16
Pančur, Andrej 27, 28, 52, 58, 263, 370, 371
Papež, Jože 237

Paradaiser, grof 337
Pastirek 366
Pečan, Janez 350
Pegius, Martin 35, 36, 37, 39, 382, 394
Perko, Franc 56, 57, 61, 94, 126, 127, 234, 253, 258, 322, 352, 358, 360, 371
Persa, Jož. 311
Peschle, Aug. 311
Peternel, Marija Mojca 264, 358
Pettek, Josef 332
Pfefferer, dr. Anton 280
Pichler, Josef 332
Pichler, Stephan 332
Pirnat, Peter 68, 81
Ploj, Josef 331
Počkar, Ivanka 116
Polec, Janko 14, 15, 24, 25, 41, 66
Porenta, dr. K. 311
Pranditsch, Thomas 332
Pranditsch, Franz 332
Pranditsch, Maria 332
Preinfalk, Miha 29, 68, 81, 82, 83, 86
Puff, Rudolf Gustav 249
Pukschitsch, Franz 332

R

Rajer, Matija 363, 364
Rajšp, Vincenc 365
Rauter, Franc 87
Rautner, Johann 280
Rauter, Franc
Rebol, France 363
Redange, Johan 281
Regnard, dr. Josef 280
Ressel, Josip 252

Ribnikar, Peter 29, 31, 34, 88, 90, 92, 141, 303, 304
Rihtaršič, Mateja 9, 133
Richter, Valentin 232
Riegler, Josef 202
Robič, Franc 371
Roblek 105
Rösener, Werner 12, 22, 65, 73, 74, 85, 86, 246, 266, 268
Roth, Jožef, 310
Rozman, Franc 251
Rubbia, Konrad 144, 146
Rudež, Anton 48, 101, 244, 245
Rugále, Mariano 280
Rumpler, Helmut 14, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 69, 139, 247, 254, 261, 265, 266, 372, 376
Rutar, Simon 66, 99, 111, 115, 139, 140, 143, 146, 250
Rutar, Tomaž 115
Rumaz, Jurij 312

S

Sandgruber, Roman 28, 58, 60, 65, 73, 75, 78, 247, 266, 378
Sapač, Igor 271
Schalamun, Martin 331
Schamperl, Johann 332
Scheyer, Mavricij 94, 97, 251
Schiff, Walter 40, 52, 64, 167, 225, 258, 278, 288, 367, 368, 376, 378
Schitschko, Anton 332
Schiwitzhofen, Johann (Janez) 280, 310
Schmalz, Anton 310
Schmid, Franc 310
Schmid, Jožef, 310

Schmidl, Andreas 47
Schollmayer-Lichtenberg, Heinrich 42, 115, 234, 236, 304, 316, 361, 362, 371
Scholz 305
Schönburg-Waldenburg, družina 82, 84
Schönburg-Waldenburg, Hermann 349
Schönburg-Waldenburg, Jurij 236, 253, 349, 361
Schönburg-Waldenburg, Otto Viktor 259
Schönemann, Oscar 35, 36, 37, 38, 40, 43, 45, 89, 101, 114
Schöppl, dr. Anton 281, 310
Schwarzenberg, družina 85
Schwegl, Josef 349
Schwizen 58, 107
Scopoli, A. J. 57
Seidl, dr. Franc 310
Semlič Rajh, Zdenka 81
Skrilecz, Ferenc 272
Serbec, Josip 264
Serše, Saša/Aleksandra 14, 28, 253, 313
Sieder, Reinhard 72, 379
Simoniti Vasko 12, 15, 17, 23, 31, 70, 249, 265
Simony, Friedrich 53
Smole, Majda 60, 76, 83, 128, 245
Söllner, Johann 77
Sorga, Janez 311
Stadion, Franz 28
Staehlin, Karel 310
Stariha, Gorazd 31, 251, 268, 270, 273, 348, 350, 351, 352, 361

Stebich, Lorenz 332
Stegenšek, Avguštin 23
Stekl, Hannes 81, 84
Steppan, Markus 51, 59, 76, 97, 99, 320
Stopar, Ivan 84
Strangfeld, Alexander 281
Studen, Andrej 9, 71, 80, 108
Summerer, Jos. 220
Sunčič, Vladimir 377
Sveteč, Luka 350, 365

Š

Šarf, Fani 21
Šega, Polona 116
Šepić, Dragovan 15
Šerko, Franc 310
Šidak, Jaroslav 15
Šifrer-Bulovec, Mojca 48, 432
Šišić, Ferdo 15
Šivic, Anton 352
Škedelj, Jože 363
Šolar, Marjan-Šantovc iz Želeč 116
Šorn, Jože 16, 17, 21, 378
Špiček, Miha 100
Štih, Peter 12, 15, 17, 23, 31, 70, 249, 265
Štuhec, Marko 80
Šumrada, Janez 23, 24
Šušteršič, Mario 146

T

Tavčar, Ivan 38, 42, 43
Taylor, Alan J. Percivale 264
Teplý, Bogo 77
Thaer, Albrecht 244
Thurn in Taxis 76, 212

Thys, Jan von 249, 250
Toman, Lovro 108, 226, 348
Tone 226
Toplak, Johann 332
Toplak, Josef 332
Torelli, Niko 164
Tosch, Mathias 331
Toš, Marjan 371
Trstenjak, Anton 71
Tschutschek, Franz 332
Turjaški 225, 371
Turjaški, Jurij 225
Turk, Jakob 110
Turnograjska, Josipina → Urbančič, Josipina, Turnograjska

U

Ulbrich, Joseph 52, 58, 377
Ullepitsch, dr. Karel 280
Ul(l)rich, Hieronimus 280, 316
Umek, Ema 64, 67, 116, 247, 248, 328
Urbančič, Josipina, Turnograjska 266
Urbanitsch, Peter 14, 22, 139, 376
Ursini Blagaj, grof 250

V

Valenčič, Vlado 49, 50, 55, 89, 102, 107, 110, 125, 126, 127, 128, 129, 248, 260, 353
Veber, Ivan 121, 269
Verbinc, France 41, 83, 152, 194, 267, 290
Verbjak, Georg 331
Verbonjak, Johann 331, 332
Verschitz, Johann 332
Vessel, Johann 165

Vider, Valent 366
Vilfan, Sergij 35, 73, 87, 89, 111
Vilman, Vladimir 253
Vodopivec, Peter 12, 17, 18, 19, 20,
23, 24, 26, 31, 70, 226, 244, 246,
248, 249, 251, 252, 259, 265, 379
Voisk, Georg 332
Vošnjak, Josip 13, 30, 68, 26, 268
Vrbnjak, Viktor 66, 247, 249
Vrhovec, Ivan 126

W

Walcher, Josefa 211
Wehler, Hans-Ulrich 12, 13, 28,
58, 63, 77, 244, 274
Weltersheimb 273
Wenzel, vojvoda 200
Windischgraetz, knez 316, 350
Windischgraetz, Veriand 351
Witzung, Josef 280
Wurzbach, Constant 259
Wurzbach, dr. Karl 280, 310

Z

Zadnikar 103
Zalokar, Polona 235
Zauschner, Jan. 310
Zeloth, Thomas 122, 124
Zrimšek, Janez 363
Zois 361
Zois, Žiga/Sigismund 83, 123
Zöttel 258
Zupan, Janez 92, 372
Zucco 140
Zwitter, Fran 17, 18, 19

Ž

Železnikar, Janja 250
Žgajnar, Johann 104
Žnidaršič Golec, Lilijana 109, 304
Žontar, Jože 16, 51, 67, 69, 264,
268, 274, 349
Žontar, Majda 41, 65, 66, 94, 98,
105, 106, 362

BESEDA O AVTORICI

Alenka Kačičnik Gabrič, rojena leta 1963 na Ptujju, je osnovno in srednjo šolo obiskovala v Mariboru. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je študirala zgodovino in diplomirala leta 1988. Leta 1999 se je vpisala na podiplomski študij in leta 2003 zagovarjala magistrsko nalogo, leta 2013 pa še doktorsko disertacijo Uravnavanje služnostnih pravic po zemljiški odvezi s posebnim ozirom na Kranjsko, ki v dopolnjeni in prirejeni obliki predstavlja pričujoče delo.

Decembra 1987 se je kot pripravnica zaposlila na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Slovenije, od aprila 1989 pa je zaposlena v Arhivu Republike Slovenije. Najprej je urejala gradivo uprave po letu 1945, od leta 1993 pa kot višja strokovna delavka skrbi za starejše gradivo zemljiških knjig in zemljiških katastrskih operatov. Prve prispevke je napisala že v času dodiplomskega študija in jih objavila v reviji Kronika. V tem znanstvenem časopisu za slovensko krajevno zgodovino je objavila večino svojih znanstvenih člankov, objavlja pa tudi v reviji Arhivi in v nekaterih drugih revijah. V Knjižnici Kronike je leta 2004 objavila prirejeno magistrsko nalogo pod naslovom O kmečkih dolgovih nekoliko drugače.

V ZBIRKI ŽE IZŠLO

1. Jurij Perovšek. *Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana 2005.
2. Bojan Godeša. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2006.
3. Aleš Gabrič. *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana 2006.
4. Damijan Guštin. *Za zapahi : prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana 2006.
5. Peter Vodopivec. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana 2006.
6. Mojca Šorn. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2007.
7. Vida Deželak-Barič. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana 2007.
8. Žarko Lazarevič, Aleksander Lorenčič (ur.). *Podobe modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana 2009.
9. Jurij Perovšek. *»V zaželjeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941*. Ljubljana 2009.
10. Žarko Lazarevič. *Plasti prostora in časa : iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana 2009.
11. Ervin Dolenc. *Med kulturo in politiko : kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnim vojnama*. Ljubljana 2010.
12. Jurij Hadalin. *Boj za Albanijo : propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Ljubljana 2011.
13. Maja Gombač. *»Modni pêle mêle« slovenske družbe med svetovnim vojnama*. Ljubljana 2011.
14. Eva Mally. *Slovenski odpor : Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941 do 1945*. Ljubljana 2011.
15. Aleksander Lorenčič. *Prelom s starim in začetek novega : tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana 2012.

16. Jurij Perovšek. *Samoodločba in federacija : slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Ljubljana 2012.
17. Jure Gašparič. *Državni zbor 1992–2012 : o slovenskem parlamentarizmu*. Ljubljana 2012.
18. Peter Vodopivec. *Francoski inštitut v Ljubljani 1921–1947 / L'institut français de Ljubljana 1921–1947*. Ljubljana 2013.
19. Jože Prinčič. *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*. Ljubljana 2013.
20. Jurij Perovšek. *O demokraciji in jugoslovanstvu : slovenski liberalizem v kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana 2012.
21. Vlasta Stavbar. *Politik Vekoslav Kukovec : politično delovanje do leta 1918*. Ljubljana 2014.

Več o publikacijah Inštituta za novejšo zgodovino na: <http://www.inz.si/razpoznavanja.php>

Cena: 26,00 EUR

9 789616 386531

Inštitut za novejšo zgodovino